

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

KIRGIZ ATALAR KÜLTÜ VE KIRGIZ ATALAR KÜLTÜNÜN
YAŞAYAN KÜLTÜRE ETKİLERİ

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN
Mayramgül DIYKANBAYEVA

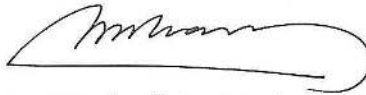
TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. İsa ÖZKAN

ANKARA 2009

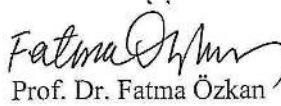
Doktora Tezi İçin Jüri Onay Sayfası

ONAY

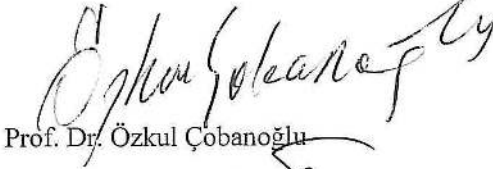
Mayramgül Dıykanbayeva, tarafından hazırlanan “Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültünün Yaşayan Kültüre Etkileri” başlıklı çalışma 22/10/2009 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda *oybirliği* ile kabul edilmiştir.

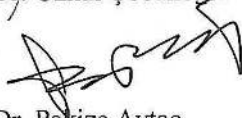
Prof. Dr. İsa Özkan (Başkan)

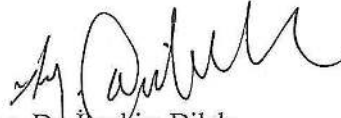
Prof. Dr. Fatma Özkan

Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu

Prof. Dr. Pakize Aytaç

Doç. Dr. İbrahim Dilek

ÖNSÖZ

İşte Manas atamızın yemini:

<i>Altı san aman turganda,</i>	Elim, ayağım tutarken,
<i>lyık Kırgız cerimdi,</i>	Kutsal Kırgız yerimi,
<i>Duşmandın butu baskıça,</i>	Düşmanın ayağı basmaktansa,
<i>Asıl Kırgız elimdi,</i>	Asil Kırgız halkımı,
<i>Tebeletip bötöngö,</i>	Çiğnetip yabancıya,
<i>Kor kılıp karap catkıça,</i>	Hor gördürüp yatmaktansa
<i>Tuulbay tuna çögöyün,</i>	Doğmayıp çökeyim,
<i>Tirüü cürböy ölöyün,</i>	Yaşamayıp öleyim,
<i>Atkarbasam antımdı,</i>	Tutmazsam yeminimi,
<i>Töşü tüktüü cer ursun!</i>	Döşü tüylü yer vursun!
<i>Kökö Teñir özü ursun!!!¹</i>	Gök Tanrı kendi vursun!!!

Kırgızlar, Türk dili ve tarihine ait kaynaklarda adı belirtilen en eski Türk kavimlerinden biridir. Tarihi süreç içinde varlığını devam ettiren Kırgızlar Hokant Hanlığı'nın sükûtu ile XIX. yüzyılda Rus egemenliğine girmişlerdir. Kırgız Türkleri esaret yıllarında dili, edebiyatı ve kültürlerini yaşatma konusunda pek çok güçlüklerle karşılaşmışlardır.

1917 yılındaki Ekim Devrimi'nden sonra yaklaşık yetmiş yıllık SSCB dönemindeki engellerden, yasaklardan Kırgız sözlü edebiyatı da payını almıştır. Çünkü sosyalist devrimi ile birlikte Kırgız halkının hayat tarzı, düşüncesi kökten değişikliğe uğramıştır. Bu uygulamayla birlikte gelenek – görenek, örf – adet, inanç gibi milli değerler küçümsenmiştir. Bu dönemde sistemli bir biçimde çok eskilerden beri halkın zihninde yaşayıp gelen kavramlar değiştirilmeye çalışılmıştır. Kırgız halkının hayatındaki önemli noktalar kökünden sökülme istenmiş, buna yönelik politikalar oluşturulmuş

¹ “*Kırgız El*” *kayta caraluu tilekteştiği*, Bışkek, 2008, s. 1.

ve uygulanmıştır. Bütün bunlara rağmen Kırgızlar kendilerine ait gelenek, görenek, örf, adetlerini, inançlarını günümüze dek sürdürmeyi başarmışlardır.

Sovyetler Birliği'nin 1990 yılında dağılmasıyla birlikte Türk toplumu bağımsız devletler ve özerk cumhuriyetler olarak varlıklarını sürdürme imkânını elde etmiştir. Bu cumhuriyetler arasında Kırgızistan da vardır.

Bağımsızlık sonrasında engeller ve yasaklar ortadan kalkmış ve Türk dünyasındaki diğer milletler gibi Kırgızlar da kendi milli değerlerini ve dinini öğrenmeye, öğretmeye ve serbest bir şekilde yaşamaya başlamışlardır.

Kırgızların, bir kısmı şehirlerde yaşasa da, göçebe hayat tarzının kültürüne sahip, muhafazakâr, gelenek, görenek ve inançlarına bağlı bir toplumdur. Bu özelliklerinden dolayı geçmişten günümüze getirdiği birçok gelenek, görenek ve inançlarını hala canlı bir şekilde sürdürmektedir.

Bu çalışmamızın ana konusu olan Kırgız atalar kültü veya ata ruhlarına tapınma, uygulanan pratikler bunların hepsi halkın inanç dünyasında önemli yer tutmaktadır.

Bütün Türk coğrafyasında olduğu gibi, Türkistan'da yaşayan Kırgız Türkleri arasında da ata ruhu ve ata ruhları etrafında bazı inançlar oluşmuştur. Kırgız Türklerinin bu inançlarının tarih içinde gelişimi, halk edebiyatı ürünlerine yansımaları ve Sovyetler Birliği dönemini başlatan 1917 İhtilali'nden Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazandığı 1991 tarihine kadar geçen sürede kültür politikalarının bu inançlara yansımaları çalışmamızın ana konusu olmuştur.

Kırgızlarda ata mezarlarına ziyaret etmek ve onlardan medet ummak yüzyıllardır süregelen bir gelenektir. Ancak bunları araştıran, en azından bu görüşlerle ilgili söz söyleyen birisi olmamıştır. 1990 yılında Sovyetler Birliği dağıldıktan ve Kırgızistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra 2004 yılında

“Aygine” Kültür Merkezi Kırgızistan’daki kutsal yerlerle ilgili bir araştırma başlatmıştır.

Çalışmamız Kırgızlar arasında söz konusu inançların ne derecede önem taşıdığı, başlangıçta var olan inançların hangilerinin bugün yaşıtıldığı, kutsal denilen yerlerin durumu ve bunların günümüze kadar varlıklarını nasıl korudukları alan araştırması yapılarak değerlendirmeyi amaç edinmiştir. Ayrıca bu inançların halk edebiyatı ürünlerindeki fonksiyonları, birer motif olarak nasıl kalıplaştığı ve tarihi sosyal olaylardan nasıl etkilendikleri çalışmamız kapsamında ele alınmıştır.

Bu alışma bir alan araştırması sonucu ortaya çıkmıştır.  n çalışmaya Kırgız sözlü geleneğiyle ilgili bütün kaynakların okunması ile başlanmıştır. Kırgızistan’daki kütüphanelerden faydalanılmış; güneyde Oş, Calalabad, kuzeyde ise  y, Isık K l başta olmak üzere bölgelerindeki adak yerlerine gidilerek halk inançlarının uygulanma şekilleri gözlemlenmiştir. Bilgiler kaynak kişilerden ses kayıt cihazına kaydedilmiştir. Ayrıca ata mezarlarının fotoğrafları çekilmiştir.

Beni bu konu üzerinde çalışmaya yönlendiren, çalışmamızın başından sonuna kadar yardım ve desteğini esirgemeyen, tezimin danışmanlığını yürüten hocam Prof. Dr. İsa  zkan’a, Kırgızistan’daki Yusuf Has Hacib  niversitesi’nin Uluslararası İlişkiler Fakültesinin Dekanı Iris Beybutova’ya teşekkür etmeyi bir vazife sayıyorum. Ayrıca çalışmalarım boyunca büyük fedak rlıkla ve sabırla yardımlarını esirgemeyen değerli annem Batina’ya, babam Mambet m r’e, oğlum S y nbek’in babaannesi Mayraş’a ve dedesi Kудaybergen’e şükranlarımı sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	viii

GİRİŞ

KIRGIZ TÜRKLERİ

Kırgız Adı Üzerine.....	1
Kırgız Tarihine Genel Bakış	8
Kırgız Sözlü Edebiyat Geleneğine Genel Bakış	12

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRGIZ TÜRKLERİNDE DİN ve KÜLT

1.1. KIRGIZ TARİHİNDE DİNİ TABAKALAR

1.1.1. Gök Tanrı Dini

1.1.1.1. Tabiat Kültü	26
1.1.1.2. Kırgız Atalar Kültü	66
1.1.1.3. Umay Ana Kültü	87
1.1.1.4. Bahşı Kültü	94
1.1.1.5. Totemin İzleri.....	115
1.1.1.6. Hayvanlar Kültü.....	135

1. 2. İSLAM DİNİ KÜLTÜR ÇEVRESİNDE KIRGIZLAR

1.2.1. İslamiyet'in Kırgızlar Arasında Yayılışı.....	144
1.2.2. Hoca Ahmet Yesevî ve Tarikatlarının Etkisi.....	146
1.2.3. Hanlık Döneminde İslamiyet	154
1.2.4. Sovyet Döneminde İslamiyet.....	164
1.2.5. Günümüzde İslamiyet	171

İKİNCİ BÖLÜM

DİNÎ TÖRENLER ve İNANÇLAR

2.1. KIRGIZLARIN GEÇİŞ DÖNEMİNDE DİNÎ TÖRENLER ve İNANÇLAR

2.1.1. Kırgızlarda Doğum ile İlgili Dini Törenler ve İnanışlar	
2.1.1.1. Doğum Öncesi.....	176
2.1.1.2. Doğum.....	189
2.1.1.3. Doğum Sonrası.....	193

2.2. KIRGIZLARDA EVLENME İLE İLGİLİ DİNÎ TÖRENLER ve İNANÇLAR.....209

2.3. KIRGIZLARDA ÖLÜ DEFNİ, YAS TÖRENLERİ

2.3.1. Ölümü Düşündüren Önbelirtiler	220
--	-----

2.4. ÖLÜM SONRASI YAPILAN İŞLEMLER

2.4.1. Ölümünden Hemen Sonra Yapılan İşlemler	222
2.4.2. Cenazenin Bekletilmesi ve Gömülmesi	231

2.4.3. Ölüyü Anma Günleri.....	242
2.4.4. Yas ve Ağıt.....	245
2.4.5. Mezar ve Mezarlık Ziyaretleri	254

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZİSTAN’DA KUTSAL MEKÂNLAR ve UYGULANAN PRATİKLER

3.1. ATA MEZARLARI, ADAK YERLERİ ve BU YERLERLE İLGİLİ İNANÇLAR

3.1.1. Kırgızistan’da Bulunan Ata Mezarları.....	259
3.1.1.1. Mancılı Ata Mezarı	262
3.1.1.2. Tastar Ata Mezarı.....	271
3.1.1.3. Manas Ata Mezarı	274
3.1.1.4. Bostektir Ata Mezarı	279
3.1.1.5. Nıldı Ata Mezarı	280
3.1.1.6. Süleyman Ata Tahtı	283
3.1.1.7. Araşan Ata Mezarı	286
3.1.1.8. Koçkor Ata Mezarı.....	287
3.1.1.9. Zulpukor Mezarı	288
3.1.1.10. Oysul ve Kıdır Ata Mezarı.....	291
3.1.1.11. Abşır Ata Mezarı.....	292
3.1.1.12. Davut Ata Mezarı.....	293
3.1.1.13. Maykadam Kalpa Mezarı.....	294
3.1.1.14. Çolpon Ata Mezarı.....	295
3.1.1.15. Arslanbab Ata Mezarı	297
3.1.1.16. Kambar Ata	297

3.1.1.17. Koşoy Korgonu	301
3.1.1.18. Hazreti Eyüp Mezarı	304

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZ ATALAR KÜLTÜNÜN SÖZLÜ EDEBİYATA YANSIMALARI

4.1. DESTANLARDA ATALAR KÜLTÜ	306
4.2. MASALLARDA ATALAR KÜLTÜ	328
4.3. AKINLARDA ATALAR KÜLTÜ	336
4.4. ATASÖZLERİNDE ATALAR KÜLTÜ	351
 SONUÇ	 353
KAYNAKÇA.....	356
EK.1.....	368
EK.2.....	389
ÖZET.....	390
ABSTRACT.....	391

KISALTMALAR

AKM: Atatürk Kültür Merkezi

a. g. e. : Adı geçen eser

a. g. m.: Adı geçen makale

bkz.: Bakınız

 ev : Çeviren

Ed. Editör.

KMUU.: Kırgız Mamlekettik Uluttuk Universiteti

OMU: O  Mamlekettik Üniversitesi

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği

s. Sayfa

TDK: Türk Dil Kurumu

TTK: Türk Tarih Kurumu

vb: ve benzeri

GİRİŞ

KIRGIZ TÜRKLERİ

Kırgız Adı Üzerine

*Oydo, toodo kayıñ barbı,
Kırgız balta çappagan.
Koktu, beles, sayıñ barbı,
Kırgız söögü catpagan.
(Halk şiiñi)*

Dağ yamaçlarındaki kayınların yüzünde
İz yok mu Kırgız baltası vurmayan.
Nehir yataklarında, mecralarda, vadilerde,
Kırgız yok mu, öldürülmüş, yatmayan.¹

“Kırgız” kelimesinin etimolojisi ve Kırgızların ilk mekânlarıyla ilgili Türkçe, Arapça, Farsça çok sayıdaki kaynakta bilgiler bulunmaktadır. “Kırgız” kelimesi Grekçe – “Herkis”, Arap ve Fars dillerinde “Kırkız”, “Hırhır” olarak karşımıza çıkmaktadır.² Kaşkarlı Mahmut’un “Divanü Ligati’t - Türk” adlı eserinde de Kırgızlar hakkında bilgiler verilmiştir. Adı geçen eserde “Kırgız” bir Türk boyunun adıdır denmektedir.³

Kaşkarlı Mahmut’tan sonra da çok sayıda bilim adamı eski Kırgızların tarihi, “Kırgız” adının çıkışı ve anlamıyla ilgili bilgiler vermiştir. Tatar bilim adamı Hadi Atlasi başta olmak üzere diğer bilim adamları, “Kırgız” adının çıkışını Oğuzlarla bağlaştırmaktadır. Muhammet Murat Ramzi adlı bir diğer Tatar alim Kırgızları, Oğuz Han soyundan gelen Türk boylarından biridir, diyor. “Guz” “Oğuz”un kısaltılmış şeklidir. Bundan dolayı “Kırgız” adı kırlarda gezen “guzlara” aittir. Tarih araştırmacısı Ramzi; ne olursa olsun “Kırgız”

¹ V.V. Bartold, *Kırgızlar*, çev: Ufuk Deniz Aşçı, Konya, Kömen Yayınları, 2002.

² Yuliy Hudyakov, Enisey Kırgızdarının Tarihi, bkz. *Kırgızdar*, c. I, Ed: Keñeş Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1991, s.118.

³ A. Baytur, *Kırgız Tarihinin Leksiyaları*, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1992, s.26.

demek, kırdaki “guz” demektir, diyor⁴.

Alman kökenli Rus bilim adamı Radloff’a göre “Kırgız” adı “kırk yoz” (kırk boy) anlamına gelmektedir. Manas destanında “Kırgız – kırk kabileden oluşmuş” söylemiyle uyushmaktadır⁵.

Kırk kız adıyla ilgili başka bir rivayet de şöyledir: Han’ın kızı kırk kız arkadaşı ile gezmek için uzaklara gider. Bu sırada düşman saldırıya geçer ve Han’ın ülkesini talan eder ve herkesi öldürür. Obadan sadece kızıl bir it ve geziye giden kırk kız sağ kurtulur. Bu kırk kızdan türeyen boya da Kırgız adı verilir.⁶

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kırgızistan’da seyahat eden Rus bilim adamları bu efsaneyi derleyip yazıya geçirmiştir. Özellikle 1856 yılında Kazak bilim adamı Ç. Valihanov’un “Zapiski o Kirgizah” (Kırgızlar Hakkında Yazılar) adlı çalışmasında bu efsane hakkında geniş bilgiler verilmiş ve efsanenin İslam dünyasında yayılmasında rolü olmuştur. 1860 yılında Kırgızistan’a gelen M. İ. Venyukov da aynı efsaneye “Puteşestviya po okrainam Ruskoy Azii i zapiski o nih” (Rus Asya’sına Seyahat ve Onlar Hakkında Notlar) adlı kitabında yer vermiştir. XIX. yüzyılın Rus tarihçisi N. A. Aristov 1895 yılında Sank Peterburg’da yayımlanan “Vıyasneniya etniçeskogo sostava kirgizov – kazahov bolşoy ordı i karakirgizov” (Kırgız- Kazak büyük boyunun ve Karakızların etnik içeriğinin araştırılması) adlı çalışmasında “kızıl it ile ilgili efsane, büyük ihtimalle eski dinlilerin ata babaları olan usunlardan söz etmekte”, demiştir. Çünkü Kırgızların ata babaları sanılan usunlar sarışın, mavi gözlüdür.

Bu efsane totemin hâkim olduğu eski dönemlerde ortaya çıkmış olsa gerek. Çünkü mitolojik anlayışın hâkim olduğu dönemlerde hayvanlar insan,

⁴ S. Attokurov, *Kırgız Etnografyası*, (Kırgız elinin kelip çıkışı), Bişkek, KUUU Basması, 1998, s. 15.

⁵ Üsöyün Acı. “Kırgız” degen atalma cönündö köz karaştır, bkz. *Kırgızdar*. c. II. Ed: K. Cusupov. Bişkek, Kırgızstan Basması, 1991, s.77.

⁶ Kalıbek Baycigitov. *Kırgız Mitleri, Ulamıştarı cana Legendaları*, Bişkek, İlim Basması, 1985, s. 56.

insanlar hayvan kılığında görünebilmekteydi.

Rus bilim adamlarından Berezin de “Kırgız” adının kırk sayısından geldiğini öne sürmektedir. Üsöyün Acı adlı Kırgız araştırmacısı ise Türklerde kırk sayısının kutsal sayıldığı ve bundan dolayı kırk sözcüğüne çokluk eki “ız’ın” eklendiğini ve “Kırgız” adının oluştuğunu söyleyenler da vardır, demektedir.⁷

Türklerin tarihini araştıran Muhammet Ebulgazi Bahadır Han’ın “Türk Şeceresi” adlı eserinde şu bilgiye rastlamaktayız: “Oğuz Han’ın altı oğlu vardı. Onların adları, Künhan, Ayhan, Yıldızhan, Kökhan, Dağhan ve Deñizhan idi. Bu altı oğlanın en büyük hanımlarından dünyaya gelmiş dörder çocukları vardı. Ayrıca küçük hanımlarından da doğmuş çocukları vardı. Bu küçük hanımlardan birinin oğlunun adı Kırgız idi. Ancak Kırgız’ın Oğuz’un altı oğlunun hangisinden olduğu belli değil”. Bu eserde; “Oğuz Han’ın Kırgız adında bir torunu vardı. Kırgızlar işte onun neslindendir. Ancak o zamanlar Kırgızlar çok az sayıdaydılar. Bundan dolayı Moğollar, Tatarlar ve diğer kabileler hayvanlarına otlaklar bulmak için Kırgızların mekânına gelip yerleşmişlerdir. Fakat onlar hangi boya ait olduklarını bilirler.” denilmekte. Ebulgazi Bahadırhan’ın verdiği bu bilgilerden Kırgızların çok eskiden beri bir Türk boyu olduğu görülmektedir.⁸

Bazı araştırmacılar ise “Kırgız” adının “kır, ker” sözünden geldiğini ileri sürmektedir. “Kır” terimi Kırgızcada “dağ tepesi” anlamına gelmektedir. Bu halk da hep dağlarda gezerek, göçerek hayatlarını sürdürdükleri için “kır gez” olarak adlandırılmıştır fikrini öne sürmekte. Bu fikre inananlar arasında Uygur tarihçisi Kaşkarlı Emir Asan da vardır .

⁷Üsöyün Acı. “Kırgız” degen atamla cönündö köz karaştar, *Kırgızdar*, c.II, Bişkek, Kırgızstan Basmsı, 1993, s. 37. A. Baytur, *Kırgız Tarihunun Leksiyaları*, 1.kitep, Bişkek, Uçkun Basması, 1991, s. 30.

⁸ Ebulgazi Bahadır Han. *Şecerei Terakime* (türkmenlerin şeceresi), Aşgabat, İlim Basması, 1992, s. 18. A. Baytur, *Kırgız Tarihunun Leksiyaları*, 1. kitep, Bişkek, Uçkun, 1991, s.29.

Bazılarına göre Kırgız; “kahraman halk”, “savaşçı halk” ve “bundan dolayı bu halkı kırıp tüketemezsin” anlamına gelen “kır gıs” kelimesinden gelmekte ve “kıramazsın” anlamı taşımaktadır. Ancak bu fikrin doğruluk ihtimali çok azdır. Çünkü “Kırgız” kelimesinin savaşlardan önce ortaya çıktığını kanıtlayan belgeler vardır.⁹

Kırgızlar arasında Kırgız kelimesinin etimolojik anlamıyla ilgili çeşitli efsaneler anlatılmakta ve görüşler öne sürülmektedir. Kırk kızla ilgili halk arasında anlatılan ikinci efsane de şöyledir: Çok eskiden Akeşe (kendisi Arap kökenli olup, Stam kabilesinden olduğu söylenmekte) adında bir adam Sibiry'a ve Yeniyeşey'de yaşayan Kalmuklar'a İslam dinini yaymak amacıyla varır. Akeşe'den Mansur adında çocuk dünyaya gelir. Akeşe ölünce oğlu Mansur Kalmuklar'ın değerli adamı Iroo – Ciroo'nun evinde hizmetçi olarak yaşamına devam eder. Iroo – Ciroo Mansur'u çok sever ve kendi kızıyla evlendirir. Mansur yavaş yavaş Kalmuklar arasında İslamiyeti yaymaya başlar. Zaman geçer. İki çocuğu olur. Kızının ismini Apal, oğlunun ismini Minal koyar. Kızı on bir, oğlu yedi yaşına gelince Mansur ölür. Bu sırada halk arasında Apal'ın geceleri evden çıkıp, sabaha doğru eve geldiğiyle ilgili dedikodular başlar. Halk küçük Minal'a ablası Apal'ın kötü yola düştüğünü söyler. Minal bu söylentinin doğru olduğunu öğrenmek için gece ipin bir ucunu ablasının ayağına, diğer ucunu da kendi ayağına bağlar, yatağına girer. Amacı ablası kalkarsa kendisinin de uyanmasıdır. Gerçekten de gece yarısı ablası kalkar, dışarıya doğru yönelir. Minal uyanır peşinden gider. Ablası Apal koşarak dağda bir mağaraya girer. Minal da peşinden girer. Gözlerine inanamaz. Mağara altından yapılmış, başköşede de kırk çitlen¹⁰ oturuyor. Onların aksakalı: “Neden insanoğluyla geldin”, diye Apal'a kızar. Apal “hayır, ben kendim geldim”, der ve arkasına bakar. Küçük Minal'ı görür. Tam bu sırada kırk çiltenden biri kalkıp Apal ile Minal'a su gibi sıvı bir içecek verir. Minal içeceğin tadına bakar. Bal gibi tatlı içeceği içen Minal deli olur.

⁹ S. Attokurov. Kırgız Elinin Kalıptanışı, bkz. *Kırgız Etnografyası*, Bişkek, KUUU Basması, 1998, s. 48.

¹⁰ Göze görünmeden insanlar arasında yaşayan ve tabiatüstü güçlere sahip olan kırk derviş.

Fakat onun gönlünde hep ablasının temiz olduğu kalır. Bundan dolayı hep “Apal ak” diyerek gezer. Bunu duyan Kalmuklar “ak – Allah’ın adı, Apal da Allah, Minal da Allah’ım diyor, bunları öldürmek lazım”, derler ve ikisini de yakıp, külünü suya bırakırlar. Suyu bırakılan küller, rengârenk köpük olur ve yavaşça akmaya devam eder. Tam bu sırada hanın kızı kırk kızla su kenarına geziye çıkmıştır. Kızlardan biri bu rengârenk köpüğün tadına bakar, köpüğün lezzetine dayanamayıp öbür kızları çağırır. Onlar da köpüğün tadına bakarlar. Böylece kırk kız bu köpükten gebe kalır. Bunu duyan han çılgına döner. Kızların öldürülmesini emreder. Hanın veziri kızları öldürmek için dağa götürür fakat kıyamaz. Sağ bırakır.

Bu duruma üzülen, dertlenen han kızı şu şarkıyı söylemiş:

<i>Akıykatsız ataga,</i>	Adaletsiz babaya,
<i>Han da bolso calınba,</i>	Han da olursa yalvarma,
<i>Ölüp ketsin öz kızı,</i>	Ölürse ölsün öz kızı,
<i>Ümüt kılıp taarınba,</i>	Umut edip darılma,
<i>Kırk kız baarı bir künü,</i>	Kırk kız hepsi bir günde,
<i>Boozuyt degen bolobu.</i>	Gebe kalabilir mi?
<i>Kırk kızdı bütün öltürü,</i>	Kırk kızı bütün öldürüp,
<i>Kanıbizga toyobu.?!¹¹</i>	Kanımıza doyar mı?!

Bu kırk kızdan doğan çocukların neslinden Kırgızlar oluşur. Bu efsanenin İslam dininin kabulünden sonra ortaya çıktığını görmekteyiz.

Kırk kızla ilgili anlatılan ve halk arasında daha çok kabul gören üçüncü efsane de şöyledir. Bu efsanenin halk arasında mitolojik bir anlatımı vardır. Efsaneye göre, önceden bir padişah varmış, onun güzeller güzeli bir kızı varmış. Padişah kızına bir kale yaptırmış, hizmetine kırk kız vermiş ve erkeklere göstermeden kızına bakarmış. Günlerden bir gün kızlar eğlenmek için geziye çıkmışlar, sarayın ortasından akan suya varmışlar ve suyun üstündeki köpüğü görmüşler. Kızlar köpüğe ilgi duymuşlar ve onda

¹¹ S. Zakirov, *Kırgız Etnonimi Cönündö*, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 21.

yıkanmışlar. Köpükle yıkanan kırk kız hamile kalmış, bundan padişahın haberi olmuş. Bu duruma kızan padişah kırk kızı ıssız bir dağa götürüp bırakmış. İşte bu kırk kızdan Kırgız boyu türemiş.¹²

Kırgızların tarih sahnesine çıkışıyla ilgili mitolojik efsanelerden biri de Kırgızların doğandan türemesidir. Efsaneye göre, Kırgız boylarından birinin bir atası ve bu atanın üç karısı varmış. Bu üç kadının en küçüğü, gece uyurken bir rüya görmüş. Çadıra bir avcı doğan gelmiş yatağının etrafında uçarak dolaşmış. Sonra da nasıl olmuşsa bu kadın gebe kalmış. Kırgız boyunu idare eden reislerin hepsi bu küçük kadının soyundan gelmiş¹³.

Yine Kırgızlar arasında anlatılan “Kır Oğuz” efsanesi de şöyledir: Kırgızların ilk atası Karahan adında bir adamdı. Karahan’ın beş oğlu ve çok sayıda hayvanı vardı. Karahan’ın hayvanları çoğaldığından dolayı kendi yaylak, kışlaklarına sığmaz olmuştu. Bu yüzden Karahan beş oğluyla birçok yeri almıştı. Günlerden bir gün Karahan’ın Oğuzhan adında akıllı, cesur, güçlü bir çocuğu dünyaya gelmiş. Karahan öldükten sonra Oğuzhan babasının yerine han olmuş. Karahan ölmeden önce bütün mal varlığını çocuklarına bölüştürmüştü. Bu Karahan’ın altı oğlundan yirmi dört çocuk doğmuş. Bunlar büyüüp her tarafa han olmuşlardır.

Günlerden bir gün Oğuzhan’ın oturduğu çadırın etrafına bir bozkurt gelmiş. Oğuzhan’ın yirmi dört torunu bu kurdu öldürme kararı almışlar. Bunu bilen bozkurt Tanrı’ya yalvarmış. Tanrı buna acımış ve birden şiddetli yağmur başlamış. Her yer su ile kaplanmış. Bu sırada yirmi dört torunun en küçüğü bir dağ tepesine çıkmış kendini kurtarmış. Tanrı bu çocuğa acımış, günü ısıtmış, yeri kurutmuş. Bu felaketten kurtulan bütün adamlar buraya toplanmış. Oğuzhan’ın torunun her geçen gün halkı ve hayvanları çoğalmış. Halk onu kendilerine han ilan etmiş. Böylece kırdaki yaşayan Oğuz nesli

¹² Üsöyün, Acı. “Kırgız” degen atamla cönündö köz karaştar, bkz. *Kırgızlar*, Ed. K. Cusupov, c.II, Bışkek, Kırgızstan Basmsı, 1993, s. 78.

¹³ Bahaeddin Ögel. *Türk Mitolojisi*, c.1, Ankara, TTK Yayınları, 1993, s.595.

“Kıroguz” diye adlandırılmış. Bunun anlamı da kırdan yaşayan Oğuzlardır. Kırgız sözü de “Kıroğuz” sözünün değişmiş halidir. Karahan ile ilgili bilgiler Semetey kahramanlık destanda şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

<i>Ayköl baatır Manastın</i>	Ayköl ¹⁴ kahraman Manas’ın
<i>Çoñ atası Kara han,</i>	Büyük babası Kara Han,
<i>Kara handan taragan</i>	Kara Handan türeyen
<i>Oyrotto çok Orozdoy</i>	Kalmukta yok Oroz gibi
<i>Orozdudan taragan</i>	Orozdudan türeyen
<i>Kara mürtöz Cakıp han,</i>	Merhametsiz Cakıp han,
<i>Cakıp handan taragan</i>	Cakıp handan türeyen
<i>Caydarı ayköl şer Manas.¹⁵</i>	Şen ayköl şer Manas.

Kısaca Kırgız kavramının kökeni ve anlamıyla ilgili çok sayıda rivayetin yanı sıra yazılı kaynaklarda bilgiler mevcut olduğu görülmektedir. Bunların hangisinin gerçek, hangisinin yanlış olduğunu söylememiz mümkün değil. Ancak yukarıda görüldüğü gibi Kırgız Türkleri ile ilgili pek çok anlatmada ortak ata babalarının çıkışı, kırk kız ile bağlatılmaktadır.

¹⁴ Destan kahramanı Manas’ın unvanlarından biri.

¹⁵ A. Baytur, *Kırgız Tarihinin Leksikallerinden*, 1. kitep, Bişkek, Uçkun Basması, 1991, s. 32.

Kırgız Tarihine Genel Bakış

Tarihin çeşitli devirlerinde, değişik coğrafyalarda büyük devletler kurmuş olan Türkler, boylar halinde geniş bir coğrafyaya yayılmışlar ve hayatlarını buralarda sürdürmüşlerdir. Bu boylardan birisi de Kırgızlardır. Kırgızlarla ilgili ilk malumatları Çin kaynakları vermiştir. Kırgızlar, ilk devletini M.Ö. III. asırda kurmuşlardır¹⁶ Çin kaynaklarından aldığımız bilgilere göre, VI – IX. yüzyıllar arasında ilk Kırgız devletini kuranlar fiziksel olarak genellikle uzun boylu, sarı saçlı, kızıl yüzlü, mavi gözlüdür¹⁷. Kırgızların bu devleti kurdukları dönemde bugünkü Kırgızistan topraklarından doğuya ve kuzey doğuya uzanan Orhon sahasından Hakasya'ya kadar olan bölgede yaşadıkları, sonra Hunların hâkimiyeti altına girdikleri belirtilmektedir. Kırgızlardan M.Ö. II. yy. Çin kaynaklarında ve Orhun'daki Türk yazıtlarında da bahsedilmektedir.¹⁸

Tarihi bilgilere göre Kırgızlar, Göktürk çağında Güney Sibiry'a'da, aşağı Yenisey (Enesay) kıyılarında yaşıyorlardı. Yenisey (Enesay) kelimesinin anlamına değinmemiz gerekirse, “say” veya “çay” Eski Türkçede ırmak anlamına gelmektedir. Günümüzde de Kırgız Türkçesinde “say” kelimesinin karşılığı deredir. Onların eski yerleşim yeri Kuzeybatı Moğolistan'dan Altay Dağları'yla beraber Aral Gölü, Hazar Denizi ve Tanrı Dağları'na kadar uzanmıştır¹⁹. Kırgızlar buralarda aşağı yukarı üç yüzyıl yaşamışlar sonra Buhara yönüne doğru çekilmişlerdir. En son Andican, Namangan ve Altay Dağları civarına yerleşmişler. Bazı kaynaklara göre Kırgızlar 14.yy. kadar Moğolistan'ın batısında yaşamışlar ve burada hala “Kırgız” adında bir gölün bulunduğunu, sonradan Tanrı Dağları ve Pamir'e geldiklerini, kuzeydeki Jungar Hanlığı'nın Kırgızlara baskı yapmasından Issık Göl bölgelerine geldikleri anlatılan bilgiler arasındadır. Kırgızlar, o dönemlerde savaş

¹⁶ A. H. Bernştam. *Kırgızdardın cana Kırgızstandın tarihi cana arheologiyası boyunça tandalma emgekter*, Kırgız Respublikasında “Cogorku bilim berüünü koldoo” Programması, Bişkek, 1997, s.24.

¹⁷ A. N. Bernştam, a.g.e. s. 26

¹⁸ Rasonyi. *Tarihte Türkler*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1971, s.270.

¹⁹ V. V. Bartold. *Kırgızdar*, Kırgız cana Kırgızstandın Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 7 – 23.

yetenekleri ve yüksek bölgede yaşamalarının gerektirdiği dayanırlıklarıyla Orta Asya'yı titreten ünlü bir ulustur.

Kırgızların, ekonomilerinin temeli hayvancılığa dayanmaktadır. Koyun, deve, sığır, keçi yetiştirmektedir. Yazın ayran, süt, kımız içer, kışın et yerlerdi. Yaylak - kışlak hayat tarzına sahiptiler. Altın, gümüş işçiliği yaygındır. Avcılığa ise genelde spor ve eğlenmek amacıyla çıkmaktadırlar.

Kırgızların bugünkü vatanına ne zaman geldikleriyle ilgili çeşitli fikirler öne sürülmüştür. Bazı bilim adamlarına göre Kırgızlar bu bölgeye 16. – 17 yy. geldiklerini söylemektedir. Ancak bazı bilim adamlarına göre de Kırgızların bir kısmı 10. asırdan beri Tanrı Dağları etrafında yaşıyorlardı. Radloff'a göre Kırgızlar, 14. asırda Tanrı Dağları'nda hayatlarını sürdürmektedirler.

Kırgızlar hakkında Rus araştırmacısı V. V. Bartold'un "Dünyanın Sınırları" adlı kitabında şöyle denmektedir: "Kırgızların bir bölümü IX. – X. yüzyıllarda Tiyan – Şan'ın (Tanrı Dağları) batısında değil, doğusunda göçebe hayat yaşarlardı"²⁰. Bundan dolayı V. V. Bartold, Kırgız Türkleri için "Kırgızlar Orta Asya'nın kadim halkı" ifadesini kullanmıştır.²¹

Kırgız Türklerinin tarihi esas olarak şu dönemlere ayrılmaktadır:²²

- 1) Gök Türkler Dönemi
- 2) Uygurlar Dönemi
- 3) Timur ve Hanlıklar Dönemi
- 4) Rus Çarlığı Dönemi
- 5) S.S.C.B. Dönemi
- 6) Bağımsız Kırgız Cumhuriyeti

²⁰ Üsöyün Acı. "Kırgız" degen atamla cönündö köz karaştır, bkz: *Kırgızdar*, c. II, Ed: K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basmsı, 1993. s. 79.

²¹ V. V. Bartold. *Kırgızdar*: Kırgız cana Kırgızstandın tarıhı boyunça tandalma emgekter, "Kırgız Respulikasında gumanitardık bilim berüünü özgörtüü" Programması, Bişkek, 1997, s. 89.

²² Saadettin Gömeç, *Kırgız Türkleri*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2002, s. 25.

Adlarının menşei ve manası hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüş olan Kırgızlar Çin tarihi kaynaklarında “Gengün” ve Hia – kia - sseu şeklinde kaydedilmiştir. Çincede bu kelime “Kırgız” kelimesine karşılık geldiği ileri sürülmektedir. Kırgızlar kaynaklarda Türk asıllı gösterilmekte ve tahminen 5-6 asırlarda, Türkleşmiş kavimlerden sayılmakta.²³

Medeniyet ve kültür açısından X. yüzyıl sonrası Kırgızlar için bir dönüm noktası olmuştur. Bu yüzyıldan sonra diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgız Türklerinin de dünyaya bakış açısı İslam dinine göre şekillenmeye başlamıştır.

Kırgızlar bugünkü vatanlarını Tanrı’nın kendilerine verdikleri bir hediye olarak görürler. Onlar vatanlarına hep “altın beşik” demişlerdir. Çünkü 2000 yıl boyunca dağ yamaçlarındaki otlaklardan aşağılara bakan çobanlar, “yeryüzünün kanatları” adını verdikleri karlı dağların oluşturduğu, muazzam bir beşik görmüşlerdir”.²⁴ Göçebe hayat yaşayan Kırgızlar için “beşik’in çok önemli bir yeri vardır. Günümüzde de her Kırgız çocuğu beşikte büyür, onlar için “beşik” çok kutsal ve temizdir. Kırgız şairleri “beşik” ile ilgili çok sayıda bestelenmiş şiirler kaleme almışlardır. Örnek olarak:

<i>Termey berip, termey berip,</i>	Sallaya, sallaya,
<i>Kança cıl, kança cıl,</i>	Çok sene, çok sene,
<i>Onubuzdu on cıl cerden kötördün,</i>	Onumuzu on yıl yerden kaldırdın,
<i>Arça “beşik” enekemdey</i>	Ardıç “beşiği” annem kadar
<i>karıpsın.</i>	yaşlanmışsın.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu şiirde beşik anaya benzetilmektedir. Yurdumuz anamız, anamız yurdumuzdur. Bundan dolayı da Kırgızlar vatanına “altın beşik” demişlerdir. “Onumuzu on yıl yerden kaldırdın” mısralarına açıklık getirmemiz gerekir. Bilindiği gibi Kırgızlar önceden çok

²³ İ. Kafesoğlu, Asya Türk Devletleri, 5. madde Kırgızlar, bkz. *Türk Dünyası El Kitabı*, 1. cilt (Coğrafya –Tarih), Ankara, Türk Kültür Araştırma Enstitüsü, 1992, s.150.

²⁴ K. Polat. *Beşikten Mezara Kırgız Türkleri*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, s.18.

çocuk sahibi olmuşlardır. Her ailede mutlaka 6-10 kadar çocuk olurdu. Bu sayı Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ekonomik sıkıntılardan dolayı düşmüştür. Ailede ilk çocuk için yapılan beşik en son çocuğa kadar kullanılır ve korunur.

Çekoslavyalı bilim adamı Hiliozni: “Orta Asya insanoğlunun ilk beşiklerinden biridir”²⁵ demekle, Orta Asya'nın insanoğlunun ilk yerleşim mekânlarından olduğunu vurgulamıştır.

Diğer milletlerde olduğu gibi Kırgız halkı için de ata mekânı, Tanrı dağları çok değerlidir. Kanıkey Anamız Manas Atamıza ak kalpağı giydirirken şöyle demiş: “Ak kalpağın üst kısmı – ak ebedi kar Tanrı Dağ'ın simgesi, kenarı – Tanrı Dağları'nı mekân eden Kırgız halkının simgesi. İşte bu iki kutsallığı içeren ak kalpak başından düşmesin”. Bundan dolayı günümüzde de Kırgızlar kalpağın üzerinden atlamazlar, kalpağı her zaman yukarı asarlar, kendi kalpaklarını başkasına vermezler, çünkü kalpak vataniyle halkının kutsal simgesidir.²⁶

Sonuç olarak Kalmuk ve Moğollara karşı XVI. – XVII. yüzyıllarda mücadele veren Kırgız Türkleri, XVIII. yüzyılda Türkistan'da teşekkül eden hanlıklara tabi olmuşlardır. Kırgızistan 1860 – 1861 yıllarında Ruslar tarafından işgal edilmiştir. 1991 yılının Ağustos ayında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Kırgız Türkleri de bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır.

²⁵ A. Baytur. *Kırgız Tarihinin Leksiyaları*, 1. Kitep, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1991, s. 21.

²⁶ D. Sarıgulov. *Kemtilgen Kitep Kemigen Kırgız -Keleçek Muundarga Aytılğan Söz*, Bişkek, TAS Basması, 2007, s.37.

Kırgız Sözlü Kültür Geleneğinde Sözlü Edebiyata Genel Bakış

Kırgız Türklerinin tarihi gibi sözlü gelenek kültürü de o kadar derin ve zengindir.

Günümüzde Kırgız İlimler Akademisi'nin El Yazmaları Bölümü'nde sözlü halk edebiyatına ait çok sayıda malzeme bulunmaktadır. Bazı şarkı, masal, bilmece, tekerleme, atasözleri, atışmalar ve destanlar yayınlanmıştır. Ancak birçok malzeme hala araştırılmayı ve yayımlanmayı beklemektedir.

Manas Destanı başta olmak üzere masalları, atasözleri, ninnileri, bilmeceleri, ağıtları, aşk şarkıları kısacası bütün folklor ürünleri Kırgızların hayatını anlatmaktadır. Aynı zamanda halk arasında kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır.

XIII. yüzyılda yaşayan Arap âlimi Yakut Hamaviy bir yazısında: “Kırgızların konuştukları sözler çok ahenklidir”²⁷. demiştir. Başka milletlerin âlimleri de Kırgızların bu konularda yeteneğinden hayranlıkla bahsetmektedirler.

Akademisyen V. Radloff da bir Kırgız akınına: “Herhangi bir şarkıyı, türküyü söyleyebilir misin” diye sorduğunda, akın: “Nasıl bir şarkı olursa olsun söylerim, çünkü beni Allah şarkı, türkü hüneryle yaratmıştır”²⁸ demiştir.

Yine V. Radloff, Kırgızlarla ilgili şunları belirtmiştir: “Kırgızlar hiç durmadan, dosdoğru, gizlemeden konuşurlar. Onlar düşündüklerini açıkça söylerler. Sözlerinde bir güzellik vardır. Onlar çok konuşkan ve çeçen (söz ustası) olurlar. Bunun için de dinleyiciler üzerinde güçlü bir etki bırakır.

²⁷ Üsöyün Acı. Salt, bkz, *Kırgızdar*, c. II. Ed: K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1991, s.116.

²⁸ K. Kebekova. Kaada Salt ırları, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s.8.

Bundan dolayı dinleyiciler zevk alarak dinlerler. Sözleri akıllıca, uyumlu ve keskindir”.²⁹

S. Tyianşanki, Lipski, Severtsev gibi Rus seyyahlar da Kırgız Türklerinin tabiatla, şarkı ve türkülerle haşır neşir halk olduğunu ifade etmişlerdir.

İşte yukarıda gezgin ve araştırmacıların belirttikleri gibi bu özellikleri sayesinde Kırgız Türkleri Manas başta olmak üzere çok sayıda eserler ortaya koymuş ve kuşaktan kuşağa aktarmış, günümüze kadar gelmesini sağlamıştır.

Ç. Ç. Velihanov; Manas Destanı, bir kahramanın etrafında toplanmış bütün Kırgız mitolojisinin, masallarının, efsanelerinin, hikâyelerinin ansiklopedik toplamıdır. Kırgızların hayat oluşumu, örf âdeti, coğrafyası, dini ve tıbbi bilimleri ve bunların milletler arası ilişkileri bu destanda gösterilmiştir,³⁰ demiştir.

Cezayir Kültür Bakanı, Kırgızların büyük yazarı Cengiz Aytmatov’a “Siz, Kırgızlar “bizim yazılı kültürümüz yok” demeyin, sizin Manas gibi derya destanınız ve Sayakbay Karalayev gibi derya destan anlatıcınız vardır. Bunlar birer milli kütüphanedir” demiştir. Dediğimiz gibi Manas gibi eşi benzeri olmayan destanın yanında ona bağlı olarak anlatılan Semetey, Seytek, Kurmanbek, Kococaş, Er Tabıldı, Toltoy, Kedeykan, Canıl Mırza, Coodarbeşim, Mendirman, Er Töştük, Baatır Bağış” vb. destanlar incelendiği zaman, sadece Kırgızların değil bütün Türklerin hayat görüşlerini, inançlarını, tabiat karşısındaki tepkilerini, örf- adetlerini, geleneklerini, kültürünü öğreniriz. Türk milletinin bağımsızlık arzusu ile mutlu yaşama isteğini görürüz. Bundan dolayı Manas Destanı’na “Hayat Ansiklopedisi” dememiz yanıltıcı olmaz.

²⁹ *El Adabiyatı Serisi*, c. I, Bişkek, Şam Basmsı, 1996, s.17 -18.

³⁰ K. Baycigitov, *Kırgız Mifleri, Ulamışları cana Legendaları*, Frunze, İlim Basması, 1985, s.21.

Manas destanının ortaya çıkışıyla ilgili çeşitli bilgiler öne sürülmüştür. Fakat tarihi olaylara baktığımızda destanın XI. – XII. yüzyıllarda ortaya çıkmaya başladığını söyleyebiliriz. Çünkü bu tarihlerde Kalmuklar ve onların hemen ardından Moğollar Kırgızlara savaş açmıştır. Bu iki milletle Kırgızlar sürekli savaş halinde olmuştur. Bu devirlerde halkın zulümlere karşı mücadelesi bu destanın halk tarafından yaratılmasını sağlamıştır.

Manas Destanı, hacim bakımından dünyanın en büyük destanıdır. 1918 yılında destancı Cusupakun'a destanın tamamını ne kadar sürede anlatırsın diye sorduklarında “Her gün beş saat anlatırsam, Manas, Semetey, Seytek, Alımsarık ve Kunansarık'ı tam üç ayda anlatırım”³¹ demiştir.

Manas ve ona bağlı diğer destanlarda tarih, linguistik, coğrafya, etnoloji, folklor vb. pek çok alanı ilgilendiren zengin bilgiler bulunmaktadır. Bu zenginlik içinde bizim yakından ilgilendiğimiz konu ata ruhlarına saygı, evliya ziyaretleri ve pratikleri de bulunmaktadır.

Kırgız sözlü geleneğinde Manas tek değildir. Destanın etrafında hacim bakımından olmasa da sanatkârlık bakımından geri kalmayan örf adet, övgü, hor görme, aşk, sanat, nasihat ırlarından başlayıp ağıtlar, kargışlar, alkışlar, mitler, efsaneler, hikâyeler, atasözleri gibi çok sayıda eser mevcuttur.

Kırgız sözlü gelenek ürünlerini yazıya geçirme, derleme, araştırma ve inceleme gibi faaliyetler XIX. yüzyılın ortalarında, yani Rus işgalinden sonra başlamıştır.

Kırgız Türklerinin folkloru ve tarihiyle ilgili kısmi bilgilere Arapça ve Farsça kaleme alınan bazı eserlerde rastlamak mümkündür. Bu eserler arasında XV. sonu XVI. yüzyılın başlarında yaşayan tarihçi Şah Abbas'ın

³¹ Üşöyün Acı. Salt, bkz. *Kırgızdar*, c. II, Ed: Keneş Cusupov, Bişkek, Kırgızistan Basması, 1991, s.118.

oğlu Sayffaddin “Madjmu at – Tavarih”³² adlı eseri ayrı bir yere sahiptir. Bu eserde Kırgız tarihi ve folkloru ile ilgili değerli bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca eserde Manas Destanı ve Manasla ilgili dikkate değer bilgiler yer almaktadır. Geçtiğimiz yüzyılda Kırgızistan’da olup, Kırgız halkının dili, kültürü, tarihi ile ilgili çalışmalar yapan Ç. Valihanov, V. V. Radloff gibi bilim adamları da Kırgız sözlü kültür geleneği ile ilgili değerli çalışmalar yapmışlardır. Kırgızistan’a başka amaçlarla gelen seyahatçi B. Smirnov’un da Kırgız sözlü kültür geleneği dikkatini çekmiş, değerli materyaller toplamıştır.

Aslında Kırgız sözlü geleneğini derleme ve bilim dünyasına tanıtmaya işlerinde Ç. Valihanov, V.V. Radloff gibi bilim adamlarının çalışmaları dikkate değerdir. Bunların dışında K. Miftakov, M. Bogdanova, K. Rahmatullin, T. Samançin, T. Bayciyev, Z. Bektenov, A. Taygürönov, S. Musaev, T. Taştemiroy, S. Zakirov tarafından çeşitli fikirler öne sürülmüş, ancak ortak bir fikirde birleşilememiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kırgızistan’da bulunan Ç. Valihanov “Manas” destanından “Kökötay’ın Aşı” epizodunu yazıya geçirmiş ve “Manas” kırsal “İliadası”, “Semetey” burutların (Kırgızların) “Odiseyası”³³ diye değerlendirmiştir, ayrıca yazıya geçirdiği metni Rus diline çevirmiştir.

1885 yılında “Manas”, “Semetey”, “Seytek”, “Coloy Han”, “Er Töştük” gibi kahramanlık destanları Sankt – Petersburg’da Kiril alfabesi ile Kırgız dilinde basılmıştır. Aynı yıl akademik V. V. Radloff “Kuzey Türk Boylarının Halk Edebiyatlarından” adlı eserinin beşinci cildini Kırgızlara ayırmış ve giriş bölümünde şöyle demiştir: “Kırgızlar genelde tarihi ve gerçeği severler. Şarkı, türkü, şiirlerindeki olağanüstü, sihirli dünyayı değil de kendi hayatlarındaki gerçeği överek söylerler. Zaten dinleyiciler fazla abartılı ve olağanüstü olayları değil de gerçek olayları dinlemekten zevk almışlardır”.³⁴ V. V. Radloff

³² *Tarihtardın Cıynagı (Mecmu’atu’t – Tevarih)*, (Kırgız Türkçesine Çev: Moldo Mamasbır Dosbolov ve Omor Sooronov), , Bişkek, Kırgızstan Basması, 1996, s. 27.

³³ S. Aliev, T. Kulmatov, *Mamlekettik “Manas – 1000”* Direksiyası Pespublikalık “Kırgız cibek colu” fondu, Bişkek, 1995, s. 176.

³⁴ K. Kebekova. Dastandar, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s.631.

bununla beraber Kırgızların sözlü kültür geleneğinin hayata, gerçeğe yakın olduğunu belirtmiştir.

Kırgız sözlü geleneğini araştıranlar arasında bilim adamı G. Almaşın'ın ismini de sayabiliriz. Bunların dışında “Manas” destanıyla ilgili çalışmalar yapan, büyük emek veren isimler arasında K. Miftakov, I. Abdrakmanov, T. Moldo yer almaktadır.

“Manas” destanı başta olmak üzere Kırgız sözlü kültür geleneğini araştırmada, problemlerini çözme işinde çeşitli milletlerden M. Avezov, V. Jirmunskiy, M. Bogdanova, K. Rahmatullin, A. Bernştam, S. Abramzon, A. Margulan, A. Petrosyan, A. Mirbadolova, N. Kidayş – Pokrovskaya, P. Falev gibi Sovyetler Birliği dönemindeki bilim adamlarının çalışmaları dikkate değerdir.³⁵

“Emekçi halk” sloganıyla ilerleyen Sovyetler Birliği döneminin ilk zamanlarından itibaren sözlü kültür geleneğini derleme işine başlanmış, çalışmalar yürütülmüştür. Ancak halkı, ezen ezilen olarak ikiye ayıran ideolojik ve ateistlik anlayışı sözlü kültür geleneğinin yazılı hale getirip yayımlanma aşamasında eserlere yansıttığını belirtmemiz gerekir.

1918 yıllarından itibaren Kırgız sözlü kültür geleneğini derleme işleri yaygın bir şekilde yürütülmüş, 1922 yılında itibaren “Manas” Destanı'nın metinleri Sagımbay'ın anlatısında yazıya geçirilmeye başlanmıştır. 1925 yılında “Manas” Destanının kısaltılmış şekli Arap alfabesi ile Moskova'da basılmıştır. Aynı zamanda aşk şarkıları da “Küygön – Seketpay” adıyla yayınlanmıştır.

Kırgız sözlü geleneğinin en eski türünü, zengin bir içeriğe sahip olan hikâyeler oluşturmaktadır. Mifolgiyalık ağıemeler (Mitolojik hikâyeler) ve

³⁵ T. Tanaev. *Kırgız Folklorundaki Liriklik Canrlar*, I. kitep, Kırgız Uluttuk İlimder Akademiyasının Tüştük Bölümü, Oş, OMU Basması, 1998, s.10.

Ulamıştar (efsaneler) bunların içinden en önemlileridir. Bu türlerin yapısını oluşturan iyi ve kötü ruhlar (albarstılar), olağanüstü yaratıklar (Calgız közdü dööölör, ceti baştuu cezkempirler), cin, peri gibi varlıklar bu türlerin eski inanç sistemine dayandığının göstergesidir.³⁶ Başka bir sözlü anlatı türü olan sancıraçılık geleneği de Kırgız Türkleri'nin kültürel hayatında önemli rol oynamıştır. Her Kırgız'ın kendi şeceresini en azından yedi atasını (yedi kuşağını) bilmesi şarttır. Yedi atasını bilemeyen mankurtlukla, soysuzlukla itham edilmiştir.³⁷ Günümüzde de bu toplumsal kontrol hayatını canlı bir şekilde sürdürmektedir.

Nesir biçiminde anlatılan halk edebiyatı türleri arasında önemli yere sahip olan türlerden biri de masallardır (cöö comaoktor). Diğer Türk boylarının masalları gibi Kırgız halk masalları da farklı temalar içermektedir ve epik türler içerisinde değerlendirilmektedir. Temalarına göre sınıflandırılan masallar şunlardır:

1. Batırdık cöö comoktor (Kahramanlık masallar)
2. Sıykırduu cöö comoktor (Sihirli masallar)
3. Aybanattar cönündö comoktor (Hayvanlarla ilgili masallar)
4. Turmuştuk cöö comoktor (Mizah konulu masallar)³⁸

Kırgız Türklerinin halk edebiyatında önemli başka bir tür ise epikalık ır (epik şiir)dır. Başta Manas Destanı olmak üzere bu tür sayesinde Kırgız Türklerinin sözlü gelenek ürünlerine karşı bilim adamlarında büyük bir ilgi oluşmuştur.

Şekil ve muhteva özelliklerine göre Kırgız destanlarını birçok gruba ayırmak mümkündür. Kence epostor (küçük destanlar) ve Çoñ epostor

³⁶ *Kırgız Adabiyatının Tarihi* – Oozeki Çıgarmaçılığın Janları Folkloristikası, (Haz. A. Akmatiev, A. Caynakova, İ. Cumabaev, B. Kebekova, R. Kızırbayeva, K. Kırbaşev, S. Musaev, Ö. D. Şarşenaliev), c. I, s. 533 – 585.

³⁷ S. Kayıpov, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* (Kırgız Edebiyatı I', Ankara, Kül. Bak. Yay. c. 31. 2005, s. 4.

³⁸ *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi – Türk Dünyası Ortak Edebiyatı*, c. 2, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2002, s. 302 - 303.

(büyük destanlar). Büyük destanlara Manas, Semetey, Seytek girmektedir. Bu üç destanın dışındaki destanlar küçük destanlar olarak adlandırılmaktadır. Günümüzde Kırgız İlimler Akademisi'nin El Yazmalar arşivinde Manas Destanı'nın altmıştan fazla varyantı korunmaktadır. Manas Destanı'nı anlatma sanatı Kırgız destancılık geleneğinde önemli yere sahiptir. Manas üçlemesinden Manası okuyanlara Manasçı, Semetey bölümünü okuyanlara Semeteyci adları verilmektedir. Ayrıca Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerinde Manasçılık mektepleri oluşmuştur. Destanın en hacimli varyantını Sayakbay Karalaev anlatmıştır. Manasçıdan destanın 500533 mısralık metni kaydedilmiştir. Ondan sonraki manasçı olarak Sagımbay Orozbekov'u söyleyebiliriz. Sagımbay'dan 180378 mısralık Manas metni yazıya geçirilmiştir. Sagımbay hem Manas, hem Semetey destanını anlatmıştır. Ancak Semetey bölümünü yazdıramadan vefat etmiştir.

Kırgız destancılık geleneği içinde yer alan bir başka destan türü de Türkiye Türklerinin sözlü edebiyatında hikaye denilen lirik – romantik (lirio – romantikalık comoktor) destanlardır. Bu tür destanların ana teması aşktır ve gerçek olaylar anlatılmaktadır. Bunlara “Olcobay menen Kişimcan”, “Sarinci Bököy”, “Gülgaakı”, “Ak Möör”, “Zıypırım Suluu” gibi destanları örnek verebiliriz.³⁹

Kırgız Türklerinin sözlü geleneğinde dini ve sosyal konulu destanlar (diniy, sotsiyaldık – turmuştuk comoktor) da mevcuttur. Bu destanlara “Kız Darıyka”, “Kedeykan”, “Muñduk Zarlık” gibi destanları katabiliriz.

Kırgız Türklerinin halk şiirinin bir bölümünü de lirik şiirler (lirikalık ırlar) oluşturmaktadır. İrim – cırım (Büyü – afsun şiirleri) bu türe girmektedir. Bu şiirlerin kökünün kötülöklere sözlerin gücüyle engel olabilme, insan ve hayvanlara kötü ruhların kötölük ve hastalık getirdiğine inanma ve onları

³⁹ *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi – Türk Dünyası Ortak Edebiyatı*, c. 2, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2002, s. 455- 456-457.

koruma, tedavi etme gibi inançların yaygın olduğu dönemlere kadar uzandığı söylenmektedir.⁴⁰

Lirik şiirlerin bir türü de emgek ırları (emek şiirleri)dir. Emek şiirlerinin kökü oldukça eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Emek şiirleri insanların avcılık, hayvancılık, tarımcılık işlerine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Emek şiirleri de büyü – efsun şiirleri gibi sözün gücüne inanma, söz ile kötülüklerden korunma, söz ile dünyayı değiştirme inancına dayandığını söylemek mümkündür. Örneğin; gece hayvanları kurtlardan, hırsızlardan korumak için “Bekbekey”, “Şırıldañ” gibi türküler söylenirken, tarımla uğraşanlar “Koş Aydoo”, “Op Mayda”, “Kırman Baskanda”⁴¹ gibi türküler söylemiştir.

Kırgız Türklerinin halk edebiyatında tören türküleri (salt ırları) de oldukça gelişmiştir. Bu şiirler, ağıtlar (koşoktor), düğün türküleri (toy ırları) olarak iki grubu ayrılmaktadır. Kırgız türküleri içinde ağıtların tematik yapısı çok geniştir. Düğün türküleri ise, düğün sırasında icra edilmiş şiirlerdir.

Kırgız halk şiirleri arasında çok eskiden günümüze kadar devam eden, Kırgızların hayata bakışını, hayat tecrübelerini yansıtan didaktik türküler (didaktikalık ırlar) de mevcuttur. Didaktik türküleri sanat ve nasihat (sanat ve nasıykat) olarak ikiye ayırabiliriz. Sanat türkülerinin temasını tabiat, insan, ölüm, ömür gibi konular oluşturmaktadır. Buna örnek olarak Kırgız halk şairi Toktogul Satılganov'un “Ömür” şiirini verebiliriz:

<i>At arıbas bolsoçu</i>	At yorulmaz olaydı,
<i>Caş karıbas bolsoçu.</i>	Genç yaşlanmaz olaydı.
<i>Caratkanı çın bolso,</i>	Yarattığı gerçekse,
<i>Cay cayına koysoçu.</i>	Keşke, insan rahat olaydı.

⁴⁰ S. Kayıpvov, S. Kayıpvov, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* (Kırgız Edebiyatı I”, Ankara, Kültür Bak. Yay. c. 31. 2005, s. 6.

⁴¹ T. Tanaev, *Kırgız Folkorundaki Liriklik Canlar*, 1. Kitep, Kırgız Uluttuk İlimder Akademiyasının Tüştük Bölümü, Oş, OMU Basması, 1998, s.29.

*Cigit ölbös bolsoçu,
Cibek oñbos bolsoçu.
Cigit menen kız ölsö,
Cerge kömbös bolsoçu.*

*Köz tunarbas bolsoçu,
Çöp kurabas bolsoçu.
Kızıl öñdön nur ketip,
Degi kız kubarbas bolsoçu.*

*Kayran ömür cıyma beş,
Caşka barar bolsoçu.
Kayran caştı kol menen
Casap alaar bolsoçu.⁴²*

Yiğit ölmez olaydı,
İpek solmaz olaydı.
Yiğit ile kız ölse,
Keşke, yere gömmez olaydı.

Göz yorulmaz olaydı,
Ot çürümez olaydı.
Kızıl rengi sararıp,
Keşke kız üzülmez olaydı.

İnsan ömrü yirmi beş,
Yaşa varır olaydı.
İnsan, yaşı kol ile
Keşke yapabilir olaydı.

Nasihat türkülerin ana temasında eğitcilik vardır. Dinleyiciye öğüt verir, yol gösterir. Örneğin;

*Külük menen carışpa,
Bilimdüü menen alışpa,
Akılsızga söz aytıp,
Akmak menen sırdaşpa.⁴³*

Yürük ile yarışma,
Eğitimli ile tartışma,
Akılsıza söz söyleyip,
Ahmak ile sırdaşma.

Kırgız Türkülerinin sözlü geleneğinde önemli yere sahip başka bir tür de aşk şarkılarıdır. Bunlar aşığın duygularını dile getiren şarkılardır.

Teşekkülü bakımından oldukça eskilere dayanan diğer bir halk şiiri ise atışmalar (aytıştar)dır. Kelimenin kökü ayt – tır. Atışmalar düğünlerde halkı eğlendirmek için yapılmaktadır. Bu atışmalara çocuklara has tür olan “Akıyneke” adında atışmalar da mevcuttur. Örneğin;

⁴² *Muras* (Kalıgul, Arstanbek, Cenicok, Kalıgul, Toktogul, Moldo Kılıç, Adlaş Moldo). Ed; M. K. Abdılđaev, Frunze, Kırgızstan Basması, 1990, s. 77.

⁴³ T. Tanaev, *Kırgız Folklorundagı Lirikalık Canrlar*, I. Kitep, Oş, OMU Basması, 1998, s.95.

Birinci kız:

*Ak köynögüm bar deysiñ,
Anı nege kiybeysiñ.
Beşimnçi klassta okup atıp,
Tablistsanı bilbeysiñ.*

İkinci kız.

*Seni bolso köp kızdar,
Uykuçu kız dep cüröt,
Uy saaganda ürgülöp,
Sütün tögöt dep cüröt.⁴⁴*

Ak elbisem var diyorsun,
Onu niye giymiyorsun.
Beşinci sınıfta okuyorsun,
Hesap yapmayı bilmiyorsun.

Seni ise çok kızlar,
Uykucu kız diyorlar,
İnek sağarken uyuyakalıp,
Sütünü döker diyorlar.

Günümüzde de varlığını canlı bir şekilde sürdüren Kırgız sözlü halk edebiyatı geleneğinin en eski türlerinden biri de alkış ve kargışlardır. Sözün büyüğü gücüne inanıldığı günden beri yaşamını devam ettirmekte olan bu eserler çok eskilere dayanan halk inançlarından izler taşımaktadır.

Bunların dışında atasözleri ve deyimler (makal ve lakaptar) muhteva açısından geniş türlerdendir. Kırgız Türklerinin atasözleri de diğer milletlerin atasözleri gibi didaktik özellik taşımaktadır.

Bilmece (tabışmak) geleneği eğlence anlayışını yansıtan önemli bir gelenektir. Bilmece konuları çeşitlidir ve günlük hayatta karşılaştıkları, yaşadıkları her şey bilmecelerin konusu olabilmektedir. Örneğin:

*Too, köl, tokoylor
Batıp ketet içine.
Bul emine bilip al,
Paydası zor kişiye.⁴⁵*

Bir başka örnekte:

*Bassam basat,
Catsam catat,*

Dağ, göl, ormanlar
Sığıyor içine.
Bu ne bilip al,
Faydası çok kişiye (göz).

Yürürsem yürüyor,
Yatarsam yatıyor,

⁴⁴ Baldar Folkloru. Akıybek, *El Adabiyatı Serisi*, c. 20, Bişkek, Şam Basması, 1998, s.66.

⁴⁵ A. g. e. s. 80.

<i>Çapsam çabilbayt,</i>	Vuruyorum vurulmuyor,
<i>Kömsöm kömülböyt,</i>	Gömüyorum gömülmüyor,
<i>Karañgıda körünböyt.⁴⁶</i>	Karanlıkta gözüküyor,(gölge)

şeklinde kaydedilmektedir.

Bilmecelere en yakın türlerden biri de tekerleme (cañılmaçtar)dir. Ancak bu türün kendine has özellikleri vardır. Bilmeceler, insanın özellikle çocukların düşünme, hazır cevaplılık yeteneğini arttırmayı amaç edinirken; tekerlemeler sözü, cümleyi eksiksiz, tam söyleme, hafızasına tutabilme yeteneğini geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Kırgız Türklerinin sözlü geleneğine has türlerin yaratıcıları, icracıları da köklü bir geleneğe sahiptir. Bunlar bakşı, emçi – domçu (tabıp), sınçı, tökmö akın, comokçulardır. Söz konusu icracıların ne zaman ortaya çıktığıyla ilgili somut bilgiler yoktur. Ancak sözlü geleneğe ait ürünlere bakarak yaklaşık bin yıl önce yaşadığı tahmin edilebilir. Manas destanında adı geçen Iramandan Irçı Uul ile Caysaň ırçının IX. yüzyılda yaşadığı bilinmektedir. Ulu manasçı Sağımbay Orozbekov Iramanın Irçı Uul ile ilgili şöyle demektedir:

<i>Aytkanınan baar taap,</i>	Söylediklerinden iyilik görüp,
<i>Talabına cetken kul.</i>	İstediğine ulaşan kul.
<i>Iramanın Irçı uul,</i>	Iramanın Irçı oğul,
<i>Kırk çoronun biri bul.⁴⁷</i>	Kırk yiğidin biri bu.

Bu satırlardan yola çıkarak Iramanın Irçı Uul'un Manas'ın kırk yiğidinden biri olduğunu anlamaktayız. Efsanelere göre Manas Destanı'nı, ilk olarak Manas'ın silah arkadaşlarında biri olan Iramanı'nın Irçı Uul'un, Manas'ın vefatı üzerine ağıt şeklinde söylediği rivayet edilmektedir.

Günümüzde halk arasında yaygın olan:

<i>Tolubaydan sınçı bol,</i>	Tolubay gibi sınçı ol,
------------------------------	------------------------

⁴⁶ Baldar Folkloru, Akıybek, *El Adabiyatı Serisi*, c. 20, Bişkek, Şam Basması, s. 82.

⁴⁷ S. Aliev, T. Kulmatov, *Manasçılar cana İzildööçülör*, Mamlekettik “Manas – 1000” Direksiyası Republikalık “Kırgız Cibek Colu” fondu, Bişkek, 1995, s. 158.

<i>Toktogulday ırçı bol.</i>	Toktogul gibi şarkıcı ol,
şeklindeki alkışta geçen şahıslar Toktogul ve Tolubay ile ilgili:	
<i>Kütkön eken Canıbek.</i>	Yanına almış Canıbek.
<i>Ceerençe degen çeçendi.</i>	Ceernçe adlı çeçeni.
<i>Urmat kılıp kütüptür,</i>	Değerli görmüş her zaman,
<i>Batina açık eşendi.</i>	Batina denen şeyhi.
<i>Oşol Canıbek kütüptür,</i>	O Canıbek almış yanına,
<i>Toktogul degen ırçını,</i>	Toktogul denen şarkıcını,
<i>Tolubay degen sınçını.</i> ⁴⁸	Tolubay denen sınçını.

Bu örneğe baktığımızda Tolubay ile Toktogul Canıbek Han döneminde yaşamış olmalıdır. Tarihi kaynaklara baktığımızda Canıbek Han 1341 – 1357 yılları Altın Ordo'yu yöneten han idi. Sonra kardeşi Berdibek tarafından öldürülmüştür. Bunlar dışında somut bir bilgi yoktur. Görüldüğü gibi Kırgız Türklerinin akınlarının özelliklerinden biri de Toktogul'a, Cengiz Han'a oğlunun ölüm haberini duyuran akın Ketbuka'ya (XII), Asankaygı'ya (XV) kadar yani çok eskilere dayanmasıdır.

Sözü geçen akınların devamcıları olarak Ceñicok'u, Kalık'ı, Toktogul Satılğanov'u, Barpı'yı, Osmonkul'u, Eşmambet'i, Korgool'u, Çalagız'ı, Alımkul'u sayabiliriz.

Kırgız Türk kültürünü zenginleştiren öğelerden biri de akınlık geleneğidir. Kırgız Türkleri akınlar için el akını, tökmö akın terimlerini kullanmaktadır. Ancak tökmö akın ile el akını arasında fark vardır. Tökmö akınlar, anında icra edenlerdir, el akınları ise halk şairleridir. Akın kelimesi çağdaş şairleri de içine aldığı için “halk” kelimesi özellikle belirtilmektedir.

Kırgız sözlü geleneğinde destan anlatıcısına manasçı adı verilmektedir. Ancak manasçılıkta aşamalar söz konusudur. Kırgız Sovyet

⁴⁸ S. Aliev, T. Kulmatov, *Manasçılar cana İzildööçülör*, Mamlekettik “Manas – 1000” Direksiyası Republikalık “Kırgız cibek colu” fondu, Bişkek, 1995, s. 124.

Ansiklopedi'sinde⁴⁹ geçen tasnife göre manasçılar, Manas'ı baştan sona bilip bilmemelerine, anlatım tekniklerine, destanı okuma yeteneğine göre dörde ayrılır:

Destanı başından sonuna kadar biliyorsa, anlattıkları yeni varyant sıfatını taşıyorsa, destanın ana konusundan sapmadan hadiselerle yeni unsurlar katabiliyorsa bunlar “Çoñ Manasçı” (büyük manasçı) olarak adlandırılır.

Destanın konusunu iyi biliyorsa, ancak kendisi ilave yapamıyorsa, bunlar “Çınığı Mansçı” (gerçek manasçı) olarak adlandırılır.

Destandaki belli bölümleri bilen ve anlatanlara “Çala Manasçı” adı verilir. Bu tür anlatıcılar halk arasında destanın yayılmasında önemli rol oynamışlardır. Çünkü bu manasçılar destanın tam metninden ziyade, halka belli olan birkaç konuyu ustalıkla anlatan kişilerdir.

Büyük manasçılardan destanı öğrenme aşamasında olanlara Çırak Manasçı adı verilmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kırgız Türklerinin sözlü geleneği XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rus Türkologları tarafından araştırılmaya başlamış ve Sovyetler Birliği döneminde devam ettirilmiştir. Ancak Kırgız folklor çalışmaları da rejimin müdahalesine uğramıştır. Manas destanının araştırmaya başlanmasının üzerinden seneler, hatta asırlar geçmesine rağmen partili sınıfı duyguların üst düzeyde olduğu dönemlerde “Manas”ı reaksiyaçıl diye ortadan kaldırmaya bile çalışılan XX. yüzyılın 1950 yıllarında basılmış kitapların nüshası 500 – 1000'i geçmemiştir. Çünkü halkın tümüne ulaşılmaması gerekirdi.⁵⁰

⁴⁹ *Kırgız Sovet Ensiklopediyası*, c. IV, Bişkek, Kırgızistan Basması, 1983, s.159.

⁵⁰ S. Attokurov, Kırgız Folkloru, bkz. *Kırgız Etnografyası*, Bişkek, KMMU Basması, 1998, s.171.

Kırgızların bağımsızlığını kazanmasından sonra Kırgız sözlü kültür geleneği problemlerine yeniden bakılmasına imkân tanıdı. Sovyet Birliği Dönemi'nde Panislamizmi, Pantürkizmi, feodalizmi müdafaa etmek, eski hayatı idealize etmek denilip yerilen eserler yeniden yayınlanmaya başladı. Örneğin kırk ciltlik “El Adabiyatı” serisi, “Akınlar Serileri”, “Kırgız Edebiyatının Tarihi” gibi kayda değer eserlerin yayınlanması, Manas gibi destanların basımlarının, varyantlarının tekrardan araştırılması ve önceden nasıl anlatılıyorsa hiç değiştirilmeden tekrar yayınlanması gibi değerli çalışmaların yürütülmesi sevindirici gelişmeler arasındadır.

Son olarak şair Erkin Canıbek'in “**Sovyet**” şiirini vermek istiyorum.

*Kaymanın reppresiyaga kırgızgan,
Kaarmandık emgekterin kılğızgan.
Kanduu da, şanduu da Sovet doorunda,
Sayakbay, Çingızdar çıkan Kırgızdan!*⁵¹

Cesurları baskılara kırdıran,
Kahramanlık emeklerini kılan.
Hem kanlı, hem şanlı Sovyet devrinde,
Sayakbaylar, Çingızlar çıktı Kırgızdan!

⁵¹ Erkin Canıbek, Sovette, *Kırgız Adabiyatı* Gazetesi, 18 -31 Mart, 2008.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRGIZ TÜRKLERİNDE DİN ve KÜLT

1.1. KIRGIZ TARİHİNDE DİNİ TABAKALAR

1.1.1. Gök Tanrı Dini

1.1.1.1. Tabiat Kültü

Beş bin yıllık tarihi bilinen Türkler, Müslüman olarak geçirdikleri devrin öncesinde kuşkusuz başka dinlere de inanmışlardır. Bu dinlerden en eskisinin Gök Tanrı dini olduğu bilinmektedir. Bu inanç sisteminin en üst noktasında Teñgri (Kırgız Türkçesiyle Teñir) bulunmaktadır. Orta Asya'da devlet kuran Türk boylarının tamamında Gök Tanrı kültünün bulunduğu Çin kaynaklarından tespit edilmiştir. Bu belgelerde ve eski Türk yazıtlarında hakan ve beyler, Türk milletine yaptığı iyilik ve yardımlardan dolayı Tanrı'ya içten gelen minnet ve şükranlarını ifade ederler. Hakanları tahta çıkaran, Türklere zafer kazandıran, onları felaketlerden koruyan Türk Tanrısı Gök Tanrı'dır. Türklerin büyük başarılarından bahsederken hakan veya beyler daima "tanrının inayeti ile" demeyi ihmal etmemişlerdir.¹⁷

Daha önce belirttiğimiz gibi Kırgızlar da, bu bölgede yaşayan diğer Türk boyları gibi Gök Tanrı dinine inanmışlar ve bu inancın gereklerini günlük hayatta yerine getirmişlerdir. Gök Tanrı dini, bozkırda yaşayan Türk topluluğunun asıl dini idi. Bilim adamı A.Baytur'a göre Gök Tanrı diniyle birlikte Güneş Teñiri, Ay Teñiri, Yıldız Teñiri, Su Teñiri, Yer Teñiri, Ateş Teñiri, Ata baba Teñiri¹⁸ gibi yardımcı"koruyucu iyeler" de vardır. Gök Tanrı hepsinin en üstünde olup, bütün varlıkların kaderi onun elindeydi. S. Attokurov'a göre ise Yer, Dağ ve Ateş Teñiri, insanoğluna iyilik getiren Teñrilerden idi. Su Teñiri ile Ateş Teñri insanoğlunu günahlarından arındırma işlerini ifa etmişlerdir.¹⁹

¹⁷ T. Tekin, *Orhon Yazıtları*, Ankara, TDK Yayınları, 1988, s. 45.

¹⁸ A. Baytur, *Kırgız Tarihinin Leksikaları*, 1.kitep, Bişkek, Uçkun Basması, 1992, s.121.

¹⁹ S. Attokurov, Dindik İşenimler, bkz. *Kırgız Etnografyası*, Bişkek, KUUU Basması, 1998, s.137.

Bugün de Kırgız Türkleri arasında Allah'ı gökte düşünme inancı bulunmaktadır. Tanrı'ya şükür veya dua ederken yüzlerini yukarı kaldırırılar. Bunlarla ilgili inanç biçimleri halen toplum içerisinde yaşamaya devam etmektedir.

Tarih öncesi çağlardan beri, Türk dini ve kültürü güneyden ve batıdan gelen etkilere maruz kalmıştır. Orta Asya'nın dinî kültürü üzerinde Mezopotamya, İran, Çin ve Hint dinleri ile Tibet Lamaizmi, Hristiyanlık, Maniheizm ve İslam'ın etkisi söz konusu olmuştur. Fakat bu dış etkiler, Türklerin orijinal dinî yapılarını pek değiştirmemiştir. En eski devirlerden beri "Tanrı" inancı yerini korumuştur.²⁰

"Tanrı" kelimesi Türk dilinde yer alan en eski bir terimdir. Çince "Tien" şeklindedir. Eski Türk lehçelerinde ise tangrı, tengri, tengere, tangara, ture, tenegere gibi değişik şekillerle söylenen tengri sözcüğü hem göğü hem de Gök Tanrı'yu ifade etmektedir.²¹ Edebiyatta Kök – Gök sıfatıyla birlikte "Gök Tengri" (Yüce Tengri) şeklinde geçmektedir. Gök Tanrı inancının özelliği, onun antropomorfik (insan biçimli) bir karakter taşımasıdır. Gök Tanrı: yaradan, yardım eden, koruyan, insanoğluna bilgi veren, her şeyin en iyisini ve en doğrusunu bilen, yol gösteren, kulun duasını kabul eden, aynı zamanda da cezalandırandır.²² Bundan dolayı kollarını açıp, gökyüzüne bakarak Tanrıya dua etmişler ve ondan medet ummuşlardır:

Teñir! Teñir!

Toguz calbıraktuu ıyık

kayıñ saydıq,

Toguz kozu biz soyduk, Tenir!

Cakşılıktı cerge, elge calga, Tenir!

Tanrı! Tanrı!

Dokuz yapraklı kutsal kayın

ağacı dikdik,

Dokuz kuzu biz kestik, Tanrı!

İyiliği yere, halka ver, Tanrı!

²⁰ Kalıbek Baycigitov, *Kırgız Mifleri, Ulamışları cana Legendaları*, Frunze, İlim Basması, 1985, S. 140.

²¹ A. İnan. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara, TDK Yayınları, 1954, s. 26, 29.

²² Ü.Günay, H. Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, İstanbul, Ocak Yayınları, 1997, s.39.

*Camandıktı cerden, elden kaçır,
Tenir!*

Kötülüğü yerden, halktan kov,
Tanrı!

*Caşoobuzdu ondo, Tenir!*²³

Hayatımızı düzelt, Tanrı.

Bu duaya bakacak olursak Kırgızların da Gök Tanrı'ya kurban kestikleri anlaşılmaktadır.

Türkler, Tanrı'nın ölümsüz olduğuna inanırlar. Ahiret, cennet, cehennem gibi inançlar vardır. Türkler, yaşadıkları tabiatın Tanrı tarafından yaratıldığına inanırlar ve onları kutsal sayarlar. Bu inançlar sonucu yer – su, dağ, ağaç, göl, ırmak, pınar gibi kültlerine saygılı olmuşlardır. Hatta dağ Tanrı'nın mekânı olarak görmüşlerdir.

M. Eliade'ye göre Gök Tanrı fikrinin doğuşu, gökyüzünün ya da uzayı sıradan insanların ulaşamayacağı yüksek bölgeler oluşundan kaynaklanmaktadır. O yüzden çeşitli yollarla (örneğin Şamanların Dünya Ağacını basamak olarak kullanmaları) ve çeşitli amaçlarla bu ulaşılmaz yerlere çıkabilen insanlar, artık insan olmaktan, en azından sıradan insan olmaktan çıkarlar. Gök Tanrı bu düşüncelerle ve gökyüzünün etkisiyle tasarlanmış olmalıdır.²⁴

Türklerde hükümdar, Gök Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisidir. Tanrı ona güç ve kut verir. Türk mitolojisinde veya destanlarında, gökten gelen ya da Gök Tanrı'nın kızlarıyla evlenen kahramanlar vardır. Bunların başına Oğuz Kağan gelmektedir. Uygur Türkçesiyle yazılmış olan Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un gökten gelen kızla evlenmesi şöyle anlatılmaktadır: Oğuz Kağan bir yerde Tanrı'ya yalvarmakta idi, karanlık bastı. Gökten bir gök ışık indi. Güneşten ve aydan daha parlaktı. Oğuz Kağan oraya yürüdü ve gördü ki o ışığın içinde bir kız var, yalnız oturuyor. Çok güzel bir kızdı.

²³ Kaada Salttar, Ak Batalar, *El Adabiyatı Serisi*, c. 20, Bişkek, Şam Basması, 2003, s.372.

²⁴ M.Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, çev. Ali Kılıçbay, Ankara, Gece Yayınevi, 1991, s. 97, 98.

Alnında parlak bir beni vardı, Kutup yıldızı gibiydi. O kız öyle güzeldi ki, gülse Gök Tanrı gülüyor, ağlasa Gök Tanrı ağlıyor sanılırdı.²⁵

W. Radloff, Sibiry'a'da yaptığı araştırmalarda Altaylıların, tanrıların en yücesi, bütün varlıkların başlangıcı, insanoğlunun ata ve anası Tengere Kayra Kan'ın dünyayı ve insanları yarattığını ve göğün on yedinci katında oturduğunu anlatır. Altay kamları tengereye dua ederken "Yüksekte bulunan büyük atamız han tengere, yaratıkları yaradan tengere, yıldızlarla dünyayı süsleyen Tengere" diye hitap ederler²⁶.

Yakut (Saha) inançlarına göre, yukarıdaki Ürün Aar Toyon (Ürün Ayı Toyon) göğün dokuzuncu katında oturan insanları ve dünyayı yaratan en büyük Tanrıdır.

Gök Tanrı'nın sanat tarihindeki tasvirleri daha çok simgeseldir. Bunun güzel bir örneği, Türkistan'da yaşayan Kırgızlar'ın bozüy olarak adlandırılan çadırlarıdır. Çadırların üst bölümü, yani kubbe biçimli olanlarında uğların çeberle birleştiği bölüm, göğü dolayısıyla Gök Tanrı'yı temsil etmektedir. Çadırın mimaride en önemli etken ve basamak olması da bundan kaynaklanmaktadır.²⁷

Günümüzde de Kırgızlar "ne ulu" sorusuna şöyle cevap vermektedirler:

<i>Teñir uluk, kün uluk,</i>	Tanrı ulu, güneş ulu,
<i>Töbösu açık kök uluk,</i>	Tepesi açık gök ulu,
<i>Carık uluk, ot uluk,</i>	Aydınlık ulu, ateş ulu,
<i>Töşü tüktüü cer uluk.</i> ²⁸	Döşü tüylü yer ulu.

²⁵ W. Bang ve G. Rahmeti Arat, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Seminer Neşriyatından, 1936, s. 12, 14.

²⁶ A. İnan, *Taihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara, TDK Yayınları, 1954, s. 28.

²⁷ Y. Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İstanbul, Kabalcı, 2002, s.22.

²⁸ K. Cusupov, Bayırkı Kırgızdardın Tarihine Cana Ruhıy Madaniyatına Oy Çabıt, bkz. *Kırgızdar*, c. V, Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1991, s. 384.

İslamiyet'in Türkistan'a yayılması ve yerleşmesini Türklerdeki bu tek Tanrı kavramının Gök Tanrı kültü sayesinde olduğunu söylemeliyiz. Örneğin: X. yüzyılın ilk yarısında, Oğuzların zorda kaldıklarında başlarını yukarı doğru kaldırarak "Bir Tanrı" dedikleri bilinmektedir. İşte bu Müslümanlara yakınlık duyduklarındandır.²⁹ Kırgızların dinî inanç sisteminde tabiat kültü çok önemli yere sahiptir.

Daha önce belirttiğimiz gibi eski Türkler Kök Tengri'ye yani Kök Kuday'na önemli yer vermişlerdir. Ancak insanların toplanıp Kök Tengri'ye kurban kesmeleri, gökyüzüne tapma âdetleri en eski Türk kavimlerinden Hunlara kadar kısaca söylememiz gerekirse Orta ve Doğu Asya'nın bütün bölgelerinde yaygındı. Demek ki, Kök Tengri kültü eski Türk kabilelerinin şekillendiği zamanlar ortaya çıkmıştır. Çin yazıtlarında gök kültünün çoğu zaman yer kültüyle birlikte bütünlük oluşturduğu görülmektedir. Tengri kuday anlamında, "tengri" sadece gökyüzüne değil, güneşe, aya, yere de ait olup gök ile yerin tengrisinin bölünmezliğini açıkça göstermektedir.³⁰

Eski çağlardan beri Orta Asya kavimlerinde güneş ve ay kültü bulunduğu bilinmektedir. Ay Tanrısı ile Güneş Tanrısı insanlığın anne babası olarak görülürdü. Bu iki tanrı iyiliğin sembolü idi. Onlar hep kötü ruhlarla savaşırdı. Bazen onlar kötü ruhlar tarafından yenildiği zaman güneş ve ay tutulurdu. Yıldız Tanrıları ise hem kötülüğü hem iyiliği temsil ederdi. Yer, su ve ateş iyiliğin temsilcisi idiler. Bu Tanrıların insanların günahlarını temizlediğine inanılırdı.

İdil – Ural Tatarları'ndan derlenen şu dua:

Yer atası – alaca sakal!

Yer anası – asıl bike!

Tepesinde tokluğunu ver

Damarına gücünü ver,

²⁹ Y. Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2002, s.17.

³⁰ S. M. Abramzon, *Kırgız cana Kırgızstandın Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter*, Fond Soros, Bişkek, 1999, s.208.

İl üstüne bolluğunu ver,
 İl içinde bize de ver,
 Başlıyoruz dileğimize,
 Kaldırıyoruz ellerimizi,
 Güneş şahit ol!³¹ — bir zamanlar yerin, göğün,
 güneşin tanrı sayıldığını anlatmaktadır .

Altay Şamanistleri'nin güneşe ve aya and içtikleri; "kün ana körüptür" gibi ifadelerden anlaşılmaktadır.

J. G. Gmelin, 1733 ve 1743 yılları arasında Türkistan'a yaptığı seyahat ve sonrasında izlenimlerini yazdığı kitapta değerli bilgiler aktarmıştır. Ob ve Yenisey nehirlerinin bulunduğu bölgede yaşayan Tatarlar'ın da tek Tanrı'ya inandıklarını ve her sabah doğan güneşe doğru dönerek O'nu şu kısa duayla onurlandıklarını ortaya koymuştur: "Bana vurma, beni himaye et."³²

Etnografik yazılarda karşımıza çıkan "Tenir calgasın" sözü, "Kuday calgasın" ile aynı anlamı taşımaktadır. Bunun dışında Aaliev Kul adlı kaynak kişi Kalmuklar'da "Kökö Teniri"³³ şeklinde bir söz duyduğunu, bu kelimenin Kırgızlardaki "Kuday" kelimesinin karşılığı olduğunu fakat Kırgızların bunu kullanmadıkları bilgisini vermiştir. Belirtmemiz gereken önemli nokta Kırgızlar arasında günümüzde de "Kökö Teñir" sözü kullanılmakta ve bu söz Allah anlamına gelmektedir.

Bununla ilgili M. Venyukov şöyle demiştir: "Ben Kırgızların bazı durumlarda diğer Müslüman toplumlarında olduğu gibi "Allah" diye hitap ettiklerini hiç duymadım. Önemli durumlarda Kırgızların gökyüzüne seslendiklerini fark edenler olmuş." Ç. Valihanov Kazakların kozmoloji anlayışlarından bahsederken Kırgızlarla ilgili şöyle demiş: "Gökyüzü -

³¹ Y. Çoruhlu. *Türk Mitolojisi Anahatları*, İstanbul, Kabalcı, 2002, s.24.

³² J. P. Roux. *Altay Türklerinde Ölüm*, İstanbul, Kabalcı, 1999, s.32.

³³ S. M. Abramzon. *Kırgız cana Kırgızstandın Tarihı Boyunça Tandalma Emgekte*, Tabiyat Kültü Bölümü, Fond Soros, Bişkek, 1999, s.203.

Şamanlığın en önemli Kudayı'dır. Kök – Tengri – Gök Asman. Kırgızlarda “tenir” ile “alla”, “Kuday’ın” eş anlamıdır ve zaman içinde bunların yerini Kuday kelimesi almıştır. Kırgızlarda Allah’a dua ettikleri zaman Kökö – tenir ifadesi hâlâ korunmaktadır. Yine Ç. Velihanov Kırgızlarla ilgili yazısında şöyle demektedir: “Kırgızlar Alla’nın adını çok kullanırlar, şimdi de onlar eski Moğollar gibi, onu Kök Tengri (Asman – Kuday) diye adlandırırlar. Bu adlandırma İslamiyetin tesiri ile değişti, fakat anlamı değişmedi. Ongonu - arbak, Kök Tengri’ye “Alla” veya “Kuday” demeye başladılar. Ancak fikirleri Şamanlarınki olarak kaldı. Asman Alla fikri ile birleşti” demesi hem Kazaklar için hem de Kırgızlar için geçerlidir.³⁴

Kırgızların, geçmişte gökyüzüne Allah olarak saygı gösterdiklerini ve günümüzde dahi bu düşüncenin yaşatıldığına dair bilgileri S. M. Abramzon, T. Bayalieav, Ç. Valihanov, K. K. Yudahin gibi bilim adamları tespit etmiştir. K. K. Yudahin ise Kırgızca – Rusça sözlüğünde Kırgız kelime hazinesinde korunan bazı kelimelerden örnekler verilmiştir; Tenir: 1. Kuday (kudayın yerine ve onunla beraber söylenir: bazen asman veya gökle beraber söylenir); *tenir ursun!* veya *kuday – tenir ursun!* Tenir vursun. 2. Nebo; gök tengrinin cezası; Kuday sana beddua etsin, tenir seni ayakları altına alsın! Bekerden Tenirim bezet (Boş insandan Allah da kaçır), Momundun işini Tenirim koldoyt (İyinin işine Allah yardım eder), Kuday – Tenirin taanıbay kalıptır (Allah – Tanrısını tanımıyor).³⁵

Kırgızlar zor durumlara düştüğü zaman hemen gökyüzüne yönelerek şöyle seslenirler: *Tenir koldoy kör!* (Gökyüzü yardım et!), *Tenir calgay kör!* (Gökyüzü iyilik ver!). Büyüklere gençler tarafından iyilik yapıldığı zaman: *Tenir calgasın!* Yani gökyüzü iyilik versin diye hayır dua ederler. Bununla beraber hala halk arasında çok yaygın olan beddualardan biri de *Tenir ursun*

³⁴ K. Baycigitov. *Kırgız Mifleri, Ulamışları cana Legendaları*, Frunze, İlim Basması, 1985, s.18.

³⁵ K. K. Yudahin. *Kırgızsko – Russkiy Slovar*, Moskova, İzdatelsvo “Sobetskaya Ensiklopediya”, 1965, s. 725.

(Gökyüzü vursun, kötülük yapsın). Kırgızların kahramanlık destanı Manas'ta şöyle satırlar sık sık karşımıza çıkmaktadır:

<i>Töbösü açık kök ursun!</i>	Tepesi açık gök vursun!
<i>Töşü tüktüü cer ursun!</i>	Döşü tüylü yer vursun!
<i>Ak keltenin ogu ursun!</i>	Ak yayın oku vursun!
<i>Ak miltenin çogu ursun!</i> ³⁶	Ak ateşin közü vursun!

Aynı zamanda destanda Manas için şöyle denmekte:”Kiyingeni kök temir, sıyınanı Kökö Teñir” (Giydiği gök demir, taptığı Gök Tenir).

Son zamanlarda Kırgızların gökyüzünü Tanrı'nın mekânı olarak gördüklerine, ona taptıklarına ve kurban kestiklerine rastlanmamıştır. Fakat S. D. Maynagaşev 1913 yılında Hakaslar arasında bu şekilde tapınmaya bizzat şahit olmuş ve anlatmıştır.

Buradaki en ilginç nokta gökyüzüne adak adamak, kurban kesmektir. Hakaslarda “tigip taii” (nebesnoe certvoprinimaniye)³⁷olarak adlandırılan bu pratiğe verilen ad, kurban kesme yani taii sözü Kırgızlardaki tayı sözüyle aynıdır.³⁸ Bu tapma işlevleri Şamanların katılımı olmadan geçmektedir.

Kaçınler ekinin bol olması, hayvanlar için otun çok çıkması, gençlerin sağlığının iyi olması için dua ederlerdi. Burada biz gökyüzü tengrisi ile bolluk kültürünün bağlantılı olduğunu görüyoruz. Hakaslar gökyüzüne, dağlara, sulara tapmışlardır. Onlar taparken güneşin çıktığı tarafa döner kollarını yukarı kaldırırldı. S. D. Maynagaşev “tigip taii” geleneğinde iki sistemin; animizm inancı ile şaman dönemine kadarki kabile kültürü ve güneşe saygı duyma ile

³⁶ *Manas*. 1. Kitep, Frunze, Kırgızstan Basması,, 1984, s.215.

³⁷ V. Y. Butanayev. *Hakassko – Russkiy İstoriko – Etnografiçeskiy Slovar*, Abakan, Laboratoriya Etnografii NİÇ NGU, 1999, s.141.

³⁸ S. M. Abramzon. *Kırgız cana Kırgızstandın Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter*, Bişkek, Fond Soros, 1999, s. 203.

birleşen genel gökyüzü kültünün birleştiği sonucuna varmıştır. L. Y. Şternberg ise gökyüzü kültünün güneş kültünden çıktığını belirtmektedir.³⁹

Altay halklarında gökyüzü ve yer kудayları şamanlık kozmolojisi ile karışmış ve şaman kültünün ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Gökyüzü ruhu – Ülgen, güneşi, ayı, gökyüzünü ve her şeyi onun yarattığına inanmaktadır. Şaman dualarında: “Jalbarranı Tanara”, “Am man tanarazına zikir çaldım” gibi sözlerle karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Ülgen’e tapar ve 3, 6, 9 ve 12 yılda bir kere kanlı kurban keserlerdi. Bu kurban kesme geleneğini “*ustugu*”, kısaca gökyüzünde yaşayan ruha adak diye adlandırırlardı. Onlar Ülgen’e iyi hayatları için teşekkür eder ve ondan çocuk, hayvan, mal isteyip avın başarılı geçmesi, sütün, ekinin bol olmasını dilemişlerdir. Kısaca ona bolluk tengrisi olarak seslenmişlerdir. Kırgızlarda olduğu gibi Altay halklarındaki “Tanara” ve “Kuday” terimleri eş anlamlıdır.

L. İ. Lavrov, Karaçaylar ile Balkarlar’da yaşlıların “Teyri” diye adlandırdıkları Kuday’a inandıklarını belirtmiştir. Bu göktanrı idi. İdil Irmağının etrafında yaşayan Tatarların dilinde “tenre”⁴⁰ sözü hâlâ korunmaktadır.

Kırgızlar, atalarının gökyüzünü, en güçlü Kudaylardan biri olarak gördüklerini, onu saydıklarını bilmekte ve buna inanmaktadırlar. Hala O’nun cezasından korkarlar. Eski Türklerin gökyüzü ruhuna kurban kestikleri gibi, Kırgızlar da gökyüzünden merhamet dileyerek kurban kesmişlerdir. Tonyukuk Abidesi’nde yer alan: “Tangri, Umai, iduk yir sub basa birti erinc”,⁴¹ kısaca “Asman, Kuday kadın Umay, kutsal Yer su, işte bütün bunlar bize kutsal kazancı verdi diye düşünmemiz gerek”. Tuva’da bulunan bir abidede ise: “*Tanrim oçuk bizka*”, (Benim asmanım (kudayım) bize çadır)⁴² ibaresinden

³⁹ S. M Abramzon, *Kırgız cana Kırgızstandın Tarihi Boyunça Tnadalma Emgekter*, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 204.

⁴⁰ *Russko – Tatarskiy Slovar*, Tatarskoe Knijnoe İzdatelstvo, Kazan, 1996, s. 19.

⁴¹ T. Tekin, *Orhun Abideleri*, Tonyukuk Abidesi – İkinci Taş, Batı Yüzü, s. 6.

⁴² S. M. Abramzon, *Kırgız cana Kırgızstandın Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter*, Tabiyat Kültü Bölümü, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 204.

yola çıkarak asman'daki Tanrı'nın yanında Umay ve kutsal yer su kavramlarıyla karşılaşmaktayız.

Günümüzde de Tenir ile ilgili çok sayıda alkış kargış, öğütler ve atasözleri bulunmaktadır. Örneğin; bir Kırgız birisine dua mahiyetinde “Tenir calgasın” (Tanrı yardım etsin) derken; Tenir ursun” (Tanrı vursun), “Kuday, Tenir ursun” (Allah, Tanrı vursun), “Tenir tepsesin” (Tanrı çiğnesin), “Tenir seni kargasın” (Tanrı sana beddua etsin) diyerek de beddua etmektedir. Bununla beraber birisi zor durumda kaldığında “Tenirge sıyın” (Tanrıya tapın), “Tenirdi sakta” (Tanrıyı unutma), “Tenirge tetiri iş kılba” (Tanrıya karşı ters iş yapma), “Tenirden başka kuduret cok” (Tanrıdan başka güç yok), “Tenrim bar” (Tanrım var)⁴³ gibi sözlerle avuturlar. “Ten bölgöndü Tenirim süyöt” (Paylaşanı Tanrı sever), “Tenir bergendi, Tenir alat” (Tanrı vereni, Tanrı alır) gibi atasözleri yaşamını canlı bir şekilde sürdürmekte ve halk arasında sıkça kullanılmaktadır.

Yazılı kaynaklarda Hunların toprağı kutsal saydıkları ile ilgili bilgiler vardır: “Sekizinci ayda yer ruhuna sonbahar kurbanını kesmek ve tapmak için toplanırlardı”. Eski bir Türkçe terim olan “Ötüken” ile ilgili L. P. Potopov şu açıklamayı yapmıştır: Eski Türk sözü “Ötüken”, eski Türklerin yaşadıkları topraklarda bulunan dağın zirvesinin adıdır⁴⁴. L. P. Potopov'un etnografya kaynaklarından yola çıkarak ifade ettiği düşünceye göre söz konusu kelime eski Türklerin ata ruhlarına, dağlara ve gökyüzüne taptıkları mekânlarla ilgili olsa gerek. Eski Türk kabileleri ile onların soyundan gelenlerin bir bölümü Ötüken dağ zirvesinden uzak yaşadıklarından dolayı zamanla Ötüken belli bir dağ zirvesi olmaktan çıkıp, Türklere ait genel soyut bir *Yer Kuday*'i olarak kabul edilmeye başlamıştır. Ötüken sadece eski Türker'in değil, Moğollar'ın da yer kudayı olmuştur. Kısaca VII. yüzyılda bütün Türk boyları ve Göktürk İmparatorluğu içinde yer alan boylar için, Ötüken Dağı'nın bir kült olduğu

⁴³ K. Cusupov, Bayırkı Kırgızdardın Tarihine cana Ruhıy Madaniyatına Oy Çabıt, bkz. *Kırgızdar*, c. V, Ed; K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s.394.

⁴⁴ S. M. Abramzon. *Kırgız cana Kırgızstandın Tarihi Boayunça Tandalma Emgekter*, Tabiyat Kültü Bölümü, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 205.

gerek Göktürk gerekse Uygur Yazıtları'ndan anlaşılmaktadır. Jean – Paul Roux, Ötüken'in ağaçlı bir dağ olduğunu, ağaçların varlığının ısrarla belirtilmesinin nedeninin de o yerlerin kutsallaştırılmasında katkıda bulunduğunu ve hükümdarın burada gökle doğrudan iletişim haline geçtiğini belirtmiştir.⁴⁵

Türk mitolojisinde dağlar önemli bir yer tutmaktadırlar. Ayrıca göçebe hayat yaşayan Türk boyları için dağlar zaman zaman sığınma yerleri de olmuştur.

Ötüken kelimesinin anlamı çok uzun zamandır tartışılmaktadır. Öt- kelimesinin “dua”, “talep”, “istek” anlamları vardır. O zaman Ötüken “dua eden”, “dua edilen”⁴⁶ anlamına gelmektedir. Böylece yer kудayı kutsal saymak yaygınlaşmıştır.

Eski Türk kудayı ile bağlantılı olan inançların kalıntıları Kırgızlarda korunmuştur ve bu kудaya teşekkür olarak ya da dilekte bulunarak kurbanlar kesilmiştir. Kудaya kurban kesmeyi Kırgızlar (cer – suu tayı veya cer – suu tayu) diye adlandırmaktadırlar. Bu cer – suu tayu uygulamaları genelde kar, yağmur yağmadığı ve kuraklık olduğu zamanlar yapılmıştır. Her evden yedi ekmek, birer koyun ve kazan alıp subaşına gelirler. Bu törene erkek, kadın, çoluk çocuk hepsi katılır. Kurban kesmeden önce orada bulunan herkes kibleye doğru bakarak:

Kудay calgay kör!

Kудay yardım et!

Kудay bere kör!

Kудay ver!

*Aylanayın camgırındı ber!*⁴⁷

Kurban olayım yağmurunu ver! –

şeklinde dua ederler. Koyunu kesip kanını suya akıtırlar, etini pişirir ve herkes orada yerler. “Cer – suu tayu” adıyla başka durumlarda da kurbanlar kesilir,

⁴⁵ J. P. Roux. *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İstanbul, Kabalcı, 1994, s.158.

⁴⁶ J. P. Roux, a. g. e. s. 159.

⁴⁷ *Kaada Salıttar Ak Batarlar*, El Adabiyatı Serisi, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 114, 115.

dualar edilir. Mesela; evde birisi hasta olduğu veya kaza geçirdiği zaman yakınlarda bulunan mezarlıklara, kutsal mekânlara gidilir, kurban kesilir, akrabalar çağrılır yemek yedirilir, abdest alınır ve Kuran-ı Kerim'den Yasinler okunur. Suyun iyileştirici özelliği olduğu inancından dolayı mesela soğuk almış adamı tedavi ederken; “Oo Kудay âmin, cer âmin, su âmin”⁴⁸ şeklinde dualar karşımıza çıkmaktadır.

M. N. Bogdanova halk edebiyatı ürünlerini sınıflandırırken cer – su kудayına kurban kesme pratiklerini çiftçilik pratikleri sınıfına dâhil etmektedir. Bu uygulamalar genelde ilkbahar mevsiminde, çimenler yeniden çıkmaya, yeşermeye başladığı zaman akan su kenarında yapılır. Halk dua ederek suyun çok, mahsulâtın bol olmasını diler. Bu uygulamaları yaparken muraba (mirab'a) su saçarlar. Bu bir gelenektir ve suyun bol olacağı inancı taşır.

Cer – su için kurban kesmeyle bağlantılı olan bütün dualar ile söylentilerin İslam inancı pratikleri ile bağlantılı olduğu bellidir.

Kırgızistan'ın Isık Göl bölgesinde sonbahar mevsiminden önce, ekinin olgunlaşmasına az kala “cer – su tayu” uygulamaları icra edilmektedir. Aynı uygulamalar, güney bölgesinde de yapılır. Kurban keserek kurbanın kanı arpa, buğday yapraklarına saçılır ve ekinin bol olması, zararlı şeylerden koruması için dua edilir. Bunların tamamı Cer – su kудayı inancı ile bağlantılıdır. Ekin ekerken ettikleri dualardan biri şöyledir:

<i>Aylanayın cer ene!</i>	Kurban olayım yer ana!
<i>Ürön septim uuçtap,</i>	Tohum ektim avuçlayıp,
<i>Cıllu cerden konuş tap.</i>	Sıcak yere yerleş,
<i>Bu - cetim cesirge,</i>	Bu – yetim dullara,
<i>Munusu karıp miskinge.</i>	Bu da gariban yaşlıya.
<i>Bu – aç arıkka,</i>	Bu – aç zayıfa,
<i>Munusu alsız – karıpka.</i>	Bu da halsiz – garibe,

⁴⁸ B. Amanaliev. *Doislamskiye Verovaniya Kirgizov*. Religiya Svobodomsle Ateizma, Frunze, İlim Basması, 1967, s. 65.

<i>Buları kurt kumurskaga,</i>	Bunları karıncalara,
<i>Munusu suramçıga</i>	Bu da isteyene
<i>A bu tilemçiğe</i>	Bu ise dilenciye
<i>Kalgandarı sizge, bizge, maga.</i>	Kalanları size, bize, bana.
<i>Baba diykan coldoşum,</i>	Baba çiftçi yoldaşım,
<i>Bardık işti oñdosun.</i> ⁴⁹	Bütün işimiz rast gelsin.

Bu duayı tarihçi K. Cusupov atalarımızın Yer Ana'ya yazılmış bir marşı olarak nitelendirmektedir. Kırgızların dünya çapında tanınmış yazarı Cengiz Aytmatov bu konuyla ilgili bir anısında şunları yazmaktadır: “Avrupa’da katıldığım toplantılarda şu şiiri örnek gösteriyorum ve onlara; “Bakın, siz tabiat ile ilgili ancak şimdi konuşuyorsunuz. Oysa tabiattan Türk Dünyası’nda binlerce yıl önce bahsediliyordu”, diyorum. Onlar şaşkınlıklarını gizlemiyorlar ve hayran kalıyorlar. Biz dünyaya kültürümüz, sanatımız, sözümüz, felsefemiz ile bayrağımızı yükseltiyoruz, diyorum”.⁵⁰

Güneyde yaşayan Kırgızlar kuraklık olduğu zamanlar camiye toplanır, kurban keser, dua ederler, sonra yemeklerini yerler. Bu uygulama “Kudayı” şeklinde adlandırılır. Bu uygulamaların hepsi Yer –su kudayı inancı ile bağlantılıdır.

Belirtmemiz gereken önemli bir nokta da M. N. Bogdanova’nın bu pratikleri sadece çiftçilik ve çiftçilerle sınıflandırması doğru değildir. Çünkü aynı uygulamalar hayvancılıkla geçinen çobanlar için de geçerlidir. T. Bayaliyeva’nın 1959 – 1960⁵¹ yıllarında derlediği kaynaklara baktığımızda Yer – Su kudayına kurban kesme töreni yılda iki kere çobanlar tarafından da yapıldığı bilgisine ulaşmaktayız.

⁴⁹ K. Cusupov, Bayırkı Kırgızdardın Tarihı cana Ruhiy Madaniyatına Oy Çabıt, bkz. *Kırgızdar*, c. V, Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993, s. 389, 399.

⁵⁰ *Kırgız Adabiyatının Tarihı*, c. 3, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 189.

⁵¹ T. Bayaliyeva. *Doislańskiye Verovaniya i İh Perežitki u Kırgızov*, Frunze, İlim Basması, 1972, s. 38, 39.

Aynı inançlar Altay ve Hakas halkları arasında da yaygındır. Ancak bu inanç onlarda daha gelişmiş bir şekil almıştır. L. E. Karunovskaya bu konuda şöyle demektedir: “Ak toson Altaj Dağı’nda yerin en değerli ruhu “Geri – su” vardır, o yerin bütün ruhlarını idare eder. Burada çobanlar için değerli olan hayvanların ve çocukların canları korunmaktadır. Zikir zamanında şaman bu canları almaya çalışır. Yeri – su için kurban kesme üç yılda bir yapılır. Kurban olarak at, koyun keserler⁵². S. D. Maynagişev’in anlattıklarına göre Hakasların bir bölümü olan Kızıllıklar “*cer için kurban keserken*” çok özen gösterirler.

Kırgızlarda Yer – su Kudayı ile ilgili anlayış İslami bir kıyafeye bürünmesine rağmen Hakas ve Altay halkları ile ortak noktaları olduğunu fark etmek zor değildir. Kurban kesmekle beraber yapılan bütün uygulamaların hepsi “yerdeki” hayat ile bağlantılı olmasındadır. Onlar her şeyden önce yaradılışın önemli kaynakları – toprak ve sudan faydalanan hayvancılık ve çiftçilikle ilgili uygulamalardır.

Ç. Valihanov Kırgızların dini anlayışlarından söz ederken, *Kırgızların, ateşe, aya, yıldıza hep saygı gösterdiklerini, yeni doğmuş ayı görünce üç kere eğilerek selamladıklarını belirtmiştir*. F. Poyarkov da, Kara Kırgızlarda hem erkeklerin hem de kadınların ayı görünce dua ettiklerini söylemiştir.⁵³ Yani Kırgızlar, ayı ve yıldızı gökyüzünün bölünmez bir parçası olarak görmüşlerdir ve günümüzde de Kırgızlar yeni doğan ayı ilk gördüklerinde:

*Ay kördüm, aman kördüm,
Oozum tolgon iman kördüm,
Başım bütün, borum esen,
Kıştan aydan aman, esen çıgalı*

*Ay gördüm, sağlıkla gördüm,
Ağzım dolu iman gördüm,
Başım bütün, bağrım esen,
Kıştan, aydan sağ salım
çıkalım – diyerek dua ederler.*

⁵² T. Bayaliyeva. *Do İslamskiye Verovaniye i İh Perecikti u Kırgızov*, Frunze, İlim Basması, 1972, s.112.

⁵³ K. Baycigitov. *Kırgız Mifleri, Ulamışları cana Legendaları*, Frunze, İlim Basması, 1985, s. 33.

Burada açıklık getirmemiz gereken önemli bir nokta da “bağır”, “baş” kelimeleridir. Kırgızlarda bağır kelimesi öz kardeş, çoluk çocuk anlamına gelmektedir. Mesela; birinin öz kardeşi öldüğü zaman “*bağırım oo bağırım, şimdi nerden göreyim*” diyerek ağıt yakar. Baş kelimesi ise evdeki insan sayısını anlatır. Örneğin; evde beş baş kişi var. Yukarıdaki “*başım bütün, bağırım esen, kıştan aydan aman esen ııalı*” satırları aydan medet ummayı, aile, yakınlarla sağı salim olma anlamındadır.

Buna benzer bir örnek de Erzurum’da karşımıza çıkmaktadır. Erzurum’da ay ilk görüldüğünde:

*Ay gördüm Allah
Amentü Billâh
Ay mübarek olsun
Yarabbi şükür – denir.⁵⁴*

Aynı zamanda Kırgızlar yeni doğmuş aya bakarak önümüzdeki ayın halk için nasıl olacağını, yağmur olup olmayacağını kısacası hava durumunu da öğrenmiş olurlar. Örneğin; yeni doğmuş ay yatay ise, “kendi için rahat halk için rahat değil” derler. Bununla önümüzdeki bir ayın çok yağmurlu olacağı, halkın işinin olumsuz etkileneceğı anlamını çıkarırlar. Bazen de tersine bu bir ay boyunca hiç yağmur olmayacağını yani kuraklık olacağını söylerler. Ancak bu yeni doğmuş aya bakarak hava durumunu her insan anlayamamaktadır. Genelde yaşça büyükler, dedeler, nineler bu tahmini yapabilmektedirler.

Kırgızlar, ayda yaşlı bir kadının olduğuna inanırlar. Bundan dolayı Kırgızlar uzun süre aya bakmazlar, korkarlar. Çünkü yaşlı kadının onların kirpiklerine bakmaması gerekir, bakarsa insan ölebilir. Kırgızlar ayın altında başı açık uyumazlar, insan saçını ayın görmemesi gerekir. Çünkü yaşlı kadın

⁵⁴ Nermin Erdentuğ. *Sosyal Adet ve Gelenekler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977, s.180.

saçlara zarar verebilir ve insan ölebilir.⁵⁵ Yukarıda verdiğimiz örnekler günümüzde de rastlanmaktadır. Hala Kırgızistan'ın bazı bölgelerinde geceleri perdelerin iyi kapatılmasına çok dikkat edilir, çünkü gece ay insan vücudunu görürse o insan hastalanabilir inancı yaygındır. Özellikle yeni doğum yapan loğusa kadının memelerini aya göstermemesi gerekir, aksi takdirde sütü kesilir ve hastalanabilir.

Aydaki kızla ilgili diğer efsanede şöyledir: Çok soğukta suya giden güzel bir yetim kızı gören ay onu kendine almış. O günden bugüne yetim kız ayda rahatça yaşamaktaymış. Aya dikkatli bakıldığında iki kovanı sırtına asıp giden bir kız şekli görünmektedir. Ay evlat edindiği kızı bulamayıp öfkelenildiği zamanlar ay tutulurmuş.⁵⁶ Kırgızlar arasında yaygın olan “Aydaki Kız” efsanesi de şöyle anlatılmaktadır: Çok eskiden ana babadan ayrılmış, yetim kalmış bir kız varmış. O çok güzelmış. Kızın güzelliği ay ile günü etkilemiş. Gün aydan güçlü olduğu için kızı kendine almak istemiş. Ancak ay bir şekilde nazını geçirmiş kızı almış, gökyüzüne götürmüş. O günden bugüne kız ayda rahat bir hayat sürmekteymiş. Bazen ay kızını bulamayıp endişelendiği zamanlar ay tutulurmuş.⁵⁷ Burada ay merhametli kült olarak gösterilmektedir. Buna benzer bir efsane Buryatlar'da da anlatılmaktadır. Suyu giden yetim kızı ay kendisine çekmiş almış. Ablin – Çitkur adında bir sihirbaz kızı kendine almak istediğinde ay tutulmakta, it ulumaktadır. G. H. Potanin bunun gibi inançların Sibiryalı halklarında yaygın olduğunu söylemektedir.⁵⁸

Mesela; Yakut Türklerinde yaygın olan bir efsane de şöyledir: Bir zamanlar öksüz ve yoksul bir kız varmış. Aya yalvarmış ve aydan yardım istemiş. Kız bir gün soğuk bir gecede su doldurmaya giderken, ay inmiş ve kızı alıp götürmüş. Bunun için dolunayda, omzunda sırtığı ve iki kovanı ile

⁵⁵ V. Ç. Velihanov. *Sobr. Soç. Piyatı Tomah*. c. I, Alma – Ata, 1961, s.479.

⁵⁶ K. Kebekova, Mif cana Ulaşılar, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 537.

⁵⁷ K. Kebekova, a. g. e. s. 645.

⁵⁸ K. Kebekova, a. g. e. s. 537.

görünürmüş. Ayda, iki tane de çocuk doğurmuş. Bunun için Yakut Türkleri, kızıdan zarar gelir diye aya bakmazlarmış.⁵⁹

K. M. Mataçanaov'un derlediği kaynaklarda Hakasların ay ile günü canlı bir varlık olarak saydıklarını, bayramlarda aya ve güne taptıklarını, sonraki nesil için bol şans dilediklerini belirtmiştir. Bundan dolayı ayın ve günün tutulmasından çok korkmuşlardır. Kötü ruhların aya ve güne zarar verdiklerini düşünmüşlerdir. Ay veya gün tutulurken Hakaslar çadırlarından dışarı çıkıp, köpeklerin kulaklarını çeker, demirleri vurur, bağırıp çağırırlar kötü ruhtan ayı veya günü boş bırakmasını istemişlerdir.⁶⁰

Bütün Türk boylarında anlatılan efsanelere bakıldığında ay ve günün antropomorflu (insan biçimli) özelliğe sahip olduğu görülür. Onlar insandaki güzelliği sezebilir, değer verirler, endişelenirler.

Kırgızlar aynı zamanda ayın şifalı gücüne de inanırlar. Bazı cilt hastalıklarını aya göstererek dua ederler. Bu işlevler 3, 7, 9 bazen de kırk güne kadar sürer. Mesela; nasırdan kurtulmak için mavi kumaş parçasını ay ışığının altına kimsenin göremediği yere koyarlar, üç gün sonra öbür tarafını ayın göreceği şekilde konulur. Sonra güneş batarken bu kumaşla nasıra sürerler ve tabana bırakırlar. Kumaşın rengi solduğu zaman nasırın geçeceğine inanırlar.⁶¹

Ay ve güneşe tapmayla ilgili inançlar Kırgızlarda olduğu gibi Kazaklarda da yaygındır. Kazak efsanelerinde ve geleneğinde bu konuya örnek oluşturacak kanıtlar vardır. Bir Kazak efsanesinde eskiden ayın ve güneşin iki güzel kız olduğu anlatılmaktadır. Bunlar güzelliklerinden dolayı birbirlerini hep kıskanmışlar. Bir gün güneş ayın yüzünü tırmalamış ve ayın

⁵⁹ B. Ögel. *Türk Mitolojisi*, c. II, TTK. Yayınları, Ankara, 1995, s. 197.

⁶⁰ K. Baycigitov. *Kırgız Mifleri, Ulamışları cana Legendaları*, Frunze, İlim Basması, 1985, s.34.

⁶¹ T. Bayaliyeva. *Doislaškiye Verovaniya i İh Perejıtki u Kırgızov*, Frunze, İlim Basması, 1972, s. 34, 35.

yüzünde lekeler oluşmuş. Konuyla ilgili diğer gelenek ise Hunlarda olduğu gibi Kazak hanımları nevrüz günü ayı eğilerek selamlarlar.

Etnograf ve dilbilimci uzmanların verdikleri malumatlara göre, Kırgızlar yıldızlara da özel davranırlar ve her insanın birer yıldızı olduğuna inanırlardı. Eğer insan gökyüzünde uçan kendi yıldızını görürse öleceğine inanır ve bundan dolayı onlar uçan yıldız gördükleri zaman büyük bir korkuya kapılırlar. Yıldızlarla ilgili cenaze törenlerinde geçen şöyle bir detay dikkat çekmektedir. Ölen insanın giysileri yıkadıktan sonra yıldızlar görsün diye bir gece dışarıya bırakılır. Cenaze sırasında kullanılan eşyalar da bu amaçla dışarıya bırakılır. Bunda gökyüzü yıldızlarının temizleme gücüne sahip olduğu inancı vardır. Bunu G. P. Snesev de doğrulamıştır ve bu pratiklerin - gökyüzü yıldızlarının temizleme gücüne sahip olduğu eski inancın kalıntıları olduğunu söylemiştir.⁶²

Kırgızlar yıldızları, rüzgârı ve şimşegi canlı bir varlık olarak görürler. Bundan dolayı onlar gök gürültüsünden özellikle şimşekten çok korkarlar. Onlara göre gökyüzünde Makkay ve Makul adında iki tane melek yaşamaktadır. Onlar kendilerinin büyük kamçılarıyla bulutları kovaladıkları zaman gürültü, kamçıların uçları parçalandığı zaman da şimşek olduğuna inanırlar ve Tanrı'nın öfkesini çağıran bu şimşekten çok korkarlar. Böyle durumlarda Kırgızlar hemen: Kurban Olayım Allahım koru! Şimşeginden koru yaradan! (Aylanayın Tenir koldoy kör! Çağılganından sakta caratkan!) diyerek dua eder ve “La ilahe illallah, Muhammed rasul Alla” şeklinde seslenirler.

W. Radloff tarafından yazıya geçirilen “*Er Töştük*” destanında karşımıza çıkan aşağıdaki satırlar dikkate değerdir:

*Asmandan urgan möndür,
Katuu şamal*

Gökyüzünden vuran dolu,
Şiddetli rüzgâr

⁶² S. M. Abramzon, *Kırgız cana Kırgızstandın Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter*, Din cana Kült Bölümü, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 207.

Elemanga kep aytat:

Sen malga toybos bolupsun,

Sen danga toybos bolupsun,

Senin açközdüğün aşıptır,

Kurmandık çal malından,

*Irayım sura Kудaydan*⁶³.

Eleman'a şöyle diyor:

Sen hayvana doymaz olmuşsun,

Sen ekine doymaz olmuşsun,

Senin hasedin aşmış,

Kurban kes hayvanlarından,

Medet dile Allahtan.

Kırgızlar, ayın, yıldızın, gök gürültüsünün ve yıldırımın gök tanrı inancıyla bağlantılı olduğuna düşünüyorsa az çok kasırganın da bunlarla bir ilgisi olmuştur diyebiliriz. Kasırgayı Kırgızlar saymamışlar, ancak korkmuşlardır ve onun kötü ruhların yuvası olduğunu düşünmüşlerdir. Bundan dolayı Kırgızistan'ın kuzey bölgesinde yaşayan Kırgızlar kasırganın geldiği tarafa üç kere tükürerek, o taraftan kaçarlar. Ç. Ç. Velihanov'un belirttiğine göre, Kırgızistan'ın güney bölgesinde yaşayan Kırgızlar kuzeyliler gibi tükürmüyorlar, çünkü onlar kasırgayı sadece kötü ruh olarak görmüyorlar, aynı zamanda felaket, şanssızlık ve ölüm olarak görüyorlar. Bundan dolayı onlar tükürmekten korkarlar ve "*Sevgili kasırga uzağa git!*" diyerek sopayla sanki kendilerini koruyormuş gibi hareketleri yaparlar.⁶⁴

V. Verbitskiy'in verdiği malumatlara göre, Altay halklarından Töölös ve Mundus kabileleri "dolunun, şimşeğin ve yağmurun koruyucu ruhu" Totoy – Payan'ı kutsal sayarlar. Kırgızlarda genelde kadınlar arasında korktukları zaman "*oo tatay*" diye seslendikleri zamanlar oluyor. Böyle olması geçmiş zamanlardaki afet kудayına olan inanç ile bir bağlantısı olsa gerek.⁶⁵

Kırgızlar, güneş, ay, yıldız, şimşek, dolu vb. beraber kayın ağacını da kutsal sayarlar. Kayın ağacını kesmezler, keserse aileye bir felaket geleceğine inanırlar. Kutsal sayılan mekânların çoğunda kayın ağacı bulunmaktadır. Türkler de kayın ağacını ana tanrı Umay ile beraber Ülgen tarafından yere indirildiğine inanırlar ve Türk boylarının efsanelerinde ağaç

⁶³ Er Töştük Destanı, El Adabiyatı Serisi, c. 2, Bişkek, Şam Basması, 1996, s.123.

⁶⁴ S. E. Malov. *Pamyatniki drevnetyurkiskiy pismennosti Mongolii i Kirgizii*, Moskova, 1959, s. 35 – 39.

⁶⁵ S. M. Abramzon. *Oçerki, Kulturi Kirgızskogo Naroda*, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 378.

önemli yer tutmaktadır. Dede Korkut kitabında kahraman Basat: “Atam adını sorarsan kaba ağaç, anam adını sorarsan kağan arslan” demektedir. Oğuz Destanları’nda da ağaçtan türeme inancının izleri vardır. Bu rivayete göre, savaşta ölen bir askerin eşi ağaç kavuğunun içinde bir oğlan doğurur.⁶⁶

Sierosowski daha yakın dönemde kutsal ağaçlardan söz ederken Sahalalar’ın da yaşlı ve güzel ağaçları kutsal saydıklarını ve hatta onlara kurbanlar kestiklerini işaret etmiştir.⁶⁷ Aynı zamanda Sahalar, yeryüzünün merkezinde, göğü kat eden büyük gövdeli bir ağacın olduğunu ve köklerinin altından “güç verme yeteneği bulunan” ebedi bir dalganın fışkırdığını, bunun köpüklü sarı bir sıvı olduğunu söylemektedirler.⁶⁸ Altay Tatarları da “her şeyin merkezinde, yeryüzünün göbeği üzerinde, dünyadaki ağaçların en büyüğü, tepesi Bay Ülgen’in oturduğu yere değen devasa bir çam ağacı bulunmaktadır” inancına sahiptirler.⁶⁹

Başka milletlerde olduğu gibi Kırgızlar da tabiat güçlerine büyü ile tesir edeceklerini düşünmüşlerdir. Kırgızlar gök gürültüsü gökyüzünde yaşayan pirlerin hareketlerinden olduğuna inanırlar. İlkbaharda ilk kez gök gürültüsü olduğu zaman bütün kadınların evlerinden çıkıp, ellerine kovalarını alıp, çadırlarının etrafında üç kere dönerek, kovalarını vur:

<i>Dambır, dambır, dambır taş,</i>	Damır, dambır, dambır taş,
<i>Dambır atkan kızıl taş.</i>	Dambır atan kızıl taş.
<i>Camgır cadı kürküröp,</i>	Yağmur yağdı kükreyip,
<i>Çelek, tulga kaldır taş,</i>	Kova, sacayak dambır taş,
<i>Kün kürküröp köp caa,</i>	Gök kükreyip çok yağ,
<i>Cer carılıp çöp çık,</i>	Yer çatlasın ot çıksın,
<i>Celin ayrılıp süt çık.</i>	Göğüs çatlayıp süt çıksın.
<i>Arık – toruk, koy kozu,</i>	Zayıflayan koyun, kuzu

⁶⁶ A. İnan. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TDK Yayınları, Ankara, 1954, s. 65.

⁶⁷ J. P. Roux. *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İstanbul, Kabalcı, 1994, s.62.

⁶⁸ J. P. Roux, a. g. e. s. 155.

⁶⁹ J. P. Roux, a. g. e. s. 155.

Kökkö toyup can baksın.⁷⁰

Otlayıp canını baksın,

diyerek, sütün ve otların çok olması için dua ederlerdi. Buna “*dambır taş aytmak*” (dambır taş söylemek) denilmektedir. Bu uygulamalar yapılırken okunan dulardan biri de şöyledir:

Kökkö teñir car bolsun,

Gök Tanrı yar olsun,

Küldür ata koldosun.

Küldür Ata korusun.

Kambar ata un çaçsın,

Kambar Ata un saçsın,

Kündün piri kün teñir,

Günün piri gün tanrı,

Carık menen nur bersin!

Aydınlık ile nur versin!

Umay ene ak çaçsın,

Umay Ana ak saçsın,

Ürkör ata togotsun,

Ürkör Ata yardım etsin,

Kızır ata darısın,

Hızır Ata korusun,

Calpı pirler koldosun!

Bütün pirler korusun!

*Oomiyin, aloo akbar!*⁷¹

Amin, alo ehber!

Bunun gibi uygulamalar Sibiry'a'daki Türk halkları tarafından da yapılmıştır. Hakaslarda ilk kez gök gürültüsü olduğu zaman hanımlar sağ eline kepçe sol elinde de kova alarak çadırı üç kere dönerek koşarlar, kepçe ile çadıra vurup kepçeyi atarlardı. Kepçe ters düşmezse hayvanlarının sağ salim olacağına inanırlardı. Yakutlar'da da aynı uygulamalara rastlanır. Tuva halkı da ilk şimşegin temizleyici gücünün olduğuna inanırlardı. İlk kez gök gürültüsü olup, şimşek çıktığında hanımlar çocukları evden çıkartır, evdeki döşek, yorganları dışarı çıkarıp silkelerler, evi tütsülerlerdi.⁷²

İslam kaynaklarında “yağmur taşı” denilen olağanüstü güçlere sahip bir taşın olduğundan bahsedilmektedir. Bu taşla ilgili inançlar çok eski devirlere kadar uzandığını yazıtlar kanıtlamaktadır. Bu taşla ilgili malumatlar VII. yüzyılda Suriyeli Monahın, XI. yüzyılda Mahmut Kaşgari'nin, XIV. yüzyılda Raşid-ad-din'in çalışmalarında karşımıza çıkmaktadır. Mahmut Kaşgari bu yağmur taşını şöyle izah etmektedir:

⁷⁰ S. M. Abramzon. *Kırgızdardın cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter*, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 127, 207. *El Adabiyatı Serisi*, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 116, 375.

⁷¹ M. Mukasov, Din Irları, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarıhı*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 326.

⁷² M. Mukasov, a. g. e. s. 326, 327.

*“Bir türlü kâhinliktir. Belli başlı taşlarla yapılır. Böylelikle yağmur ve kar yağdırılır, rüzgâr estirilir. Bu Türkler arasında taşınmış bir şeydir. Ben bunu yağma ülkesinde gözümle gördüm. Orada bir yangın olmuştu; mevsim yazdı. Bu suretle kar yağdırıldı. Ulu Tanrı’nın izniyle yangın söndürüldü.”*⁷³

Osmanlı gezgini Seyfi’nin 1582 yılına ait Orta Asya’yla ilgili çalışmasında: “Kırgızlar ulaşılması zor yerlerde yaşarlar, düşmanların saldırılarına uğradıkları zaman ailesini yaşadıkları dağların alçak bölgelerine gönderip, kendileri geçidi korurlar, “yada” taşının yardımıyla soğuğu ve karı çağırdıkları için düşman yenilmeye mecbur kalır”.⁷⁴

S. E. Malov ise “yada” teriminin eski Farsların kutsal kitabı “Avasttegi” “data” (sihirbazlık) kelimesinden geldiğini ve Türkler üzerindeki Fars tesirinin çok eski tarihlere uzandığını belirtmiştir.⁷⁵

B. U. Urstanbekov, T. K. Çoroev tarafından hazırlanan “*Kırgız Tarihinin Kısaca Ensklopediyalık Sözdüğünde*” (Kırgız Tarihinin Kısaca Ansiklopedik Sözlüğü) yada veya yağmur taşıyla ilgili şu bilgi verilmektedir: “Orta asırda İslamı kabul etmeden önceki Türklerin efsanelerinde, destanlarında karşımıza çıkan sihirli taş. Yada taşının yardımıyla Türkler hava durumunu değiştirebiliyorlarmış. Yada taşının sırrını bilen adama “cayçı” denilir. Aslında cayçı adam, yada taşının sihirli olduğundan değil, nesilsen nesle geçen tecrübelerden dolayı hava durumunun nasıl olacağını Fars tarihçisi Gardizi XI. yüzyılda İbn al – Mukaffa’nın (VIII. yy) malumatlarına dayanarak, Yenisey Kırgızlarının arasında da hava durumunu önceden söyleyen adamların olduğunu belirtir.”⁷⁶

⁷³ M. Kaşkarlı. *Divanü Lugati’t -Türk*, c. III, çev. Besim Atalay, TDK Yayınları, Ankara, 2006, s.3.

⁷⁴ M. Mukasov, Din Irları, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 323.

⁷⁵ M. Mukasov, a. g. e. s. 323.

⁷⁶ B.U. Urstanbekov, T. K. Çoroev, *Kırgız Tarihi Kısaca Ensklopediyalık Sözdük*, Kırgız Sovet Ensklopediyasının Başkı Redaksiyası, Frunze, 1990, s. 65.

Bunların dışında “yâda taşıyla” ilgili bilgilere Ç. Velihanov’un, N. Y. Biçurin’in, G. N. Potanin’in çalışmalarında rastlayabiliriz.

Ç. Velihanov, “yâda taşı” ile ilgili inanışlara Kazaklarda yaygın olarak rastladığını ve onların bu taşın sihirli gücüne inandıklarını belirtmiştir.

Bu taş; *yada* veya *jada*, bir hava durumu, yani kar, yağmur, fırtına, rüzgar, yaratabilen bir bitki köküne ve dokuz gün boyunca hava durumu yaratma gücüyle donanması için suya daldırılan bir taştır. Bu taş ormandan toplanmış, gökten düşmüş veya dağda bulunmuş gerçek bir taş olabilir. Belki de hayvanların midesinde veya kafasında bulunan vücut taşlarından biri de olabilir.⁷⁷

Kırgızlarda koyunun, sığırın midesinde bulunan bu sihirli taşta “cay taşı” veya “cayı taş”⁷⁸ derler. Söz konusu taşın yardımıyla eskiden hava durumunu değiştirme, özellikle yağmur ve kar yağdırmakla ilgili pratikler yapıldı. Böyle bir taşın olduğuna, onun sihirli gücüne eski Türkler de inanmışlardır. Kırgızlar arasında da cay taşının yardımıyla yağmur yağdırabilen cayçı diye adlandırılan özel insanlar olmuştur. Caycılar kendi dualarını Arapça ve Farsça söylemişlerdir. M. N. Bogdanova’nın verdiği bilgilere göre caycılık duaları ve onunla ilgili uygulamalar kuraklık olduğu zamanlar yağmur yağdırmak amacıyla yapıldı. Caycı kırk çubuğu kendi duasıyla tazarru ettikten sonra suya bastırır, sonra sırayla dört kere dua okur. Ondan sonra mezardan toprak getirir ve havaya saçır, yine kırk kere dua okur. M.N. Bogdanova dua eden insanların genelde profesyonel bakışlar olduğunu, onların aynı zamanda bakışıcılık görevini yaptıklarını da belirtmiştir. Cay taşının Kazaklarda “*jay – tas*”, Özbeklerde, Altaylarda, Moğollarda “*yada*”, Sahalarda ise “*saga*” olarak adlandırıldığını ve yağmur yağdırmayla ilgili pratikleri Kırgızlar gibi onların da kullandıklarıyla ilgili bilgilere G. N.

⁷⁷ J. P. Roux. *Orta Asyada Kutsal Hayvanlar ve Bitkiler*, İstanbul, Kabalcı, 2005, s. 1999.

⁷⁸ Daha geniş bilgiler için bkz, *El Adabiyatı serisi*, c. 29.

Potanin, Ç. Velihanov gibi bilim adamlarının çalışmalarından ulaşabiliriz⁷⁹. Cay taşıyla ilgili rivayetler destanlarda da geçmektedir. Mesela; Er – Gökçe” destanında Altın Ordu kahramanlarından biri olan Er Koşoy adamlarıyla düşman ülkesine akın yaptığı esnasında yolları çölden geçer. Çöle gelen askerler çok susar. Er Koşoy uzun kulaklı sarı atının ciğerlerinin altından cay taşıyı çekerek çıkarıp sallar. Yağmur yağdırır ve bu yağmur suyundan içerler⁸⁰. Aynı zamanda Manas Destanı’nın büyük Çin seferi rivayetindeki kahraman Almambet’in yağmur yağdırmak için “bulutları efsunladığı” zikredilmektedir.⁸¹ Destanda Kalmuk Hanı Coloy’un da cayçı olduğu anlatılmaktadır:

<i>Kalmaktardın kan Coloy,</i>	Kalmukların han Coloy,
<i>Özü cayçı kul eken.</i>	Kendisi caycı imiş.
<i>Tokoygo kirip barganı,</i>	Ormana girdi şimdi,
<i>Kün caadırçu cay taşı,</i>	Yağmur yağdıracak cay taşı,
<i>Kötörüp suuga saldı emi:</i>	Kaldırıp suya daldırdı:
<i>Astıdan bulut tabıldı,</i>	Alt taraftan bulut oluştu,
<i>Cer cüzünö kögörüp,</i>	Yeryüzünde mavimsi,
<i>Cöö tuman түшүп cabıldı.</i>	Her tarafı duman kapladı.
<i>Tuş – tuşunan zırkırıp</i>	Etraftan hızlıca,
<i>Muzdak şamal urdu ele,</i>	Soğuk rüzgâr başladı,
<i>Too başına dümpüyüp,</i>	Dağ başına topluca,
<i>Kara bulut turdu ele.</i>	Kara bulut geldi şimdi.
<i>Bulut uçup kırırlap,</i>	Bulut uçuyor yavaş yavaş,
<i>Asmandan altı say möndür kuyuldu.</i> ⁸²	Gökyüzünden altı dere dolu yağdı şimdi.

Eskiden Kırgızlar arasında şöyle bir inanç vardı. Cayçılar ölmeden “cay taşlarını” kendi elleriyle yere gömmeleri gerekirdi. Cayçının cay taşı yere gömülmediği takdirde ölen adamın karnı yarılana kadar durmadan yağmur

⁷⁹ T. Bayaliev. *Doislamskie Verovaniya i İh Perejıtkı u Kırgızov*, İ Frunze, İlim Basması, 1972, s. 55, 86.

K. Kebekova, Mitler cana Ulaştı, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bışkek Şam Basması, 2004, s. 566.

⁸⁰ *Proben*, c. III, Sankt Peterburg, 1870, s. 96.

⁸¹ *Manas*, I. Kitep, Frunze, Kırgızstan, 1984, s. 146.

⁸² A. g. e, s. 102.

yağarmış. Kırgız inançlarına göre adam defnedildikten kırk sonra karnı yarıılır. Bundan dolayı bazen cayçıyı gömmeden yaktıkları zamanlar da oluyormuş.⁸³

Halkın anlattıklarına göre ünlü “cayçılar” Kırgızlarda çok imiş. Hatta Köbön, Küçük gibi isimleri de söyleyip, onların kabilesini, yaşadıkları yerler de gösterilmiştir. Aksakallar hala XIX. yüzyılda yaşamış Köbön adındaki “cayçı”nın hünerini anlatırlar.⁸⁴ Kısacası, Kırgızlar cayçılık hünerine, sözün sihirli gücüne inanmışlardır.

Yukarıda S. D. Maynagışev’in Hakaslarla ilgili malumatlarında boyların kültleri ile şamanizmin birbirine karıştığından söz ettiğini belirtmiştik. Bu düşünce L. P. Potopov’un ve S. A. Tokarev’in çalışmalarında da dile getirilmiştir. Bu araştırmalar boy kültleri ile tabiat kültünün birbirlerine sıkı bir şekilde bağlı olduğu sonucuna varmıştır. Bu boy kültleri öyle ya da böyle bir şekilde – gökyüzü kültü, yer ve su kültü, dağ kültü vs. olarak şekil almıştır. S. A. Tokarev’in de çalışmalarında gösterdiği gibi boy kültü çok mürekkeptir.⁸⁵ Bu da yere, dağa, deryaya, suya, pınara, geçitlere ve onların koruyucu ruhlarına saygı göstermekten oluşmuştur. A. V. Anohin bu ruhların genel adlarını şu şekilde vermiştir: “**ee**” – Kırgızlarda “**ee**” kelimesinin bir anlamı Kuday ve koruyucu ruhtur. Bu koruyucu ruhların çeşitli kategorileri vardır: “*mazardın eesi* – mezarın koruyucu ruhu, *bulaktın eesi* – pınarın koruyucu ruhu, *toonun eesi* – dağın koruyucu ruhu” vs. Kırgızların inançlarına göre insanların da koruyucu ruhları vardır. Mesela; *Turumbegimdi eesi aldı* – Turumbek’im öldü ya da sahibi aldı anlamındadır. Genelde ata kelimesi de koruyucu ruh anlamında kullanılmaktadır. Kırgızların koruyucu ruhları (iyeleri ve ataları) Altay halklarında olduğu gibi dağlara, göllere, mezarlara, pınarlara, deryaya sahip ve onların koruyucu ruhlarıdır.⁸⁶

⁸³ Kaada Salttar Ak Batalar, *El Adabiyatı Serisi*, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 136.

⁸⁴ K. Kebekova. Mifler cana Ulaştı, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 566.

⁸⁵ S. A. Tokarev, *Rannıye Formı Religii*, İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskova, 1990, s.260.

⁸⁶ S. M. Abramzon. *Kırgız cana Kırgızstandın Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter*, Din cana Kült, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 209.

Kırgız tarihçisi K. Cusupov da koruyucu ruhlarla ilgili şunları belirtmiştir: Kırgızlar tabiatın, dünyadaki bütün hayvanların, insanların, bitkilerin ataları, pirleri, koruyucu ruhları olduğuna, onların kutsal olduklarına inanırlar. Bu nedenle de onlardan medet umarlar. Aynı zamanda merhametli ruhların gökyüzünde, kötü ruhların da yeraltında yaşayacağını düşünürler.⁸⁷

Aslında Kırgız mitolojisinde çok sayıda pir bulunmaktadır. Hatta halk arasında *“Peyili cakşı kem bolboyt, piri bolboy el bolboyt”* (beyili iyi eksik olmaz, piri olmadan halk olmaz) diye atasözü bile yaygındır.

Göçebe hayat yaşayan Kırgızların dağlar, sular, pınarlar, ağaçlar vb. nesneleri kutsal görmelerinde yaşadıkları hayatın gerçekleri rol oynamıştır. Kutsal sayılan şeylerin bazılarının geçmişteki kabile kültürünün nesneleri olduğu söylenebilir. Bununla ilgili W. Radloff'un verdiği bilgiler dikkate değerdir. Kırgızlardaki *Bugu* kabilesinden birinin anlattığına göre Çüy Deryası'nın başında bulunan Küngürömö Dağı, Kök Suu Deryası'nın kenarında bulunan Çolpon – Ata ve Tekes Deryası'nın kenarında bulunan Ala – Baş Ata kutsal sayılır. W. Radloff bu dağların Bugu kabilesinin tapınak mekânları olup onların kışlakları ile baba ocaklarının burada bulunduğunu belirtmiştir.

S. M. Abramzon'un 1953 yılında derlediği kaynaklarda bazı dağların bazı kabilelerin kutsal mekânı olduğu belirtilmiştir. Örneğin; Isık Göl bölgesine bağlı Barskoon Köyü'nden 35km uzaklıkta bulunan Küngürömö Dağı bahsettiğimiz gibi kutsal mekân olarak kabul edilir. Bu köyde yaşayan T. Aytbayev'in anlattıklarına göre, insanlar orayı kutsal sayarlar, ziyaret ederler ve burada kurban keserler. Bu dağın yanından bir su akar. Suyun sesi insan konuşmasını andırır. Perşembeyi cumaya bağlayan gece ağlayan çocuk sesi duyulur. İnsanlar bu kutsal dağdan korksalar da ziyareti ihmal etmezler. Bu bilgileri W. Radloff'a borçu olduğumuzu söyleyebiliriz. O, “Kara Kırgızların bana verdikleri bilgilere göre, Bugu kabilesi Çüy Deryası'nın başında bulunan

⁸⁷ K. Cusupov, Bayırkı Kırgızdardın Tarihi cana Ruhiy Madaniyatına Oy Çabıt, bkz. *Kırgızdar*, c. V, Ed; K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993, s. 374.

Küngürömö Dağı ve Kök Su Deryası'nın kenarında bulunan Çolpon – Ata, Tekes Deryası'nın kenarında bulunan Ala – baş Dağları kutsal olarak sayılmış ve Bugu kabilesinin tapınak yerleri mekânları olmuş, onların kışlakları bu yerler olmuştur,⁸⁸ der. Kırgızistan'ın Koçkor bölgesinde bulunan Koçkor – Ata Dağı da kutsal sayılan mekânlar arasındadır. Bugu kabilesinin ilk annesi *boynozlu ana* ile ilgili efsanelerle bağlantısı olan Alamişik Dağı da kutsal bir mekân olarak kabul edildiğini belirtmemizde yarar var. Alamişik Dağı'nda efsanede adı geçen kadının adının yazılı olduğu kutsal bir mezar vardır. Burada bir ağaç vardır, insanlar burayı ziyarete gelir, dua ederler. Koçkor – Ata Dağı ile ilgili Ç. Valihonov bize şu bilgileri vermektedir: Kazak Hanı Barak, 1770 yılında Kırgızlara saldırdığından bahseder ve “Kendini çok beğenen birisi olduğundan Kırgızların kutsal mekânı Koçkor – Ata mezarını hor görür”. Bu hanın barbarlıklarına dayanamayan Kırgızlar, Barak ve askerleriyle mücadele eder ve onları buradan kovarlar. Kırgızlar, Barak'ın askerlerini kovmalarında kutsal Koçkor – Ata ruhunun büyük katkısı bulunduğuna inanırlar.⁸⁹

Günümüzde dağlara ve dağların koruyucu ruhlarına kurban kesilmesine rastlanılmaz. Ancak K. K. Yudahin “*tayl*” (kurban kesmek, tapmak) sözüne açıklık getirdikten sonra “*Opoldun tosun tayıpsın*” (Opolun dağına kurban kesmişsin) kelimesini örnek verir. Bu dağ, Kaşkarlı Kırgızlar tarafından kutsal sayılmaktadır.

Demek ki, heybetli görüntüsü, ormanlarla, karla kaplı, ulaşılmaz ve gizemli dorukları göklere uzanan, dolayısıyla göğü alttan destekleyen ve evrenin merkezinde bulunan dağ bütün Türk kavimlerinde olduğu gibi Kırgızların hayatında da önemli rol oynamaktadır.

⁸⁸ S. M. Abramzon, *Kırgızstan cana Kırgızstandın Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter*, Din cana Kült Bölümü, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 209.

⁸⁹ S. Attokurov, Dindik İşeniçter, bkz. *Kırgız Etnografyası*, Bişkek, KUUU Basması, 1998, s. 138.

Tabiatla olağanüstü güce sahip olduğuna inanılan kutsal nesneler vardır. Bunlara örnek olarak dağların yüksek tepeleri ile geçitleri verilebilir. Bunların kutsal olduğuna dair inanç Moğollar ve Buryatlar'da daha güçlüdür.

XII. yüzyılda Moğolların da dağlar hakkındaki inançlarıyla ilgili bilgiler “Moğolların Gizli Tarihi”nde karşımıza çıkmaktadır: Timuçin (Cengiz Han) genç yaşta iken, Merkitlerin bir baskını sırasında Burhan Haldun Dağı'na sığınmış ve bu dağın yardımıyla düşmanlardan kurtulmuş olduğu şöyle anlatılmaktadır: “*Burhan Haldun tepesine çıktım. Haldun Burhan'ın yardımıyla, bir kırlangıcın hayatı gibi hayatım kurtuldu. Burhan Haldun'a her sabah tapınmalıyım, bunu neslim ve neslimim nesli böyle bilsin*”. Timuçin bu sözlerle kuşağını boynuna ve külahını koluna asarak güneşe karşı döndü ve eliyle göğsüne vurarak güneşe karşı dokuz defa diz çöküp tövbe etti.⁹⁰

Kırgızlarla etnogenetik bağlantısı olan Altay, Tuva ve Hakas halklarında da bu inançlar tespit edilmiştir. Bu özel kült ile ilgili E. T. Kagarov araştırma yapmıştır. K. K. Yudahin'in Kırgızca - Rusça Sözlük'ünde “*oboo*” sözcüğü – taşların yığını, taş tepe – dağ ruhuna adanmış taşların açıklanmıştır. Altay dilinde de “*obogo*”, “*oboo*” – dağ ruhuna adanmış taşların yığını anlamına gelmektedir.

Kırgız – Kazak boyları obalara karşı derin saygı gösterirler. Bunlara göre obalar “*arbagı*” güçlü kahramanların mezarıdır. Genelde oba kültü gelenek olarak Müslüman Türklerde de rastlanmaktadır. Bu kutsal yerlere şimdi “*oboo*” yerine mezar denilmektedir. Bunların yanında bazen yalnız bazen de çok sayıda mezarlar bulunmaktadır. F. Poyarkov “özel, kutsal sayılan yerlere ve mezarlara ağaç dikmek ve onları çeşitli kumaşlarla süslemek, boynuz vb. şeyler getirip koymak Kırgızların alışkanlığıdır.” demiştir.⁹¹ Kırgızistan'ın güneyinde Fergana dağ sırtlarında Kök – Art Geçidi'nin yanında bulunan Saymaluu – Taş oboo şeklindedir ve kutsal

⁹⁰ *Moğolların Gizli Tarihi*. çev. Ahmet Temir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1948. s.103.

⁹¹ K. Baycigitov, *Kırgız Mitteri, Legendaları cana Ulaştırtı*, Frunze, İlim Basması, 1985. s. 87.

sayılır. Buraya genelde çocuk sahibi olamayan kadınlar ve hastalanan insanlar gelirler. Gelenler kendileri ile beraber yedi ekmek ve kurbanlık getirirler. Kuran'ı Kerim'den dualar okuyup geceyi orada geçirirler. Hayvanlar arasında da salgın hastalıklar olduğu zaman kalabalık bir şekilde buralar ziyaret edilir. Kurban kesilir, etler pişirir ve hep beraber burada yenilir.

Kurban kesmek ve kutsallık atfedilen kişi ve yerlerin şefaatinin kazanmak, günahların bağışlanması için dualar etmek Kırgızların dini pratiğinde çok yaygın olmuştur. Ç. Valihanov'un "Kırgızlarda Şamancılığın İzleri" adlı çalışmasında, "Kurbanlık Hayvan Hakkında" başlıklı bölüm bu anlamda dikkat çekicidir. Bu bölümde; kurban kesmeden önce dua ederken Kazaklar ve Kırgızlar kurbanlık hayvanın özelliklerini de belirtirler. Kırgızlar başlarına küçük bir kaza gelse hemen Kuday diyerek ata ruhlarına kurban keserler, kurban kesme işini obada değil, atalarının mezarlarının bulunduğu yerlerde yaparlar bilgisi verilmektedir.

Mezarlar dışında sular ve pınarlar da kutsal sayılır. Her şeyden önce halk arasında az da olsa Kırgızlar arasında suyun koruyucu ruhu ile ilgili inançlar yaşamını sürdürmektedir. Kırgızlar suyun koruyucu ruhu için "suunun piri", "suu başı", "suu çitlen", sunun eesi Sulayman", "suu atası Sulayman",⁹² demektedir. Böyle koruyucu ruhların akan sularda da olduğuyla ilgili efsaneler anlatılmaktadır. Tiyan – Şan'da Alabuga adlı derya vardır. Alabuga teriminin şimdiki anlamı "perki, tatlı su levreği"dir. Fakat Kırgız tarihi ile ilgilenen Abdıkalık Çorobayev bu terimi farklı şekilde açıklamaktadır. Alabuga teriminin "ala bugu"dan geldiğini, bu deryanın çıkış noktası civarlarında bir bugunun (geyik) olduğunu ve onun ala olduğunu söylemektedir. A. Çorobayev, bu bugunun, bu deryanın koruyucu ruhu olduğuna inanmaktadır. Deryanın bu şekilde adlandırılışı aslında gerçeğe yakındır. "Totemin İzleri" başlığımızda anlattığımız gibi Bugu kabilesinin anası Boynuzlu ana – Isık Göl'ün koruyucu ruhudur.

⁹² M. Mukasov, Din Irları, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 328.

G. P. Snesev, suya kurban kesmeyle ilgili çalışmasında; “İlkbaharda sular yeniden kanallarda akmaya başladığı zaman ilk önce başı kesilmiş boğayı getirerek su kanalına bırakırlar. Bazen hayvanı kanala bırakmadan, kanal kenarında keserler ve kanını suya akıtırlardı. Burada biz İslam ile hiç ilgisi olmayan kurban kesme işini görüyoruz”, şeklinde bilgiler vermiştir⁹³. Kırgızların kanallara hayvanın kanını akıtma büyü törenini, suya kurban kesme olarak algılamamız gerekir. Bu bilgiyi doğrulayacak çok sayıda deliller vardır. Örneğin; Tanrı Dağlarında yeni kazılmış olan kanala ilk kez su geldiği zaman “cer – su tayu” adıyla kurban kesme geleneğini yaparlar. Kanala su gelmeden az önce kurban keser, kanını kanala sıçratırlar. Kanını sıçratırken:

Kan arığı cer – suu, too – taş, Kan kanalı yer – su, dağ – taş,
Kudayım senin coluna. Allahım senin yoluna
 diyerek dua ederler. Kesilen hayvanın etini pişirir, gelenlere verirler.

T. Bayaliyeva da su ruhu ve onun kutsallığıyla ilgili olguyu anlatmaktadır. 1950 yılında Koçkor Köyü’nde (Tanrı Dağlarında) sel olur. İnsanların canını ve bütün mallarını su alır götürür. Bu durumda köyde yaşayan birkaç kişi kurbanlık hayvanı yanlarına alıp, köyden uzak selin başladığı yere gelir. Allah adına ve ata ruhlarına tahsis edip kurban keser, kanını suya akıtırlar. İşte bu olgu bize kanlı kurban kesmek şiddetli akan suyun ruhundan medet, yardım dileme işlevini görmekteyiz.⁹⁴ Allah ve ata ruhlar, suyun koruyucu ruhları için kurban kesmek ile ilgili eski anlayışlar sonraki gelişmelere göre yavaş yavaş değişime uğramıştır.

XIX. yüzyılın sonlarında Oş şehrinde bulunan Ak – Buura suyuna insanların kurban kestikleri ile ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Ancak bu bilgiler teyid edilmemiştir. Belki de burada, Amu Derya suyu ilk kez kanala bırakıldığı zaman köylerde su tanzim eden görevliyi suya daldırdıkları gibi uygulamalar

⁹³ S. M. Abramzon, *Kırgız cana Kırgızstandın Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter*, bkz. Din cana Kült Bölümü, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 213.

⁹⁴ T. Bayaliyeva. *Doislamskie Verovaniya i İh Perežitki u Kırgızov*, Frunze, İlim Basması, 1972, s. 40.

yapılmıştır.

S. D. Maynagışev, Abakan Deryası için kurban kesildiğine tanık olmuştur. Çeşitli kumaşlara sarılı inek yavrusunu suya daldırırlar ve bu gelenek üç yılda bir kere yapılır.⁹⁵

Altay halkları arasında da suyun koruyucu ruhu – “*su eez*” ile ilgili inançlar vardır. Suyun koruyucu ruhuna kurban keserler. Kurbanlık için kır at tercih edilir. Kır ata kumaşlar bağlarlar. Suyun koruyucu ruhu – “*Su azi Subai (Suvat) – kan*” şamanın dualarında geçmektedir.⁹⁶

Bununla beraber Kırgızlar selden, şiddetli akan sudan korunmak için de çeşitli uygulamalar yapmışlar ve suyun koruyucu ruhu olan Süleyman’dan şu şekilde yardım istemişlerdir:

<i>Agını katuu dayradan,</i>	Akını şiddetli deryadan,
<i>Caratkan özüñ koldoorsuñ,</i>	Yaradan kendin korursun,
<i>Suu keçkende cetelep,</i>	Su geçitte elden tutup,
<i>İlyas pirim coldoşum.</i>	İlyas pirim yoldaşım.
<i>Şaşılbay solgun keçirgin,</i>	Yavaş yavaş geçiyim,
<i>Şaytanga naalat, cogolsun,</i>	Şeytana lanet, defolsun,
<i>Caa, pirlerim şar sudan,</i>	Evliya, pirlerim şiddetli sudan,
<i>Çımın candı korgosun.</i> ⁹⁷	Sinek canımı korusun.

Bununla ilgili bir örnek de Manas’ın oğlu Semetey destanında karşımıza çıkmaktadır. Manas’ın ölümünden sonra Kanıkey oğlu Semetey’i alıp Tacik Hanın babası Temirkan’a kaçar. Sır Derya’dan geçmek için Kanıkey, Semetey’i beline iyice bağladıktan sonra kocası Manas’ın ruhuna; “İşlerimi düzelt, yetimini koru”⁹⁸ diyerek dua eder ve sudan sağ salim geçmeyi başarır.

⁹⁵ T. Bayaliev. *Doislamskie Verovaniya i İh Perejitki u Kırgızov*, Frunze, İlim Basması, 1972, s.41.

⁹⁶ K. Baycigitov, *Kırgız Mifteri, Legendaları cana Ulaştırtı*, Frunze, İlim Basması, 1985. s. 128.

⁹⁷ Kaada Salttar Ak Batalar, *El Adabiyatı Serisi*, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003. s. 114.

⁹⁸ S. Musaev. *Semetey, Seytek*, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995. s. 20.

Kırgızların inançlarının büyük bir kısmı pınarlar ve şifalı sular ile ilgilidir. Bunlarla ilgili dikkate değer malumatlar XIX. yy. sonlarına aittir. Bu malumatlarda şu ifadeler geçmektedir: “Şifalı yerlere çok değer verilir ve kurban kesilir. Bu kutsal sayılan yerlere: Isık – Ata’daki şifalı pınarlar, Cuban – Arıkta’ki Sasık Pınar ve Birikme ile Ketmen – Töbö’dö bulunan Kempir Tırmak gibi yerler girmektedir. Bu kutsal yerlere koyun kurban ederler, etini pişirip yerler ve kemiklerini belirli bir yere toplu halde bırakırlar. Aynı zamanda oralarda bulunan resimli taşları hayvan yağları ile yağlarlar ve taşların üstüne mum yakıp koyarlar.”⁹⁹

Isık Göl kenarında bulunan Ak – Su ile ilgili P. P. Semenov şöyle demektedir: Ak – Su Kırgızlar arasında şifalı ılık sularıyla önemlidir. Bunun çevresi ağaçlar ile kuşatılmıştır, bunların arasında elma ağaçları da bulunmaktadır. Bu pınarı kuşatan ağaçlar kutsal sayılır. Ağaç dallarına çeşitli kumaş parçaları bağlanmıştır. Kumaşlar Kırgızların bu ağaçları kutsal saydıklarının belirtileridir. Bu bilgileri S. M. Abramzon’un aşağıdaki açıklamaları ile tamamlayabiliriz: Bu mezarın diğer adı Almaluu mezar – Elmalı Mezar’dır. Buraya gelen halk kurban keser, ekmek pişirir, pınar suyundan içer ve yıkanır. Gelenlerin bazıları burada ak taylak (iki yaşına girmiş deve yavrusu) görür. Ak deve yavrusu bu pınarın koruyucu ruhu olarak bilinir.

Çüy bölgesinin batı tarafında Maltabat Köyü vardır. Burada Ak – Başat Pınarı bulunur. Bu pınarın suyu kışın en soğuk günlerinde dahi donmaz. Bu sebeple Kırgızlar çok yakın zamanlara kadar bu suyu kutsal saymış yağmur yağması için buraya gelip kurban kesmiş, dua edip gecelermişlerdir. Bu köyün sakinlerinin anlattıkların göre, eskiden geceleri bozlayan ak deveyi görürlermiş. Sonraki dönemlerde ziyaretçiler burada kanatlı yılan görmeye

⁹⁹ S. M. Abramzon. *Kırgız cana Kırgızstandın Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter*, Din ve Kült Bölümü, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 214.

başlamışlar.¹⁰⁰

Halk arasında böyle efsaneler çok anlatılmaktadır. Kutsal pınarların koruyucu ruhları olduğuna inandıklarını, kurban kestiklerini ve G. P. Snesev'in belirttiği gibi Harezmi Özbekleri'ne benzeyen kurban kesme işlemlerinin olduğunu belirtmek gerekir.

Kırgızlarda tabiat kültürünün önemli unsurlarından biri de ateşe tapma idi. Ç. Ç. Velihanov, ateşin Kırgızlar için çok kutsal olduğunu ve olağanüstü durumlarda kurban kestiklerini belirtmiştir. F. Poyarkov ise Kırgızların ateşe göre suya daha çok saygı gösterdiğini fark ettiğini aktarmıştır.¹⁰¹

Kırgızların ateşe olan saygısı eskiden onun şifalı ve arındırıcı güce sahip olduğuna inanmalarındandır. Ateş kültürü, ev ocağı kültürü ve aile kabile kültürü ile bağlıdır. Kırgızlar arasında ateşe bağlı törenler yapılmakta ve çeşitli ritüeller sergilemektedirler. Ateşe tükürmek, ateşi su ile söndürmek, ateşin külüne basmak, küle işemek yasaktır. İnsanlar koyunlarının kuzuladığı zamanlar komşularına ateş vermek istemezler. Kadın doğum yaparken ve çocuğun göbek bağı düşmeden ateş külünü evden dışarı çıkarmazlar ve dökmezler. Bununla beraber ateşin dumanının Gök Tanrı'ya, sıcaklığının Yer Ana'ya gittiğine inanırlar. Aynı zamanda ateş kültürü atalar kültürü ile bağlıdır. Atalarının yaşadığı evin ocağını söndürmek yasaktır. Ata öldükten sonra, oğullardan biri ata evinde yaşamalı ve "atasının yaktığı ocağı" devam ettirmelidir. Yoksa ata ruhları tarafından cezalandırılabilir inancı vardır günümüzde. Kırgızlarda beddua olarak "ocağın sönsün" derler. Ocağının sönmesini dilemek kişinin ya hiç çocuğu olmasın çocuğu varsa da onun ölmesini dilemek anlamları taşımaktadır.

Önceden Kırgızlarda şöyle bir tören uygulanırdı: Gençler evlendikleri zaman gelin oğlan evine gelince onun için ev ocağında bir yemek yapılırdı.

¹⁰⁰ T. Bayaliyeva. *Doislamskie Verovaniya i İh Perežitki u Kırgızov*, Frunze, İlim Basması, 1972, s. 48.

¹⁰¹ F. Poyarkov. *Kara – kirgizskiy Legendi, Skazki i Verovaniya*, Pamyatnaya knijka i adres – kalendar Semireçenskoy oblasti na 1900 god. Verniy, 1900. s. 32.

Çadıra giren gelin ateşi birkaç kere eğilerek selamlar sonra kepçeyi eline alıp üç kere yemeği karıştırır. Bazen de gençlerin eline ateşe bırakmaları için yağ verirler. Ateşle ilgili bu gelenek Manas Destanı'nda da karşımıza çıkmaktadır. Aksaykal Hatun'un nikâhı kıyıldıktan sonra eve girer, ateşe yaklaşır ve eğilip selam verir.¹⁰²

Yeni evli çiftlerle ilgili günümüzde de ateşe girdirmek (otko kirgizüü) geleneği yaygındır. Bu gelenek neredeyse Kırgızistan'ın her yerinde yaşamını hala sürdürmektedir. Birisinin oğlu ya da kızı evlendiği zaman onların akrabaları, komşuları, eş dostları gençleri “otko kirgizmek” için çağırırlar. Çağırılmadan gelinin onların evlerine gitmesi yasaktır. Sadece ilk çağırılmaya “otko kirgizüü” derler. Gidilen evde gelin için sofraya hazırlanır, hediyeler alınır.

Ateş ve yeni evli çiftlerle ilgili inanç ve uygulamalar Batı Moğollarında ve Altay Tatarlarında da karşımıza çıkmaktadır. Yeni evli genç kadın ateşe adaklar adar, dualar etmektedir. Çünkü yeni evine girince evin hanımı olur ve bu nedenle ateşten sorumlu olan, ateşten yararlanandır.¹⁰³

Ateşin temizleme gücü ve ateşe tapmayla ilgili Kırgızlar arasında şiirler vardır. Yaygın olan örneklerden biri de “Alas” törenidir. Bazen Kırgızlar uyumadan önce yataklarını rahat uyumak için evi tutsülerler ve şöyle dua ederler; Alas, alas her felaketten koru (*alas alas ar balaketten kalas*). Küçük çocuğa yeni giysilerini giydirmeden önce ve beşiğe yatırmadan önce de bu şekilde temizleme işlevleri yapılır. Aynı dualar yeni yurt edinildiği zaman da yapılır.

Alas töreni, Kırgızların yeni yılı olan Nevruz Bayramı'nda önemli bir yere sahiptir. Kırgızlar bu bayrama *nooruz* veya *oruzdama* derler. Oruzdama veya nooruz bayramı eski yılın gittiği, yeni yılın geldiği gün kutlanmaktadır. Eskiden Kırgızlar buna “Cıl acıratuu” (yıl ayırmak) bayramı derlerdi. Bu “Cıl

¹⁰² *Manas*. I. Kitep, Frunze, Kırgızstan Basması, 1984, s. 95.

¹⁰³ J. P. Roux. *Orta Asyada Kutsal Hayvanlar ve Bitkiler*, İstanbul, Kabalcı, 2005. s. 209.

acıratuu bayramı”, İslam dini kabul edildikten sonra Arap, Farsçanın etkisiyle “Nooruz” – nav (yeni) + ruz (gün) şeklinde adlandırılmıştır.¹⁰⁴ Bu bayram ilkbaharda çimenler, ağaçlar yeşermeye, tabiat canlanmaya, hayvanlar yavrulamaya başladığı zaman yirmi bir mart günü kutlanır. Çünkü yeşil renk tüm Türk boylarında olduğu gibi Kırgız Türkerinde de gençliğin, hayatın nişanıdır. Çünkü yeşil bitki genç ve diridir. Nevruz sabahı Kırgızlar erkenden kalkar, yeni giysilerini giyerler. Bundan dolayı olsa gerek Farslar da Nevruz Bayramı’na “yeni giysi bayramı”¹⁰⁵ demişlerdir.

Nevruz günü Kırgızlar sabahtan köcö adıyla adlandırılan yemeklerini yaparlar. Bu yemek buğdaydan yapılır. Evin büyükleri ev iyelerini, evleri, hayvanları tutsüler. Böylece onları eski yılın kötülüklerinden temizlemiş olur. Yaratandan bu yılın da bereketli, sağ salim geçmesini diler, dualar eder. Çünkü Kırgız inançlarına göre yaşlıların duaları kabul olur. Herkes birbirini ziyaret eder. Bütün küskünlükler, üzüntüler, kavgalar unutulur, eski yılda kalır. Sonra bütün köy halkı toplanır ve çam ağaçlarıyla ateş yakarlar. Ateşten atlayarak günahlarından arınırlar, temizlenirler ve ateşin etrafında dolaşarak:

<i>Alas, alas,</i>	Alas, alas,
<i>Ar baleden kalas,</i>	Her felaketten korun,
<i>Cañı cılım calgap,</i>	Yeni yılım iyilik ver,
<i>Cakşılıkka canaş.</i>	İyiliğin yanında ol.
<i>Eski cıl ketti,</i>	Eski yıl gitti,
<i>Canı cıl keldi.</i>	Yeni yıl geldi.
<i>Aydan aman,</i>	Aydan sağlıklı,
<i>Cıldan esen bololuk.</i>	Yıldan esen olalım.
<i>Cer carılıp çöp çıksın,</i>	Yer yarılsın ot çıksın,

¹⁰⁴ T. Tanaev, *Kırgız Folklorundaki Liriklik Canlar*, I. kitep, Kırgız uluttuk ilimler akademiyasının tüştük bölümü, Oş, OMU Basması, 1998, s. 151. Daha geniş bilgiler için El Adabiyatı serisinin 29. cildine bkz.

¹⁰⁵ M. Mukasov, *Din Irları*, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004. s. 347.

Celin ayrılıp sût çıksın. Celin¹⁰⁶ ayrılısın sût çıksın.
Egin – tegin bul cılı, Ekinler de bu yılda,
*Eski cıldan köp çıksın.*¹⁰⁷ Eski yıldan çok olsun!–

diye dua ederek tütsülerler. Ateş onların bütün kötülüklerini temizler. Her kötülük unutulur. Herkes yeni yıla tertemiz girer. Nevruz Bayramı'nın en önemli unsurlarından biri de ardıç ağacıdır. Ardıç ağacı soğuğa dayanıklılığı, her mevsim yeşil olması, sağlamlığı ve güzel kokusuyla dikkat çekmektedir. Kırgızlar genelde özellikle de Nevruz Bayramı'nda tütsü işlerini ardıç ağaçlarıyla yapmaktadırlar. Kırgızcada "arça" olarak adlandırılan ardıç ağacıyla ilgili M. Mukasov: "kelimenin kökü olan "ar", bütün Türk halklarındaki - "arığ", "aruu" – "temiz", "kutsal", "şeffaf", sözünden alınıp, ardıç ağacının da bu anlamdaki ağaç olduğunu belirtmektedir",¹⁰⁸ demektedir.

Görüldüğü gibi Kırgız Türklerinde ateşe tapma geleneği kitle şeklinde Nevruz Bayramı'nda yapılmaktadır.

Belirtmemiz gereken önemli noktalardan biri de Sovyetler Birliği döneminde Nevruz Bayramı'nın yasaklanmış olmasıdır. Ancak Kırgızlar bağımsızlığını ilan ettikleri 1990 yılından itibaren kutlamalara kanunen izin verilmiştir.

Ateşe olan saygı sadece Kırgızlara mahsus değildir. Altaylar'da, Moğollar'da ve Yakutlar'da da ateş kültü ile ilgili çok ilginç bilgiler aktarılmıştır. Altaylar'da da Kırgızlar'da olduğu gibi, ateş ailede kutsal sayılır ve ateş ana (ot ene) kadın kılığında canlandırır.¹⁰⁹ Bugün bile, ateşe yapılan yakarmalar, Altay insanının dumanın atmosferin katmanlarına doğru yükselmesine karşı ne denli duyarlı olduğunu şu sözler açıklamaktadır: Ateş sen ki göğün doksan dokuz katına doğru kıvılcımlar saçarsın... Sen ki

¹⁰⁶ Hayvan memesi.

¹⁰⁷ Kaada Salttar Ak Batalar, *El Adabiyatı Serisi*, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 340.

¹⁰⁸ M. Mukasov. Din Irları, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 348.

¹⁰⁹ T. Bayaliev. *Doislamskie Verovaniya i İh Perejütki u Kırgızov*, Frunze, İlim Basması, 1972, s. 44.

bulutlardan geçersin¹¹⁰. Moğollar, Cengiz Han'ın¹¹¹ ateşten yaratıldığına inanmışlardır. Yakutlar, and törenini ateşin karşısında yaparlar. Altay ve Buryat halkının ateşe ettiği dualara bir örnek de şöyledir:

- 1) “Ey Tanrıçam, ey annem ateş!”
- 2) “Sen Hangay ve Gur – Hatu – Han Dağları'nın tepesinde biten, “akkavak ağacından”, yaratılmışsın!
- 3) “Sen “anamız Ötüken” eteklerinden, ortaya çıkmışsın!
- 4) “Tanrıların hakanı tarafından icat edilmiş ve yaratılmışsın. Ey annem ateş!
- 5) “Senin, baban, sert çelik. Senin annen, çakmak taşı. Ulu atan, Akkavak ağacıdır.
- 6) “Senin nurun, göklere erişmiş! Yerin dibine kadar gider!
- 7) Ateş, sen gökteki kişi tarafından, taştan çıkarılmışsın! Tanrıça “Uluken” tarafından bakılmışsın!
- 8) “Gelin ve güveye ve bütün halkımıza, sağlık ve düzen ver! Sana secde ediyoruz.”¹¹²

Akiman Bokueva'nın anlattıklarına göre, yeni doğmuş çocuğu beşiğe yatırırken aile büyüğü ya da köyün çocuk sahibi olan yaşlı kadınlardan biri gelir beşiği ve çocuğu ateş ile temizler. Kadın bu işlemleri yaparken “bismillah, bismillah ateş anan korusun” diyerek dua eder. Kırgızlara göre “ot ene” ile “Umay ene” birbirleriyle sıkı bir şekilde bağlıdır. Umay ene ile ot enenin yaptıkları işlevler aynıdır. İkisi de aile ocağının ve soyun koruyucusudur.

A. N. Bernştam VI. – VIII. yy. eski Türk yazıtlarından yola çıkarak Umay Ana – bir kadın tanrısı, aile ocağının ve soyun koruyucusu olduğu sonucuna varmıştır. S. M. Abramzon, M. S. Andreev ve G. N. Snesarev ise Umay'ı doğum tanrısı olarak görmektedir.

¹¹⁰ J. P. Roux. *Altay Türklerinde Ölüm*, İstanbul, Kabalcı, 1999. s. 154.

¹¹¹ M. Erdem. *Kırgız Türkleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2005. s. 148.

¹¹² B. Ögel. *Türk Mitolojisi*, c. II. TTK Yayınları, Ankara, 1995. s. 498.

Türklerde ateş yakma bir tören gereğidir. Cenaze evinde ateş yakılmakta ve yas merasimi bitinceye kadar söndürülmemektedir. Günümüzde de Kırgızlarda ceset mezara götürmek amacıyla çadırdan çıkarılır çıkarılmaz ölünün yattığı çadır ateşe verilir. Bu muhtemelen temizlemeyle ilgili bir inanç sonucu olsa gerek. Manas Destanı'nda geçen, Kanıkey'in rüyasında ocaktan göğeren, göğedeğen bir kavak çıkması sonucunda Manas dirilmiştir. Bunun üzerine Manas'ın annesi devamlı yanan ateşi söndürmüştür. Manas'ın dirilmesi üzerine yanan ateşe gerek kalmadığı anlaşılmaktadır.¹¹³ Aynı eserde bir ailede iki çocuk doğar. Biri eline kül tutarak, diğeri de kan tutarak dünyaya gelirler. Avucunda kül ile doğan çocuğa Külçoro adını koyarlar. Burada önemli olan nokta Külçoro, "iyi, sadık ve kahramanca" hayat sürmüştür. Burada da kül¹¹⁴ ateşin bir sembolü idi. Ateşe bakıp fal açmak Orta Asya Türkleri'nde çok yaygın bir adet olmuştur. Özbek Hanı Kocugum çadır çadır dolaşarak ateşe yağ atıp hanımların falına bakar "senin oğlun olacak, senin kızın olacak" derdi. Manas Destanı'nda da Manas'ın babası Cakıp ateşe bakıp gelinlerinin mukadderatını anlatırdı.¹¹⁵

Kırgızlar'da aile ocağı ve kabile kültü ile bağlantılı olan "kut" olarak adlandırılan bir kült daha korunmuştur. Kırgızlar'a göre kut kurşun şeklinde, kırmızı renkte olur ve geceleyin tavandan inmektedir. Aileye kut şans getirir, yalnız kut indiği zaman onu alan insan iyi niyetli, temiz adam olması gerek. Olmazsa kut hemen kaybolur.¹¹⁶ Gökyüzünden inen kut bazen adam şeklini andırır, bu durumda ailenin çok çocuğu olur. Bazen de hayvan şeklini andırır bu durumda aile zengin olur. Kut'un indiğini gören ilk kişi beyaz bir örtüyle hemen onun üstünü kapatması gerekir, çünkü beyaz hemen kaybolabilir. Kut'u alan adam onu önce pamuğa, sonra da beyaz bir örtüye sarar ve bir sandıkta saklar. Bu kutsal yadigârın önemli koruyucusu evin en büyük hanımıdır. Hanım ölmeden önce kut'uonu saklamaya layık gördüğü gelinine teslim eder. Onu iyi bir şekilde koruması için vasiyet eder. Kırgızların

¹¹³ B. Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. I, TTK Yayınları, Ankara, 1993. s. 514.

¹¹⁴ B. Ögel, a. g. e. c. I. s. 500.

¹¹⁵ W. Radloff, *Proben*, c. V. Sankt Peterburg, 1885. s. 205 -206.

¹¹⁶ K. Baycigitov, *Kırgız Mitleri, Legendaları cana Ulaştırtı*, Frunze, İlim Basması, 1985, s. 48.

inançlarına göre, eğer kut uygun bir şekilde korunmazsa kaybolabilir.¹¹⁷

Bazarbay Temişoğlu “Aalam Pende Perişte” adlı eserinde kutla ilgili şunları söylemektedir: Kut – Allah tarafından gönderilmiş kutsal bir maddedir. Kutlar gökyüzünde Mars gezegeninde yaşamaktadırlar. Allah’ın emriyle yere inerler ve Allah’ın bağışladığı eve düşerler. Kut insanoğluna mutluluk, sağlık, zenginlik, çocuk getirir. Kutun üzerinde neyin resmi varsa, aileye onlar nasip olur. Örneğin; çocuk resmi varsa çocukları olur, hayvan resimleri varsa zenginleşir, akan su resmi uzun ömre işarettir. Kut düştüğü zaman dua etmek, Kur’an’ın “Fatiha”, “İhlâs” sürelerini okumak gerek. Olmazsa kutu kaçırabilirler¹¹⁸. Bundan dolayı Kırgızlar birilerini inandırmak zorunda oldukları zaman “Kuttu üydö turam go” yani kutlu evde bulunuyorum bak, diyerek yemin ederler.

Kırgızlardaki bu inançla ilgili F. Poyarkov şu bilgiler vermiştir: “Müslümanlık yayılmadan önce de Kırgızlar’da “kut” vardı. Bu kurşun şeklinde, kırmızı ya da mavi renkte olurdu. Onu beyaz örtüye örtüp sandıkta saklarlar, hayvanlar salgın hastalığa yakalandıklarında, evde birileri hasta olduğu zamanlarda çıkartıp kullanırlardı. Onu suyla yıkar ve hasta olan hayvanlara bu kutsal suyu serperlerdi.¹¹⁹

Bu durumda kut ailenin mukaddesi oluyor. Çünkü şans, zenginlik, çocuk getiriyor ve bunların dışında hayvanları hastalıklardan koruyor.

Yudahin¹²⁰ kut kelimesinin karşılığı olarak şunları gösterir: 1) Çadırın açıklığından düşen jelâtinimsi bir madde. 2) Hayati güç, zihin, ruh. 3) Şans. 4) Sürüleri koruyan bir muska ya da nazarlık. Demek, bu gökten düşen jelatinimsi madde, hayat gücünün, zihnin, ruhun ve şansın ifadesidir. Burada

¹¹⁷ T. Bayaliev. *Doislamskie Verovaniya i İh Perejütki u Kırgızov*, Frunze, İlim Basması, 1972, s. 46.

¹¹⁸ B. Temiş uulu. *Aalam, Pende, Perişte*, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1997. s. 173, 174.

¹¹⁹ B. Temişoğlu, a. g. e. s. 46.

¹²⁰ Yudahin. *Kırgızça – Rusça Sözdük*, c. I, İzdatelstvo “Sovetskaya Ensiklopediya”, Moskva, 1965. s. 452.

en önemli nokta bu maddenin gökten düşmesidir. Kutla ilgili Orhun Yazıtları'nda şöyle denilmektedir: “İlahi buyruk sayesinde ve kut’a sahip olduğum ve şansım yaver gittiği için.”¹²¹

Bu inanç Tacik ve Özbekler arasında da yaygındır ve fal ile bağlantılıdır. Yeni eve taşınanlar fal baktırır, geleceğinden haberdar olurlardı. Tacikçe bu *otlivaniye ştastiye* yani “kut rezon” olarak adlandırılır. Suda yüzen kurşunu dökme tılsımını yaşlı kadın yapardı. Kurşunun şekline göre fala bakar, gelecek hakkında bilgiler verirdi. XIX. yüzyılın ikinci yarısında bu gelenek Fergana bölgesinde çok yaygındı.

Dediğimiz gibi kut inancı Kırgızlar'da oldukça önemlidir. Manas Destanı'nda bu konuyla ilgili çok sayıda örnekler bulunmaktadır. Burada onların kızıl ince bir ruha inandıkları belirtilmiştir. Destan kahramanlarından biri Almambet Müslüman olduğu halde, kızıl ve ince ruhun cennete girmesini istemektedir. Bu durum Kırgızların eski dinî inanışlarını İslam ile beraber devam ettirdiklerini göstermektedir. Aynı zamanda destanda, geleneksel Türk dini inanışlarının uzantısı olarak bazı ruhların Manas'ı koruduğu rivayet edilmektedir. Bahaeddin Ögel, bunu eski Türklerin kut¹²² dediklerini ve Tanrı'nın bazı insanlara bahsettiği kudret olduğunu ve İslam dininde bunun karşılığının melek olduğunu belirtmektedir.

¹²¹ J. P. Roux. *Altay Türklerinde Ölüm*, İstanbul, Kabalcı, 1999, s. 38.

¹²² B. Ögel. *Türk Mitolojisi*, c, I, TTK Yayınları, Ankara, 1993, s. 303.

1.1.1.2. Kırgız Atalar Kültü

Belirttiğimiz gibi Kırgızlar İslamiyetten önce başka dinlere inanmışlardır. Bu dinlerden biri ata arbaktarı sanılmaktadır. Kırgızlar ata babanın kültünü tanımakla beraber onların koruyucu gücüne inanmışlardır. Tabi ki bu sadece dini inanışlardan değil, atanın cemaattaki yeri, hayattaki görevinin sonucu çıkmış sosyolojik bir motiftir.¹²³ Ölen ataların ruhlarına tapma dünyaya geniş bir şekilde yayılmış olan dinin bir şeklidir. Bu din muhtemelen ataerkil dönemde gelişmiştir.

Eski Türklerde, atalara karşı saygı duyulur, sözlerine kulak verilir ve tecrübelerine güvenilirdi. Aile düzeninde ata gücü ve koruyuculuğu ile soyun çoğalmasını sağlardı. Ata ruhlarına gösterilen saygının bir nişanesi de, onlara kurbanlar sunmak, onların yaşadığına inanılan mağaralarını ziyaret etmek şeklinde görülür. Bu tür hareketlerle onların ruhları memnun edilmeye, rızaları kazanılmaya çalışılırdı. Bu davranışların Türkler arasında, İslamiyet'ten sonra da devam ettiğini görmekteyiz. Ayrıca güçlükler karşısında onlardan medet umma inancı da sürmektedir. Evliya, ermiş, veli, pir ve benzeri adlar altında ziyaret edilen ata mezarları, türbeler, çaresiz kalmış insanlarımızın bir ümit kapısı olarak, eski fonksiyonlarını hala korumaktadır.

Eski Türk inanç sisteminde atalar kültü, aile ocağı ve ateş kültü sıkı sıkıya bağlıdır. Bunları birbirinden ayıramayız. Bilinen en eski devirlerden beri Türklerin yaptıkları törenlerde ata ruhlarına tazim oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Asya Hunları, Tabgaçlar, Göktürkler ve Uygurlar her yıl beşinci ayda, kutsal dağ üzerinde veya mağara önünde toplanarak Tanrı'ya ve Ata

¹²³ *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. 3, (Kence Epostor cana Poemalar), Bişkek, Şam Basması, 2004. s. 55.

ruhlarına kurban sunmaktadırlar.¹²⁴

Yenisey Kırgızları'nda kabile reisleri bir yere toplanıp Tengri ve ata ruhlarına sığınarak dini törenler yapıp, onlar için at, koyun, öküz kurban ederlerdi. Buna eski Kırgızcada “çama” denilirdi. Çamaya dişi hayvan kesmek yasaktı. Atalara sunulan kurbanın göğ, toprağa ve diğer güçlere sunulan kurbanlarla aynı olduğu muhakkaktır. Bunun dışında onlar, mezarlara ve ata babalarının türbelerine gidip ağaçlara mavi, kırmızı, beyaz, sarı, çaputlar bağlardı. Burada da siyah renkte çaput bağlamak yasaklanmıştı.¹²⁵ Bunun gibi adetler Hakas ve Sibirya hakları arasında da varlığını hala sürdürmektedir. Genelde bütün sıkıntılı durumlarında ata ruhlarına dua ederler, bu sıkıntılı durumlardan onları kurtarmasını ve desteklemesini isterlerdi. Ata ruhlarına kurban olarak ay şeklinde boynuzları olan inekleri, alında beyaz beni olan veya tamamen bembeyaz renkli olan koçları keserlerdi. Bazen de sürüdeki en büyük koçu kurban ederlerdi. Görüldüğü gibi genelde önemli özellikleri olan ve beyaz renkli hayvanlar kurban edilmektedir. Beyaz renk Kırgızlar'da temizliğin, arılığın, büyüklüğün, mutluluğun, sevginin, iffetin, kutsallığın, saflığın ve iyi niyetin işaretidir. Kurban için seçilen hayvanların hem önemli özelliğe sahip hem de beyaz renk olmasının nedeni, Kırgızlar'ın ata ruhlarına verdikleri önem, samimiyet ve bağlılığının derecesini ortaya koymaktadır. İslam dininde de en sevilen şeyin Allah yolunda harcanması gerektiğine inanılır. Kırgızlar da en iyi hayvanlarını ata ruhlarına kurban etmektedirler. Türklerdeki ibadet konusundaki bu samimiyet, içtenlik, hoşgörü Müslüman olunca da devam etmiş ve hala varlığını sürdürmektedir.¹²⁶

Kırgızların kahramanlık destanı Manas'ta bu konuyla ilgili oldukça çok örnek bulunmaktadır. Destandaki kahramanlar hep “ak boz kısrak” kurban ederler. Manas doğduğu gün Cakıp Han “ak boz kısrak” kurban eder.

¹²⁴ Mustafa Erdem, *Kırgız Türkleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, s. 145.

¹²⁵ A. Baytur, *Kırgız Tarihinin Leksikaları*, 1. kitep, Bişkek, Uçkun Basması, 1992. s. 119.

¹²⁶ A. Baytur. a. g.e, s. 123, 124, 125.

Destanda ata ruhlarına tazim ve onlara kurban açık bir şekilde anlatılmaktadır. Kanıkey oğlu Semetey'in başına gelecek kötülüklerden, felaketlerden korunması için şu tavsiyede bulunur:

"Ak boz beeni kesersin

Atanın ruhuna

*Kurban edersin"*¹²⁷.

Kırgızlar'da da ölen atalarının ruhlarına tazim oldukça önemlidir. Ruhun bedeni terk etmesiyle yas, cenaze ve anma törenleri ile devam eden olaylar ölen insan ile yaşayan insan arasındaki birtakım ilişkileri içermektedir. Hayatın öbür dünyada devam etmesi yaşayan insanlara umut ve teselli olmuştur.¹²⁸

Kırgızlar ve Kazaklar arasında atalar kültünün olduğunu ilk kez Ç. Ç. Valihanov belirtmiştir. Bu konuda C. C. Valihanov şöyle diyor: *"Kırgızlarda ata babalarının ruhlarına tapma bugün da eskisi gibi çok önemlidir. Onlar başları derde girdikleri zaman ata babalarının ruhlarını yardıma çağırırlar ve ulaştığı başarılarını da ata ruhlarına gösterdikleri saygı sonucu olduğuna inanırlar."*¹²⁹

Yine Ç. Ç. Valihanov'un *"Kırgızlar'da Şamanizm'in İzleri"* adlı makalesinde Kırgızların eski dini olan atalar kültüne geniş bir şekilde yer vermiştir. Kırgızların eski dinî inançlarını oldukça ayrıntılı araştıran ve gözlemleyen araştırmacı, Kırgızlar ölen insanların öbür dünyada da hayatlarına devam ettirdiklerine ve orada rahat etmeleri için iyilikler yapılması gerektiğine inandıklarını belirtmiştir. Ata mezarlarını ziyaret ederek ata ruhlarından bazı konularda istekte bulunduklarını söylemiştir. Örneğin; çocuğu olmayanlar ata mezarlarına gidip çocuk dilerlerdi. Bunların dışında Kırgızlar başlarına kötü bir şey geldiği zaman hemen ata ruhları veya Allah için kurban keserler.

¹²⁷ S. Musaev. *Semetey, Seytek*, Bışkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 68.

¹²⁸ J. P. Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, İstanbul, Kabalcı, 1999, s.11.

¹²⁹ Ç. Ç. Velihanov, *İzbrannıye Proizvedeniye*, Alma - Ata, 1958, s. 149.

Kurban kesme işini obada değil ata mezarlarında gerçekleştirirlerdi.¹³⁰

Yukarıda Ç. Ç. Velihanov'un belirttiği gibi ata ruhlarının koruyucu vasfı çeşitli şekillerde günümüz Kırgızları arasında bir halk inancı olarak yaşatılmaktadır. Kırgızların büyük yazarı Cengiz Aytmatov'un "*Oğul İle Buluşma*" adlı eserinde; ata ruhlarının koruyuculuğundan söz edilmekte ve oğlunu arayan Çordon şöyle dua etmektedir: "*Ey Ataların ruhu! Ey Atların koruyucusu Kambar Ata! Bana yardım edin! Atım sürçmesin! Ona şahinin kanatlarını ver! Ona balıkların ciğerini ver!*"¹³¹

Yine Ç. Ç. Velihanov'un "*Tanrı*" adlı yazısında şu ifadeler geçmektedir: *Kırgızlarda birisi öldüğü zaman onun için kırk gün mum yakılırdı. Mumu kapının sağ tarafına koyarlardı. Çünkü ölü ruhunun kırk gün boyunca kendi evini ziyaret edeceğine, evine ve çocuklarına bakacağına inanılırdı. Böylece her gün mum sönene kadar kapı açık bırakılır, bir keseye kımız doldurulur ve evdekiler Kur'an okurlardı.*¹³²

Ancak burada Ç. Ç. Valihanov'un belirttiği mum yakma geleneği hristiyanlarda uygulanmaktadır. Kırgızlarda kırk güne kadar ateş yakılırdı.

Kırgız atalar kültüyle ilgili dikkate değer bilgiler F. Poyarkov'un çalışmalarında da karşımıza çıkmaktadır: "*Kırgızlar ölen ataların ruhlarının hayatta kalan yakınlarını koruduklarına inanırlar. Bundan dolayı onlar ata ruhlarını memnun etmek için gereken neyse yaparlar ve ata ruhlarına tazim ederler.*"¹³³

¹³⁰ S. M. Abramzon, *Kırgız i ih etnogenitičeskiye i istoriko – kulturnie sviazi*, Leningrad, 1971, s. 320.

¹³¹ C. Aytmatov, *Beş Tomdon Turgan Çıgramalar Cıynagı* – A. Akmatiev, K. Akmatov, K. Asanaliyev, N. Alimbekov, K. İsakov, K. Saparbaev, S. Toktomuşev, S. Eraliev redaksiyalık kollegiya, Bişkek, Şam Basması, 1999, s. 476.

¹³² Ç. Ç. Velihanov, *Sobr. soç. piyati tomah*, c. I, Almatı, 1961. s. 370.

¹³³ T. Bayaliyeva, *Doislamskiye Verovaniya i İh Perežitki u Kırgızov*, Frunze, İlim, Basması 1972, s. 60.

Kırgızlar, ata babalarının ruhlarının kendilerini koruması için gereken gelenek görenekleri yapılması gerektiğini düşünürlerdi. Eğer ata babaların ruhlarına hakaret edilirse, gerekli uygulamalar yapılmadığı takdirde onlar tarafından cezalandırılacaklarına inanırlardı. Çünkü Kırgızlar ölen insanın öbür dünyada da hayatına devam edeceğine inanırlardı. Bundan dolayı eskiden ölenlerin öbür dünyada hayatlarının kolay olması için sağ iken kullandıkları eşyalarını da beraber gömerlerdi. Ölüler ile beraber eşyalarını gömme geleneği sadece Kırgızlarda değil başka milletlerde de görülmektedir. Mesela; Tunguzların yay, ok ve öteki dünyada kullanabilmesi için birkaç kap gömdükleri gibi Tatarlar da ufak eşyalarını cesetle beraber gömmüştür. Çuvaşlar da ise çeşitli aletler ve bıçakları ölümlerle beraber gömüldüğü görülmüştür.¹³⁴

Kırgız atalar kültü ile kahramanlar kültü birbiriyle sıkı bir şekilde bağlıdır. Kırgızların inançlarında ata ruhların iki kategoriye ayrıldığını söylemek mümkündür. Kendi kabilesinde, ailesinde ünü var kişi öldükten sonra ailesini, yakınlarını ve kabilesini korumakta. *Bunun dışında Kırgızlarda arasında önemli yeri olan tarihi efsanelerle destanlarda anlatılan cesurluklarıyla öne çıkan kahramanları, kabile başçıları ve çalışkanlıklarıyla önemli yere sahip olan diğer kişiler* idi. Bunun gibi ata babaların ruhlarına daha çok önem verilirdi. Çünkü onlar tüm halkı korumaktadırlar.¹³⁵ Örneğin; Kırgız sözlü geleneğinde Manas'ın arbagı (ruhu) tüm Kırgız halkını korumaktadır. Düşmana karşı koymak başta olmak üzere akınlar, manasçılar, komuzçular, sınıçılara vb "Manas koldo" (Manas koru) demişlerdir.

Kırgızlar arasında ata ruhlarına saygı önemini hala sürdürmektedir. Başarıları ata babalarının ruhları sayesinde olduğuna inanırlar. Atalar kültü ile

¹³⁴ J. P Rouh, *Altay Türklerinde Ölüm*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 293. S. Zakirov, Kaada Salt Irları, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 79.

¹³⁵ M. Mukasov, Din Irları, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 335.

kahramanlar veya önemli insanlar arasındaki bu bağlantı ölen ata ruhları ile ilgili inançlara güç vermekte ve etkilemektedir. S. M. Abramzon “Ata babalar kültü ile ilgili bilgiler XVI. yüzyılda kaleme alınan “Mecmuaü’t - Tevarih boşuna yazılmamıştır” diyor.¹³⁶

Kırgızların inançlarına göre ata babaların ruhları hayatta kalan akrabalarını korur; herhangi bir hastalık veya kötülük gelmesini ise ata babaların ruhlarının onları korumaktan vazgeçtiği sonucu olduğunu düşündürür. Daima ata baba ruhlarına dua ederek kötülüklerden korunmaya çalışırlar. Bu dualardan biri şöyledir:

*Ata – babañdın arbagı koldosun,
Eç camandık bolbosun.
Oomiyin!*¹³⁷

Ata – babanın ruhu korusun,
Hiç kötülük olmasın.
Amin!

Başka bir örnek de şöyledir:

*Ak dayra bolup böğöp cat,
Artıñda kalgan calgızdı,
Arbagıñ mene cölöp cat.
Kök dayra bolup böğöp cat,
Kötüñdö kalgan calgızdı,
Köz körünöö cölöp cat.*¹³⁸

Ak derya olup set çekip yat,
Arkanda kalan yalnızı,
Arbagın menen koruyup yat.
Gök derya olup set çekip yat,
Arkanda kalan yalnızı,
Göz önünde koruyup yat.

Bu ağıttan da anlaşılacağı üzere bir anne kocasının ruhundan biricik oğlunu arbagıyla korumasını açıkça dile getirmektedir.

S. Karalaev’in varyantında Manas’ın oğlu “Semetey” destanında şu satırlar geçmekte:

*Tuzu oor Manastın
Arbagı bizdi sorboybu?
Kırtın başı Kırgıl çal,
Tuzu açuu Manastın*

Tuzu ağır Manas’ın
Ruhu bize çekirtmez mi?
Halkın başı Kırgıl ihtiyar,
Tuzu acı Manas’ın

¹³⁶ S. M. Abramzon, *Kırgızı i ih etnogenetiçeskie i istoriko – kulturnie svyazi*, Leningrad, 1971. s. 320.

¹³⁷ Kaada Salttar Ak Batalar, *El Adabiyatı Serisi*, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 328.

¹³⁸ K. Kebekova. Kaada Salt Irları, *Kırgız Adabiyat Tarihı*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 94.

Tuzuna kantip siyebiz?

Arbagı altın Manastın

Aylına kantip kirebiz?

Ayıp tursa artında

Asıl erkek bala bar,

Aga kantip tiyebiz?!¹³⁹

Tuzuna nasıl çişeriz?

Ruhu altın Manas'ın

Köyüne nasıl gireriz?

Anlatırsak peşinde

Asil erkek çocuk var,

Ona nasıl dokunuruz?!

Görüldüğü gibi ata arbaklarına saygı, onların yapabilecekleri kötülüklerinden korku çok eskilerden günümüze kadar varlığını canlı bir şekilde sürdürmüştür.

Eski Türkler ata babalarına saygının göstergesi olarak taşlardan yapılmış heykeller mevcuttur. Onların inançlarına göre ata ruhları bu heykellere yerleşirdi.¹⁴⁰

Günümüzde de yaşamını canlı bir şekilde sürdüren ata mezarlarına saygı bu inançların sonucu ortaya çıkmıştır. Ölen insanların mezarlarına mutlaka heykeller dikilir veya bir işaret konur. Mesela; sayak kabilesinde ölen adamların mezarlarına ölen adamın en sevdiği atın kuyruğunun bağlandığı uzun bir direk dikerler. Genelde mezarlar topraktan yapılır. Fakat zengin adamların mezarlarını pahalı taşlardan yaparlar.

Günümüzde de Kırgızlar'ın yeminlerinde, beddualarında “ata babanın arbaktarı ursun” (ata ruhları vursun), “kökö tenir ursun” (gök tanrı vursun), “mazar ursun”¹⁴¹ (mezar vursun) gibi ifadelerle rastlanır. Sözü edilen mezarlar kutsal dağlar, pınarlar, ağaçlar ve ata mezarlarıdır. Dilekte bulundukları zaman işte bu mezarlara gelip ata ruhlarına kurban kesip, Kur'an okuyup onlardan medet ummaktadırlar.

S. M. Abramzon Kırgızistan'daki mezarlarla ilgili araştırmalar

¹³⁹ S. Musaev, *Semetey, Seytek*, (S. Karalaev'in varyantı), Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995. s. 9.

¹⁴⁰ M. Mukasov, *Din Irları*, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 336.

¹⁴¹ Üsöyün, Acı, Kırgız Elinin Diniy İşenimi cana Salt Sanası Cönündö, bkz. *Kırgızdar*, c. IV, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1994. s. 565.

yapmıştır. 1946 yılında Narın şehrindeki Ak – Talaa bölgesinin Kurkta Köyü'nde iki mezar dikkatini çekmiştir. Bu mezar Kırgızların sayak kabilesinin ünlü liderleri olan Atantay ile Taylak'ın mezarlarıdır.

Halk arasında anlatılanlara göre bu mezarlar XIX. yy. ikinci yarısında yapılmıştır. Günümüzde mezarın sadece duvarları kalmıştır. Mezarın doğu tarafında ardıç ağacından yapılmış kapısı; batı tarafında ise ceset yer almaktadır. Buna “*sakana*” veya “*sagana*” derler. Bu mezara Atantay ile Taylak'ın akrabaları ve Taylak'ın yedi oğlu, torunları gömülmüştür. Demek ki, bu aile mezarına dönem dönem ona yakın insan defnedilmiştir.¹⁴²

Köy aksakallarının anlattıklarına göre böyle mezarlar eskiden sadece zenginlere ait idi. Çok önemli insanlar ve kahramanlar için yapılırdı. Kadınları böyle mezarlara gömmek yasaktı. Bu tipteki mezarlar kutsal sayılırdı ve akrabaları onları ziyaret eder, onlara dua ederlerdi. Rivayetlere göre bu mezarlara 1919 yılında Atantay'ın ve Taylak'ın torunları gelmiş, kurban kesmişler, bütün gece orada kalıp mum yakmışlar ve dua etmişlerdir. Yukarıda sözünü ettiğimiz örnek benzerleriyle çok sık karşılaşılmaktadır. Bu örnekler Kırgızlarda akrabalık ilişkilerin çok sıkı olduğunun delilidir. Ata ruhlarına saygı gösteren bu toplum, ölen insanını gömme örf adetlerinde de akrabalık prensiplerini iyi bir şekilde korumuşlardır.

Kırgızların mezar yapısı üç şekildedir: Birincisi yukarıda sözünü ettiğimiz *sagana kör* (mezar), ikincisi *carma kör*, üçüncüsü *katakomba kör*. Mezarın ikinci şekli çoğu zaman salgın hastalıklar, deprem, sel gibi olaylarda çok sayıda insan öldüğü, ölülerin çabuk defnedilmesi gerektiği zamanlarda kullanılır. Normal durumlarda üçüncü şekil olan *katakomba* kullanılır. Şu an mezarın son iki şekli ölüleri defnetmeleri için Müslümanların örf adetlerine uygundur. Bunların dışında ölen insanları bir süreliğine bekletilmesi için

¹⁴² S. M. Abramzon. Ölgöndördün cana Ata – Babalardın Kültü, bkz, *Kırgız cana Kırgızstandın Tarihi Boyunca Tandalma Emgekter*, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 221.

yapılmış mezar şekilleri de vardır. Bunun amacı ise insan başka bir yerde ölürse onu kendinin doğduğu topraklara, ata babalarının yaşadığı yerlere, kabile büyüklerinin mezarlarının bulunduğu yere defnetme geleneğiyle bağlantılıdır. Mesela; Bugu Kabilesi'nin reislerinden olan Birnazar'ın cesedi Isık Göl'den onun ata babalarının yaşadığı yer Kızıl – Korgon'o getirilmiştir. Sayak Kabilesi'nin reislerinden biri olan Tüngöy ölünce cesedini Isık Göl'den kendi atalarının yaşadığı toprakları olan Tiyan – Şan'a getirmişlerdir.¹⁴³ Bunun gibi örnekler sayısızdır. Ancak bununla ilgili güzel ve dikkate değer örneklerden biri yakın zamana aittir. Kırgız yazarı Tölögön Kasımbekov'un "Kırılan Kılıç" adlı tarihi romanında Ruslara, Hokand Hanlığına karşı mücadele eden Kurmancan Hanımın oğlu Abdıldabek ölmek üzereyken şöyle vasiyet etmekte: Ben ölünce, göğsümü hançerle yarın ve kalbimi alın. Cesedimi buralara bir yere gömün. Kalbimi de ak keçeye sarıp ata mekânıma götürün. Kalbim yabancı yerde kalmasın. Ata mekânıma gömülsün.¹⁴⁴ Arkadaşları bu vasiyeti yerine getirdikten sonra ruhuna bağışlayıp atını kurban kestiler, Kur'an okudular, et pişirdiler, kemiklerinden eti ayırdılar, kemikleri yemyeşil bir çam ağacına astılar ve yollarına devam ettiler.¹⁴⁵

Belirttiğimiz gibi ölüyü kendinin doğduğu yere, ata mezarlarının yanına gömme geleneği varlığını canlı bir şekilde sürdürmektedir. Halk arasında bu gelenekle ilgili atasözü bile vardır: *Talaaga kömgön ölük, itke sala bergen menen barabar* (Yabancı yere gömülen cesedin, cesedi köpeğe vermekten hiç farkı yoktur.).

Kırgızlar ile Kazaklar arasında yaygın olan bu gelenek çoğu zaman uzak yerlerde veya sonbaharın sonunda ölen insanlar için yapıldı. Çünkü sonbaharın sonunda kardan dolayı bütün geçitler kapanırdı. Bu durumda cesedin kendi topraklarına götürülmesi için baharın gelmesi, karın erimesi, geçitlerin açılması beklenirdi. Böyle durumlarda cenaze ile ilgili bütün örf

¹⁴³ S. M. Abramzon. *Kırgız cana Kırgızstandın Tarihi Boyunça Tandalma Emgekteri*, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 321.

¹⁴⁴ T. Kasımbekov, *Sıngan Kılıç*, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1998. s. 629.

¹⁴⁵ T. Kasımbekov. a. g. e.s. 630.

âdetler yerine getirilirdi. Ondan sonra deve derisini tütsüleyip cesedi ona iyice sararlar ve dikerlerdi, sonra da yüksek bir ağaca asar, bahara kadar bekletirlerdi. Bahar gelince cesedi kendi kabilesinin bulunduğu mekâna götürür ve yağ aşını verirlerdi. Böyle durumlarda ceset deve derisiyle beraber gömülürdü. Ölen insanın geçici olarak bekletilmesiyle ilgili gelenekler bize eski zamandaki havaya gömme geleneğini hatırlatmaktadır. VII. –VIII. yüzyıldaki *Si (hi) Kumosi* (kumohi) kabilelerine ait bir kaynakta şöyle bir yazı geçmektedir: “Ölen insanların cesedini otlara sararlar ve yüksek ağaca asarlardı.” Buna benzer gelenekler eski Türklerde de vardı. Ölen insanların cesedini tabuta koyarlar, yüksek dağlara götürüp bırakırlardı veya ağaca asarlardı.¹⁴⁶

Başka bir tarihi malumatta da şöyle denilmekte: Kırgızlar ölülerini yüksek tepelere çıkarır, bir ağacın üzerine koyar. Ancak kemikleriyle eti birbirinden ayırdıktan sonra kemikleri gömerler. Başka bir malumatta ise Kırgızlar’ın kemikten eti ayırdıklarını ve kemikleri kımızla yıkadıktan sonra gömdüklerini belirtmektedir.¹⁴⁷ Günümüzde de Kırgızlar “ölü” demezler. “Söök cuu” (kemik yıkamak), “söök memen koştosu” (kemikle vedalaşmak), “söök koyu” (kemik defnetme) gibi ifadeleri kullanmaktadırlar.

Kırgızların ölü gömme ile ilgili bilgileri Seyfi de vermektedir. Onun, Kırgızlar ölülerini hiçbir şekilde gömmezler, bir tabutun içine yerleştirerek yüksek bir ağacın tepesine asarlar, kemikler toz haline gelene kadar asılı kalırdı,¹⁴⁸ demesi diğer bilim adamlarının ifadelerini doğrulamaktadır.

Eskiden Saha Türkleri’nin de ölülerini çıplak şekilde ormanda dört kazıkla taşınan tahta levha üzerine yerleştirmeleri¹⁴⁹ ağacın Tanrı katına merdiven olduğu anlayışından kaynaklansa gerek.

¹⁴⁶ S. A. Tokarev, Rannie Formı Religii, İzdatelstvo političeskoy literaturı, Moskova, 1990, s. 255.

¹⁴⁷ Kaada Salttar Ak Batalar, *El Adabiyatı Serisi*, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003. s. 329.

¹⁴⁸ J. P. Roux, Altay Türklerinde Ölüm, İstanbul, Kabalcı, 1999, s. 221.

¹⁴⁹ J. P. Roux, A. g. e. 223.

Moğol döneminde, Cengiz Han'ın soyundan gelen tüm büyük Tatar Hanları ve soylular öldüklerinde, Altay olarak adlandırılan çok büyük bir dağa gömülmek için götürülmüşlerdir.¹⁵⁰ Ölülerin yüksek tepelere gömülmeleri de atalara olan saygıdandır.

Ancak Çin belgelerinden Türk hâkimiyeti döneminde cenaze törenleriyle ilgili geleneklerde değişiklik meydana geldiğini öğrenmekteyiz. Orada, eskiden Türklerin cesetlerini yakma geleneği olduğunu, sonradan ölülerini gömdüklerini ve onlara mezar yaptıklarından bahsedilmektedir.¹⁵¹

Kırgızlar'a göre insanın canı sinek şeklindedir. O hiçbir zaman ölmemekte, sadece vücuttan ayrılıp uçup gitmekte. Çocukları ise küçük kuş şeklindedir. Canı “*sur*” veya “*kut*” terimleriyle de belirtmişlerdir. Üzüldü (kopmak) kelimesinin iki anlamı vardır. Birincisi koptu, ikincisi ise öldü, göçtü anlamında kullanılmaktadır. Bu bilgileri Hakas ve Altaylıların dini inançları ile karşılaştırmak mümkündür. Vücuttaki nefese, hayata olan isteğe Altaylılar da “*tın*” derler. Onlara göre “*sun*” dedikleri can insan öldükten sonra vücudu terk eder ve “*uzut*” denilen şeffaf bir buhara dönüşmektedir. Hakaslara göre insanın canına “*hut*” derler, ölen insanın canı bir yıl sonra “*uzuta*” dönüşmektedir. Hakaslarda “*tın*” kelimesi can, ömür anlamına gelir. Mesela; “*tın üzüldü*” demek adam öldü demektir. Kırgızlardaki “*üzül*”, Hakaslardaki “*uzul*”, Altaylardaki “*uzut*” sözcüklerinde semantik bir bağlantı olabilir.

Türkmenlerde, Harezmi Özbekleri'nde olduğu gibi Kırgızlar ölen insanların canını yemeklerle doyurma inancı vardır. Birisi öldükten sonra onun üç, yedi, kırk gününü ve bir yıl olduktan sonra yuğ aşını yapmak, mezar başına gelip yemeklerin yenmesi ve mezara yemek bırakılması gibi işlemler bu amaçla yapılmıştır. S. M. Abramzon'un Isık Göl'ün kuzeyinde derlediği bilgilere göre insanlar mezar başına gelip yemeklerini yedikten sonra et, boorsok, kımız bırakıp giderlerdi. Bazen de mezar başına ayran veya kımız

¹⁵⁰ J. P. Roux, a. g. e. s. 252.

¹⁵¹ J. P. Roux, a. g. e. s. 227.

dökerlerdi.¹⁵² Yukarıda verdiğimiz birkaç örnekten yola çıkarak Kırgızların insan canının öbür dünyada da yaşayacağına inandıkları sonucuna varmak mümkün görülmektedir.

X. yüzyılda Arap gezgini İbn Faldan İdil kenarındaki Bulgarlar'da gördüğü bir manzarayı; kocası ölen bir hanımın et, süt ve Araplar'ın verdiği cevizleri götürüp bir çukura gömdüğünü ve ölen kocasına bağışladığı şeklinde kaydetmiştir.¹⁵³

D. Frezer "Folklor v vethom zavete" (Eski dönemin folkloru) adlı çalışmasında insanın ölümüyle başlayıp anma törenlerinde yapılan uygulamaların çoğunun eski Araplar'da, Yahudiler'de de olduğunu belirtmiştir. Örneğin Arap hanımları yas dönemlerinde üzerindeki elbiseleri yırtıp atıp, saçlarını kesip, göğüslerini, yüzünü tırnaklayıp, ayakkabılarını çıkarıp kendilerini döverek ağarlarmış. Eskiden Rumlar'da da yakınları öldüğü zaman aynı uygulamalar yapıldı.¹⁵⁴ D. Frezer bundan yola çıkarak: "Bana göre bu uygulamalar merhumun ruhuyla ilişkiyi koruma, devam ettirme inancıdır"¹⁵⁵ demiştir.

Bunları L. Y. Şternberg'in; "Yas tutma, saçlarını, kesme, ağıt yakma, bağış yapma gibi vb. tabular genelde bütün milletlerde görünmektedir", yargısı doğrulamaktadır.

M. S. Andreev de bu konuda dikkate değer bilgiler vermiştir. Yazarın belirttiğine göre, eskiden Kırgızla ölen erkeği anımsatan kukla gibi "tul"¹⁵⁶ yaparlardı ve onu evin bir köşesine koyarlardı. Tul üzerine ölen kişinin

¹⁵² S. M. Abramzon. Ölgöndördün cana Ata – Babalardın Kültü, bkz. *Kırgızistan cana Kırgızdardın Tarihi Boyunça Tandalma Emgakter*, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 225.

¹⁵³ K. Kebekova, Kaada Salt Irları, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 80.

¹⁵⁴ R. Z. Kırbaeva, T. Tanaev, Koşoktor, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 1999, s. 140.

¹⁵⁵ R. Z. Kırbaeva, T. Tanaev, a. g. e. s. 141.

¹⁵⁶ S. A. Tokarev, *Rannie Formı Religii*, Moskova, 1990, s. 260.

kaftanını ve baş giysisini giydirelerdi. Tul koyulan köşeye saygıyla bakılırdı. Rahmetlinin tulu bir yıl yani yağ aşı verilene kadar korunurdu. Bunu K. K. Yudahin de belirtmiştir, tul, karı kocanın yattıkları eve asılırdı. Dul hanım da onun altına oturup kocası için ağıt yakardı. Böylece kocası ölen kadın tul'un hanımı olduğundan dolayı "dul", "tul" kadın deseler gerek. Aynı zamanda tulu'un atının da kuyrukları, yeleleri kesilir, bir yıla kadar kimse binmez, dışarıya çıkartılmazdı. Buna "tul at" denirdi. Bununla beraber ölen adam zenginse tul'un bulunduğu evde bütün eşyaları sergilenirdir. Bu eşyalara da "tul dünya" adı verilirdi.¹⁵⁷ Bununla ilgili Manas Destanı'nda da bilgiler yer almaktadır. Kökötay Bay ölümünden önce şöyle vasiyet etmekte:

<i>Kap kaydagı asıldı,</i>	Birikmiş mal varlığımı,
<i>Kaldayıp tulga salbasın.</i>	Toplayıp tula koymasın.
<i>Kalkının közü tüşpösün,</i>	Halkın gözü kalmasın,
<i>Ar türdü sonun buluma,</i>	Her çeşit güzel puluma,
<i>Algan carım Gülkanış,</i>	Aldığım yârim Gülkanış,
<i>Olturbasın tuluma.</i> ¹⁵⁸	Oturmasın tuluma.

Anlaşılabacağı üzere Kökötay kendisi için "tul" yapılmaması, mal varlığının sergilenmemesi gerektiğini vasiyet etmekte.

Manas'ın oğlu Semetey Destanı'nda da Manas öldükten sonra kendi odasında köşede bulunan tulun yanındaki beşikte oğlu Semetey'i emizdiren Kanıkey'e gelip Köböş'ün:

<i>Manasın menden er beken,</i>	Manas'ın benden er miydi,
<i>Manastan Köböş kem beken?!</i>	Manas'tan Köböş eksik miydi?!
<i>At ölsö soru, aga ölsö cene kerek.</i> ¹⁵⁹	At ölsö postu, abi ölse yenge

gerek, diyerek han sarayına girdiğinde Kanıkey'in Manas'ın tulunun yanında oturduğundan bahsedilmekte.

Fakat bu tul yapma geleneği Sovyetler döneminde hızlı bir şekilde

¹⁵⁷ Kaada Salttar Ak Batar, *El Adabiyatı Serisi*, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 331.

¹⁵⁸ *Manas – Kırgız Elinin Batırdık Eposu*, III. Kitep, Bişkek, Kırgızistan Basması, 1995, s. 16.

¹⁵⁹ S. Musaev, *Semetey, Seytek*, Bişkek, Kırgızistan Basması, 1995. s. 12.

kaybolmuştur. Aynı zamanda kocası ölen kadına da “tul” denirdi. Bununla ilgili Semetey kahramanlık destanında şöyle denmektedir:

<i>Baatırındı kul kılam,</i>	Kahramanını kul ederim,
<i>Ayımıñı tul kılam!</i>	Hanımını tul ederim!
<i>Mensinip cürgön erlerdi,</i>	Böbürlenen yiğitlerini,
<i>Talpakka salıp cün kılam.</i> ¹⁶⁰	Döşeğe koyup yün ederim.

Kukla ile ilgili Ebul Gazi Bahadır Han'ın, kendi atalarına tapmanın nedenini şu şekilde açıklaması da ilginçtir: “*Sevilen bir kişinin, örneğin bir oğlun veya bir kızın, bir ağabeyin veya küçük bir kardeşin ölümü üzerine, o zaman insanların evlerinde sakladıkları bir tür bebek yapma alışkanlığı vardı. ‘Bizim falan veya filanın tasviridir’ diyerek bebekleri okşamaktan zevk alırlardı, kendi yiyeceklerinden aldıkları ilk lokmaları bu bebeğin önüne koyarlardı; bebeğin yüzünü ve gözlerini itinayla siler ve en sonunda önünde eğilirlerdi.*”¹⁶¹

Belirtmemiz gereken önemli noktalardan biri Kırgızların “tul yapma” geleneğinin erken dönemlere ait olmasıdır. Kırgızların ata babalarının yaşadıkları yerlerden biri olana Yenisey’de Kırgız mezarlarında “molo taş”¹⁶² denilen heykel taşlar bulunmuştur. Bu muhtemelen hazırlanıp eve konulan tulun mezar başına konulan şekli olsa gerek.

Kırgızistan’ın çeşitli bölgelerinden toplanan malumatların hepsi insan öldükten sonra da hayatına devam etme inancını taşımaktadır. Hatta bu inanca sadece Kırgızlar’da değil başka milletlerde de rastlanıldığı malumdur. Bu inançlardan atalar kültü doğmuş ve gelişmiştir.

Kırgızlarda ölen adam için tul yapmak geleneğin aynısının Kazaklarda da olduğunu A. Levşin ile G. N. Potanin; Osetlerde de olduğunu V. Miller ile

¹⁶⁰ K. Karasaev, Nakıl Sözdör, Bişkek Kırgızistan Basması, 1995. s. 315.

¹⁶¹ J. P. Roux. *Altay Türklerinde Ölüm*, İstanbul, Kabalcı, 1999, s. 207, 208.

¹⁶² Kaada Salttar Ak Batalar, El Adabiyatı Serisi, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 331.

M. M. Kobalevskiy belirtmiştir.¹⁶³

Bu gelenek Kırgızların kahramanlık destanı Manas'ta da karşımıza çıkmaktadır. Kanıkey Manas ölmeden bir mezar yaptırır. Manas ölünce düşmanları kahramanın cesediyle alay eder korkusuyla yaptırdığı mezara değil, başka mezara defnedilmesi için emreder. Defnedildiği mezara da Manas'ın resmi çizilmiş değnek koyar. Sonra destanda anlatıldığı gibi cesedin yerine ağaçtan yapılmış resmi ak keçeye sarılarak gömülür. Burada M. S. Andreev'in belirttiği gibi, insanın canı öbür dünyada da yaşamına devam eder inancı hakimdir.

Bizim yukarıda sözünü ettiğimiz Kırgız gelenekleri ile Orhun Yenisey Yazıtları'nda geçen eski Türklerin ölüyü defnetme geleneklerinin kökü aynıdır. Orada şöyle bir yazı geçmektedir: *Yetmiş bir yaşımda gök tanrıdaki güneşi göremez oldum. Sizlerden... kendi memleketimden, sizlerden, topraklarımdan, kendi suyumdan, sizlerden... Benim kraliçem tul yaptı. Sizlerden...*¹⁶⁴

Tuva'da bulunan bir mezar kitabesi Külüm ölünce onun adına yazılmıştır.

Yine kuklalarla ilgili geleneklerden biri de ölen adamları çubuklardan yapılmış kuklalarla beraber defnetmektir. Bu kuklaları evde bundan sonra ölüm olmaması amacıyla yapmışlardır. Kuklayı cesedin yanına "bu senin arkadaşın" diyerek koyarlardı. Böylece kuklayla adamı değiştirmişlerdir. Belirtmemiz gereken ilginç bir nokta ise bu geleneğin Kırgızistan'ın başka bölgelerine göre halkı daha dindar olan güney bölgesinde yaygın olmasıdır.

Araştırma amacıyla yapılmış çalışmalarda bazı mezarlar kazılmıştır. A.

¹⁶³ D. K. Zelenin. *Kult Ongonov v Sibirii – perejütiki totemizma v ideologii sibirskih narodov*, Moskova, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1936, s. 75.

¹⁶⁴ Ç. Valihanov. *Sobr. soç.*, c. I, Almatı, s. 370.

V. Andrianov'un mezar kazmayla ilgili beyanında insan şeklinde yapılmış kuklaların altında cesetlerin bulunduğunu belirtmiştir.

L. P. Potapov yazısında Tuvalıların çok ilginç bir geleneğine yer vermiştir. Bu adet ölen adamla beraber onun eşyalarının, hayvanlarının defnedilmesidir. Bu da çok eski dönemlerdeki ölüyü defnetme geleneğine benzemektedir.¹⁶⁵ Bunların hepsi ölen adamın öbür dünyada rahat etmesi için yapılmış himaye ile bağlantılı olan dini inançlardır. Günümüzde de ölüyü defnetmek için yapılan örf adetler bu amaçladır.

Manas Destanı'ndaki Manas'ın ölümü ve onun defin töreniyle ilgili epizotta Manas'ın isteği üzerine Kanıkey cesetle beraber kahramanın kılıcını, mızrağını vb eşyalarını koymuştur.

A. Romm, çalışmasında Kırgızların mezarlarının duvarlarının fresk resimleriyle süslendiğini söylemiştir. Mezarlarda giysilerin, yemek yenilen kapların, savaş aletlerinin, ev hayvanlarının resimleri vardır. Eskiden bunlar ölüyle beraber ne amaçla gömüldüyse, bu resimler de aynı amaçla yapılmıştır.¹⁶⁶ Manas için yapılmış mezarın duvarına Kanıkey'in emri üzerine çizilmiş resimlerin destanda da geçmesi boşuna olmasa gerek. Mezarda Manas'ın kırk vezirinin, hanların ve düşmanlarının resimleri vardır. Kırgızlarda ölenler için yapılmış bağışlar, aş yuğ törenlerinin amacı ata ruhlarının yemeğe olan ihtiyacını karşılamaktır.

Kırgızların ölü gömme ve ruhun öbür dünyada yaşamına devam etmesi ile ilgili inançları ayrıntılarıyla bilen 70 yaşındaki Nuralı Tügölov, bu konuda değerli bilgiler vermiştir. Cenaze evinde ölü aşı, yuğ törenleri yapılırken iki, üç ata insan şeklinde bir şeyler oturturlardı, onlara ölen adamın giysilerini giydirir, kemerlerini takar, kılıcını bağlardı. Atları da değneğe

¹⁶⁵ F. Poyarkov. *Îz oblasti kirgizskih verovaniy* "Etnografičeskoe obozrenie", Moskva, 1891, s. 26.

¹⁶⁶ D. K. Zelenin. *Kult Ongonov v Sibiri – perežitki totemizma v ideologii sibirskih narodov*, Moskva, İzdatelstvo Akademiya Nauk SSSR, 1936. s. 35.

bağlarlardı. Bunlara tören bitene kadar bir adam bekçilik ederdi. Başka bir yere göçerken bu atlara yine o adam bekçilik yapardı. Bu adama “Tul’a” bekçilik yapan adam derlerdi. Bekçi adam kırmızı kaftan giyer, başını kırmızı örtü ile bağlardı ve ölen adamın mızrağını, kılıcını omzunda taşırdı.

Yas bayrağını taşıyan adam (bayrak taşıyan adam derlerdi) ölen adamın akrabası olmazdı. Bu adam cenaze evinde yağ aşına kadar kalırdı. Orada yemeğini yer, orada uyurdu. Adam bu evin erkeğine ait her işi yapardı. Tul’a bekçilik yapan adam dul hanımla hiç konuşmazdı. Fakat onun bütün isteklerini yerine getirirdi. Ancak dul kadın adama isteklerini direk söyleyemezdi, başka bir kadına söylerdi ve o da gelip iletirdi. Dul hanım ona “ake” derdi.¹⁶⁷ Buna benzer gelenekleri Afrikalı bazı kabilelerde, Koreliler’de, Çinliler’de de olduğunu A. D. Adeyev belirtmiştir.

Kırgızlardaki ölüyü defnetme kültürünün bazı unsurları ve onunla bağlantılı olan yas tutma ve aş, yağ törenleri çok eski dinin izleridir. Bununla beraber atalar kültürü ile bağlantılı olan anlayışın Kırgız hayatındaki yansımasıdır.

“Arbak” Arapça kökenli bir kelimedir. Ata babaların ruhlarıyla ilgili anlayış Kırgızlara İslam diniyle beraber geldi demenin doğru olmadığını Kırgız dilini araştıran K. K. Yudahin tarafından yapılan kelime hazinesi ve deyim çalışmaları göstermektedir: **arbak**. 1) Mit. Kutsal ve değerli ata babanın ruhu ona döndüğün zaman yardım etmesi veya düşmanını cezalandırılması gerekir; **arbakka sıynmak** (ruha tapmak) dua etmek, yardım dilemek; **arbak konmak** – yolu açık olan kişi.., **ata babaların arbagı konsun** (ataların ruhu konsun) – yolun açık olsun, başarılar dilerim ve ata babaların ruhu yardımcın olsun...; **arbaktan kutul** – verdiğin sözü, görevini yerine getir; **arbaktan attap ötmök** (ruhu atlamak) – ata babanın ruhuna saygı göstermemek, **arbakka koymak** (ruha bırakmak) – ruha havale etmek, ruh tarafından

¹⁶⁷ S. Attokurov. Dindik İşenimler, bkz. *Kırgız Etnografyası*, Bişkek, KUUU Basması, 1998. s. 140.

adaletli bir şekilde cezalandırılmak v.b.¹⁶⁸

Kırgızlar ölen insanın ruhuna arbak derler. Rüyalarına arbak girerse kurban keser veya yemek yapar ve hemen o arbaka bağışlayıp Kur'an okurlar. Rüyada arbak gördükten birkaç gün sonra hayatlarında iyi bir şey olursa "arbak koldodu" yani arbak korudu derler. Kötü bir şey olursa arbakin gazabına kaldık derler. Arbakin kendisini koruması için kötülüklerden uzak olması, namaz kılması, kurban kesmesi, cuma günleri ata baba ruhlarına bağışlayıp Kur'an okuması gerektiğine inanırlar.

Aslında Kırgızlar arbakin belirli bir yeri olduğunu söylemezler ancak mezarları sürekli ziyaret ederler, Kur'an okurlar, ata ruhlarından niyazda bulunurlar. Hatta hayvanları hastalanıp öldüğünde de ata mezarlarına gidip üç, beş gün geceleyip, mezar topraklarından su içerler. Hasta olan hayvanlarını ata mezarlarının yanına kadar getiriler. Buna Kırgızlar "arbaka sıyındık" (arbak'a taptık) derler. Hayır dualarında da "amin ata babaların arbakları korusun"; beddualarında ise aksine ata babaların arbaklarının onları vurmasını isterler. Hatta Kırgızlar'ın yeminlerinde bile ata arbakları yer almaktadır.¹⁶⁹ Bundan dolayı Kırgızlar, yaşamları boyunca hep ata ruhlarına önem vermişler, onun kötülük yapabileceğinden korkmuşlar, saygı göstermişlerdir. Manas kahramanlık destanında Kanıkey'in oğlu Semetey'e verdiği duası da dikkate değerdir:

<i>Cetimiş pirge kol bergen,</i>	Yetmiş pire kol veren
<i>Ceti iret Kızır col bergen,</i>	Yedi kez Hızır yol veren,
<i>Atakeñ Manas koldosun.</i>	Baban Manas korusun.
<i>Altımış pirge kol bergen,</i>	Altmış pire kol veren,
<i>Altı iret Kızır kol bergen,</i>	Altı kez Hızır yol veren,
<i>A düynö ketken atañdın</i>	Öbür dünyaya göçen babanın
<i>Arbagı seni koldosun!</i>	Ruhu seni korusun!
<i>Bastırğın balam col bolsun,</i>	Yürü oğlum yolun açık olsun,

¹⁶⁸ K. K. Yudahin. *Kırgız Sözlüğü*, İzdatelstvo "Sovetskaya Ensiklopediya", Moskova, 1965. s. 270.

¹⁶⁹ Kaada Salttar Ak Batalar, *El Adabiyatı Serisi*, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 179.

Bastaşkan duşman kor bolsun. Karşı gelen düşman hor olsun.
Arbagı koldop atañdın, Ruhı koruyup babanın,
*Aybatıñ curtan zor bolsun!*¹⁷⁰ Heybetin halktan ulu olsun.

Yukarıda gösterildiği gibi, arbakları ata babaların ruhları olarak görme Kırgızlar ile Kazaklar'ı ata mezarlarına değer verme ve saygı gösterme sonucuna getirmiştir. Kırgızlar'ın İslam dinini kabul etmelerinin üzerinden çok zaman geçmesine rağmen atalar kültüyle ilgili anlayışlar Müslüman ideolojisi ile yoğrulmuş bir şekil almıştır. Mesela; Ramazan ayının son gününde yani oruç bittiği zaman yemekler verilir. Bu yemekler ata babaların ruhlarına tahsis edilmektedir. Ölüyü defnettikten sonra okunan duaların biri de bütün ruhlar için okunmaktadır. Bunun dışında bütün Müslümanlarda olduğu gibi Kırgızlar'da da cuma günü kutsal sayılır. Ata babalarının ruhlarına kurban kesmek ve dua etmek için cuma günü tercih ediler. Kişinin atasına saygı duyması, dua etmesi, kurban kesmesi ve düzenli olarak onuruna bayramlar kutlamasının nedeni atasından iyilik beklemesindendir. Çünkü Kırgız halkının dediği gibi "Arbak ıraazı bolmoyun, Kuday ıraazı bolboyt" (ata ruhu memnun olmadan, Allah memnun olmaz).

Günümüzde de Kırgız Türkleri, her şeyi yaratan, her şeyin sahibi yüce Allah'ın sonsuz gücüne inanmakla beraber eski inançlarını devam ettirmektedirler. İşte sözünü ettiğimiz ata ruhu inancı bunun en örneklerinden biridir. Onlar "arbaktar" diye niteledikleri ata ruhlarıyla ilgili inancı canlı bir şekilde yaşatmaktadırlar.

Son zamanlara ait ve dikkate değer "Arbaktar Süylöyt" (Ruhlar konuşur) kitabı Kırgızistan parlamentosunda milletvekil olan Rısbek Kaçkeev tarafından yazılmıştır. Kitapta Akmaral adında birisinin ruhlarla konuştuğu anlatılmaktadır. Onun anlattığına göre her ölen insanın ruhu koruyucu ata ruhu olamaz. Koruyucu ata ruhu olabilmek için, hayattayken dürüst, temiz hayat yaşamalı ve cenete gitmelidir. Rısbek Kaçkeev bilgi aldığı Akmaral

¹⁷⁰ A. g. e. s. 220.

şunları söylemekte: “ Öbür dünyada ruhların yapacakları işler çoktur. Her gün yedi atanın ruhları bir araya gelir, danışırlar ve bugün hangi çocuğuna gitmesi gerektiğinde anlaşılırlar. Bu dünyadaki her şeyden ruhların haberi olur. Onlar öbür dünyaya gitseler de bu dünyayla ilişkilerini kesmezler. Ruhlar geride kalan aileleri, çocuklarıyla beraber olurlar. Evlerini ziyaret ederler, onların kendileri için dua etmelerini, Kur’an – ı Kerim okumalarını beklerler. Cuma günleri onlar Mekke’ye varıp ruhların toplantılarına katılırlar, Allah’tan medet umarlar, ona sığınırırlar. Kötülük yapan, içki içenlerin evlerine ruhlar gelmez. Ruhlar genelde cuma günleri mezar ziyareti yapılmasını isterler. Çocuklarının, yakınlarının okuduğu Kur’an’dan, yediği yemeklerden nasiplerini alırlar. Onları himaye ederler”.¹⁷¹

Sözünü ettiğimiz kitabın yayınlanmasının ardından gazeteci Kencalı Sarımsakov’un Erkin Too gazetesinde “Arbaktar Iraazı Bolsun” (Ruhlar memnun olsun) başlıklı makalesi yayınlanmıştır. Yazar makalede ilk olarak kitabın tanıtımına Kırgızistan’ın her tarafından çok sayıda insanların katıldığını anlatmış. Son olarak; “Bizim aradığımız milli ideolojimiz bu kitaptaymış. Kitabı okuduktan sonra çoktan beri gidemediğim babamın mezarına gittim. Kur’an okudum, dua ettim, kurban kestim. Ata ruhları memnun olmadan halkın hayatının iyileşmesi, ruhani dünyamızın temizlenmesi mümkün değil” diyor.¹⁷²

Ateistlik çalışmaları çerçevesinde T. Abdılđaev’in 1959 yılında yayımlanan “İslam Dinin Örf Adetleri ve Onun Kalıntılarının Zararı” adlı çalışmasında yazar; ata ruhlarına tapmak, kurban kesmek, gibi uygulamaların ülkemizin bazı yerlerinde hala devam ettiğini belirtmiştir. “İlim insanoğlunun ölüm, ömür ile ilgili uygulamalarıyla asla hem fikir olamaz”,¹⁷³ demiş ve İslam dinin zararlarına saymaya devam etmiştir. Aslında yazarın bazı yerler demesi kesinlikle yanlıştır. Çünkü Kırgızistan’ın her yerinde bunun

¹⁷¹ Rısbek Kaçkeev. *Arbaktar Süylöyt*, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1997, s.19.

¹⁷² *Erkin Too* gazetesi, 27. Kasım, 1998, Bişkek.

¹⁷³ T. Abdılđaev. *İslam Dininin İrım Cırımdarının Kelip Çığışı cana Anın Kaldıktarının Zıyanduulugu*, Frunze, Kırgız Mamlekettik Basması, 1959, s. 56.

gibi milli değerler yaşamını canlı bir şekilde sürdürmüş ve sürdürmeye devam etmektedir.

Görüldüğü gibi Kırgızlar, kendi tarihinde zorlukları yaşamalarına rağmen, özellikle ateistlik ideoloji ve dinsizleştirmek propogandasına rağmen İslamiyet Kırgızlar'ın dini olarak kalmıştır. Ancak İslam dinin kabul etmekle beraber eski inançlarını hiçbir zaman reddetmeden, İslam'a göre uydurarak yaşatmaktadırlar.

Çin Sincan bölgesinde yaşayan tarihçi Ü. Acı XVI yılların sonlarına doğru Kırgızların İslam dinini kabul etmeye başladıkları zamanlarda Kırgızların yaptıkları bir dini uygulamayı anlatmıştır. Tarihçi bir köyde dört yüz obalı Kırgızın yaşadığını, onlar bir ağacın yanına toplanıp nasır aş verirdiklerini ve ağaca asılmış olan puta bakarak “çokunduklarını” (el kol işareti yaparak tapınmak) kaydetmiştir.¹⁷⁴ Çoku, kırgızçada tepe, doruk ve insanın kafasının en üst kısmı anlamındadır. Çokunmak ile çokunun yakından bağlantılı olduğu kanaatindeyiz. Çünkü çok eskiden beri atalarımız dileklerinin kabul olması için yüksek tepelere çıkmış, Allah'a daha yakın olmaya çalışmışlardır. Demek ki çokunmak fiili ile dilek dilemek fiili aynı görevi yapmaktadır.

¹⁷⁴ Üsöyün, Acı, Kırgız Elinin Diniy İşenimderi cana Salt - Sanaası Cönündö, bkz. *Kırgızdar*, c. IV, Ed; K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993, s. 568.

1.1.1.3. Umay Ana Kültü

Dişi ruh olan Umay Ana hakkındaki ilk bilgilere Orhun Abideleri'nde rastlamaktayız. Burada Bilge Kağan annesini Umay'a benzetmektedir. *"Umaya benzer kadın ananın talihi sayesinde, küçük kardeşim Kül Tiğ'in er namını aldı."*¹⁷⁵ Bu bilgidен yola çıkarak Umay'ın kadın ve çocuklarla ilgili bir tanrıça ya da dişi ruh olduğunu söyleyebiliriz. Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lugati't - Türk adlı eserinde, kadınların Umay'ı uğur saydıklarını, ana karnındaki çocukların, Umay tarafından korunduğuna inandıklarını belirtmiştir. Özellikle Kaşkarlı'nın "Umay'a tapınıldığı zaman bir oğul doğmakta"¹⁷⁶ demesi ilginçtir.

İlk olarak Samoiloviç'in neşrettiği Göktürk devrine ait Ulan – Bator kiremit yazıtında da Kögmen, Mukaddes Yer – Su ve Han Tanrı sıralamasında dördüncü olarak Umay Hatun¹⁷⁷ sayılmaktadır.

Katanof tarafından toplanıp W. Radloff'un "Proben" külliyyatı serisinin IX. cildinde neşredilen Sagay metinlerinde Umay (Imay) üç yerde geçmektedir. Bir metinde şaman davulundaki resimler izah edilirken, iki kayın ağacı hakkında şöyle denilmektedir: *"İlk başta Ülgen atamızdan türediğimiz zaman bu iki kayın ağacı Umay ana ile beraber gökten inmiştir."*¹⁷⁸

Kırgızlar da Gök Tanrı, yer – su ile beraber bolluğun ve çocukların koruyucu ruhu olarak Umay Ana'ya tapmışlardır. Bu mitolojik anlayış "Anaerkil Dönem"de ortaya çıkmıştır. Bu inanaç günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Kırgız Türkleri, Umay'ı "Umay Ene" şeklinde anarlar ve onun koruyucu bir melek veya ruh olduğuna inanırlar. Her şeyi koruyan, her şeyin piri olduğu gibi kadınların ve çocukların piri de Umay Ene'dir.

¹⁷⁵ T. Tekin, *Orhon Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara, 1988, s.17.

¹⁷⁶ M. Kaşkarlı, *Divanü Lügat – it - Türk*, c. I, çev: Besim Atalay, TDK Yayınları, Ankara, 2006, s. 167.

¹⁷⁷ Y. Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahattları*, İstanbul, Kabalıcı, 2002. s. 40.

¹⁷⁸ W. Radloff, *Proben*, c, IX, Sankt Peterburg, 1907, s. 552, 565.

Kırgız halk inançlarına göre Umay Ene her zaman çocukların yanındadır. Fakat Umay'ın çocukları terk ettiği zamanlar da oluyor. O zaman çocukların hastalanacağına inanılır. Umay hakkında geniş bilgi veren Seyidov, Umay'ı bir yandan güneşle bağlaştırırken, diğer yandan da Umay'ın sadece çocukları değil, bütün halkı koruyan ve onlara kut, bolluk veren bir tanrıça olarak görür. Öte yandan da her şeye hayat veren güneşin Umay ile ilgisi olduğunu belirtir ve Umay'ı ateş ve ocak kültleriyle ilişkilendirir.¹⁷⁹

Umay Ana kültü Kırgızlar'ın eski dinî kültlerinden biridir. Bilim adamları A. N. Bernştam, P. M. Melioranskiy ve V. V. Bartold¹⁸⁰ da, Umay'ı evin koruyucusu ve neslin devam ettiricisi olduğu fikrini söylemişlerdir ve bunda kadın ana kültünün kalıntılarını gördüklerini belirtmişlerdir. Kırgızlar'da bir zamanlar kadın tanrısının çocukların koruyucusu olarak çok yaygın olduğu şüphesizdir. Günümüzde de Umay Ana ile ilgili inanışlar yaygındır. Çocukları geleneksel tedavi yöntemiyle iyileştirirken, “*Benim elim değil, Umay – Ene'nin elidir*” ifadesi kullanılır. S. M. Abramzon'un kayıtlarında karşımıza çıkan bir örnek çok ilginçtir. Berdibayeva Canılça'nın anlattıklarına göre, eskiden hanımlar Umay Ana'ya taparlarmış ve Umay, Fatma ve Zühre'nin kadınların anası olduğuna inanmışlardır. Müslüman – Kırgızlar eski tanrının kılığını ve onların adlarını da Müslümanların değer verdiği hanımlar; Fatma (Muhammed'din kızı, Ali'nin hanımı) ve Zühre'nin kılıkları ve adlarıyla beraber anmışlardır.

Manas Destanı'nda Umay, “*Koruyucu büyük anamız kutsal Umay'ın kutlu işareti kız kardeşim Kanıkey'in sağ omzunda çıplak erkek çocuktur.*” şeklinde isim olarak geçmektedir. Sagımbay Orozbekov'dan derlenen varyantının birinci cildinin sonundaki açıklamalarda Umay ile ilgili şu bilgi yer alır; “Umay, evin, ocağın koruyucusu olan dişi ruhtur”¹⁸¹.

¹⁷⁹ A. Akmatalliev, Baldarga Arnalgan Salt cana İrim – Cırımdar, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 433.

¹⁸⁰ S. M. Abramzon. Kult Materi Umay, bkz. *Kırgızı i ih etnogenetiçeskie i istoriko – kulturnie svyazi*, Leningrad, Nauka, 1971. s. 275.

¹⁸¹ *Manas*. Kitep 1, Frunze, Kırgızstan Basması, 1984, s. 539.

Kırgızların inançlarına göre Umay Ana gökyüzünden yere indiği zaman onun izleri kayalarda ve taşlarda kalır. Oralara “*Umay Ananın İzi*” derler. Kırgızlar çocuğu koruyan varlığa “Umay Ene” derler. Eve çağırılan yaşlı veya tecrübeli kadınlar doğum yaptırırken ve çocukları tedavi ederken “*benim elim değil, Umay ananın eli*” diyerek Umay Ana’dan yardım isterler. Günümüzde de bu ifade çok yaygındır. Bazen de değişik bir şekilde “*Benim elim değil, Fatma, Zuhra, Umay Ana’nın eli*” diyerek işlerine devam ederler. Yeni doğmuş bebeklerin yüzlerini “Umay Ana yıkar” diye her gün yıkamazlar. Çocukları hatta büyükleri bile bir yerlere gönderirken aile büyükleri onları Umay Ana’ya emanet eder. Belirtmemiz gereken önemli noktalardan biri de halk Umay anayı bolluk ve hasat mevsimlerinde de anarlar. Hasatın bol olduğu ve hayvanların yavrularının çoğaldığı zamanlar Umay Ana’nın memelerinden süt akar demektedirler.

M. S. Andreev’in verdiği bilgilere göre, Bişkek şehrine yakın Araşan Kaplıcası’ndaki kayada bulunan resim eski Türklerin bolluk tanrısı Umay Ana adıyla adlandırılır ve kaplıcanın etrafında yaşayan Kırgızlar kadın erkek demeden ziyaret ederler. M. S. Andreev’in bu düşüncesini G. P. Snesev de doğrulamıştır. Çünkü G. P. Snesev Harezm Özbekleri’ndeki kadınların koruyucusu olan Ambar –ona’nın görevini şöyle anlatmaktadır: Kadın doğururken yardım eder, doğum acısını hafifletir. Bu iki işlev hem Özbek, hem de Kırgız dualarında karşımıza çıkıyor.

Örneğin: *manın kolım emes,* benim elim değil,
bibi Patime, bibi Suhra kolı, tabip Fatma, tabip Zuhra’nın eli,
*umay- ana, kambar-ana kolı.*¹⁸² Umay – ana, Kambar ananın eli.

Böylece eski Türk tanrısı Umay sadece Sayan Altay halkları arasında değil, Orta Asya halklarından olan Kırgız, Özbekler arasında da günümüze kadar mevcudiyetini devam ettirmektedir.

¹⁸² S. Attokurov, Dindik İşenimder, *Kırgız Etnografyası*, Bişkek, KMUU Basması, 1998, s. 134.

Eski Türk sözlüğünde umai – çocuğun ana karnındaki yatağı, çocuğun yeri, ana rahmi, Tibetçede uma – anne, Volga kenarlarında yaşayan Tatarlar'da ise uma – periton, Moğol dilinde ise umay – karın¹⁸³ anlamına gelmektedir. Bütün bunlar çocuğun doğumu ile annenin doğum özelliklerini sıkı bir şekilde bağlantılandırmaktadır.

Bunların dışında belirtmemiz gereken önemli noktalardan biri de Kırgızlar'da “umay” diye adlandırılan bir desen bulunmaktadır. Bu desenin şekli kuşa benzemektedir. Kırgızın uz hanımları da “Umay” anayı uçan kuş şeklinde işlemişlerdir.¹⁸⁴ Kırgız dilinde ise “umay” havadaki yuvada yaşayan masalda uçan kuş olarak anlatılmaktadır. Bu sözcük Fars dilinden (huma) alınmış olup, dünya ağacında yaşayan kuşu belirtmektedir. Bu “kartalların en büyüğü, iyilikler için yaratılmış değerli ve iyi niyetli kuş” olarak tarif edilmektedir. Harezmi efsanelerinden birinde oğlunu arayan Ambar – ona¹⁸⁵ kuş şeklinde tarif edilmiştir (“havada kuş olarak uçuyor”). İslam Ansiklopedisinde ise şöyle tarif edilmekte: *HÜMA. HUMA, hümâ. Eskiler indinde tercihan dâimî karlar mıntakasinda yaşayan pek büyük yırtıcı bir kuştur. Şair Sa'di huma'nın diğer kuşlara faik olduğunu söyler (Gulistan, I, 15). Halk arasında yayılmış çok eski bir itikada göre, huma'nın gölgesi bir insanın başına tesadüf ederse, tac giyeceğine alamet sayılırdı ve humayan lakabı buradan gelmektedir. Huma'yı bile bile öldüren bir kişinin kırk gün içinde öleceği inanılır.*¹⁸⁶

Bazı bilim adamları Umay'ın, İran mitolojisinde gölgesi düşen adama şans getiren kutsal kuş Humay ile genetik bağlantısı olduğunu ileri sürmektedirler.¹⁸⁷

¹⁸³ K. Baycigitov, *Kırgız Miftiri, Legendaları cana Ulaştırtı*, Frunze, İlim Basması, 1985. s. 195.

¹⁸⁴ K. Cusupov. Umay Ene, bkz. *Kırgızdar*, c. V, Ed; K. Cusupov, Bışkek, Kırgızstan Basması, 1993. s. 382.

¹⁸⁵ S. M. Abramzon. Umay Ene Kültü. *Kırgız cana Kırgızstandın Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter*, Bışkek, Soros Fondu, 1999, s.195.

¹⁸⁶ *İslam Ansiklopedisi*, c. V, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1950, s. 625.

¹⁸⁷ M. Mukasov, Din Irları, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bışkek, Şam Basması, 2003, s. 334.

K. Baycigitov “Kırgız Mifteri, Legendaları cana Ula mıştarı” adlı çalışmasında, insanoğlunun yetişemeyeceği yerlerde yaşayan, gerekirse bir kanadıyla güneşi bile kapatabilecek güce sahip olan Kumay adındaki mitolojik kuşun Humay kuşu olduğunu söyler. Humay’ın yavrularını dağ kavaklarında veya kayalarda beslediğini, onun en büyük düşmanının ejderha olduğunu belirtmiştir. Yazar aynı zamanda Türkmen ve Fars folklorunda “Humay” adındaki mitolojik kuşun, insanların başları derde düştüğünde, zor durumda kaldıklarında yardım eden, onlara şans getiren bir ruh olduğunu belirtir.¹⁸⁸

Yukarıda belirttiğimiz gibi Kırgızlar eski zamanlarda Umay Ana’yı kartal cinsinden bir kuş olarak telakki ederlerdi. Bundan dolayı yeni evlenenlere günümüzde de “kuş boonor bek bolsun” (kuş bağınız sıkı olsun) derler. Biz bu dileği, ailede en önemli yeri olan kadının, nesli devam ettiren çocuğun koruyucusu olan Umay Ana ile bağlaştıırabiliriz.

Kırgızlarda çocuk doğduktan sonra yapılan “beşiktoy” töreni günümüzde de canlı bir şekilde yaşamını sürdürmektedir. Bu törende eve toplumda saygınlık kazanmış, çocuk sahibi olan, yaşça büyük bir kadın davet edilir. Bebeği ilk beşiğine bu kadın beler ve belerken şöyle dua eder: “Bismillah benim elim değil, Umay Ene’nin eli”.

Buna benzer uygulamalar sadece Kırgızlar’da değil diğer Türk boylarında da yapılmaktadır. Örneğin; Teleutlar ay yeni doğduğu zaman çocuğu beşiğe belerler. Evde bulunan en büyük hanım beşiği çam ağacıyla tütsüleyip, beşiğin başına yayı, ya da Umay (May) Ana’yı çağırştıran beyaz bezi bağlarlar. Onlar Umay Ana’yı güzel, genç ve kıvrıcık gümüş saçlı bir dişi olarak bilirler. Teleutların inançlarına göre Umay Ana çocuğu doğumundan itibaren koruma altına alır, çocuğa zarar verecek olan kötü ruhları yayla vurmaktadır. Umay Ana sadece çocukları değil taze bitkileri de

¹⁸⁸ K. Baycigitov, *Kırgız Mifteri, Legendaları cana Ula mıştarı*, Frunze, İlim Basması, 1985. s. 165.

korumaktadır.¹⁸⁹ Kısaca Umay Ana bu dünyaya gelen herkesin ve her şeyin koruyucusudur.

Kırgızlar uyuyan çocuğu yalnız bırakmazlar. Kötü ruhların çocuğa zarar verebileceğini düşünürler. Birkamak zorunda kalsalar Umay Ana'ya emanet ederler. Sonbaharda hasat bol olunca Umay Ana'nın memesinden süt aktı derler.

Orta Asya'da çocuklar için yapılmış kuş şeklindeki toprak kaplar, Özbek ve Tacik takkelerindeki kuş şeklindeki desenler, Kazakların kadın doğum yaparken kötü ruhları kovalaması için kartalı kullanmaları, Kazak, Kırgız, Özbekler'de de baykuşun tırnakları ile kanadının çocukları, kızları ve kadınları nazardan ve kötülüklerden koruması için kullanmaları¹⁹⁰ gibi uygulamalar oldukça yaygındır.

Aslında eski Türkler'deki, Altaylılardaki, Kırgızlar'daki Umay Ana, Özbekler'deki Ambar – ona, Yakutlar'daki Aisit genetik olarak aynı kılığın çeşitli görünüşüdür. Kırgızlardaki Umay bir dini inançtır ve vatani Orta Asya olan eski kült kalıntısıdır.

Kırgızlarda olduğu gibi Umay kültünün izlerine Sahalar'da da rastlamaktayız. Sahalar'ın inançlarına göre Ogo ımita denilen bir kuş vardır. Buna “çocuk ıması” derler. Bu “İmiğ” bir kuş şeklinde çocuğun başucunda öter ve bununla çocuğun neslinin bereketli olacağını haber verir. Aynı zamanda İmi kuşu Sahalar'da talih kuşunun adıdır. Pekarskiy'in izahına göre “İmiğ” kelimesinin başka bir anlamı da “korunma silahı, tılsım, muska”¹⁹¹ demektir. Bu bilgilerden yola çıkarak Saha mitolojisindeki “İmi” ruhunun Umay olduğu sonucuna varmaktayız.

¹⁸⁹ M. Mukasov, Din Irları. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 334.

¹⁹⁰ T. Bayaliev. *Kırgızdardın Totemdik Köz Karaştarı Cönündö. Din cana Diniy Kaldıktar*, Frunze, İlim Basması, 1969, s. 55- 59.

¹⁹¹ *Yakut Sözlüğü*, İstanbul, Ebüzziya, 1945, s. 414.

Mahmut Kaşkari'nin de "Divanü Lugati't - Türk" adlı eserinde geçen "*Umayka tapınsa oğul bolur*" şeklindeki atasözü dikkate değerdir.

G. N. Potanin Umay – Ene'nin tasvirini aşağıdaki şekilde yapmaktadır:

*Bembeyaz süt gölünden su içen
Surun dağında hayat sürdüren
Taç görünümlü başıyla Umay – Ene,
Elinde tutan taçını o altından
Ayaklarını üst üste koyarak oturan
Altınlı saçlarıyla Umay – Ene¹⁹².*

Cengiz Aytmatov eserlerinde Umay –Ene, Bugu –Ene, Nayman – Ene, Börü – Ene gibi sembolik motifleri yaratmıştır ve Kırgız halkının efsanelerine ahlaki açıdan derin ve yeni anlamlar kazandırmıştır.

Bütün bu örnekler gösteriyor ki diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Kırgızlar'da da Umay – Ene, yaratılmanın, yaşamanın, hayatın kaynağı, dünyaya gelen bebeğin kutsal koruyucusu ve bekçisidir. Umay – Ene'ye inanmak, ondan medet ummak, insanoğluna güç ve kuvvet kazandıracaktır.

¹⁹² A. Akmatalliev. *Kırgız Folkloru cana Tarıhy Baatırlar*, AKM. Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001. s. 133.

1.1.1.4. Bakşı Kültü

Türklerin İslam öncesi dini inanışlarında ve halen geleneksel Türk dini inanışlarını devam ettirenler arasında şaman çok etkili bir varlıktır. Şaman kelimesi Tunguz kökenli olup, Türkler arasında yaygın kullanılan şekli “kam”dır. Fakat Yakutlar’da “oyun”, Kazaklar’da “baskı”, Özbekler’de “bakşı”, Uygurlarda “bakşı”, Türkmenlerde “bahşı”, “bagşı” kelimesi şaman yerine kullanılmaktadır.¹⁹³

Japoncada da “kami (kemi) diye bir kelime vardır. Japonlar kutsal varlıklara, pirlere kami derler. Japonlara göre kamiler olağanüstü güçlere sahip varlıklardır. Japonlar da kutsal mekânlarda ve evlerinde kamilere tapınmaktadırlar. Bunlarla ilgili tarihçi K. Cusupov ilginç bir yorumda bulunmuştur. Tarihçi, Japonların bir zamanlar Yenisey’de yaşayan Türk boyları arasından göç etmiş akrabalarından olabileceği ihtimalini söylemektedir. Çünkü Japon mitolojisindeki pirler, koruyucu ruhlarla Kırgız mitolojisindeki pirlerin, koruyucu ruhları arasında benzerlikler olduğu görülmekte. Örneğin; Kırgızlar’n güneşe tapındıkları gibi, Japonlar da sabah akşam güneşe taparlar, kutsal sayarlar. Bir Japon efsanesine göre Japonya’nın ilk imparatoru – Güneş Tanrısı’dır.¹⁹⁴

Çin “Tan – şu” kaynağında Kırgızlar’ın dinlerinden bahsederken X. yüzyılda Kırgızlar’ın din adamlarına “gan”¹⁹⁵ dedikleri kaydedilmiştir. Bunun kam olduğu muhakkaktır. Günümüzde Kırgız şamanı bakşı şeklinde adlandırılmaktadır. Fakat son zamanlarda Kırgızistan’ın kuzeyinde bakşının yerine “bübü” terimi daha çok kullanılmaktadır. Moğollarda erkek şamana böö denilmektedir. Kırgızlar’da da eskiden böö terimini erkek şamanlar için

¹⁹³ *İslam Ansiklopedisi*, (İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Bibliografya Lugati), c. II, İstanbul, Maarif, 1944, 233.

¹⁹⁴ K. Cusupov. Bayırkı Kırgızdardın Tarihine cana Ruhıy Madaniyatına Oy Çabıt, bkz. *Kırgızdar*, c. V, Ed; K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması , 1993, s. 378.

¹⁹⁵ P. P. Semenov – Tyan – Şanskiy. *Puteşestvie v Tyan – Şan v 1856 – 1857 godah*, Moskva, 1946, s. 195.

kullanırlardı. İslam dinin tesiriyle bu kelimenin anlamı değişmiş olabilir. Bübü İran kökenli bir kelimedir. Zamanla eski böö kelimesi бүбү olarak değişmiş olabilir. Günümüzde küçük çocukları korkutmak için “böö geliyor”¹⁹⁶ derler. Burada Buryat ve Moğollarda bakşı için böö denildiğini göz önünde bulundursak konu daha iyi anlaşılacaktır. Kırgızlar ağlayan, şımarık bebeği şaman geliyor, korkunç bir ruh geliyor diye, şamanın tipik karakteriyle korkutmaktadırlar.

Kırgız – Kazakların “bakşı” veya “baskı ” kelimeleri de Buda dini vasıtasıyla gelmiş yabancı kelimedir. Bu kelime Budist Moğollarda “öğretmen”, “mürşit”¹⁹⁷ manasını ifade eden bir unvan olarak kullanılmaktadır. F. V. Poyarkov, Kırgız bakşısını şöyle tarif etmiştir: “*Cinleri iyi bilen insanlar bakşı olarak bilinmektedir. Cinler ile ilişkiye giren insanlar gerçek bakşılarıdır. Aynı zamanda bu insan cinleri gerekli zamanlarda çağırabilme, ata babların arbakları ile konuşabilme yeteneğine sahiptir.*”¹⁹⁸

Bunlarla beraber Kırgız bakşıları dönemin düşünürleri, şairi, çeçenleri, öğretmenleri, ustaları idiler.

Kırgızlarda hem erkekler, hem kadınlar bakşı olabilmektedirler. İlk olarak, bakşı Allah’tan iyilik ve sağlığı istemektedir ve mutsuzlara mutluluk, hastalara şifa bulmaya çalışmaktadır. XIX. yy. sonlarında Kırgız bakşılarının asıl görevi sinir hastalıklarını iyileştirmek idi. Hasta olup bakşılarla başvuranlar da bakşıların şifalı sözlerine, uygulamalarına kalpten inananların çoğu da iyileşirlerdi.¹⁹⁹ Bunların dışında Kırgız bakşısı fal bakardı, gelecekte haber verir, hırsızın nerede olduğunu, nasıl bulabileceklerini söyler, çalınan malın bulunması için yardım ederdi. Bunların dışında rüya

¹⁹⁶ K. Cusupov. Bayırkı Kırgızdardın Tarihine cana Ruhiy Madaniyatına Oy Çabıt, bkz. *Kırgızdar*, c. V, s. 381.

¹⁹⁷ *İslam Ansiklopedisi*, İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati), c. II, İstanbul, Maarif, 1944, s. 233 – 237.

¹⁹⁸ T. Bayalieva. Şamanstvo ve Şamanskiy Kült. *Doislamskiye Verovaniya i İh Perejitki u Kirgizov*, Frunze, İlim Basması ,1972, s. 118.

¹⁹⁹ S. Egemberdieva, Aytımdar. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, 2003, Şam Basması, s. 282.

tabir ederdi. Onlar için “gözü açık” tabiri kullanılırdı. Bununla ilgili bilgileri P. P. Semenov – Tyan – Şanskiy’in çalışmalarında karşımıza çıkmaktadır. O kendine gelen gözü açık adamı “*duana*” kelimesiyle adlandırmaktadır.

Kırgızlarda “efendi” (apendi) anlayışının bakışı kültü ile karışmış olabileceği tahminleri vardır. Çünkü bazı bakışlar için gözü açık appendi dedikleri için, bazı gözü açık duanaları da bakışı olarak görürlerdi. Kırgız bakışlarının ve Kazak bakışlarının dervişlikle ilgili belli bir ölçüde bağlantısı olduğunu Kırgız kaynakları da kanıtlamaktadır. P. P. Semenov – Tyan – Şanskiy’e gelen bir “*duana*” ak kuğu tüyünden yapılmış şekli biraz uzunca bir baş giysisi ile gelmiştir. Bu tip baş giysisini hem dervişler (*duana*) hem de bakışlar giyerdi. Tyan – Şan’da yaşayan duanalar ak kuğu tüyünden yapılmış bu baş giysisini başlarından hiç eksik etmezlerdi. Bu giysiye “*gülö*” veya “*külö*” adı verilirdi. Özbekler’de de “*kulah*” adıyla adlandırılan koni şeklinde yapılmış dervişin baş giysisi ile karşılaştırırız. Ak kuğu tüyünden yapılmış olan Kırgız duanasının külesi,²⁰⁰ bazı Sibiryalı halklarının şamanlarının baş giysisiyle genel benzerlikleri vardır. Kırgız dervişlerinin baş giysilerinin Sibiryalı halkının şamanlarının baş giysilerinin benzerlikleriyle ilgili bilgileri O. A. Suharev de belirtmiştir.

Böylece Kırgız duanaları hep lime lime elbiselerle, başlarında küle ve ellerinde asa veya dediğimiz bir bastonla gezerlerdi. Bundan dolayı Kırgızlar giysileri kirlenmiş ve hep dışarıda oynayıp gezen çocuklarına kızdıklarında; Dubana gibi nerde geziyorsun, derler.

Kırgızların göçebe hayatına sofizmin girdiği de hepimizce malumdur. Kırgız bakışlarının, appendilerinin ve cinlerinin çok güçlü ama göze görünmeyen güçlerle bağlantı kurabilen kişiler olduğuna inanılırdı. Bunların çoğu sinir hastalıklarıyla hastalanan insanlardı.

²⁰⁰ Üsöyün, Acı. Kırgız Elinin Diniy İşenimi cana Salt – Sanası Cönündö, bkz. Kırgızdar, c. IV, Ed; K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1997, s. 560.

F. V. Poyarkov'un da belirttiği gibi Kırgız bakışlarına bu özellikler aslında ata babalarından geçmektedir. Mesela; bir bakış ölünce sözde onun cini üç sene bekler ve sonra onun kabilesinden birine geçer. Bakışıcılık geleneğinin kuşaktan kuşağa geçmesiyle ilgili inançlar Kazaklar'da da yaygındır. Mesela; Kazak baskısı Süyünbay'ın anne babası, dedesi ve ninesi baksı idi.²⁰¹

Bu durumda Orta Asya'nın ve Sibirya halklarının bazılarında olduğu gibi Kırgız bakışıcılığında bakışlık geleneğinin kuşaktan kuşağa miras olarak geçmesi önemli yere sahip idi. Çünkü bakışıcılık sanatı öğrenmekle elde edilmez. Bakış olmak için bakışının neslinden gelmek gerekir. Böylece Kırgız, Kazak bakışları kuvvet ve kudretlerini atalarından aldıklarına inanırlar.

Kırgız bakışlarını hep cinlerin desteklediklerine ve cinler insanın hasta olduğu zaman genellikle sinir hastası olanlardan seçtiğine inanılmaktadır. Seçilen bu insanlar bakış olmaya karşı koymuşlardır. Fakat cinler “ya bakış olacaksın, dediklerimi yapacaksın ya da öleceksin” diyerek korkuttukları zaman onlar bakış olmayı kabul ederlerdi.

Bakış olma ile ilgili ilginç bir örnek de Cılkıbay Kuşbekov'un anlattıklarıdır. Cılkıbay'ın babası Kuşbek Sayak Kabilesi'nden çıkan ünlü bir bakışdır. O çok küçük yaşında sağ kolu ve ayağı hastalanır. Bu hastalıktan çok çeker. Zaman zaman da intihara teşebbüs eder. Hatta o bir gün kendini asmak isterken görenler kurtarır. O yirmi yaşına gelince Mancılı Dağı'nın tepesine çıkar ve orada bayılır kalır. Tam bu sırada ona bir ak deve yaklaşır ve onun bakış olması gerektiğini söyler. Bu ak deve bu kutsal yerin koruyucusudur. Kuşbek ancak sabah kendine gelir ve çok hasta olduğunu fark eder. Evine döner ve yatakta tam iki ay yatar. Bu iki ay sürecinde gece gündüz ona hep ak deve gelir ve bakış olması için ısrar eder. Sonunda bu

²⁰¹ S. Attokurov, Dindik İşenimder. *Kırgız Etnografyası*, Bişkek, KМУU Basması, 1998. s. 131.

teklifi kabul etmezse öleceğini anlar ve kabul eder. Kuşbek'in bütün hastalıkları ortadan kalkar iyileşir.²⁰²

Yine Kırgızistan'ın güney bölgesinde yaşayan Kutçu Kabilesi'nden çıkan bakşı kadın Kokulay bakşıcılık hikâyesini şöyle anlatılmaktadır: Üçüncü sınıfı bitirdikten sonra okulu bırakmak zorunda kalır. On dört yaşındayken bir sürü hastalıklara yakalanır. On beş yaşındayken yürüyemez hale gelir. Kokulay'ın düşüncesine göre, o bakşının yaptığı tedavisi sonucu iyileşmiştir. Bir gün bakşının yaptığı törene katılır. O arada onun da bakşı gibi oynayası gelir ve oynamaya başlar. Bundan sonra onun ailesi ve kendisi bakşı olması gerektiğini anlar ve bakşı olmayı kabul eder.

Adigine Kabilesi'nden çıkan bakşı Kıyas da küçük yaşlarında epilepsi hastalığına yakalanır. Bazen bayılır kendini kaybeder, tam bu sıralar mezarlara koşar. Kıyas kendisinin bakşı olması gerektiğini düşünür ve sonradan ak bakşı olur.²⁰³ Bakşının uzun süren hastalıklarıyla ilgili bilgilere S. M. Abramzon ile S. İ. İlyasov çalışmalarında yer vermişlerdir. Buna benzer örnekler yani korkutma ya da zorlama ile bakşı olma durumu Kazak, Özbek bakşıları arasında da karşımıza çıkmaktadır.

Tarihçi S. İlyasov 1942 yılında 84 yaşındaki bakşı Şermat Orusov ile karşılaşp onun dünya ve kâinat hakkındaki anlayışlarını şöyle belirtir: *“Şermat'ın dediğine göre, kâinata Allah (Huda) vardır. O'na canlı, cansız her şey itaat etmektedir. Allah'tan başka sıradan insanların gözlerine görünmeyen, iyi ve kötü ruhlar da vardır. Kötüleri, “cinler”, “devler”, “şeytan” ve “karabasanlar”dır. Onlar insanlara kötülük ve hastalıkları getirir. İyilik melekleri ise, tersine insana yardım eder ve onların yardımı ile bakşı kötü ruhlar, karabasanlar ile savaşıır.”*²⁰⁴

²⁰² S. M. Abramzon, Şaman Kültü, bkz. *Kırgız cana Kırgızstandın Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter*, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 124.

²⁰³ T. Tanaev, *Kırgız Folklorundagı Lirikalık Canlar*, I. kitep, Kırgız uluttuk ilimler akademiyasının tüştük bölümü, Oş, OMU Basması, 1998. s. 46- 47.

²⁰⁴ K. Baycigitov, *Kırgız Mitleri, Legendaları cana Ulaştırtı*, Frunze, İlim Basması, 1985. s. 125.

1933 yılında Kaşkar bölgesine idarecilik yapan Osmanaalı ile Iskakbekter de hep bakşılarla gezermiş. Onlar yıldızlara bakarak ayın nasıl doğacağını, yılın iyi ya da kötü geçeceğini bilirlermiş.²⁰⁵

Bakşılar dualarının ve kendilerini destekleyen cinlerinin yardımıyla hasta adamın vücudundaki kötü ruhları kovalar ve onunla savaşırlar. “Cin” Arapça bir kelimedir. O, insanlara kötülük getiren, zarar veren bir güce sahiptir. Ancak bakşı kendi cinlerinin yardımıyla hasta adamın vücudundaki hastalıkları kovalar, temizler. Örneğin; “Bakşı cinin çakırdı”, “bakşı cinin okuyt” gibi anlayışlar Kırgızlar arasında yaygındır. Bakşıların dualarında dini zamanlaştık açıkça gözükmektedir. Buradaki önemli şey, dualardaki İslami unsurların çoğunlukla sofizm ile bağlantılı olmasıdır. Kırgız bakşıların dualarında karşımıza çıkan bazı arkaik motifler ile ikonlar bizi Sibiry şamanlarının dünyasına götürmektedir. L. P. Potopov, Kırgız bakşılarıyla Sibiry halkının şamanları arasında şaşırtacak kadar benzerlikler olduğunu belirtmiştir. Potopov, Kırgız bakşılarının ak bakşı ve kara bakşı olarak ikiye ayrıldıklarına da dikkat çekmiştir. Belirtmemiz gereken önemli nokta Sahaların geleneksel dini de ak ve kara şamandan ibarettir. Böyle ak ve kara şaman olarak bölme Sibiry halkları arasından sadece Sahalar ile Buryatlar’da karşımıza çıkmaktadır. Buryatlar tanrılarla bağ kuranlara “beyaz şaman”, ruh çağırıcılara “kara şaman” derler.²⁰⁶

T. Bayaliyeva “*Kırgızlarda İslama Kadarki Dini İnançları ve Kalıntıları*” adlı doktora tezinde Kırgızistan’ın kuzeyinde yaşayan Kırgızlar kara bakşının daha güçlü olduğuna, güney bölgesinde yaşayan Kırgızların ise ak bakşının daha güçlü olduğuna inandıklarını tespit etmiştir. Kuzey bölgede yaşayan Kırgızlar kara bakşıdan korkarlardı, bunun aksine ak bakşıdan korkmazlardı. Kara bahşılar tedavi törenlerini sadece geceleri yaparlardı. D. K. Zelenin, L.

²⁰⁵ Üsöyün Acı, Kırgız Elinin Diniy İşenimi cana Salt Sanası Cönündö, bkz. *Kırgızdar*, c. IV, Ed, K. Cusupov, Bikek, Kırgızstan Basması, 1997, s. 565, 566.

¹⁹⁷ T. Bayaliev. Şamanstvo i Şamanskiy Kult. *Doislamskiye Verovaniya i İh Perejitki u Kırgızov*, Frunze, İlim Basması, 1972, s.121, 122.

P. Potopov ve diğer araştırmacılar bu mesele üzerinde durmuşlar ve bakışların bu şekilde kategorize edilmesini daha sonraki dönemlerde ortaya çıktığını ve bakışcılık geleneğin gelişmesi neticesi olarak değerlendirmişlerdir.²⁰⁷

Kırgızların kara ve ak bakışıyla ilgili bir örnek Manas Destanı'nın bir epizodunda geçmektedir. Ancak burada kara bakşıdan söz edilmekte. Lohusaya yardım için "kara bakşı" çağırılıyor. Loğusa diyor:

Ey gelinler ilimde kara bakşı var idi

*Kara basmış kadının evliyası o idi.*²⁰⁸

Kırgızların sosyal hayatla ilgili Sarinci Bököy Destanı'nda da kara bakşı ile ilgili şu mısralar geçmekte:

Canımdı caman kıynadım,

Canım çok acıdı,

Koco – moldo bakşıdan,

Hoca – molla bakşıdan,

Kara cindüü tapçıdan

Kara şeytanlı bulucudan

*Kaltırbay tegiz cıynadım.*²⁰⁹

Hepsini bırakmayıp topladım.

T. Bayalınova'nın verdiği malumatlarına göre Kırgız bakışları zikir zamanlarında çoğunlukla kamçı ve bıçak kullanırlardı, giysilerinin çevredekilerden pek farkı yoktu. Kaşkar'da yaşayan Kırgızların bakşı hanımları bu zikir için küçük zil kullanmışlardır. Kırgızistan'ın kuzeyinde yaşayan bakşılar milli enstrümanları olan komuzu kullanmışlardır. Saha şamanları ise tefle beraber telli bir çalgı aletini kullanmışlardır. Kazakların da müzik aleti olarak kobızı kullandıklarını belirtmek de yarar vardır.

Doğu Türkistan'da yaşayan Kırgız bakşılarının tedavi töreni sırasında Uygur şamanlarının tefine göre küçük "dap" denilen tef kullandıklarını belirtmiştir. Kazak (burada muhtemelen Kırgızlardan söz etmektedir) bakşılarının XVIII. yy. hatta bazı bilgilerde XX. yy . başlarında bile tören

²⁰⁷ T. Bayaliev. Şamanstvo i Şamanskiy Kult. *Doislamskiye Verovaniya i İh Perejitki u Kirgızov*, Frunze, İlim Basması, 1972, s. 123.

²⁰⁸ W. Radloff. *Proben*, c. V, Sankt Peterburg, 1885. s. 467, 468.

²⁰⁹ Sarinci Bököy, Canıl Mirza Destanları, *El Adabiyatı Serisi*, c. 6, Bişkek, Şam Basması, 1998. s. 22.

sırasında tef kullandıkları ve tef çalarken vücutlarını sallayarak hastayı tedavi ettikleri anlatılmaktadır.²¹⁰

J. Paul Roux, bakşılarla ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: “Kırgızlar arasında, her yılın belli bir gününde çağrılan fağhinun adlı bir kişi mevcuttur. Onun etrafında oynamaya ve içki içmeye başlayan şarkıcılar ve müzisyenler toplanmaktadır. Bu adam bir süre sonra bayılmakta, titreyerek ve kasılmış bir vaziyette yere düşmektedir. Bir sonraki yıl boyunca olacak bütün olaylar kendisine sorulmakta ve o mahsulün az ya da çok olacağı, yağmur veya kuraklık olup olmayacağı, vs. gibi konular hakkında bilgi vermekte ve kendisini dinleyenler, onun dediklerinin doğru olduğuna inanmaktadırlar.²¹¹ Böylece J. P.Roux bize bakşıların ne işlerle meşgul olduklarını, onların insanlar arasındaki itibarını, ayin sırasında nasıl bir ruh haline girdiklerini aktarmaktadır.

Bahaddin Ögel’in de Kırgız bakşılarıyla ilgili verdiği bilgiler dikkat çekicidir: “Yarı Müslüman, yarı şaman olan Kırgız bakşıları ısıtılmış kıpkızıl demiri tutuyorlar, yalıyorlar ve çıplak ayaklarla kızgın demirin üzerinden geçiyorlar. Bakşılar komuz veya iki telli kemence çalıyorlar, ses çıkaran demirler takıyorlar ve yine zilli asa taşıyorlar.”²¹²

Bazı Kırgız bakşılarının koruyucu ruhu Ak – Taylak (ak deve) idi. Teleütler’de de şamanın tefi zikir zamanında “ak adan” yani ak deve diye adlandırıldı. N. P. Drenkova tarafından kaydedilmiş bilgilerde de bakşılar çağırılarında teflerinin ağaç kolunun koruyucu ruhu olarak Ak – Taylak’ı söylerler. Kırgızların Sayak Kabilesi’nden Toma adlı kara bakşının çağırılarında Buurakan Geçidi’nin ve Muz Taman adlı hayvanın adı geçmektedir. Altaylı şamanların dualarında şu ifadeler geçmektedir: “Pulut köstü Pura – kan” (Bura – han), “Mus ajaktuu Pi – kiji”, “Pulut kostü Taj –

²¹⁰ S. İ. İlyasov, *Perežitki şamanizma u Kırgızov*, Frunze, Kırgızistan Basması, 1945. s. 183.

²¹¹ J. P. Roux. *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İstanbul, Kabaıcı, 1994. s. 56.

²¹² B. Ögel. *Türk Mitolojisi*, c. II, TTK, Yayınları, Ankara, 1995. s. 526.

Pura".²¹³(abramzon 218) A. V. Anohin'in kaynaklarına baktığımızda Pura – Kan Tanrı Ulgen'in oğullarından biri olarak geçmektedir. T. Bayaliyeva'nın düşüncesine göre, Pura – Kan ile Muz – Taman sayan Altay halklarında ve Kırgızlar'da yaygındır.

Kırgız bakışlarının zikri ile Kazak baksılarının zikrinin ortak noktaları çoktur. Kırgızistan'ın kuzey bölgelerindeki Kırgız bakışlarının tedavi etme yöntemlerinden biri, hastanın vücudundaki kötü ruhları herhangi bir hayvanın veya eşyanın üzerine atmaktadır. Fakat hastaları iyileştirmenin bu yöntemlerini bakışların dışında Kırgız hanımları da kullanmışlardır. Mesela; N. P. Drenkova'nın Tyan – Şan'dan aldığı bilgilere göre, çocuklar hastalandığı zaman onları iyileştirmek için hastalığı başka bir şeyin üzerine atmak yoluyla "köçöt" diye adlandırılan uygulama kullanılmıştır. Örneğin; yaşlı bir kadın evde çocuğun yanında oturur, kara, ak kumaş ve çubuktan bir erkek, bir de kadın kukla yapar. Tuz, yağ, buday gibi malzemeleri ak kumaşla sarar buna gıda denir. Bu iki kuklayı yine çubuktan yapılmış iki ata bindirir. Gıdanın bulunduğu kumaşı da çubuk üzerine koyar. Sonra bunların hepsini bir kumaşa sarar ve bunu çocuğun vücuduna üç kere döndürerek şu duaları okur:

<i>Ertenki uçuk keçke cepte,</i>	Yarınki uçuk akşama yetme,
<i>Kekçi uçuk ertenkige cepte,</i>	Akşamki uçuk yarına yetme,
<i>Agını katuu suuga bar,</i>	Şiddetli akan suya var,
<i>Aşuusu biyik toogo bar,</i>	Geçidi yüksek dağa var,
<i>İçi camanga bar,</i>	Kötü niyetliye var,
<i>Tuura keldi duşmanga bar,</i>	Gerekirse düşmana var,
<i>Men da kayttım,</i>	Ben de gittim,
<i>Sen da kayt.</i> ²¹⁴	Sen de git.

²¹³ S. M. Abramzon, *Kırgızı i ih etnogenetiçeskie i istoriko – kulturnie svyazi*, İzdatelstvo "Nauka", Leningrad, 1971, s. 316.

²¹⁴ S. Attokurov, Dindik İşenimler. *Kırgız Etnografyası*, Baişkek, KUUU Basması, 1998, s. 132.

Bundan sonra kuklaları çadırdan uzak bir yere atar, bazen de gömerler. Bunlarla beraber hastalığın da gideceğine inanılır. Kuklaları atarken şu dualar okunur:

<i>Sen colooçu bolson</i>	Sen yolcu isen
<i>Col menen ket,</i>	Yol ile git,
<i>Cortuulçu bolson</i>	Yağmacı isen
<i>Con menen ket</i> ²¹⁵ .	Dağ sırtıyla git.

Bundan sonra da su koyulan kâseyi alıp “*Kurban olayım Allahım su ile gidiyor.*” diyerek çocuğun üzerinde döndürürlerdi. Çocuğa sudan biraz içirirler, kalanını da çadırın arka tarafına dökerlerdi. Hasta çocuğun giysilerini dilenciye veya bir yetime verirlerdi.

Aynı zamanda bakşılar vücuduna yara çıkanları, yılan gibi çeşitli hayvanlar ısırانları, dişi ağrıyanları da her çeşit uygulamalar yaparak tedavi etmeye çalışırlardı. Örneğin; bir kâseye su koyup suya tükürerek:

<i>Alabata bürü menen,</i>	Alabata ²¹⁶ tohumu ile
<i>Acidaardın tügü menen.</i>	Ejderhanın tüyü ile.
<i>Aral, aral, aralga köç,</i>	Ada, ada, adaya göç,
<i>Aral otun ottogon maralga köç.</i> ²¹⁷	Ada çimenini yiyen geyiğe göç,

gibi sözlerle hastalığı kovalamış oluyorlardı. Bakşılar bunun gibi uygulamalar yaparken mutlaka ata babaların arbaklarını, pirleri, koruyucu ruhları yardıma çağırırmaktadırlar.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kırgız bakşıları fala bakar, gelecekte haber verir ve rüya yorumlarlar. Bunların bazılarından örnekler verelim. Kırgızların Sayak Kabilesi’nde Kubul adlı ünlü bir bakşı vardı. O kara bakşı idi. Kubul çok sayıda hastaların vücutlarındaki kötü ruhları kovalayarak iyileştirmiştir. Günlerden bir gün Kubul bakşısı Isık Göl’ün Ton bölgesinde yaşayan çok zengin Kök – köz bay çağırtmıştır. Bakşı geldiğinde çok

²¹⁵ Ç. Ç. Velihanov, *Sobr. soç. v piyati tomah*, c. 1. Alma – Ata, 1961, s. 470.

²¹⁶ Bir çeşit bitki.

²¹⁷ Kaada Salttar Ak Batalar. *El Adabiyatı Serisi*, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003. s. 135.

kalabalıktı, bütün halk oraya toplamıştı. Tören başlamıştır. Törene ara verildiği zaman geleceğini merak edenler ona sorular sormaya başlamıştır. Bakşı halk arasında bulunan çok yakışıklı ve genç bir çocuğun gelecekteki hayatını şöyle anlatmıştır:

<i>“Kendirdey beli çoyulgan,</i>	Kendir tarlası gibi beli gevşemiş,
<i>Betinen kanı oyulgan.</i>	Yüzündeki kırmızılık gitmiş.
<i>Ketirekey beli çoyulgan,</i>	Ketirekey beli gevşemiş,
<i>Ölsö dagı küzü ölöt”²¹⁸</i>	Ölürse de güzün ölür.”

Bakşı böyle deyince Kök – köz bay bakşının tedavi etmesi için çağırttığı oğlunun iyileşip, iyileşmeyeceğini sorar. Bakşı: “Bu çocuk ölür ve diğer oğlu da ölür”, der. Öfkeli Kök – köz bay bakşıya sorar: Söyle bakalım, her şeyi o kadar iyi biliyorsan sen nerede ölürsün. Bakşı da şöyle cevaplandırır: Sen merak etme, buralardan uzaklarda aç ve soğuk bir yerde ölürüm.

Cılıkıbay Kuşbekov adlı adamın anlattıklarına göre onun babası hastanın iyileşeceğini ya da öleceğini, onların yakınlarını bekleyen üzüntülü ve sevinçli günleri önceden söyleyebiliyormuş. Kokulay adlı kadın bakşı önceden kimin hastalanacağını bilirdi ve çağırtılmadan hemen yardıma koşardı. Kırgız bakşılarının diğer görevi de fala bakarak gelecekte haber verme idi. Bakşılar fala bakarken ilk önce şunun gibi istekte bulunlar:

<i>Baygambardın bal tölgö,</i>	Peygamberin bal falı,
<i>Taştanbektin taş tölgö,</i>	Taştanbek’in taş falı,
<i>Azirettin alp tölgö,</i>	Hazretinin alp falı,
<i>Coldo colooçunu,</i>	Yolda giden yolcuya,
<i>Baksan turgandı körböy tüş,</i>	Yürüyene, durana bakmadan çık,
<i>Kalp aytpa cakşı tüş,</i>	Yalan söyleme, doğru çık,
<i>Beşenesi beş tüş,</i>	Her şeyiyle doğru çık,
<i>Oñ koluma oop tüş,</i>	Sağ koluma çık,
<i>On iki taş atıp tüş.”²¹⁹</i>	On iki taş atıp çık.

²¹⁸ T. Bayaliev. *Doislamskie Verovaniya i İh Perežitki u Kirgızov*, Frunze, İlim Basması, 1972, s. 119.

Eski Türkler de gelecekle ilgili iyi ve kötü haberleri kamlardan öğrenirlerdi. Onların tavsiyelerini almadan ordu toplanmaz, savaşa gidilmezdi. Kırgız ve Kazak halk edebiyatında hayvanların kürek kemiği falı motifi yaygındır. Destanlarda kahramanlar kürek kemiği falına göre hareket ederler. Manas Destanı'nda Manas'ın yanında "kürek kemiğine" bakan falcısı bulunduğu anlatılmaktadır. Kalmuk Hanı Coloy'un da "kürek kemiği" falına bakıp Tanrı ile konuşan Tagıl Taz adlı falcısı vardı. Bir keresinde falcı kürek kemiğinde kanlı bir başın yuvarlandığını görür. Coloy'o bu sefere çıkmanın iyi olmayacağını söyler. Fakat Coloy dinlemez, sefere çıkar ve Manas onu mağlup eder, öldürür.²²⁰

Moğollar da hayvanların kürek kemiklerinden geleceği okumak gittikçe önem kazanır ve onlarla beraber bütün Türk topluluklarında da önemini bir daha kaybetmez. Moğolcada kürek kemiğine *dalı*²²¹, Kırgızlar'da *dalı* derler.

Hastanın iyileşmesi için kamlar çağırılırdı. Dede Korkut'ta çocuk doğduğu zaman kam davet edilir. Kam dua eder, adını koyar ve "adını ben verdim, ömrünü Tanrı versin" diyerek kendi görevini yapar.²²²

Kırgızistan'ın kuzey ve güney bölgelerindeki bakışların geleceği haber vermelerindeki kullandıkları nesneler farklıydı. Güney bölgede yaşayan bakışlar ayna kullanırlardı. Aynı zamanda bu iki bölgenin bakışlarının yaptıkları törenlerin de farklılıkları vardı. Kuzeyin bakışları hasta olduğu zaman kendinin koruyucu ruhunu görür ve onlarla konuşurdu. Bununla beraber ünlü bakış olması için bir süre ünlü bakışların bakışcılık okulundan geçirdi.

Güneyli bakışlarda eylem çok büyük rol oynardı. Bundan dolayı bunların törenleri kuzey bakışlarının törenlerine göre çok ilgi çekerdi. Güney

²¹⁹ Kaada Salttar Ak Batar, *El Adabiyatı Serisi*, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003. s. 113.

²²⁰ W. Radloff. *Proben*, c. V, Sankt Peterburg, 1885, s. 197.

²²¹ J. P. Roux. *Orta Asyada Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, İstanbul, Kabcacı, 2005, s. 154.

²²² M. Ergin. *Dede Korkut Kitabı*, c. I, TDK Yayınları, Ankara, 1958, s. 105.

bakşıları kendi törenlerini bu eylemlersiz düşünemezlerdi. Ancak bu eylemleri yaptıktan sonra kendi koruyucu ruhlarını görmeye başlardı. Güney bakşılarının törenleri ile Özbek bakşılarının falbinlerinin genel benzerlikleri vardır.²²³

Kırgız bakşılarının törenleri Sibirya şamanlarıinki gibi karmaşık değildi. Fakat beklenen sonuçlar aynı olurdu, hastalar senelerdir çektikleri hastalıklardan kurtulurlardı. Gelecekte bakşı olacak adam bu törene katılmadığı sürece bakşı olamazdı. Gelecekteki bakşının katıldığı törene “gözünü açmak” derlerdi. Burada gelecekteki bakşı sadece kendi ruhlarını görmekle kalmazdı aynı zamanda bakşılık okulundan geçmiş olurdu.

Sibirya şamanlarında olduğu gibi, Kırgız bakşılarının ruhları üçe ayrılmaktadır. Birinci ruh; bakşının koruyucu ruhu, ikinci ruh; yardımcının ruhu, üçüncü; cinlerin ruhları.²²⁴ Bakşının koruyucu ruhu en kuvvetli güç olarak sayılırdı. Bakşı Kuşbek’in anlattıklarına göre, onun koruyucu ruhu ak deve idi. O bir hastayı tedavi etmesi için çağırıldığı zaman önce koruyucu ruhu deve ile danışır ve hastanın iyileşip, iyileşmeyeceğini sorardı. Kadın bakşı Kokulay’ın koruyucu ruhu bir dev idi.

İkinci ruh – yardımcı ruha çımın (sinek) derlerdi. Bakşılarda çımınları tören sıralarında çoğu zaman at binen askerler, yaya askerler, kaplan binen devler, yılanı kamçı yapan olağan üstü varlıklar olarak gözükürlerdi.

Günlerden bir gün Calkıbay’ın babası gümüş çakçasını (sigara kutusu) kaybeder. Çok üzülür ve gümüş çakçasını bulmak için çımınlarından yardım ister ve bulur.

²²³ S. M. Abramzon, Şaman Kültü. *Kırgız cana Kırgızstandın Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter*, Bışkek, Soros Fondu, 1999, s. 127.

²²⁴ S. M. Abramzon, a. g. e. s. 132.

Eskiden olduğu gibi günümüzde de Kırgızlar'a göre cin, kötü ruhlardır. Onlar sadece insanlara değil hayvanlara da zarar verirler. Kazaklar'ın cin anlayışıyla ilgili Kastane şöyle demektedir: “Cini bir eşek, keçi, ateş hatta dana kılığında olarak görürler.” Kırgızlar cinlerin ıssız mekânlarda insanların gözlerinden uzak yaşadıklarına ve akşamları geleceklerine inanırlar. Bundan dolayı Kırgızlar geç saatlerde dışarıya pek çıkmazlar, kapıyı açık bırakmazlar, küçük çocukları karanlık olunca dışarıya çıkartmazlar. Çünkü onlar zarar verebilirler. Psikolojik hastalığı olan insana Kırgız dilinde “cindi” derler, yani deli. Demek ki, insana kötü ruhlar, cinler zarar verdiği için cindi olurlar.

Kırgız inançlarına göre, bazen cinler hasta adamın vücuduna girerler. Bu cini sadece bakşı kovalayabilirdi. Örneğin; bakşı Kuşbek tedavi törenini sadece akşamları yapardı. Kuşbek çok gençti, bundan dolayı ona “bala bakşı” derlerdi. Onun ününü duyanlar sadece onun evine değil, hastanın evine kadar gelir onun törenine katılırlardı. Geleneğe göre bakşı gelen evde koyun kesilirdi. Eti ocağa koydukları zaman, bakşı tedavi törenine başlardı. Tören et pişene kadar devam ederdi. Hastayı çadırın tam ortasına oturturlardı. Bakşı onun tansiyonuna bakar hastanın teşhisini koyardı.

Yukarıda belirtmiştik bakşılar hastaya gelmeden önce koruyucu ruhu ak taylak ile konuşur, hastalığın nedenini öğrenirdi. Yardımcı ruhu ak taylaktan aldığı bilgilerden yola çıkarak bunları söylerdi. Sonra üstündeki kaftanını, ayakkabısını çıkarır, kapıya doğru yaklaşır ve otururdu. Bakşı yavaş yavaş sonra sesini yükselterek kendi ruhlarını çağırmaya başlardı:

“Aylanayın Ak – Taylak!

Aydooçu bolson ayday gör!

Baylooçu bolson baylay gör!

Kayberen menen kırk çitlen,

Kapaska salıp caylay gör!

Tee kara – toonun boorunan,

Ak Maralım tez gelgin,

“Kurban olayım Ak – Taylak!

Sürücü isen süre gel!

Bağlayıcı isen bağlaya gel!

Kayıp eren ile kırk çitlen,

Kafese koyup tuta gel!

Uzaktaki kara dağdan,

Ak Maralım tez gelin,

<i>Colbors mingen döo kelgin!</i>	Kaplan binen dev gelin!
<i>Kalgandarın cöo kelgin!</i>	Kalanların yaya gelin!
<i>Çımındarım kelgile!</i>	Çımındarım gelin!
<i>Kelip cardam bergile!</i>	Gelin yardım verin!
<i>Bolgula ele, bolgula!</i>	Haydi, haydi çabuk olun!
<i>Cılaan kamçılångandar kayda?</i>	Yılanı kamçı yapanlar nerde?
<i>Acıdaar mingen döo kayda?</i>	Ejderha binen dev nerde?
<i>Keçikse anı cöo ayda!</i>	Gecikirse onu yaya kov!
<i>Kök tuu karmap atçandar,</i>	Gök bayrak alıp atlılar,
<i>Köp keçikpey tez cayna!”²²⁵.</i>	Çok geç kalmadan tez gelin!”

Sonra bakşı yerinden kalkar sanki çımınları gelmiş, hastada bulunan kötü ruhlarla savaşmaya hazırmış gibi jestler yapardı. Bakşı eline yaba ve çapa demiri alır hastanın başına en güçlü kötü ruhun oturduğu yere koyardı. Yabancı ateşe getirirdi kötü ruhu yakmak için, bundan sonra bakşı kendisi cinleri bıraktığı kızgın demirin yanında dururdu. Bu gösterinin sonunda bakşı kendinden geçer, yere düşerdi. Böylece tedavi seansı sona ererdi. Bu törene katılanlar tören başında kesilen koyunun etini yerler ve hastanın iyileşmesi için dua ederdi.²²⁶

Isık Göl'ün Bar – Bulak köyünde yaşayan yaşlı insanların çoğu Sayak Kabilesi'nden çıkan Tomo adlı kara bakşığı hatırlamaktadırlar. Bu bakşının hasta tedavi töreninin korkunç bir şekilde geçtiğini anlatılmaktadır. Bakşı tören sırasında hastanın başını çapa demirle keserdi ve “haydi birleş, haydi birleş” diyerek bağıırdı. Törene katılanlar da bu durumu hayretle izlerlerdi çünkü tam o sırada hastanın başı kendi vücuduyla birleşirdi. Sonra kendisi kızgın demirin yanına gelir vücudunun bazı bölgelerini delerdi ve kendi ruhlarını çağırırdı:

²²⁵ T. Bayaliev. *Şamanstvo i Şamanskiy Kült. Doislamskiye Verovaniya i İh Perejitki u Kirgızov*, Frunze, İlim Basması, 1972, s.137.

²²⁶ T. Bayaliev, a. g. e. s. 139.

“Puurakandın belinen, Puurakan’ın gecidinden,
 Buura aydagan Muz taman. Buura kovan Muz ayağı.
 Buura minbey culkuntup, Buura binmeden silkerek,
 Cöö aydagan Sayrakan”.²²⁷ Yaya süren Sayrakan”.

Puurakan yer - adıdır, Buura - devedir, Muz taman – Muz ayağı, Sayrakan – kadın ismi. Böylece bakşı kendi ruhlarını çağırdıktan sonra komuz çalmaya başlar.

Kırgız bakşılarının tedavi töreni sırasında en gerekli araçlar komuz, bıçak ve kamçıdır. Bu olayların tanıklarının anlattıklarına göre, kara bakşı Tomo kendinin koruyucu ruhu olarak Kara Bulak köyüne yakın bir yerde bulunan Düngürömö adlı kutsal yerin sahibi yani koruyucu ruhunu görürdü. Kara bakşı Toma kendine gelen hastaların içinden hastalığı ilerleyenleri buraya getirir tedavi törenini burada gerçekleştirirdi. Düngüreme’nin koruyucu ruhları adına kurban keser, adak adarlardı. Bu kutsal yerin koruyucu ruhları için mutlaka kurban olarak tay kesilirdi.²²⁸

Genelde bakşının transa geçtiği tedavi yöntemleri arasında kurban adama yoksa da bazı anlatılarda bakşının hastayı iyileştirmek için hayvan kurban ettiği anlatılır. Bu kurbanların nedenini Gmelin²²⁹ açıklamıştır. Hastanın canını almaya gelen körü ruh, kurban edilen hayvanın canını alır. Böylece hastanın canı kurtulurdu.

Kırgız bakşılarının tedavi töreni sırasında çağıran ruhlarından biri de Ak – Maral’dır. Buna benzer arkaik unsurlar bizi Sibirya özellikle de güney Altay şamanlarına kadar götürmektedir. Kırgız bakşılarının ve Altay şamanlarının bazı ortak noktaları olağan üstü bir ilginç vakaya delil olmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi kara bakşı Tomo’nun sözlerinde

²²⁷ T. Bayalieva. *Şamanstvo i Şamanskiy Kült, Doislamskiye Verovaniya i İh Perejitki u Kırgızov*, Frunze, İlim Basması, 1972 s. 138.

²²⁸ S. M. Abramzon. Şaman Kültü, *Kırgız cana Kırgızstandın Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter*, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 138.

²²⁹ J. P. Roux. *Orta Asyada Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, İstanbul, Kabalcı, 2005. s.196.

Puarakan, Muz taman gibi sözcükler geçmektedir. Altay şamanlarının da kendi ruhlarını çağırma şekilleri aşağı şekildedir:

<i>Ay kunum şulmustar!</i>	Benim ayım, günüm şulmustar!
<i>Pulut kotsu Pura – kan!</i>	Bulut gözlü Pura – kan!
<i>Mus ayaktu Pi – kici,</i>	Buz ayaklı Pi – kici,
<i>Pulut kotsu Ta – Pura!</i> ²³⁰	Bulut gözlü Ta – Pura!

Demek ki Pura –kan ile Muz taman ruhları sayan Altay ve Kırgız halklarının arasında yaygındır.

Biz yukarıda kara bakışı Tomo'nun tedavi yöntemlerinden örnek verdik. Şimdi de ak bakışı Kokulay'ın tedavi yöntemlerinden örnek verelim. Kokulay kendini ak bakışı olarak gördüğü için tedavi törenlerinde kızgın demirleri, bıçakları vb demir şeyleri kullanmazdı. Tek kullandığı kamçısı ve tespihi idi. Ak bakışı Kokulay'ın anlayışına göre tedavi sırasında hiç ağrı sızı olmaması gerekirdi. Ancak kamçısıyla sık sık hastanın omuzlarına ve arada bir ayaklarına yavaşça vururdu. Ak bakışı kamçı ile tespihini sadece kötü ruhları yani cinleri kovmak amacıyla kullanırdı. Yine kendisini ak bakışı olarak gören bakışılardan biri de Ayımkan. Ayıkman hasta evine geldiği zaman ilk önce kırk tane ekmeğin bulunduğu sofraya oturur ve kırk mum yakardı. Kırk ekmek yenirken Kur'an okurdu. Bundan sonra ak bakışı biraz ara verir ve bu arada aynasını kullanarak merak edenlerin falına bakar, geleceğinden haber verirdi. Ara bitince bakışı tedavi törenine başlardı. Herkes çadırda yer alırdı. Çadırın tam ortasını da hasta ve bakışı için bırakırlardı. Hasta kibleye doğru bakardı, yanına kuzu veya tavuk bağlarlardı. Ak bakışı Kokulay'ın tedavi sırasında önemli bir şartı vardı, o hastanın üzerine kumaş örter ve hastanın hastalık nedenlerini anlatır ve kendi ruhlarını çağırmaya başlardı. İlk önce bakışı kutsal isimlere, kutsal yerlere seslenirdi, sonra kendinin koruyucu ruhu Deldey'i, en sonunda da yardımcı ruhlarını çağırırdı:

²³⁰ A. V. Anohin. *Materiali po şamanstvu u altaystsev, sobrannue vo vremia puteşestviy po Altayu v 1910 – 1912. po poruçeniyu Russkogo komiteta dlya izuçeniya Sredney i Vostočnoy Azii*, c. IV, Leningrad, 1934, s. 66.

“Azret Ayub ak ata!
 Senden madat tiledim!
 Tak Sulayman paygambar!
 Senden madat tiledim!”
 “Arstanbap ata aylanam,
 Senden madat tiledim!
 Takçaluu mazar, Tak mazar!
 Andan madat tiledim!
 Koçkor ata koş mazar!
 Mından madat tiledim!
 İlyas, Kıdır baarınar,
 Silerden madat tiledim”.
 “Üy üstünö üy tikken Döldöy,
 Sarı col ıldıy col salgan Döldöy,
 Balaket kelse kol salgan Döldöy.
 Minter bele deyt elem Döldöy,
 Minte berçi köröyün Döldöy.
 Kalar beken baleket ölböy?
 Kelçi deym kelçi batıraak Döldöy,
 Oylonboym takır seni men körböy”.

“Tögöröktün tört burçun,
 Tört aylangan Ak Kayıp,
 Medinanin beş burçun,
 Beş aylangan zor Kayıp”

“Ak Kayıp ele, Ak Kayıp,
 Ak turumtay cel kayıp,
 Coru börü baarınar,
 Birin kalbay kelgile,
 Kelip cindi cegile!”

“Azret Ayub ak ata!
 Senden medet diledim!
 Taht Süleyman peygamber!
 Senden medet diledim!”
 “Arstanbap ata kurban olam,
 Senden medet diledim!
 Takçaluu mezar, Tak mezar!
 Ondan medet diledim!
 Koçkor ata çift mezar!
 Bundan medet diledim!
 İlyas, Hızır hepiniz,
 Sizlerden medet diledim”.
 “Çadır üstüne çadır kuran Döldöy,
 Sarı yol aşağı yol giden Döldöy,
 Felaket gelirse saldıran Döldöy.
 Böyle yapar mıydı diyorum Döldöy,
 Böyle yapın görüyüm Döldöy.
 Felaket ölmeden kalar mı?
 Haydi gel, haydi çabuk gel Döldöy,
 Duramıyorum seni hiç düşünmeden”

“Dünyanın dört tarafını,
 Dört kere gezen Ak Kayıp,
 Medine’nin beş köşesini,
 Beş kere gezen zor Kayıp”

“Oo Ak Kayıp, Ak Kayıp,
 Ak doğan rüzgâr kayıp,
 Anka, kurt hepiniz,
 Biriniz kalmadan gelin,
 Gelip cinleri yiye!”

“Asker başı Alaman,
Askerin menen kelgile,
Kelip cindi cegile”!²³¹

“Asker başı Alaman,
Askerin ile gelin”
Gelin cinleri yiyin”!

Bakşının bu sözleri üzerine bütün ruhlar toplanırdı ve bakşı felaketleri, hastanın üzerindeki kötü ruhları kovar ve tören sona ererdi. Fakat bazı durumlarda törenin ilk seansında kötü ruhları kovalayamazdı. Bu durumda töreni üç kere tekrar etmek zorunda kalırdı. Kokulay tören sırasında bir kâseye su doldurur ve bunu eline alarak hastanın etrafında üç kere dönerdi. Arada bir kâseyi hastanın önüne koyar, bazen de alıp hastanın başına üç kere döndürür ve hastanın kâseye tükürmesini isterdi. Sonra götürüp suyu dökerdi. Tören seansı Kur’an okumakla sonlanırdı. Bakşı tören sırasında sık sık; Lia illa illa Allah derdi. Katılanlar da bunu tekrarlar yavaşça ellerini çırparlardı.

Yukarıda bahsettiğimiz Şermat bakşı da kendinin seansı sırasında Allah’a, Süleyman Peygambere, kutsal Şaamaşrüb’e, Alp Toktor Pir’e müracaat etmektedir:

*Doksan koyun derisi,
Aşık derisinden kürk çıkmaz,
Dağ gibi olan Toktor hay,
Sen gelmezsen kim gelir,
Bu şeytanı kim yener.
Altmış koyunun derisi,
Kasığından don çıkmaz.
Pehlivan, alp Toktor hay,
Sen gelmezsen kim gelir,
Bu şeytanı kim yener*²³².

²³¹ T. Bayalieva, *Şamastvo i Şamanskiy Kult. Doislamskiye Verovaniya i İh Perejitki u Kirgızov*, Frunze, İlim Basması 1972, s.142, 143.

²³² T. Tanaev, *Kırız Folklorundagı Lirikalık Canrlar*, 1. kitep, Oş, OMU Basması, 1998, s. 45.

Örneklerden de görüldüğü üzere bütün bakşılar kendi ruhlarını çağırmadan önce peygamberlere ve kutsal yerlere seslenirlerdi. Genelde Kırgızistan'ın güney bölgesinde yaşayan bakşılar İslam dininin büyük katmanını kendilerinin bakşıcılık geleneklerinde devam ettirmişlerdir.

Bakşılar yaptıkları tedavi için belirli bir ücret istemezler, pazarlık etmezler. Kim ne kadar verirse o kadar alır ve razı olur. Gerçek bakşılar dünyaya düşkün değildir, onlar halka hizmet ederler.

Tarihçi K. Cusupov bakşıcılıkla ilgili bir anısını şöyle anlatmaktadır: “Bizim On – Arça köyünde en son bakşı 1950 yıllara kadar yaşadı. Büyükler de küçükler de ondan çekinirlerdi, ona saygı gösterirlerdi. Bakşı ilkbaharda ardıç ağacından ateş yaktırdı. Kendisi de bu ateşten atlardı ve yalın ayak ateşe basardı. Demiri ateşte kızdırır ve diliyle yalardı. O hastaları tedavi ederken çadırdaki oturanları kamçısıyla döver, çadırı dolaşarak koşar, ahırdaki hayvanlardan atlayıp, bazen çadırın üst kısmına kadar çıkardı. Hasta olan insanın veya hayvanın yanına oturur komuzunu çalar, cinlerini çağırırdı. Bakşı bunları yaparken ağzından hep ak köpük akardı ve titrerdi. Biz çocuklara bakşı sanki oyun gösteriyor gibi olurdu”.²³³

Ancak belirtmemiz gereken önemli nokta günümüzde yukarıda bahsedilen örneğin ateş üzerine yatan, ateşe basan vb. olağanüstü hareketler yapan bakşılar yok sayılır.

Müslüman Kırgız, Kazaklar büyük bakşılarını umumi mezarlıklardan uzaklara gömerlerdi. Bundan dolayı yalnızlıktan şikâyet eden XIX. yüzyıl Kazak şairi Abay, bu eski âdete “Segiz Ayak” şiirinde şu satırlarla işaret etmiştir:

²³³ K. Cusupov, Bayırkı Kırgızdardın Tarihna cana Ruhiy Madaniyatına Oy Çabıt, bkz. Kırgızdar, c. V, Ed; K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 2002, s. 378.

Sözümdü ugar elim çok, Sözümü dinler halkım yok,
Molasınday baksının, Mezarı gibi baksının,
*Calgız kaldım – dep şınım.*²³⁴ Yalnız kaldım gerçekten.

Sovyetler döneminde bakşılardan hayatları zordu. Onlar, toplum ideolojisi tarafından kabul edilmezdi, küçümsenirdi ve alay edilirdi. Bu tek taraflı düşünceye tıbbın da katıldığını söylemek mümkündür. Fakat onlar Sovyetler dönemindeki zorluklara, karşı koymalara rağmen “halk tabibi” olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Kırgız halkı her zaman bakşılara inanmış ve zor durumlarında bakşılardan başvurmuşlardır.

Günümüzde de bakşılar için bakşının yanı sıra “gözü açık”, “koruyucusu var”, Kızır dokunan”, “evliya” gibi terimler kullanılmaktadır.

Kırgızlar özellikle kırsal kesimde yaşayanlar günümüzde de tıbbın yanı sıra bakşılara, büyülere, gerekirse mollalara da başvurmaktadır. Ancak molla ile bakşının hasta için okudukları duaların farklılıkları vardır. Mollalar genelde bir kâseye su koyup Kur'an ayetlerinden okurlar ve suyu hastaya içirirler. Bakşılar ise mezarların, pirlere, şayıkların adlarını söyleyip, ateş yaktırıp, hastayı, evi tutsüleyip, kötü ruhları kovuyor gibi yapıp, üfleterek dualarını okurlar.

İslam dininin Kırgızlar arasında yayılmasıyla beraber totem, şaman gibi inançlardaki koruyucu ruhlarının yerini Hızır, İlyas, Süleyman²³⁵ gibi peygamberler almıştır.

²³⁴ Abay. *Şifarmalar*, Mör Memlekettik Şafın Kesiporın, Almatı, 1994, s. 110.

²³⁵ M. Mukasov, Din Irları. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004. s. 343.

1.1.1.5. Totemizm İzleri

Kırgızlarda totemizm izleriyle ilgili bilgileri, Türk halkının tarihini Ekim Devrimi'ne kadar araştıran bilim adamı V. V. Radloff ve N. A. Aristov vermiştir. Onların çalışmalarından aldığımız bilgilere göre, Kırgızların bazı kabilelerinin adları hayvanların adlarıyla adlandırılmaktadır. Bu kabileler de adı geçen hayvanların kutsal olduklarına ve kendilerini koruduğuna inanmaktadırlar. Örneğin; günümüzde Kırgızistan'ın kuzeyinde bulunana Isık Göl bölgesinde yaşayan "Bugu"²³⁶ adında büyük bir boy vardır. Bugu boyunun ortaya çıkışıyla ilgili efsaneler ve Kırgızlar'ın bazı hayvanlara totem gibi tapmalarıyla ilgili bilgiler Ç. Ç. Velihanov'un, F. Poyarkov'un, G. N. Potanin'in ve G. S. Zagrujiskiy'in, T. Bayalieva'nın çalışmalarında karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca S. M. Abramzon²³⁷ da çalışmalarının neticesinde Kırgızlar'ın bazı boylarının adlarının totem anlayışı sonucu ortaya çıktığı belirtilmiştir.

Kabilecilik devrindeki anlayışların, inanışların en eski şekli, totemizm anlayışında, insanoğlunun atalarının menşeyini hayvanlara vs bağladıkları gerçektir. Buna göre Kırgızlar'ın ilkel dönem anlayışında birtakım hayvanların kutsal sayıldığı ve onlara taptıkları bellidir. Onlardan biri de yukarıda sözünü ettiğimiz Bugu – Ene hakkındaki Kırgızlar arasında yaygın ve birçok varyantlara sahip olan efsanelerdir.

Bugu'nun eski Türk kabilelerinin önemli totemlerinden biri olduğu bellidir. Ayrıca bu etnonim "pugu"²³⁸ şeklinde eski Türk boylarından birinin adı olduğunu belirtmemiz gerekir. Bugu kabilesinin atalarının yaradılışıyla ilgili efsaneyi ilk olarak 1850 yılında Ç. Ç. Valihanov yazıya geçirmiştir. Bu mitolojik efsanenin bir varyantı şu şekildedir: Karamırza ve Asan adlı iki

²³⁶ Bugu – geyik.

²³⁷ T. Bayalieva. *Kırgızdardın Totemdik Köz Karaştarı Cönündö. Din cana Diniy Kaldıktar*, Frunze, İlim Basması, 1969. s.3.

²³⁸ K. Baycigitov, *Kırgız Mifleri, Legendaları cana Ulaştırtı*, Frunze, İlim Basması, 1985. s. 60, 61.

kardeş Alamışık dağına ava çıkar. Onlar avlanırken geyikler arasından boynuzlu çok güzel bir kız ve erkek çocuk görürler. Onlar erkeği vurup öldürürler ve kızı yakalarlar. Kız erkek kardeşinin cesedine sarılarak ağlar. Efsaneye göre kız iki avcıya beddua eder. Bu beddua üzerine Karamırza ile Asan bu dünyadan çocuksuz göçer.

Onlar kızı getirip kabile reisi Mirzakul'a teslim ederler. Mirzakul kızı torunu Camankul ile evlendirir. Anlattıklara göre, bu kabilenin ilk annesi sıradan biri değildir, o kutsaldır. Onu sonradan Boynuzlu Hanım adıyla adlandırmışlar ve Boynuzlu Hanım akıllı oluşuyla öne çıkmıştır. Onun boynuzu her mevsim düşer ve yeniden çıkarmış. Boynuzlu Hanım başını yıkadığı suyu hizmetçi kadına verirken, suyu insanların basmayacağı bir yere dökmesi için uyarırmış. Bu işi yapan hizmetçi kadın bir güz suya merak sarmış. Bu suyu kimseye göstermeden içmiş. Suyu içen hizmetçi kadın hamile kalmış, bir erkek çocuk dünyaya getirmiş. Adını Celden koymuş. İşte bu çocuktan türeyen kabile Bugu kabilesiymiş. Onlar boynuzlu ananın suretini kutsal sayarlar ve başları sıkıştıkları zaman Boynuzlu Ana'yı anarlar, dua ederler ve kabile adına kurban keserler. Kabileden biri vefat ederse onun mezarının başına geyiğin boynuzunu koyarlardı. Geyik totemi – sadece kabile beraberliğinin simgesi değildi. Bu kabiledelikler kendilerinin özel olduklarını düşünürlerdi ve başka kabileleri küçümserlerdi. Diğer kabileler de Bugu Kabilesi'ne saygı gösterirlerdi. Onların Bugu Ana'dan türediklerine, kutsal olduklarına ve bu kabileden birine hakaret etmenin günah olduğuna inanırlardı. Boynuzlu Ana'nın Isık Göl'ün koruyucusu olduğuna inanırlardı. Halk inancına göre onun ruhu Isık Göl bölgesinde kimseye gözükmeden hep uçarmış.²³⁹

Bu efsanenin diğer bir varyantı ise şöyledir: Karamırza ile Asanmırza ünlü avcılardan imiş. Günlerden bir gün onlar ava çıkarlar ve şafak vakti bir sürü geyik arasında bir kız ile bir erkek görürler. Asanmırza erkeği öldürür.

²³⁹ S. Attokurov. *Kırgız Etnografyası*, Bişkek, KUUU Basması, 1998. s. 123.

Kızı da kendileri ile beraber obalarına getirirler. Onların ağabeylerinin oğlu Alseyit ile kızı evlendirirler. Kız evlenmeden önce Alseyit'e üç şart koşar. 1. Sen bana hiçbir zaman ganimet kadın demeyeceksin, 2. Hiçbir zaman benim vücuduma bakmayacaksın, 3. Eğer beni dövecek olursan hiçbir zaman başıma vurmayacaksın.

Günlerden bir gün Asanmırza ile Karamırza ava gitmeye hazırlanırken, Alseyit'in hanımı onlara bir çocuk gönderir. Eğer dişi maral elde ederlerse onun göğsü ile memesini derisiyle getirmelerini ister. Bunun sebebi de o maralın sütünü içmek ister. Bunu duyan Asanmırza ile Karamırza çok kızarlar ve şöyle derler: "Dün yakında anne babası olmayan geyiklerin arasından bulduğumuz yetim köle idi, bugün bizi yönetmeye mi çalışıyor". Bu söz kızın kulağına gider, onlara küser ve şöyle beddua eder:

*Karamırzanın tütünü üçtön aşpasın,
Asnmırzanın oçogu cüzgö ceptesin,
Cüzgö cetse da küzgö ceptesin.*²⁴⁰

Karamırza'nın ocağı üçten fazla olmasın,
Asanmırza'nın ocağı yüze kadar yetmesin,
Yüze yetse de güze gelmesin.

Bunu duyan çocuk durumu avcılarının abisi Arık'a anlatır. Arık çok yaşlı olmasına rağmen hazırlanır, ava çıkar ve Boynuzlu Hanım'ın isteğini yerine getirir. Onun için dişi bir geyiği öldürür ve göğsünü memeleri ve derisiyle getirir. Boynuzlu Hanım geyiğin memelerini doyana kadar emer, ondan çok süt çıkar. Buna sevinen Boynuzlu Hanım Arık'a şöyle dua eder.

*Uçuguñ uzarsın, canıñ cay alsın, Soyun çoğalsın, canın rahat olsun,
Duşmanıñ tuuruñdu açpasın!*²⁴¹ Düşman obana gelmesin

Bu efsanenin diğer bir varyantında önemli bir nokta vardır. Alamışık Dağı'nda avcıya yakalanan kız onunla evlenmek zorunda kalır. Evlenirken kız kocasından sadece bir şey ister. Bu isteği de kocası eve gelince

²⁴⁰ K. Baycigitov, *Kırgız Miftiri, Legendaları cana Ulaşıştırtı*, Frunze, İlim Basması, 1985. s.61.

²⁴¹ K. Kebekova. Mif cana Ulaşıştırtı, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, s. 572.

öksürmesidir. Çünkü kız kocasının geldiğinde haberdar olmalıdır. Kocasını hep hanımının dediğini yapar. Fakat bir gün bu durum adamı rahatsız eder. Nedenini öğrenmek ister. Belki de eve benden başka erkek alıyordur diye düşünür. Günlerden bir gün eve geldiğinde gizlice çadırın içine bakar. İçeride de hanımının yerine bir dişi maral görür. Maral geyiklerin yaptığı hareketleri yapar, oynar. Adam eve girince maral gözden kaybolur. Ondan sonra bir daha hiç dönmez. Adam hanımını çok özler fakat bir daha hiç göremez. Günlerden bir gün adam evde otururken birisi gelir ve onun yanına bir çocuk belenmiş beşik bırakır gider. Bu çocuk bu avcı adamın oğludur. Adam çocuğu büyütür ve çocuktan türeyen kabileye de Bugu Kabilesi derler.²⁴²

Yukarıdaki efsanenin varyantlarını S. M. Abramzon Narın şehrinin Koçkor bölgesinde A. Kökeev'den ve Isık – Göllü S. Derkenbaev'den derlemiştir.

Bir başka efsanede de aynı konuyla ilgili değerli malumatlar vardır. Avcılar bir gün Alamışık Dağı'na ava çıkarlar. Orada bir ak geyiği öldürürler ve boynuzlu bir kız yakalarlar. Bu kız Kayıp'ın kızıdır. Kız da avcılara “yalnızımı öldürdünüz” diyerek beddualar eder. Sonra boynuzlu kız bir çocuk dünyaya getirir (efsanede çocuğun kimden olduğu belirtilmiyor), adını *Bapa* koyar. Zaman geçer boynuzlu kız yaşlanır, boynuzlu hanım olur. Günlerden bir gün Boynuzlu Hanım evinden bir yere gider. Bir ay sonra eve dönen Boynuzlu Hanım kendisiyle beraber bir kız getirir. Bu kız da Kayıp'ın kızıdır yani kız kardeşidir. Kızı oğlu Bapa ile evlendirir. Bir gün boynuzlu Hanım başını yıkarken hizmetçisi onun boynuzunu görür ve onun kutsal olduğunu anlar. O günden itibaren boynuzlu hanımın başının yıkadığı suyu yere dökmeden içer ve oğluna da içirir. Bunu fark eden Boynuzlu Hanım hizmetçisine sizin sülale de başkalarla denk gelmiş der ve hayır dualar eder. İşte o hizmetçinin oğlundan türeyen kabileye Bugu Kabilesi derlermiş. Her zaman geceleyin Alamışık Dağı'nda ışık yanarmış. Bu da orada Kayıp'ın

²⁴² S. M. Abramzon. Totem Tüshünüktörünün Kaldıktarı, bkz. *Kırız cana Kırızstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter*, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 199.

yaşadığının işaretiymiş. Boynuzlu Hanım öldüğü zaman onu yıkamak için çadıra giren hanımlar cesedini bulamamışlar. Yattığı yer boş imiş.²⁴³

Böylece efsanelere göre günümüzde ısık Göl bölgesinde yaşayan Bugu Kabilesi'nin anaları boynuzlu hanımmış. O geyiklerin kutsal koruyucusunun kızı imiş. Kırgızlar arasında günümüze kadar süre gelen Bugu Kabilesi'nin bugudan ya da boynuzlu anadan türedikleriyle ilgili inançta kabilelik totemin izleri açıkça görülmektedir. Başka milletlerde olduğu gibi, Kırgızlar'da da halk arasında anlatılan efsanelere göre bugu totemi yarı hayvan, yarı insan şeklindedir.

Halk arasında anlatılan efsanelere göre, o insan gibi ölmez ve gömülmez. Çünkü o kaybolup gidecek bir güce sahiptir. O bütün kabileyi korur, onun bedduası mutsuzluğa, ölüme hatta soyun kırılıp tükenmesine sebep olur. Buna bir delil olarak yukarıda sözünü ettiğimiz avcılar Karamırza ile Asanmırza'nın çocuk sahibi olamadan bu dünyadan göçmeleridir. Yine hayır duasıyla ilgili örneği hizmetçinin oğlunda ve onun isteğini yerine getiren yaşlı Arık'ın olduğu varyantlarda görebiliyoruz.

Günümüzde de Kırgızlar “bugu” ile ilgili anlatılan efsanelere yaşanmış olaylar olarak değerlendirmektedir.

Bugu totemi Kırgızlar arasında totemin sonraki aşamalarının kalıntıları olmasına rağmen, burada ilk aşamaları hatırlatan unsurlar da hala korunmuştur. Bu anaerki²⁴⁴ unsurudur. Tarihte totem çoğu zaman ata ile bağlaştırıldıysa ve onun adını taşıdıysa, bizim sözünü ettiğimiz kabilenin temelini bir ana, yani Boynuzlu Ana kurmaktadır.

²⁴³ T. Bayaliev. Kırgızdardın Tötendik Köz Karaştarı Cönündö. Doislamskiye Verovaniya i İh Perecetki u Kırgızov, Frunze, İlim Basması, 1972, s. 6.

²⁴⁴ S. A. Tokarev. *Rannye Formı Religii*, Moskva, 1964. s. 45, 80.

Geyik totemiyle ilgili inançlar Orta Asya'da yaşayan milletler arasında sadece Kırgızlar'da karşımıza çıkmaktadır. "Bugu" kabilesine genetik yakınlığı olan kabilelerden biri de Sarı Bağış Kabilesi'dir. Bununla ilgili S. M. Abramzon "bağışlamak" fiilinin totem "bağışa"²⁴⁵ kurban kesildiği sonucu ortaya çıktığı düşüncesini ileri sürmektedir. Ayrıca "sarıbaşıl" adlı kurban kesme örf adetleri de buradan çıkmış olabilir. Günümüzde de Kırgızlar arasında kurban keserken "aksarıbaşıl" diyenlere rastlanmaktadır. Bağışla, "bağışımızı kabul e"t anlamında olsa gerek.

Eskiden Kırgızlar dağda yaşayan keçilere, tekelere, marallara genel olarak "geyik" ya da "kayıp" derlermiş ve onlara taparlarmış.²⁴⁶ Bu tapınmaları totemle bağlaştıırabiliriz. Bundan dolayı "bugu"ların hayır dualarına inanır, beddualarından korkarlar. Örneğin; Manas'ın oğlu Semetey'i de bir bugu emzirir ve kaybolur. Ak Cökö ile Maral adında iki bugu yalvarmalarına rağmen kendilerini bırakmayan Töştük'ün oğlu Coodarbeşim'e şöyle beddua eder:

<i>Ugup alğın sen cigit,</i>	Dinleyin sen yiğit,
<i>Kargış menen aralaş</i>	Beddua ile karışık
<i>Ak maral aytkan zar – muñdu.</i>	Ak maral'ın dediği hüznü.
<i>Barganıñdan kelbey kal.</i>	Gittiğin yerden dönmez ol.
<i>Ak maral aydap uy kılğan,</i>	Ak maral'ı sürüp inek yapan,
<i>Ay alamdı buy kılğan</i>	Dünyayı perişan eden
<i>Atañ Töştük sırttıandı,</i>	Baban Töştük kahramanı,
<i>Kenceke eneñ beybaktı</i>	Kenceke anan bahtısız
<i>Toguz cıl katar körböy kal.</i>	Dokuz yılı görmez ol.
<i>Attangan caktan kelbey kal,</i>	Gittiğin yerden dönmez ol,
<i>Anttaşkan carıñ Aksaamay</i>	Ant verdiğin yârin Aksaamay'ı
<i>Altı cıl katar körböy kal.</i> ²⁴⁷	Altı yıl boyunca görmez ol.

²⁴⁵ S. M. Abramzon, Şaman Kültü, bkz. *Kırgız cana Kırgızstandın Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter*, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 203.

²⁴⁶ S. İ. İlyasov. Perejitki Şamanizma u Kirgizov, Frunze, Kırgızstan Basması, 1945, s. 182.

²⁴⁶ S. Musaev. *Semetey, Seytek*, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995. s. 23, 24.

²⁴⁷ Coodarbeşim Destanı, *El Adabiyatı Serisi*, c. 3, Bişkek, Şam Basması, 1997, s. 89.

Kırgızların arkaik destanı “Kococaş”ta da acvı Kococaş taragından soyu tükenen Alabaş adlı ana geyik, avcıya şöyle beddualar eder:

Alda cardam kılbasın, Allah yardım etmesin,
*Alganiñ Zulay tubasın.*²⁴⁸ Aldığın doğum yapmasın.
 Bu beddua üzerine avcı Kococaş yüksek bir kayada kalır, ölür.

Buguları, Kırgızlar Allah’ın sevdiği hayvan derler. Bugunun neden ve nasıl kaybolduğuyla ilgili halk arasında şöyle bir efsane anlatılmaktadır: Karınbay isimli çok zengin bir adam varmış. Onun sayısız hayvanları varmış. Fakat adam hayvanlarından ne kendi için ne de Allah için kesermiş. Buna kızan Allah, Karınbay’ın bütün hayvanlarını bugu kılığına çevirmiş ve dağa sürmüştü.²⁴⁹

Bundan dolayı Kırgızlar buguları kutsal sayarlar, etinin de her derde şifa olduğuna ve bugu etini yiyen insanın günahlarından arındığına inanırlardı. Bu sebeple her insan en azından senede bir kere de olsa bugu etinden yemeye çalışırmış. Avdan dönen avcı obadaki herkese bugu etinden verirmiş. Avcının eti esirgeme hakkı yoktu. Bugu etini esirgemek büyük bir günahı.

Kırgızlar arasında bugu derisinin de ayrı bir önemi vardı. Çocukları sürekli ölen anne baba onların hayatta kalması için ceylan derisinden kürk giydirmişlerdir.²⁵⁰

Kırgızlar’da buguyla ilgili totemlik örnekler sözlü folklorla ilgili kaynaklarda da geniş bir şekilde verilmiştir. Örneğin, “Kococaş”²⁵¹ Destanı’ndaki merkezi kahraman avcı Kococaş çok sayıda bugu öldürür. Halk inancına göre bir avcının binden fazla bugu öldürmemesi gerekirdi.

²⁴⁸ Kococaş. *El Adabiyatı Serisi*, c. 1, Bişkek, Şam Basması, 1996. s. 60.

²⁴⁹ K. Baycigitov, *Kırgız Mifleri, Legndaları cana Ulanıştarı*, Frunze, İlim Basması, 1985, s. 154.

²⁵⁰ T. Bayalieva. *Kırgızdardın Totemdik Köz Karaştarı Cönündö. Doislamskiye Verovaniya i İh Perejıtki u Kırgızov*, Frunze, İlim Basması, 1972, s.10.

²⁵¹ Kococaş. *El Adabiyatı Serisi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 1996, s. 68.

Fakat Kococaş bunu dikkate almaz, hatta rüya bile görür. Ama buna rağmen buguları avlamaya devam eder. Bir gün Kococaş avlanırken Sur keçi yani kayıp geyik onun yavrularını fazla kırdığını ve bunun iyi bir şey olmadığını söyleyip uyarır. Avcı Kococaş bunlara kulak vermez ve sonunda Sur Keçinin bedduasıyla ölür.

Kococaş'ın oğlu Moldocaş babasının intikamını almak için yola koyulur. Fakat sonunda Moldocaş Kayıp'ın kızı ile evlenir. Burada dikkat etmemiz gereken önemli nokta totemlerle insan arasındaki akrabalık, kardeşlik bağıdır. Moldocaş ile Kayıp'ın kızının düğünün de insanoğlunun düğününden hiç farkı yoktur. Dikkate değer başka bir nokta ise, halk arasındaki inanca göre bir avcının binden fazla ceylan öldürülmesinin yasak olmasıdır. Bu ceylan totemine ait bir tabu olsa gerek.

Halk arasında çok anlatılan ve önemli yeri olan Karagul Destanı'ndaki Botom'dan örnek verelim. Destanın merkezi kahramanı yaşlı bir avcı olan Tumaş'tır. Tumaş avcı yavrularına varana kadar çok sayıda bugu avlar. Adam bir gün ava çıkar. Fakat o gün hiçbir şey avlayamaz. Morali bozulmuş bir şekilde obasına döner. Dönüşte bir ağacın dibinde uyuyan bugu yavrusunu görür. Avcı bu duruma pek sevinir. Adam "Eve boş dönmektense yavru olsa bile avlayım" der ve okla vurur. Almak için yanına gelir. Bir bakar geyik yavrusu diye vurduğu yavru kendisinin biricik oğlu Karagul. Yukarıda belirtmiştik çocukları sürekli ölen aileler ceylan derisinden çocuklarına kürk giydirdi. Halk inancına göre avcı çok sayıda ceylan avlamış, onların yavrularını bile bırakmadan avlarmış. Sonunda onların bedduası üzerine tek oğlundan ayrılır. Bu destan halk arasında anlatılmakta ve kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Eserde eski Kırgızlar'ın "Kayberen" totemine olan saygısı, inancı yansıtıldığını şu mısralarda açıkça görebiliyoruz:

<i>Koyboy cürüp mergendi,</i>	Bırakmayıp avcılığı,
<i>Kokuydan çıktı önörüm, botom.</i>	Kötülük oldu hünerim.
<i>Eçkisin attım egizden,</i>	Yavrusunu vurdum ikizleyip,
<i>Serkesin attım segizden,</i>	Dişisini vurdum sekizleyip,

Colukkanın cön atpay,
Conun bastım semizden.
Acalıñ menden eken da,
Aylanayın beriştem.
Bukasın başın burguzbay,
Cuuşagan cerden turguzbay,
Bugusun koyboy köp attım,
Kargışı kata bolboston,
Karaldım calgız seni attım
Kayberen etin tuurattıñ,
Karıganda atañdı
Kök cıgaçtay kuurattıñ.²⁵²

Karşıma çıkanına vurmayıp,
 Semizini baktım, vurdum.
 Ecelin benden imiş ya,
 Kurban olayım feriştem.
 Erkeğinin başın döndürmeyip,
 Otladığı yerden kaldırmayıp,
 Bugusunu bırakmayıp çok vurdum,
 Bedduası hata olmadı,
 Biriciğim ben seni vurdum
 Kayıperen etini doğradım,
 Yaşlanınca babanı
 Gök ağaç gibi kuruttun.

Avcı bununla beraber biricik oğlunundan ayrılık ağdını yakmakta:

Elik ton kaydan kiygizdim
botom?
Ermegime ok tiygizdim, botom.
Erezege çıgarda,
El – curtkı kızmat kılarda,
Aylanayın caratkan,
Ingaysız cerden küygüzdün,
botom.
Keyiy turgan bolgon son,
Calgızdı kaydan süygüzdün, botom?
Toktodu akkan bulagım, botom!
Tozoktuu kundo turamın, botom!
Kagılayın Karagul, botom!
Kangan cok cıttap kumarım, botom!
Can tattı eken ölgöngö,

Bugu postu kürkü giydirmeseydim
 keşke,
 Yavruma ok gelmeseydi, keşke.
 Büyüyüp, yiğit olunca,
 Halka hizmet edecekken,
 Kurban olayım yaradan,
 Alev, alev yanmasaydım,
 keşke.
 Üzülecek olduktan sonra,
 Biriciği niye sevdirdin, keşke?
 Durdu akan pınarım!
 Cehennem günüdeyim ben!
 Kurban olayım Karagul!
 Doyamadım koklayıp!
 Can tatlıymış ölmeye,

²⁵² K. Kebekova. Mifter cana Ulañıştar, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bışkek, Şam Basması, 2004, s. 543, 544.

<i>Aylam barbı çıdadım, botom!</i>	Çare var mı dayandım!
<i>Kaydan dep bolboy tırbaybı,</i>	Nerden diyemezmişiz oysa
<i>Kapilet kelçü acaldı, botom.</i>	Aniden gelen ecele,
<i>Erten menen balaluu</i>	Sabahleyin çocuklu
<i>Abışkanın biri elem,</i>	Adamın biri idim,
<i>Keçinde ele kakbaş bolup kalambı,</i>	Akşam katır oldum mu.
<i>Kakçayıp calgız kaldım dep,</i>	Yalnız, katır kaldım diye,
<i>Üygö süyünçölöp barambı!</i> ²⁵³	Evime müjde mi ederim!

“Kococaş” destanındaki Kococaş’ın ölümüne benzer motifler Gürcistan sözlü halk edebiyatı geleneğinde de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; Bethi adında bir avcı beyaz renkli bir dağ keçisinin peşine düşer. Dağ keçisi yüksek yüksek dağlara kaçarak avcıyı inemeyeceği, ölümüne neden olacağı bir tepeye götürür, bırakır.²⁵⁴

Kırgızın kahramanlık destanı “Kurmanbek”te de çocuğu olmayan Madalkan Hanın hanımı bir bugu tarafından emzirilen çocuğu görür, evine getirir, adını Kurmanbek koyar, bakar, büyütür.²⁵⁵

İşte bu mitolojik anlayış kayberenin (dağ keçisinin) kutsal olduğunu göstermekte. Onun beddusına uğrayan bir avcı biricik oğlundan ayrılmakta. Aksine onun hayır duasını alanlar çok çabuk zenginleşmektedir.

Böylece halk inançlarına göre Kırgızistan’ın kuzeyinde bulunan Issık Göl bölgesinde yaşayan “Bugu” Kabilesinin ilk annesi boynuzlu hanım olmuştur ve o kabile de buna inanmaktadırlar. Bugu Kabilesi’nin anasının sureti Sayan – Altay halklarındaki boynuzlu vahşi hayvanlar ve onların

²⁵³ A. Obozkanov, Aşırılı Aytalıev, Karagul Botom. *Kırgız Adabiyatının Tarihi* (Kırgız el ırçıları), c. V, Bişkek, Şam Basması, 2002. s. 625.

²⁵⁴ K. Kebekova, Mifter cana Ulaşıstar, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 547.

²⁵⁵ Kurmanbek. (Moldobasan Musulmankulov’un varyantı). *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. III, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 157.

arasında totem olarak görülen ceylan anlayışıyla sıkı sıkıya bağlıdır. Bu konuya L. P Potopov²⁵⁶ çalışmalarında önemli bir yer tutmaktadır.

Kırgız yazarları da bugu totemine eserlerinde yer vermişlerdir. Örneğin; Cengiz Aytmatov “Beyaz Gemi” eserinde meşhur duasını Bugu Ana’nın ağzından vermiştir. Şair Aldaş Belekoğlu (1720 – 1780) da Bugu Kabilesi’nin özelliklerini bir şiirinde şöyle dile getirmiştir:

<i>Kutmanduu adam degen arın saktap,</i>	Kutsal insan diye arını korur,
<i>Kuldarın “törgö otur”, dep elge</i>	Yaşlısını “başköşeye oturtur” değer
<i>matkap,</i>	verir,
<i>Ken kazan, sıyçıl boloor katındarı,</i>	Kazanı bereketli, saygılı kadınları,
<i>Keremet Bugu enenin sütün aktap.</i> ²⁵⁷	Keramet Bugu ananın sütünü aklar.

İt totemi de eski zamanlarda çeşitli toplumlarda mevcuttur. Mesela; Moğollar iti ana babaları sayarlar.²⁵⁸ A. P. Okladnikov’un belirttiğine göre, Sahalar’da²⁵⁹ yaygın bir şekilde bilinen totemlerden biri de ittir. Türkmenler’in Ersarı Kabilesi’nde altı tane totem adı tesbit edilmiştir. Hatta Ersarı kelimesinin etimolojisi “sarı it” olarak çevrilmektedir.

Kırgızlar arasında günümüze kadar it ile ilgili çeşitli inançlar korunmuştur. İtin yününü, dişini kutsal sayma ve onları çocukların giysilerine, beşiklerine takma geleneği mevcuttur. Çünkü bunlar, çocukları nazardan korur düşüncesi hâkimdir. Eğer bir ailenin çocuğu olmuyor ya da yaşamayorsa erkek çocuk dünyaya gelir gelmez kulağını deler ve it yünü takarlar. Ayrıca bu durumlarda sarı itin²⁶⁰ yünü çok değerli olur. Bir de yeni doğmuş çocuğa ilk defa gömlek giydireceğinde gömlek önce itin başına

²⁵⁶ S. M. Abramzon. *Kırgız cana Kırgızstandın Tarihı Boyunça Tandalma Emgekter*, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 199.

²⁵⁷ *Muras*. Ed; M. Kurmanalı uulu, Aldaş Belek oğlu bölümü, Frunze, Kırgızstan Basması, 1990, s. 286.

²⁵⁸ T. Bayalieva. *Kırgızdardın Totemdik Köz Karaştarı Cönündö. Din cana Diniy Kaldıktar*, Frunze, İlim Basması, 1972, s. 11.

²⁵⁹ T. Bayalieva, a. g. e. s. 12.

²⁶⁰ T. Bayalieva, a. g. e. s. 13.

giydirir sonra çocuğa giydirirlerdi. Bu uygulamalar Kazaklar arasında da oldukça yaygındır.

Günümüzde de totem tabularının kalıntıları mevcudiyetini sürdürmektedir. Mesela; iti öldürmek yasaktır hatta iti tekmelemek bile yasaktır. Özellikle hamile kadın iti tekmelerse onun çocuğu mutlaka itiy²⁶¹ olarak doğar. Böyle durumlarda çocuğu ölmüş itin başıyla yedi kere yıkarlar ve yedinci günü itin başını beyaz beze sarıp gömerler veya çocuğu itin cesedi bulunduğu yere götürülür. Çocuk üç kere itin yanına yatırılır ve gömleğini çıkarılıp oraya bırakılır.²⁶² Kırgızlar arasında it ile ilgili şöyle bir efsane anlatılmaktadır. Mürküt Kabilesi'nin atası olarak kabul edilen Madamin'in çocukları doğar doğmaz ölür. Yine bir erkek çocuğu dünyaya gelir. Anne çocuğunu ite emzirtir ve ona İtemgen şeklinde ad koyar. Halk arasında itin bu kadar önemli bir rol kazanması belirli bir süreç ve nedenler gerektirir. Burada it ile kurdu ayırmamız gerekir. Kurt ile itin bağlantısı – Kırgız kelime hazinesine şöyle anlatılmaktadır: it - kuş – börü²⁶³. Kırgızlar'ın ilk atalarının hayvanlarla ilişkili olduğunu anlatan efsaneleri Ç. Ç. Valihanov'un çalışmalarında görüyoruz. Yine Ç. Ç. Valihanov'un bize ulaştırdığı it ile ilgili efsanelerden biri şöyledir: Hükümdar kızı kırk kız arkadaşıyla uzaklara geziye çıkmış. Döndüğünde babasının obasının düşmanlar tarafından talan edildiğini ve obada kimsenin kalmadığını görür. Obada sadece bir erkek kızıl it kalır. Nasıl olduysa hükümdarın kızı kırk arkadaşıyla bu kızıl itten hamile kalırlar. Böylece kırk kızın soyundan türemiş millete de Kırgız adı verilir. Günümüzde de Özbekler Kırgızlara "İt Kırgız" derler. Fakat Kırgızlar bunu reddederler ve kendilerinin kayıptan yani bugudan türediklerini söylerler. Bununla ilgili ikinci hikâye ise şöyle anlatılmaktadır. S. M. Abramzon bu hikâyenin çok eski olduğu kanaatindedir. Hükümdar kızının kırk uşağı köpük içip hamile kalırlar. Bu duruma gücenen hükümdar kırk vezirine kızların öldürülmesini emreder. Kırk vezir kızlara kıyamazlar ve onları ıssız bir

²⁶¹ Kırgızlarda yeni doğmuş çocuklarda görünen hastalık. Genelde saçları dökülür.

²⁶² Ç. Valihanov. *Sobr. soç.* c. I, s. 343.

²⁶³ K. Baycigitov, *Kırgız Mifleri, Legendaları cana Ulaştırtı*, Frunze, İlim Basması, 1985, s. 70.

ormana götürüp bırakırlar. Onların peşinden sarı it gelir. Ormanda kırk kız on kız, otuz oğul dünyaya getirirler. İt onlara sürekli yiyecekler getirir, bakar. Çocuklar büyümeye başlar. Onların arasından bir kız ile bir çocuk bizim babamız kim diye ağlar. Anneleri de sizin babanız sarı it der. Yine S. M. Abramzon'un kayıtlarında rastladığımız bir efsane günümüzde yaşayan Çerik Kabilesi'nin türeyişini anlatmaktadır: Adigine ile Tagay yağmaya çıkarlar. Yolda giderken onlar uzaktan bir arhar²⁶⁴ görürler. Onlar arhara yaklaşırlar, o arada arhar ortadan kaybolur. Yalnız beşikte belenmiş çocuğu görürler. Çocuğun dudakları süttür. Bu iki kardeş çocuğu obalarına getirirler. Çocuğu onların kız kardeşi Naal büyütür. Çocuğun karnı büyük olduğu için, Naal çocuğa hep çerdeğim – çeriğim diye sever. Adını da Çerik koyar. İşte bu çocuktan türeyen kabile çerik olmuştur.

Ç. Ç. Valihanov bu efsaneyi başka milletlerin efsaneleri ile karşılaştırmış ve onların yaradılışının totemle bağlantılı olduğu sonucuna varmıştır. Orta Asya'da yaşayan milletlerin efsanelerin çoğunun hayvanlardan türeyişin mitlerden oluştuğunu belirtmiştir.

Kurdun milletler arasında yaygın bir totem olduğu şüphesizdir. Kurt da bugu gibi eski Türk boylarının önemli totemlerinden biriydi. Hepimizce bilinen eski Türk efsanesine göre, boy kurucusunun ömrünü çocukken bir kurt kurtarmıştır. Kurt çocuğa hep et getirmiş ve beslemiştir. Sonra çocuk o kurtla evlenir ve ondan on çocuğu olur. Bu nedenle kurt soyundan türeyen kabilenin Aşina adlı reisi yaşadığı obanın önüne kurdun başını asar.

Bu efsanenin de birkaç varyantı vardır. Bir varyantında kurt çocuğu emzirir. Bilim adamı A. Zuev bu varyantların önemli detaylarına bakarak, bütün varyantların genelinde bir benzerlik olduğuna dikkat çekmiştir.²⁶⁵

²⁶⁴ Dağ koyunun dişisi.

²⁶⁵ S. M. Abramzon. Totem Tüşünüktörünün Kaldıkları, *Kırgız cana Kırgızstandın Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter*, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 199.

Moğolların en büyük kabilelerinden biri olan Besitler, Çano adlı kurttan türediklerine inanırlar. Bununla beraber bilim adamları Özbek, Türkmen ve Sibirya halklarından Buryat, Hakas, Sahalar'da da kurda totem olarak taptıklarını belirtmişlerdir.²⁶⁶

Kırgızlar arasında karşımıza çıkan kurtla ilgili bazı uygulamalar ve örf adetler Türk kökenli başka milletlerde de vardır. Bunlar çoğunlukla kurdun postu, dişi ve tırnaklarıyla ilgilidir. S. M. Abramzon, kurtla ilgili şu efsaneyi Kırgızistan'ın Tiyan – Şan bölgesinde kaydetmiştir. Bir anne babanın erkek oğlu olmuş fakat o beçelmiş.²⁶⁷ Göç ederken onlar çocuğu oraya bırakmak zorunda kalmışlar. Zaman geçmiş, adamın biri oradan geçerken küçük bir çocuğu emziren bir kurt görmüş. Çocuğu kendisiyle beraber götürüp büyütür. Çocuğa Kaaba adını koyar. Çocuğun saçları yele gibi uzar. Bundan dolayı da ona yeleli Kaaba derler. Şu an Kırgızistan'da yaşayan Sayak Kabilesi'nin büyük sülalesinin ilk atalarının adı Kaaba imiş. Onun Ak – Teri ve Boz – Teri adlı nesilleri olduğunu belirtmemiz gerekir.

Böylece Kırgızların atalarından birini kurt emzirmişti. Bununla bağlantılı olarak bilim adamı V. M. Jirmunskiy "Manas" Destanı'ndaki "Manas'ın Oğlu Semetey" bölümündeki ilginç bir noktaya değinmiştir. Destanda Kanıkey kayın validesi Çıyırdı ile Semetey'i alıp Buhara'ya kaçmasını anlatan bölüm dikkat çekicidir. Kanıkey ile Çıyırdı yolda giderken çok yorulurlar. Bay Tereğin gölgesine dinlenmek için oturur ve uyuyakalırlar. Bu arada oraya bir arhar (dağ koyunun dişisi) gelir ve Semetey'i emzirir.²⁶⁸ Hayvanın sütünü emen kahramanlarla ilgili hikâyeler sözlü kültür geleneğinde çok yaygın olan motiflerdendir. Bu motiflerin temelinde totem zamanındaki kabilelerinin ilk atalarının hayvan olduğu anlayışı vardır. Folklorcu R. Kırırbayeva "Manas Destanı'nın Genesizi" adlı çalışmasında; "Türkler'in nesli hakkındaki efsanelerdeki kurtlar Manas'a da yansımıştır. Manas'ın adını "kök

²⁶⁶ V. V. Radlov. *Etnografiçeskiy obzor turetskih plemen Sibirii i Mongolii*, İrkutsk, 1929. s. 32.

²⁶⁷ Beçel – hastalık, kişi çok zayıflar, fazla yemek yiyemez, yürüyemez.

²⁶⁸ Samar, Musaev, *Semetey, Seytek*, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 78.

börü Manas” (gök kurt Manas), “Kök cal Manas” (gök yele Manas) gibi sıfatlar eşlik etmektedir”,²⁶⁹ der.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Kırgızlar arasında kurt ile ilgili bazı uygulamalar hala varlığını sürdürmektedir. Kırgızlar kurdun; çocukları ve hamile kadınları her türlü felaketlerden, hastalıklardan koruduğuna inanırlar. Mesela; yeni doğmuş çocuğun damağına kurdun tükürüğünü sürerler. Böyle yapılan çocukların büyüyünce kahraman olacağına inanırlar. Kurdun dişlerini ve tırnaklarını çocuğun beşiğine takarlar. Bu da çocuğun rahat uyumasını, korkmamasını sağlar, onlar çocuğu korurlar. Kurdun çeşitli uzuvlarını büyükler de hastalıklardan kurtulmak için kullanırlar. Örneğin; Börü çatış²⁷⁰ ile hastalanan adam kurdun postuna sarılıp yatması ve terlemesi gerekir veya kurdun aşığını boynuna takması ve kaşınan yerleri onunla kaşması gerekir. Mide hastalığına yakalananlar ise kurdun safrasını ezerek içerler.

Kırgızlar arasında yaygın olan başka bir uygulama da kurdun veteri (adale ucu) ile ilgilidir. Bu uygulama çoğunlukla hırsızları yakalamak amacıyla yapılmıştır. Halk inancına göre, kurdun veteri ateşte yakınca hırsız da veter gibi kıvrılıyormuş. Hatta hırsızın ölümüne neden olurmuş. Bu inancın Özbekler arasında da yaygın olduğunu L. P. Potapov belirtmiştir.²⁷¹

Orta Asya halkları arasında kök börü²⁷² oyunu herkesçe bilinmektedir. S. P. Tolstov etnografya araştırmalarının sonunda bu oyunun kurt toteminin evlenme düğününün taklidini yapan bir ritüel kalıntısı olduğu sonucuna varmıştır. Bundan dolayı Kırgızlar bugün de kök börüde çekişilen oğlağın etinin şifalık hasiyeti olduğuna inanırlar ve oyun sonunda oğlak hangi eve bırakılırsa hemen o eve gidip etinden yemeye çalışırlar. Eğer oğlağın eti gelen herkese yetmiyorsa et suyundan içerler. Bu örf adet eski devirde olduğu gibi totemin etinden yemenin bir kalıntısı olduğu kanaatindeyiz.

²⁶⁹ K. Baycigitov, *Kırgız Mifleri, Legendaları cana Ulaştırtı*, Frunze, İlim Basması, 1985, s. 107.

²⁷⁰ Vücüda çıkan sivilce. Hastalık.

²⁷¹ S. A. Tokarev, *Rannıye Formı Religii*, Moskva, 1964, s. 45.

²⁷² Kırgızların milli oyunu.

Kırgızlar'ın bazı kabilelerinin kurt adıyla adlandırılması da totemin izleri ile ilişkilidir. Kurda totem demenin başka bir kanıtı da Kırgızlar'ın kurdu kendi adıyla adlandırmayıp “börü” demeleridir.

Eski Kırgızlar'ın mezar kitabelerinde de kurtla ilgili totemin izleri olduğu bellidir. Fakat o döneme ait bilgilerde kurda göre kaplan totemi daha geniş bir şekilde verilmiştir. Örneğin; Bilge Kağan Kitabesi'nde şöyle bir yazı geçmektedir: “Ben yedi kurdu öldürdüm, kaplan ile geyiği öldürmedim.”²⁷³ “Altın Göl” Kitabesi'nde ise: “Siz ok atmasını iyi bilen kahramansınız. Siz zenginleşmeye başladınız ve güçlü adam oldunuz. Kurt kardeşlerini bırakıp mağarasından kaçtı, fakat kaplan bırakıp kaçmadı.” şeklinde yazılar geçmektedir. Yine aynı kitabede şöyle bir malumat karşımıza çıkmaktadır: “Ben kendi hayatım ve kahraman kaplan kabilem ile rahat edemedim.”²⁷⁴ O kendinin şöhretli kaplan kabilesinden ayrıldı ve uzaklaştı.”²⁷⁵ Bu malumatlar da bize kaplan kabilesinin hatta şöhretli, kahraman kabilesinin adını göstermektedir ve kaplan totemine olan bir tabuyu anlatmaktadır.

Kırgızlar kaplanı kutsal hayvan olarak görürler. Bundan dolayı kaplanın tırnaklarını, yününü, kuyruğunun uçlarını çocukların beşiklerine takarlar. Bunlar çocukları nazardan korurdu. Eğer adamın rüyasına kaplan girerse büyük bir iyiliğin işaretidir. Bildiğimiz gibi Kırgızlar'ın kahramanlık destanlarında kahramanın annesi hamile kalınca kaplanın yüreğine aşerermiş. Annenin kaplanın yüreğini şiddetli arzulaması doğulacak çocuğun şer, kahraman olarak doğmasıdır. Halk da o kahramanları “kaplan”, “şer” sıfatları ile adlandırırdı. Bu örnekler Kırgızlar'ın kahramanlık destanı Manas'ta sık sık karşımıza çıkmaktadır.

Türk kökenli halklar arasında yaygın olan totemlerden biri de kartaldır. Kartal totemi Sibiryâ halkında ayrıntılarıyla araştırılmıştır. Mesela; Saha'da

²⁷³ S. E. Malov. *Enskeyskaya Pismennost Turkov*, Moskva, 1952. s. 33.

²⁷⁴ E. Malov, a. g. e. s. 53.

²⁷⁵ E. Malov, a. g. e. s. 54.

kabilelerinin her biri herhangi bir totem hayvanına veya kuşlara tapmışlardır. Bazıları da kendilerinin totemi olarak kartala tapmışlardır ve çadırlarına kartalın tırnaklarını asmışlardır.²⁷⁶ Eski Türkmen – Oğuzlar’ında ve şimdiki Türkmenler’de de kartalın bir totem olduğu kanıtlanmıştır.²⁷⁷ Özbekler arasında da bunlarla ilgili malumatlar olduğunu etnograf T. Bayalieva belirtmiştir.

Kırgızlar arasında kartalın totem olduğuyla ilgili önemli bilgiler yoktur. Belki de Kırgızlar’ın burut kelimesinin etimolojisini “bürkütün” şeklinden değişmiş olabileceği fikri vardır. S. D. Maynagışev’e göre burut etimolojisi “bürküt” kelimesinin değişmiş şeklidir.²⁷⁸ Kırgızlar arasında kartal ile ilgili çok sayıda hurafenin korunması Kırgızlar’da da kartal toteminin olduğu sonucuna varmaktayız. Kartal hamile kadınları ve çocukları her türlü felaketten korur inancı vardır. Bundan dolayı doğum yapmakta zorlanan kadınlara kartal getirirler. Getirilen kartaldan, hamile kadının doğumuna engel olan kötü ruhlar korkup kaçacakları inancı vardır. Bu uygulama önceden Kazaklar²⁷⁹ arasında da yaygındı.

Destanlarda ise kartal kuvvetli ve heybetli hayvan olarak tarif edilir ve onun için alıcı kuş denir. İnsana akıl, yenilik, gençlik, güçlülük alıcı kuş tarafından verilmektedir. Buna bir örnek olarak “Er Töştük” Destanı’ndaki alıcı kuşun Töştük’ü yedi kat yerin altından çıkarmasını gösterebiliriz.

Alıcı kuş, Kırgız destanlarında ve masallarında da sık sık karşımıza çıkmaktadır. Burada kartal, hükümdarlara, kahramanlara yol göstermekte yani onlara rehberlik etmektedir. Mesela; evlenmek isteyen hükümdar ya da kahraman kişi kartalını alıp, kırk veziriyle gezer ve kuşu bıraktığı zaman kuş

²⁷⁶ F. Poyarkov. *Kırgızskiye legendı, sakzki i verovaniya. Pamyatnaya knijka i adres kalendar Semireçenskoy oblasti na 1900 god*, Verniy, 1900, s. 10, 11.

²⁷⁷ T. Bayalieva. *Kırgızdardın Totemdik Köz Karaştarı Cönündö. Doıslamskiye Verivaniye i İh Perejıtki u Kırgızov*, Frunze, İlim Basması, 1972, s. 17, 18.

²⁷⁸ T. Bayalieva, a. g. e. s. 18.

²⁷⁹ S. A. Tokarev. *Rannıye Formı Religiı*, Moskva, 1964, s. 80.

hangi çadıra konarsa o evin kızıyla evlenir. Bu kız mutlaka dünya güzeli ve çok akıllı olur.

Sibiryalı halklarında ise kartal sadece totem değildir, kartalın daha önemli yeri vardır. Kartal yaradılışı canlandıran ve güneşi idare eden güce sahiptir. Bunu dikkate alarak Kırgızlar'daki kartal toteminin tabiat kültürüyle bağdaştırabiliriz.

Kırgızların baykuşu kutsal saymaları ve onun öldürülmesinin sıkı bir şekilde yasaklanması – totemin izleri ve totem tabuları ile alakalıdır. Kırgızların bazı kabileleri baykuş adını taşımaktadır. Günümüzde Solto adlı geniş bir kabilenin Ükü (baykuş) adında sülalesi vardır. Ancak bunların baykuş toteminden türedikleriyle ilgili bilgiler verilmemiştir. Kazaklar arasında ise bununla ilgili çok ilginç bir malumat karşımıza çıkmaktadır: Kazakların Kazbek Kabilesi baykuştan türediklerine inanmaktadırlar. Bundan dolayı onlar yakalanan baykuşları hep serbest bırakırlar. Eğer birisi baykuşu yakalayıp eziyet ederse “ Niye benim babama eziyet ediyorsun?” diyerek kavga bile ederler.²⁸⁰

Kırgızlar baykuşun kutsal olduğuna ve hamile kadınları ve çocukları koruduğuna inanırlar. Hamile kadın kolay doğursun diye üstüne hatta çocuğu olmayan kadınların odasına geceleri baykuş kondururlardı. Beşiklere baykuşun yününü ve tırnağını asmak yaygın bir gelenektir. Günümüzde de genç kızların başlığına takılan baykuşun yünü süs olmaktan öte bu anlayıştan kaynaklanmaktadır.

Kırgızlar arasında küçük algır kuş, doğan (cagalmay) da bir totem olmuştur. Ancak doğan sadece etnonim olmaksızın, Kırgız kabilelerinden Bugu, Sarıbağış, Çerik, Monoldor, Kara bağış, Munguş, Bargı gibi kabilelerin damgası olmuştur. En ilginç de doğan damgası uçan kuş şeklindedir. 1953

²⁸⁰ D. E. Haytun. *Perežitki Totemizma u Narodov Sredney Azii i Kazahstana*, Tadc. gos. un – ta, c. XIV, 1956. s. 99.

yılında Issık Göl bölgesinde etnografya araştırmaları sırasında bu damganın resmi üzengide bulunmuştur. Buna Issık Göl'ün yüksek dağlık bölgelerinde doğan toponimine rastladığını da eklememiz gerekir. Bu bölgede eskiden Yagma adlı bir Türk kabilesi yaşamıştır.²⁸¹ Kırgızların genç kızların baş giysilerine, çocuğun beşiğine kuş tüylerini taktıklarını belirtmiştik. Bu süsler aslında muska görevi görmüş olabilir.

Türkmenler'inin dışında başka milletlerde devenin totem olduğunu kanıtlayan bilgiler yoktur. Ancak Kırgızlar arasında deve ile ilgili pratikler, adetler yaygındır. Bunlar bize devenin bir zamanlar Kırgızlar'da totem olduğunu düşündürmektedir. Kırgız inançlarına göre deve bir zamanlar insanmış, sonradan deve kılığına girmiştir. Baktığımızda devenin insanoğluna benzeyen bazı sıfatları günümüze kadar korunmuştur. Kırgızlar deveyi kutsal hayvan olarak görürler. Onu binek olarak çok az kullanmışlardır. Onu dövmek özellikle başına vurmak yasaklanmıştır.²⁸² Deve doğurduğu zaman ev sahibi çocuğu olmuş gibi üç gün kutlama yapar, devenin üstüne halı serer, başına beyaz örtü örter. Eğer dişi devenin yavrusu ölürse o insan gibi ağlar ve yas tutarmış. Hatta halk arasında yavrusu ölmüş dişi devenin ağıtı bile vardır:

<i>“Cardın başın kıldırıp,</i>	<i>“Uçurumları beraber,</i>
<i>Eerçitpedim botoydu,</i>	<i>Gezdiremedim yavrumu,</i>
<i>Taldın başın sıdırıp,</i>	<i>Dallardaki yapraklarla,</i>
<i>Oynotpodum botoydu,</i>	<i>Oynatamadım yavrumu,</i>
<i>Eki emçegim tirsityip</i>	<i>İki mememin sütüyle,</i>
<i>Emizbedim botoydu...²⁸³</i>	<i>Emziremedim yavrumu...”</i>

Bu ağıt deveye bazı insanlık sıfatları vermektedir.

Kırgızlar eskiden deveyi kurban olarak kesmezlerdi. Deveyi önemli zamanlarda kurban ederlerdi. Mesela; hacca giderken vb. aldığımız bilgilere

²⁸¹ S. M. Abramzon. Totem Tüşünüktörünün Kaldıktarı. *Kırgız cana Kırgızstandın Tarihı Boyunça Tandalma Emgekter*, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 199.

²⁸² S. Atrtokurov, *Kırgız Etnografyası*, Bişkek, KUUU Basması, 1998, s. 90.

²⁸³ S. Attokurov, a. g. e. s. 90, 91.

göre Kırgızlar'ın ataları Şeralı'yı hükümdar seçerken Safid – Bulyand mezarında ak deveyi kurban kesmiştir.²⁸⁴Deve çok kesilmediği için onun eti Kırgızlar'da günlük yemek olmamıştır. Ama halk inancına göre, devenin etinin senede bir defa yenmesi sevaptır.

Kırgızlar'ın bazı kabileleri deve adıyla adlandırılmıştır. Örneğin: Akbuura, Ak boto gibi. Deve totemi özellikle şamanla ilgili kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır. Bakışların çoğu kendilerinin bakışı olmalarında ak devenin rolü olduğunu söylerler, ona saygı gösterirler ve taparlar.

Kırgızlar'ın animizm anlayışında da deve toteminin bazı unsurları korunmuştur. Mesela; kutsal saydıkları mezarların, dağların, pınarların, ağaçların sahibi ak deve olduklarına inanırlar ve oraya gider dua ederlerdi. Özellikle oraya çocuk sahibi olmak isteyen hanımlar gelip dua ederler ve o gece devenin sesini duyabilmek için hiç uyumadan beklerlerdi. Eğer o gece deve sesi gelirse bu iyiye işaret sayılırdı. Bunun sonucu çocuk sahibi olan hanımlar çocuklarının adını “Taylak”²⁸⁵ koyarlardı. Ve hala halk arasında hayvanların pirlerinin olduğuna inanılır. Mesela; koyunun – “çolpon – ata”, sığırınki – “zangi – baba”, yılının ki – “kambar – ata”, deveninki – “oysul – ata” ve saire. Hatta bunlarla ilgili atasözleri vardır: “Mal surasan Çolpon – Ataga bar, hayvan dersen Çolpon – Ata'ya var. D. E. Haytun ve B. Amanaliyev bu fikrin totem ile bağlantılı olduğunu dile getirilmektedir. Bu fikirler her şeyin bir koruyucu ruhunun olduğunu belirten animiz ile sıkı bir şekilde bağlantılıdır. Çok sayıdaki sözlü malumatlara göre onlar “pir” adıyla adlandırılmaktadır ve suretleri adama benzemektedir.

Totemizm dinin ilk şekilleri olduğu bellidir. İnsan yaşamında önemli rolü olan hayvanlar ile bitkilerin din kültürünün önemli nesnesi olması doğaldır.

²⁸⁴ T. Bayaliev. *Kırgızların Totemik Köz Karıştı Boyunça. Doislamskiye Verovaniya i İh Perejiti u Kirgizov*, Frunze, İlim Basması, 1972, s. 20.

²⁸⁵ B. Amanaliyev, *İz İstorii Filosofskoy Misli Kirgizskoy Naroda*, Frunze, Kırgızistan Basması, 1953, s. 27.

1.1.1.6. Hayvanlar Kültü

Göçebe hayat yaşayan Kırgızlar hayvanlara çok önem vermişler ve bundan dolayı da hayvan kültü oluşmuştur. Kırgızlar çok eskiden beri hayvanların koruyucu pirlerinin olduğuna inanmışlardır. Mesela; koyunun – Çolpon Ata, sığırın – Zangi Baba, keçinin – Çıçañ Ata, at sürüsünün ise Kambar Ata'dır, devenin Oysul Ata, geyiklerin ise Kayıperendir.²⁸⁶ Hayvanlarının çoğalmasını isteyenler bu pirlerden yardım istemiş, onlara dua etmişlerdir. Bunların ilk görünüşlerinin nasıl olduğuyla ilgili yorum yapmak mümkün değildir. Ancak bazı araştırmacıların verdikleri bilgilere göre ineğin koruyucu ruhu olan Zengi Ata'nın antropomorfları yarımı insan, yarımı inek şeklinde olduğu söylenmektedir.²⁸⁷ Geyiklerin koruyucu ruhu Kayıperen'i de antropomorfları şekilde olduğu düşünülmekte ve insanoğlunun yetişemeyeceği yüksek tepelerde, dağlarda yaşadığı düşünülmektedir. Ancak onun soyunu kırmamak lazım, onun bedduası insanoğluna kötülük getirebilir. Geyiklerin koruyucu ruhu Kayıperen aynı zamanda totemlik görevi de yapmaktadır. Bunu Bugu Kabilesi'nin ortaya çıkışıyla ilgili efsanelerde açıkça görebiliyoruz.²⁸⁸

A. Divaev'in bir çalışmasında Zangi ve Çolpon Ata ile ilgili şu bilgiler geçmekte: Zangi Ata Şaş'ta doğmuştur. Zangi adını almasının nedeni çok kara ve korkutucu bir surata sahip olmasıdır. O, Tadjı – Hacı'nın oğlu, Hazreti Arslan (ünlü evliya) babanın torunuydu. Zangi Ata, Hacı Ahmet'in beşinci muridi idi. Hacı Ahmet Türkistan'a gömülmüştür. Buna bakarak Zangi Ata'nın aşağı yukarı 850 yıl önce yaşamış olduğunu tahmin edebiliyoruz. O ölünce Şaş'a gömülmüştür. Farsların Raşa – hat kitabında evliyaların hayatlarıyla ilgili bölümünde Zangi – Ata ile ilgili bilgiler de geçmektedir.²⁸⁹

²⁸⁶ Kaada Salttar Ak Batalar, *El Adabiyatı Serisi*, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003. s. 164.

²⁸⁷ K. Kebekova, Mifter cana Ulaştı. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 563.

²⁸⁸ K. Baycigitov, *Kırgız Mifteri, Ulaştırtı cana Legendaları*, Frunze, İlim Basması, 1985, s. 55.

²⁸⁹ K. Baycigitov, a. g. e. s. 84.

Raşaht müellifi Çoplon Ata'nın Semerkant şehrine gömüldüğünü belirtmiştir. Aslında bu fikrin günümüzde maddi bir delilinin varlığı bilinmektedir. Orta Asya'nın en eski şehirlerinden biri olan Semarkant'ın yanında Çuponata (koyun atası) türbesi bulunmaktadır. Bu türbe XV. asrın kırkinci yıllarında kurulmuştur. Bilim adamı Y. Aleskerov, türbenin "Koyun atası" ile bir bağlantısının bulunduğunu belirtmektedir.

Ancak destanlarda hayvanların koruyucu ruhlarından sık sık bahsedilmektedir. Örneğin; Manas Destanı'nda Han Kökötay'ın çocuğu olmuyor. Develerin koruyucu ruhu Oysul Ata kızıl deve Kökötay'ın karşısına gelip ağlayarak çöker. Kökötay devenin üzerindeki kurcunu²⁹⁰ görür. Kurcunda yeni doğmuş çocuk var idi. Bu çocuğu Kökötay evlat edinir.

Hayvanlarla ilgili yapılan uygulamalar Kırgız Sözlü Edebiyat Geleneği'nin "Emgek" (emek) şiirleri türüne girer. Adından anlaşılacağı üzere halkın emeği ile sıkı bağlantılıdır. Örneğin; "Bekbekey", "Şırıldañ", "Op Mayda" gibi şarkılar halkın dileğini, amacını, başarısını belirtmektedir. "Bekbekey" türküsü geceleri hayvanları kurtlardan, kötü ruhlardan, hırsızlardan korumak amaçla kız, gelinler tarafından söylenmektedir.

<i>Ukurugum dolono,</i>	Sırığımın ucu akdiken,
<i>Uuru, börü colobo.</i>	Hırsız ile kurt yaklaşma.
<i>Kamçının sabı dolono,</i>	Kamçımın sapı akdiken,
<i>Kaapır uuru colobo!</i>	Kâfir hırsız yaklaşma!
<i>Uuru kelse uştaybız,</i>	Hırsız gelirse yakalarız,
<i>Betin ayra muştaybız.</i>	Yüzünü yırtar vururuz.
<i>Tündö – tündö cügürgön,</i>	Gece – gece koşturan,
<i>Tülkünün kolu sögülsün.</i>	Tilkinin kolu sökülsün,
<i>Tün uykusun üç bölgön,</i>	Gece uykuyu üç bölen,
<i>Karışkırdın kanı tögülsün.</i>	Kurdun kanı dökülsün.
<i>Bekbekey kaçtı, bel aştı,</i>	Bekbekey kaçtı geçit geçti,

²⁹⁰ *Manas*, II. Kitep, Bişkek, Kırgızstan, 1995, s. 149.

<i>Saksakay kuup adaştı,</i>	Saksakay kovalayıp kayboldu,
<i>Bekbekey, Saksakay u – u – u.</i>	Bekbekey, Saksakay u – u- u.
<i>Bekbekeydi men aytsam,</i>	Bekbekeyi ben söylersem,
<i>Berer beken kedayım.</i>	Verir mi bana Allahım.
<i>Saksakaydı men aytsam,</i>	Saksakayı ben söylersem,
<i>Saktaar beken kedayım.</i> ²⁹¹	Korur mu beni Allahım.

Gelinler bu türküleri söyleyerek uyuyakalmamak için kendilerini oyalamışlar. Folklorcu S. Zakirov “Bekbekey” türküsünden yola çıkarak şu fikre varmıştır: “Eskiden hayvanları bek (sağlam), sak (dikkatli) korumak için ahırın her tarafında duran görevliler birbirlerine seslenirlerdi. Hayvanlara bakan gelinler kendi duygularını nağmeli türkülerle belirtmiş, “bek bol” (sağ ol), “sak bol” (dikkatli ol) kelimelerini türkünün ritmine göre bek.. bek...ey.., sak ..sak...ay diye söylemişlerdir. Sonradan bölünerek söylenen sözler birleşmiş Bekbekey, Saksakay olsa gerek”.²⁹² Günümüzde de hem “Bekbekey” hem “Şırıldan” türküleri halk tarafından sevilerek söylenmektedir.

“Şırıldan” türküsü göçebe hayat yaşayan Kırgızların, hayatlarında önemli rolü olan atlara olan sevgi ve saygısından ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Şırıldan Kırgızlar arasında geniş bir şekilde yayılmış, çok eskiden ortaya çıkmış emek türkülerinden biridir. At sürüsüne bakmak zor bir işti. Özellikle kış mevsimlerinde, ayazlı günleri, aysız gecelerde söylenen, yoksulluk içinde yaşayan, zenginlerin atlarına bakarak geçimini sağlayan yiğitlerin türküsüdür, Şırıldan:

<i>Şıp – şırıldan şır eken ey,</i>	Şıp şırıldan şır imiş hey,
<i>Cılkıçının ırı eken.</i>	At çobanının ırı imiş hey.
<i>Karıların narkı eken ey,</i>	Yaşlıların âdeti imiş hey,
<i>Cigitterdin aytı eken ey.</i>	Yiğitlerin bayramı imiş hey.
<i>Cılkıçının muruntan ey,</i>	At çobanının eskiden hey,

²⁹¹ S. Attokurov, Eldik Oozeeki Çıgarmalar. *Kırgız Etnografyası*, Bişkek, KMUU Basması, 1998, s. 163.

²⁹² T. Tanayev, *Kırgız Folklorundaki Liriklik Canlılar*, I. kitep, Kırgız Uluttuk İlimder Akademiyasının Tüştük Bölümü, Oş, OMU Basması, 1998, s. 18.

*Aytıp cürgön saltı eken ey.*²⁹³

Söylediği ırı imiş hey.

Halk, sözün sihirli gücüne inanmakla beraber tabiatın olağanüstü, esrarengiz gücünden umut ve iyilik ummuşlardır. Bundan dolayı da hayvanları, insanları iyileştirmek için, avcılık, çiftçilik işlerinde başlarına gelen kötülüklerden arınmak için çeşitli uygulamalara başvurmuşlardır. Hayvanlarla ilgili uygulamalar ilkbaharda hayvanların yavrulamaya başladığı ve sonbaharda hayvan sahiplerinin hayvanlarını kışlaklarına sürüp, kara kışa hazırlanmaya başladıkları zamanlarda yapılır. Bir kabilenin üyeleri çoluk çocuk, büyük küçük demeden bir yere toplanır, evden her çeşit yemek getirilir. Bu sırada kurban edilecek hayvanları da getirirler. Aksakallardan biri kudaya, yere, suya seslenir, onları kazadan beladan, hastalıklardan koruması için dua eder. Aynı zamanda bu duaları hayvanları için de yaparlar. Hayvanların kara kışı ölmeden atlatmaları için, yavrularının sağ salim büyümeleri için dua eder. Sonra kurban keser, etini pişirir, evden getirdikleri yemeklerle beraber yerler, en sonunda da Cer – Su kudayı adına dua ederler. Kırgızlar evlerine misafir geldiği zaman hayvan keserler. Gelen misafirler kesilecek olan hayvana dua eder. Duanın temelinde hayvan sahibine iyilik, şans, sağlık dilemek yatar. Örneğin hayvan keserken şu dualar okunmaktadır:

*Ayrı müyüz, aç a tuyak,
Erte baktık, keç kayttık.
Calınmak bizden,
Calgamak sizden,
Canıñ kudaaga,
Soobuñ bakkanga,
Oomiyin!*²⁹⁴

Ayrı boynuz, çatal tuyak,
Erken baktık, geç döndük.
Yalvarmak bizden,
Yardım etmek sizden,
Canın Allah'a,
Sevabın bakan adama,
Amin!

Koyuna dua:

*Telegeyiñ tegiz bolsun,
Örüşüñ semiz bolsun,*

Her şeyin tam olsun,
Avlun semiz olsun,

²⁹³ T. Tanaev, *Kırgız Folklorundaki Liriklik Canlar*, I. kitep, Kırgız Uluttuk İlimder Akademiyasının Tüştük Bölümü, Oş, OMU Basması, 1998, s. 23.

²⁹⁴ Üsöyün Acı. Kırgız Elinin Diniy İşenimi cana Salt – Sanası Cönündö, bkz. *Kırgızdar*, c. IV, Sancıra, Tarih, Muras Önörü, Ed; K. Cusupov, Bişkek, Uçkun Basması, 1993. s. 512.

*Tubar maliñ egiz bolsun,
Soygon koyuñ semiz bolsun!
Aydan cıldan aman çıkkın,
Elge – curtka cakkın,
Dastorkon menen peyiliñden,
Şıbaga ırıs tapkın!
Oomiyin!*

Hayvanların ikiz olsun,
Kestiğin koyun semiz olsun!
Aydan yıldan esen çıkın,
Halkın yurdun sevsin,
Sofran ile insafından,
Bol rızkı bulun!
Amin!

Keçiye dua:

*Eçkiñ tuusa, ulagı egiz bolsun,
Eki cılda bir eçkiñ segiz bolsun!
Küzündösü kötörüp soygonuñda,
İçinen çara çara may çıgıp,
Semiz bolsun! Oomiyin!²⁹⁵*

Keçin yavrularsa, yavrusu ikiz olsun,
İki yılda bir keçin sekiz olsun!
Sonbaharda getirip kestiğinde,
Karnından kap kap yağ çıkıp,
Semiz olsun! Amin!

Kırgızlar ata “at adamdın kanatı”, atsız yiğit – kanatsız kuşa benzer”, atlılar yaylada, atsızlar tutsakta”, “at hayvanın asili”²⁹⁶ gibi atasözleriyle ne kadar değer verdiklerini göstermişlerdir. Halk arasındaki söylentilere göre at, altmış yaşına kadar yaşayabilmektedir.

At sürüsüne veya taya dua:

*Örüşüñördö mal caylasın,
Kazanıñarda may kaynasın!
Üyüñörgö bakıt kuşu konup,
Taylarıñar talaalarda tayrañdasın!
Başıñardan bakıt keptesin,
Başkanın kargışı ceptesin.
Baldarıñar çeçen bolsun,
Baarı tuugandar esen bolsun.
Aygırıñar ündüü bolsun,
Koçoruñar cündüü bolsun.
Korooñor kıktuu bolsun,*

Avlunuza hayvanlar dolsun,
Kazınızda yağ kaynasın!
Evinize mutluluk kuşu konup,
Taylarınız tarlada oynasın!
Başınızdan şans eksik olmasın,
Başkaların bedduası gelmesin.
Çocuklarınız çeçen olsun,
Akrabanız bütün esen olsun.
Aygırınız sesli olsun,
Koçunuz yünlü olsun.
Avlunuz bereketli olsun,

²⁹⁵ Üsöyün Acı. Kırgız Elinin Diniy İşenimi cana Salt – Sanası Cönündö. *Kırgızdar*, c. IV, Sancıra, Tarih, Muras Önörü, Ed; K. Cusupov, Bişkek, Uçkun Basması, 1993 s. 512.

²⁹⁶ S. Attokurov, *Kırgız Etnografyası*, Bişkek, KМУU Basması, 1998. s.85.

*Koñşuñar ıktuu bolsun.
 Ögüzünör güçtü bolsun,
 Uyunar süttüü bolsun.
 Kuru sayıñardan suu aksın,
 Kılğan işiñer elge caksın!
 Oomiyin!²⁹⁷*

Yaşadığınız yer rahat olsun.
 Öküzünüz güçlü olsun,
 İneğiniz sütlü olsun.
 Kuru derenizden su aksın,
 Yaptığınız işi halk beğensin!
 Amin!

Dinî inançlarına hayvancılıkla ilgili uygulamaları da dâhil edebiliriz. Mesela; inek yavruladığı zaman yapılan dualardan biri de “kılloo kılloo” duasıdır. Bu dua halk arasında çok yaygındır. İneğin ilk sütünü sağdıktan sonra pişirirler, konu komşuyu çağırıp ikram ederler ve kalanını yeni doğmuş tosunun alnına üç kere sürerler ve “bin ineğin başı ol” diyerek hayvan sahibi tarafından şu dualar okunur:

*“Kılloo - kılloo torpogum,
 Kamış tolgon karala,
 Kalın uy bol torpogum.
 Tokoy tolgon torala,
 Top uydan bol torpogum.
 Karagay otun artkanda,
 Kaykalaba torpogum.
 Tezek otun artkanda,
 Termelbegin torpogum.
 Kılloo – kılloo torpogum.
 İlgeri bassan uuru alat,
 Kiyin kalsan börü ceyt.
 Akılman torpogum,
 Orto cerden çıkpay cür...”²⁹⁸*

“Kılloo – kılloo tosunum,
 Kamış dolu kara ala,
 Kalın inek ol tosunum.
 Orman dolu doru ala,
 Çok inek ol tosunum.
 Sırtına odun yükleyince,
 Belini bükme tosunum.
 At tersi yükleyince,
 Sallanmayın tosunum.
 Kılloo – kılloo tosunum.
 Önde yürürsen hırsız çalar,
 Arkada kalırsan kurt yer.
 Akıllı tosunum,
 Hep ortadan çıkmayın...”

Buna benzer diğer bir *uygulama* da koyun, inek, keçi gibi hayvanların yavrulamadan sonra yavrusu ölürse yapılır. Buna “*mal telüü*” derler. Yavrusu

²⁹⁷ Talıp Moldo. Sancıra, Tarih, Muras Önörü, bkz. *Kırgızdar*, Ed; K. Cusupov, Bişkek, Kırgızistan Basması, 1993, s. 512.

²⁹⁸ S. Attokurov, Dindik İşenimler, bkz. *Kırgız Etnografyası*, Bişkek, KМУU Basması, 1998, s. 137. Daha geniş bilgiler için bkz. M. Bogdanova. *Kırgızskaya Literetura*, Moskova, 1947.

ölen hayvanın sütünün kesilmemesi için, ölen yavrunun derisini yüzüp başka yavrunun üstüne örter ve onu yavrusu ölen hayvana emzirtmeye çalışırlar. Bunum tam tersi de yapılır. Yavrusu değil, hayvanın kendisi ölürse, yavruyu başka bir hayvana emzirttirilir. Örneğin; yeni doğmuş ama annesi ölmüş kuzuyu başka koyuna emzirttirirler. Bazen hayvanların yavruladığı zaman kendi yavrularını emzirmeyip huysuzluk yaptıkları olur. Bu durumda ise şu dualar okunur:

*“Tşoy, tşoy, tşoy koyum,
Öz balandı cerisen,
Öz başına körünsün.
Tşoy, tşoy, tşoy koyum,
Karaldı balan cerisen,
Kak, başına körünsün.
Tşoy, tşoy, tşoy koyum,
Maaratıp balan cerisen,
Balaket saga körünsün.
Tşoy, tşoy, tşoy koyum,
Özündün kozun boluçu,
Telibesem maga caman,
Telinbesen saga caman.
Astında kozu maaratıp,
Acalındın cetkeni,
Öz balandı cerisen,
Balakettin barısın,
Körsötömün közünö,
Kıynaba meni ee dep,
Dalay korduk işterdi,
Körsötömün özünö...”²⁹⁹*

Tşoy, tşoy, tşoy koyunum,
Kendi yavrunu yadırgarsan,
Kendi başına gelsin.
Tşoy, tşoy, tşoy koyunum,
Canın yavrunu yadırgarsan,
Tam kafana gelsin.
Tşoy, tşoy, tşoy koyunum,
Meleyen yavrunu yadırgarsan,
Felaket sana gözüksün.
Tşoy, tşoy, tşoy koyunum,
Kendi kuzun idi,
Emizdirmezsem bana kötü,
Emizdirmezsen sana kötü.
Altında kuzuyu meleten,
Ecelinin geldiği,
Kendi yavrunu yadırgarsan,
Felaketin hepsini,
Göstereceğim gözüne,
Zorlama beni ee deyip,
Her türlü kötülüğü,
Yapacağım kendine...”

²⁹⁹ M. Bogdanova. *Kirgizskaya Literatura*, Moskova, 1945, s. 156.

Kırgızlar günümüzde de koyunların yavruladığı mevsimin sonlarına doğru (baharda mart, nisan ayları) kurban keser, konu komşusunu yemeğe davet eder, bağış yapar. Gelenler ve ev sahipleri koyunların koruyucu ruhu Çolpon Ata'ya, koyun sürüsünün çoğalması için, onları kötülüklerden, hastalıklardan koruması için dua ederler.

Yukarıda gösterdiğimiz örnekler Kırgızlar'ın hayvancılıkla ilgili inançlarını göstermektedir. Görüldüğü gibi göçebe hayat yaşayan Kırgız halkı her hayvanı ölümden, kötülüklerden kurtarmaya çalışmış, onların koruyucu ruhlarından yani pirlerinden ve Tanrıdan medet ummuşlardır.

Kırgızlar arasında hayvancılıkla ilgili dini inançlar ve uygulanan pratikler Ekim Devrimi'ne kadar varlığını güçlü bir şekilde sürdürmüş, günümüzde de izini kaybetmen devam ettirmektedir. Geçimini hayvancılıkla sağlayan Kırgız Türkleri hayvanları o kadar benimsemişler ki takvimlerini bile hayvanların adlarıyla adlandırmışlardır. Örneğin; bugu (geyik) mayıs ayı, kulca (dağ geyiği çeşidi) haziran, teke (keçinin erkeği) temmuz ayıdır.³⁰⁰ Sovyetler döneminde ay adları Rusçadaki gibidir. Kırgızlar 1991'de bağımsızlığını kazandığı dönemden beri ay adları hayvan takvimi ile adlandırılmaktadır.

Takvimle ilgili anlatılan bir efsane şöyledir; eskiden bütün hayvanlar toplanmış, günün çıktığını kim ilk önce görürse, o yılbaşı olur, demişler. Deve, hayvanların en büyüğü benim, günün çıkışını benden başka kim görür, tabi ki ben yılbaşı olurum, der, umursamadan yatar. Deve dediği gibi günün çıkışını ilk görür, ancak devenin kulağına girip saklanan fare, güneşin çıkışını ilk ben gördüm, diye bağırır. Bundan dolayı fare yılbaşı olmuş da, deve yıl olamamış.

³⁰⁰ S. Attokurov, Eldik kalendar. *Kırgız Etnografyası*, Bişkek, KMUU Basması, 1998, s. 159.

Kırgızlar takvimde yer alan ejderha ile domuzun adlarını direk söylememek için “uluu” ve “kara geyik” olarak değiştirmişlerdir. Çünkü onların kötü güçleri olduğuna düşünmüşlerdir. Kurda da “börü” demeleri tabu olduğundan, onun adını söylemekten çekinmişlerdir.³⁰¹

İnsanlar hayvanların tabiatına göre yorum yapmış ve inanışlar ortaya koymuşlardır. Yılan yılından korkarlardı. Hep kötülüklerin, zorlukların olacağına inanırlardı. Koyun yılında hasatın bol olacağına, refah olacağına inanmışlardır. Bundan dolayı da koyun piri olan Çolpon – Ata’dan sağlık, mutluluk, çok hayvan dilemişler, hayvanlar arasındaki gök veya ak koça zil ve gök bez bağlayıp bakmışlardır.³⁰² Görüldüğü gibi yıl takvimine de totem anlayışı, hayvan kültü yansımıştır.

Bilim adamı N. S. Smirnova, hayvanların koruyucu ruhları olan şahısların ilk önce antropomorflu (insan biçimli) olarak eski sıfatları taşıdıklarını, sonradan İslam dinin tesiri altında kaldığını belirtmiştir.

Görüldüğü gibi hayatını hayvancılıkla geçiren Kırgızlar, hayvanlarına önem vermişler ve bundan dolayı her çeşit uygulamalara başvurmuşlardır. İslama kadar hayvanlarının kış şartlarını telef olmadan atlatmaları için, bol ot ve iyi hava şartlarını Gök Tanrıdan diliyorlarsa, İslamdan sonra ise Allah başta olmak üzere veli gibi İslami şahıslara bırakmıştır.

³⁰¹ B. Soltonev, Kırgızlarda Cıl Esebi, bkz. *Kırgızdar*, c. I, Ed; K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993, s. 585.

³⁰² K. Baycigitov, *Kırgız Miftiri, Legendaları cana Ulamıştarı*, Frunze, İlim Basması, 1985, s. 81.

1.2. İSLAM DİNİ KÜLTÜR ÇEVRESİNDE KIRGIZLAR

1.2.1. İslamiyet'in Kırgızlar Arasında Yayılışı

İslam, Türkler arasında VIII. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlamış, bu süreç Türk toplulukları arasında XVI. yüzyıllarda önemli ölçüde tamamlanmıştır. Ancak Kırgızlar gibi göçebe Türklerde bu süreç XVIII. yüzyıla kadar sürmüştür.

Bu durumda Kırgızların İslamı kabul etme sürecini Karahanlılar, Çağataylar ve Hokand Hanlığı dönemleri olmak üzere üç zaman dilimine ayırabiliriz.

Kırgızlar, Karahanlılar döneminde Tanrı Dağları, Pamir Dağları, Talas Irmağı boyları ve Yedi Su bölgesinde yaşamışlardır.³⁰³ 932 yılında Satuk Buğra Han Karahanlılar Devletini kurduktan sonra kendine bağlı olan kabileler arasında İslam dinini yaymaya başlamıştır. Bu kabileler arasında Kırgızlar da vardı.³⁰⁴ İşte bu devirlerde İslam dinini kabul etmeye başlayan Kırgızların örf adetlerinde, gelenek göreneklerinde değişimler olmaya başlamıştır. Ancak inançları Uygur vb kabileler kadar değildi. Kırgızlar “Allah”a Farsça “Kuday” derlerdi. Aynı zamanda geleneksel Türk dinine göre “teñir” de derlerdi.³⁰⁵

Karahanlılar döneminde Kırgızların İslam dinini kabul etmelerinde bazı sosyal, kültürel ve ekonomik faktörlerin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bilindiği gibi Kırgızlar doğu - batı ve kuzey – güney ticaret yolları üzerinde yaşamış, Müslümanlarla ticari ilişkiler kurmuşlardır. IX. yüzyılın ortalarından

³⁰³ A. Baytur, *Kırgız Tarihünün Leksikaları*, 2. kitep, Bişkek, Uçkun Basması, 1992. s.14.

³⁰⁴ U. A. Şarşenaliev, *İslamın Kırgızstandağı Ordu*, İslam V İstorii Kırgızskoy Gosudarstvennosti (mejdunarodnaya naučno – praktičeskaya konferensiya, posviyaşennaya godu kırgızskoy gosudarstvennosti), Bişkek, 2003. s. 168.

³⁰⁵ A. Baytur, *Kırgız Tarihünün Leksikaları*, 2. kitep, s. 25.

itibaren Arap kervanlarıyla ekonomik ilişki içine girdikleri kaydedilmiştir.³⁰⁶ Böylece Karahanlılar döneminde İslam dinin yayılmasında rol oynayan en önemli faktörlerden birinin ticari ilişkiler olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Arap tacirleri sadece iş adamı olmakla kalmamışlar, İslam tebliğcisi olarak İslam inancını ve kültürünü de taşımış ve tanıtmışlardır.

XVII. yüzyılın ilk başlarından itibaren Tanrı Dağları'nın eteklerinde yaşayan Kırgızlar'ın çoğu İslam dinine girmiştir. Çünkü bu devirde sofiler Kırgız kabilelerinin arasına gelip, İslam dinini yaymak için çalışmışlardır. Özellikle Kaşkar bölgesinin sofilerinden ilk önde gelenlerinden Mahmud Azam'ın en küçük oğlu Hoca Ishak, Kırgız sahasında gelip İslam dinini yaymıştır. Tarihi rivayetlere göre Hoca Ishak Kırgız bölgelerinde on iki yıl kalmıştır ve üç yüzden fazla kâfiri Müslüman ettim, demiştir.³⁰⁷

Türkistan'da medreselerin ortaya çıkması ve kısa sürede bu eğitim kurumlarının yaygınlaşması kültürünün yerleşmesine zemin hazırlamıştır. Medrese hocaları, düşünürler, mutasavvıflar, din adamları İslam dininin yayılmasında büyük önem taşımışlardır. Ortaçağ'da Harezm, Merv, Buhara, Semerkant, Margulan, Fergana, Kazan, Ufa gibi yerler önemli ilim merkezleri haline gelmiştir. Bütün bunlara rağmen, Karahanlılar döneminde dağlarda ve yüksek yaylalarda yaşayan hayvancılıkla uğraşan göçebe Kırgızlar'ın İslam dinine tamamen geçemedikleri görülür.

³⁰⁶ Bartold, *Kırgızdar*. (Kırgız cana Kırgızstandın Tarihı Boyunça Tandalma Emgekter) “Kırgız Respulikasında gumanitardık bilim berüünü özgörtüü” programması, Bışkek, 1997. s. 143.

³⁰⁷ A. Baytur, *Kırgız Tarihının Leksiyaları*, Bışkek, Uçkun Basması, 1992, s. 73. S. Attokurov, *Kırgız Etnografyası*, s. 73, Bışkek, KМУU Basması, 1998. s. 73.

1.2.2. Hoca Ahmet Yesevî ve Tarikatların Etkisi

Ahmet Yesevi XII. yüzyıldaki Karahanlılar zamanındaki Türk şairi ve mutasavvıfıdır. Şimdiki Güney Kazakistan'da Yassi (sonradan Yesi Türkistan olmuştur) şehrinde dünyaya gelmiştir. Doğum yılı belli olmamakla beraber, 1166 yılında vefat ettiği bilinmektedir. "Divan – ı Hikmet" onun şiirlerinin toplandığı eserdir. Ahmet Yesevi'nin bu eserinin göçebe Türkler arasında İslam dininin yayılmasında çok önemli rolü olmuştur. İslam dininin yayılmasında görev alan hocaların ellerinden düşürmedikleri eserlerden biri bu kitap olmuştur.³⁰⁸

Ahmet Yesevi'nin şiirleri Türkistan'da hızlı yayılmıştır, Müslüman halk onun bu eserini Kur'an-ı Kerim gibi kutsal saymıştır. İslam dinin Kırgızlar arasında yayılmasıyla beraber onun adı Kırgızlar arasında Sofi Aldayar³⁰⁹ olarak bilinmiştir. Onun şiirlerini dervişler, duvanalar o kadar çok söylemişler ki Kırgız sözlü geleneğinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir:

<i>Üyüm – üyüm debegin,</i>	Evim –evim demeyin,
<i>Üyün kalar kün bolor.</i>	Evin kalır bir günü.
<i>Malım, malım debegin,</i>	Malım mülküm demeyin,
<i>Malın kalar gün bolor.</i>	Mülkün kalır bir günü.
<i>Üyüm – üyüm debegin,</i>	Evim - evim demeyin,
<i>Üyün talaa çırpığı.</i>	Evin tarla ağacı.
<i>Malım – malım debegin,</i>	Malım mülküm demeyin,
<i>Malın talaa çımçıgı.</i>	Hayvanın tarla kuşu.
<i>Alla üy, alaa üy.³¹⁰</i>	Allah ev, Allah ev.

Ahmet Yesevi İslam dinin yayılmasına etkin bir şekilde hizmet ettiğinden dolayı onun şöhreti artmış ve onu evliya gibi görmüşlerdir. Ününden dolayı onun Türkistanda'ki mezarını sonradan Emir Timur

³⁰⁸ B. U. Urstanbekov, T. K. Çoroev, *Kırgız Tarihi kısaca ensklopediyalık sözdük*, Kırgız Sovyet Ensklopediyasının Başkı Redaksiyası, Frunze, 1990. s. 66.

³⁰⁹ A. Akmatiev, Kulkocoakmat – Ahmet Yasavi, bkz, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. IV, Bişkek, Şam Basması, 2002, s. 93.

³¹⁰ A. Akmatiev, a. g. e. s. 94.

korumaya almış ve “Medine’de Muhammed, Türkistan’da Ahmet”³¹¹ sözü kalmıştır. Emir Timur’un yaptırdığı mezar Ahmet Yesevi’nin şöhretini arttırmış hem de eserinin halk arasına daha çok yayılmasında yardımcı olmuştur. Hacca gidemeyen Müslümanlar Ahmet Yesevi’nin mezarına gitmiş, dualarını etmişlerdir. Kısacası Türkistan’da uzunca bir süre onun hikmetlerini bilmeyen kalmamıştır.

Ahmet Yesevi’nin şiirlerindeki ana motif Allah’ın tekliği, ona ve peygamberlere imandır. O, Muhammed peygamberin ömrünü şöyle anlatmakta:

*On segiz min aalamga uluk bolgon Muhammad,
Otuz üç min saabaga ıyık bolgon Muhammad,
Aç cılanaç alsızga kanaagatçıl Muhammed,
Kaarluu, zaarluu zulumga şafaagatçıl Muhammad.
Tün uykusun min bölüp kuran aytkan Muhammad,
Karıptarga kayırımın ulam aytkan Muhammad,
Coldon azgan azginga col azıktuu Muhammad,
Kimgе emne zar bolso mol azıktuu Muhammad...
Dartuulardın dartına daba bolgon Muhammad,
Camandıkka cakşılık cana bergen Muhammad.*³¹²

On sekiz bin dünyaya ulu olan Muhammed,
Otuz üç bin yerde kutsal olan Muhammed,
Aç, çıplak halsize yardım eden Muhammed,
Acımasız zülme karşı koyan Muhammed.
Gece uykusunu bin bölüp dua okuyan Muhammed,
Gariplere yardımın esirgemeyen Muhammed,
Yolda geçen garibe yol gösteren Muhammed,
Muhtaç olan herkese yemek veren Muhammed,

³¹¹ *Medinede Muhammet Türkistan’da Xoca Akmet* (Hoca Ahmet Yesevi Hikmetleri), Ed. Anna Övezov, Moskova, 1992.

³¹² A. Akmatalliev. Kulkocakmat – Ahmet Yesevi. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. IV, Bişkek, Şam Basması, 2002, s. 95.

Dertlilerin derdine deva olan Muhammed,
Kötülüğe iyilik veren dahi Muhammed.³¹³

Ahmet Yesevi, peygamberlerin hayatını rehber edinmiştir. Bu sebeple hiç malk mülk sahibi olmamış, Allaha hizmet etmiştir. Bu da halkı inadırmanın kolay yollarından biri olmuştur. Bundan dolayı Ahmet Yesevi altmış üç yaşında Muhammed peygamberin yaşına geldiğini hatırlar, elindekileri fakirlere dağıtır ve yeraltına kazdığı çukurda kırk gün çıkmadan yaşar. Bunu günahlardan arınma olarak anlatır³¹⁴.

Ahmet Yesevi'ye göre ölüme Allah'ın ak yoluyla gidilmesi gerekir. Akı kara demeden, birilerini kandırmadan, helal yaşamak lazımdır:

<i>“Tandap tattı cegender,</i>	Lezetten seçerek yiyender,
<i>Atlas – kımkap kiygender,</i>	İpek – kürk giyenler,
<i>Altın takka mingender,</i>	Altın tahta binenler,
Cer menen cer bolup catmakçı”. ³¹⁵	Yer ile yer olarak yatacaklar,

diyerek ölümün herkes için aynı olduğunu, sadece Allah'ın birliğini anlatmayı amaç edinir. Ahmet Yesevi'nin eserlerinde kıyamet teması çok geniş bir şeklide anlatılmış ki Orta Asya'nın Mahtumkuli, Dulat, Maylıkoco, Medilkoco, Mayköt, Şortonbay, Kalıgul, Arstanbek, Moldo Kılıç gibi halk şairleri de bu anlatımlardan etkilenmişlerdir. Özellikle Kalıgul'un, Arstanbek'in, Moldo Kılıç'ın “Dar Zaman”, “Son Zaman”, Zar Zaman” gibi eserlerin oluşumunu Yesevi Hikmetleri'nde aramak lazım.

<i>“Türkstanda mazarı,</i>	“Türkistan'da mezarı,
<i>“Hikmet” sözü cayılıp,</i>	“Hikmet” sözü yayılıp,
<i>Bizge kaldı kazalı”.³¹⁶</i>	Bize kaldı eseri”,

diye yazan Moldo Kılıç gibi Aldaş Moldo da benzer mısralar kaleme almıştır:

³¹³ U. Botobekov. Aalamdı Aylantkan Aalım Mevlana cana Anın Orta Aziya Adabiyatına Tiygizgen Taasiri. *Kırgız Adabiyatı Gazetesi*, 20. Ekim, 2007.

³¹⁴ Daha geniş bilgiler için bkz, Kemal Erarslan, *Divan – ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.

³¹⁵ *Kırgız Poeziyasının Antologiyası*, Bişkek, 1999, s. 220.

³¹⁶ A. g. e. s. 225.

<i>Oşol zaman baarı öttü,</i>	O zamanlar geçti, gitti,
<i>Neçen kıyın er öttü.</i>	Çok sayıda er göçtü,
<i>Koco Ahmet Yassavı,</i>	Hoca Ahmet Yesevi,
<i>Kausul Agzam pir öttü.</i> ³¹⁷	Gavsü'l - Azam pir göçtü.

Görüldüğü gib Ahmet Yesevi'nin "Hikmeti" birçok şairin eğitiminde büyük etkisi olmuştur.

Ahmet Yesevi, Türk boyları arasında XII. yüzyılda gösterdiği faaliyetleriyle halkın gönlünü kazanmış, "Pir – i Türkistan" unvanına layık görülmüş ve Türkistan'da en yaygın tarikat olma niteliğini korumuştur. Ahmet Yesevi'nin Hikmetleri'nin Sırderya üzerinden Kırgızlar'a ulaştığı, çok derin ve güçlü bir etki alanına sahip olduğu bilinmektedir.³¹⁸ Ahmet Yesevi'nin menkabeleri, üçüncü halifesi olan, halk arasında Hâkim Ata olarak tanınan Süleyman Bakırgani tarafından Kırgızlar arasında yayılmıştır. Bu dönemde Yesevilik aracılığıyla Kırgızların da yoğun bulunduğu Yedi Su bölgesinde hızlı ve güçlü bir şekilde Müslümanlığa geçme akımı başlamıştır.³¹⁹

Tarikat kelimesi Arapça bir kelime olmakla beraber "yol" anlamına gelmektedir. Sofu kelimesi de Arapça "sofiy" (koyunun yünü) kelimesinden gelmiştir. Çünkü sofular ilk zamanlarda kendilerini başkalarından ayırt etmek için koyunun yününden yapılmış kaftan giyerek gezerlermiş.³²⁰ Sofilik VIII. – IX. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamış, X. – XII. yüzyılda tam olarak şekillenmiştir.³²¹

Yesevilik tarikatı iyilik için mücadele etmeyi, kötülüklerden korunmayı, Allah'ı akıldan çıkarmamayı destur edinmiştir. Tarikat; sözünü tutmak,

³¹⁷ Daha geniş bilgiler için bkz, F. Köprülü, "*Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar*", 2, 3, 4, bölüm, 8. baskı, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993, s. 28 – 86.

³¹⁸ S. Erşahin. *Kırgızlar ve İslamiyet, Göçebe Bir Türk Boyunun İslamlaşma Tarihi Üzerine Bir Deneme*, Sek Yayınları, Ankara, 1999. s. 55.

³¹⁹ F. Köprülü. "*Ahmet Yesevi*", İ. A. I s. 211.

³²⁰ A. Baytur. *Kırgız Tarihünün Leksikaları*, Bişkek, Uçkun Basması, 1992, s. 80.

³²¹ B. U. Urstanbekov, T. K. Çoroev, *Kırız Tarihi kıskaçça ensklopediyalık sözdük*, Frunze, Kırgızstan Basması, 1990, s. 162.

dediklerini yapmak, şehirlerin sırlarını saklamak ve dürüstlük gibi prensiplere sahiptir.³²² Yesevilik tarikatının özelliği Orta Asya'da geniş bir şekilde yayılmış olmasıdır. Bu tarikat XII. yüzyılın ortalarında Hoca Ahmet Yesevi tarafından kurulmuş bağımsız bir tarikat idi. Tarikat XV. yüzyıla kadar Orta Asya'ya yayılmış, Türk boyları arasında çabucak benimsenmiştir. Ayrıca Orta Kafkasya, Balkanlara kadar uzanmış, XV. yüzyıldan itibaren yerini Nakşibendîlik tarikatına bırakmıştır.

XVII. yüzyılın başlarında Tanrı Dağları'nda artık tasavvufi cereyanları görülmeye başlamıştı. Mahdumi Azzam'ın küçük oğlu Hoca Ishak "Ishakiyya Tarikatı"nı³²³ oluşturmuştur.

Orta Asya'da XII. yüzyılda tanınmış şahsiyetlerinden biri de – Süleyman Bakırgani (Hâkim Ata) olmuştur. Süleyman Bakırgani özellikle Ahmet Yesevi'nin çırağı olduğundan dolayı da halk arasında bilinirdi. Anlatılanlara göre Ahmet Yesevi ona dua etmiş, el vermiş ve eserlerinden çok etkilenmiştir. Süleyman Bakırgani de şiirlerinde üstadının adını anmaktadır:

<i>Şayıktardın sarısı,</i>	<i>Şehlerin sarısı,</i>
<i>Şayık Ahmed Yasavi!</i>	<i>Şeyh Ahmet Yesevi!</i>
<i>Karçıganı bapıtan,</i>	<i>Kovalayanın tutabilen</i>
<i>Şumkar, ilaacın uşıtan,</i>	<i>Şungur, kartal besleyen,</i>
<i>Sansız şakirt başıtan</i>	<i>Sayısz çırak yöneten</i>
<i>Şayık Ahmed Yasavi.</i>	<i>Şeyh Ahmet Yesevi,</i>
<i>Şarıyattı süylögön,</i>	<i>Din sözünü söyleyen,</i>
<i>Akıykattı izdegen</i>	<i>Gerçekleri arayan</i>
<i>Çındık üçün sayışkan.</i>	<i>Adalet için savaşıan.</i>
<i>Babalar başı – Baba Arıtsan-</i>	<i>Babalar başı – Baba Arıtsan-</i>
<i>Şayıgım Ahmed Yasavi.³²⁴</i>	<i>Ustadım Ahmet Yesevi.</i>

³²² *Kırgızstandağı İslam mistisizminin koomdogu ordu*, İslam v İstorii Kırgızskoy Gosudarstvennosti, Bışkek, 2003, s. 63.

³²³ B. U. Urstanbekov, T. Çoroev, *Kırgız Tarihi kışkaça ensklopediyalık sözdük*, Frunze, Kırgızstan Basması, 1990. s. 203.

Süleyman Bakırganı da Ahmet Yesevi gibi İslamiyeti tasavvuf aracılığıyla halk arasına yayanlardandır. Hatta onun “Bakırganı” olarak adlandırılmasını Ahmet Yesevi’ye bağlayanlar vardır. Örneğin; 1889 yılında Muskin Galey tarafından Kazan’da yayımlanan “Zaman Akır” (Zammu nazira kitabı) kitabında şu şekilde bir hikâye karşımıza çıkmaktadır: Günlerden bir gün Hoca Ahmet Yesevi tüm şakirtlerini toplamış sohbet ediyormuş. Arkadaşlarının arasında farklı duruşu olan Süleyman hemen üstadının gözüne çarpmış. Sözünün sonunda üstadı Süleyman’a bakıp, “Sabah senin kapının önüne dizlerini çökmüş bir deve gelecek. Deveye bin ve onu durdurma, boş bırak. Deve yorulup durduğu yerde in ve orayı kendine mekân et”, der. Süleyman da üstadının dediğini yapar. Devenin bağırarak durduğu yer – Bakırganı olmuş.

Yazarın elyazmaları günümüze kadar ulaşmamıştır. Bilim adamı S. E. Malov “Akır Zaman” (Akır Zaman) kitabını 1887 yılında Kazan’daki İmperator Üniversitesi’nin matbaasında “İzvestiya obşestva arheologii, istorii i etnografii” (Toplunun arheoloji, tarihi ve etnografya bilgileri) yayımlanan eserinde belirtmiştir. Şairin “Akır Zaman” (Son Zaman), “Bakırgan”, “Hakim Ata”, “Oluya Mariyam Turaluu Kitep” (Evliya Meryem ile ilgili kitap) adlı kitapları Kazan ve Taşkent matbaalarında birkaç kere yayımlanmış ve medreslerde okutulan önemli kitaplarından biri haline gelmiştir.

Şairin eserlerinin ana teması İslam dini oluşturmaktadır. Allah, Muhmamed – merkezi kahramanlardır. Allah’ın emriyle dünya yaratılmıştır. İyilik, kötülük de onun emriyle olmakta. Şair bir şiirinde:

<i>Cerdi, köktü, cıldızdı, kündü, aydı,</i>	Yeri, göğü, yıldızı, günü, ayı,
<i>Bardık paygambar, oluyalardı</i>	Bütün peygamber, evliyaları
<i>Kuday carattı.</i>	Allah yarattı.
<i>Alardı kudurettin özü tergeyt,</i>	Onları kudredin kendisi sorar,

³²⁴ A. Akmatalliev, Süleyman Bakırganı, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. IV, Bışkek, Şam Basması, 2002, s. 105.

*Ömür ce ölüm cazasın buyurat.*³²⁵ Ömür veya ölüm cezasını emreder, der.

Ancak hayatın devam edeceğini vurgular. Çünkü Allah her şeyi yeniden yaratacaktır.

Şairin eserleri didaktiktir. O da Ahmet Yesevi’de olduğu gibi halkın nefesine sahip olmasını, öğrenmesini, mal mülkün önemsiz olduğunu anlatmaya çalışır, yardım sever olmaya, birlik ve beraberliğe davet eder.

<i>Kimde – kim köpçülüktüm kamın cese,</i>	Eğer kim halk için çalışırsa,
<i>Alar tübölük mürök susun</i>	Onlar ömür boyunca dirim suyunu
<i>içer.</i>	içer.
<i>Adam napsisi toyumsuz.</i>	İnsan nefsi doyumsuz.
Artık döölöt künöö.	Fazla mal mülk gūnahtır.
Bar düynögö ee bolup,	Elindekiyle yetinin,
Kıtay, Kırgız, Kıpçak	Çin, Kırgız, Kıpçak
Kintistandı biyleseñ da,	Hindistan’ı idare etsen de,
Altın, kümüş tügöl cıyıp,	Altın, gümüş toplayıp,
<i>Mal – mülk kañça bolso da</i>	Mal mülkün çok olsa da
<i>Bir künü ölüm cetet.</i> ³²⁶	Bir günü ölüm gelir.

Şairin bu şiirinde Kırgız adının geçmesi ilginçtir. Demek ki tarihi kaynaklarda belirtildiği gibi Kırgızlar; Çin, Hindistan halkıyla aynı derecede anılmaktadır. Şair:

Neçen bir tiriçilik etseñ da,	Nasıl hayat yaşarsan yaşa,
Akırı bir gün ölösün,	Sonunda bir gün ölürsün,
Cer koynuna kiresin. ³²⁷	Yer koynuna girersin,

diyerek bu dünyanın yalan olduğunu söylemeye çalışır ve açgözlüleri, kurnazları, ahmakları uyarmaktadır.

³²⁵ A. Akmatalliev. Suleyman Bakırgani, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, (Kırgız El Irçıları), c. VI, Bişkek, Şam Basması, 2002, s. 108.

³²⁶ A. Akmatalliev. a. g. e. s. 108, 109.

³²⁷ A. Akmatalliev, a. g. e. s. 109.

Orta Asya tasavvuf edebiyatının önde gelen şairleinden Ahmet Yesevi ve Süleyman Bakırgani'nin geleneğini devam ettirenlerden biri de XVII. yüzyılda yaşamış Şamşidin Özgöndü'dür. Ancak Şamşidin Özgöndü'nün doğum ve ölüm tarihi ile ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır. SSSR Bilimler Akademisi'nin Kazan'daki arşivinde şairin “Yarım Elma” adlı eseri bulunmuştur. Bu eserin konusu dindir. Yine burada da diğer şairlerde olduğu gibi Şamşidin Özgöndü de halkı adaletli olmaya, başkasının malına göz koymamaya, zorluklardan korkmamaya, dini iyi öğrenmeye ve eğitim almaya davet eder. Ne yazık ki şairin eserleri günümüze kadar ulaşmamıştır.

1.2.3. Hanlık Döneminde İslamiyet

Çağatay Hanlığı dönemlerinde (1227 – 1348) Tanrı Dağları Kırgızları, Çağatay Hanlığı hâkimiyetine girmiştir. Moğolların din siyaseti zaman zaman farklılıklar göstermiştir. Cengiz Han, İslam dinine karşı tavır almış, Müslümanların kurban kesmesini yasaklamıştır. Fakat hâkimiyetleri altındaki halkların çoğu Müslüman olduğu için Moğolların bir kısmı da kısa sürede Müslüman olmuştur. Cengiz Han'ın oğullarından Çağatay İslam dini konusunda baba tarafında olmayı tercih etmiştir. O da babası gibi kurban kesme, gusül abdesti alma yasağı başta olmak üzere pek çok kısıtlama getirmiştir.³²⁸

Belirtildiği gibi XIII. yüzyıldaki Moğol istilasını Orta Asya'da İslam dininin yayılmasını olumsuz etkilemiştir. Camilerin, medreselerin yıkılması, zaten İslam dinine fazla bağlı olmayan Kırgızlar'ın önceki inançlarına dönmelerine sebep olmuştur.

Çağatayların tahtına oturan ilk Müslüman han olan Mübarek Şah (1266) Müslümanlara daha hoşgörülü davranmıştır. Rivayetlere göre Çağatay dönemindeki Kırgızlar “yabani, okuma - yazma bilmeyen”, ateşe tapan dinsiz kâfirler” ve “hayvancılık yapan göçebeler” olarak nitelendirilmektedir.³²⁹

Moğolistan hanlığının kurucusu Tuğluk Temir (1348 – 1363) samimi bir Müslüman idi. Tuğluk Temir'in İslamiyete girmesiyle beraber, üst düzey yöneticiler başta olmak üzere önemli miktarda Kırgız da İslam dinini kabul ettiği bilinmektedir.³³⁰ Tuğluk Temir'in oğlu Hızır Hoca, dindar kişiliği ile

³²⁸ S. Erşahin. *Kırgızlar ve İslamiyet Göçebe Bir Türk Boyunun İslamlaşma Tarihi Üzerine Bir Deneme*, Sek Yayınları, Ankara, 1999. s.42.

³²⁹ A. Zeki Velidi Togan, “*Bugünkü Türkîli, Türkistan ve Yakın Tarihi*”, İstanbul, 1981, s. 91 -105.

³³⁰ Belek Soltonoev, *Kızıl Kırgız Tarihi*, c. I, Bişkek, 1993, Bişkek, Uçkun Basması, 1993. s. 134.

tanınan Muhammed Han ve Yunus Han'ın dönemlerinde de Kırgızlar'ın çoğu İslamiyeti seçmiştir.³³¹

Yarkent Hanlığı (1514 - 1644) dönemde Kırgızlar arasında İslam, daha çok tasavvuf yoluyla yayılmıştır. Bunun önemli nedenlerinden biri, savaşlar nedeniyle ekonomik ve sosyal sıkıntılarla baş başa kalan halkın bir sığınak arama ihtiyacı olduğu belirtilmektedir. Komşu İslam ülkelerden ayrıca Tatar ve Özbek hanlıklarından çok sayıda din adamı, molla ve işan Kırgız ve Kazaklar arasında faaliyetler yürütmüştür. Bu faaliyetler sayesinde Batı Sibiry Kırgızları'nın önemli bir kısmı Müslümanlığı kabul etmişlerdir.³³²

Bütün bunlara rağmen XVI. ve XVII. yüzyıldaki bazı kaynaklarda Kırgızlar'ın Müslüman olmadıkları şu ibarelerden anlaşılmaktadır: Kırgızlar “Kâfirler”, “Müslüman değiller” veya “ne kâfirler ne de Müslümanlar” olarak nitelendirilmektedirler.³³³ Mesela; 1582’de Hindistan üzerinden Türkistan’a giden Osmanlı gezgin Seyfi Çelebi de, Kırgızlarla ilgili “ne Müslüman ne de kâfir”, demiştir. Aynı şekilde XVII. yüzyıl Özbek tarihçilerinden Mahmud b. Veli 1643- 1640’ta Kırgızları “kâfir” olarak tasvir etmektedir.³³⁴

İşte bu kanıtlara bakarak Kırgızların son zamanlara kadar “çala müslüman”(tam Müslüman değil) olduklarını söylemek mümkündür. Bunu XIX. yüzyılda Kırgızistan’a gezi yapan Ç. Velihanov, V. V. Radloff gibi araştırmacılar da belirtmişlerdir.

Kaşkarlı tarihçi Muhanmet Aydar'ın (1499 – 1551) yazdıklarından XVI. yüzyılın ortasında Kırgızlar'ın İslam dinin henüz kabul etmedikleri

³³¹ Daha geniş bilgiler için A. Zeki Velidi Toğan, *BugünküTürkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul, 1981.

³³² Talip Moldo, Kırgız Tarihi, bkz. *Kırgızdar*, c. II, Ed; K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, s.535.

³³³ S. M. Abramzon, *Manapçılık ve Din*, bkz. *Kırgızdardın cana Kırgızstandın Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter*, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 187.

³³⁴ M. Mukasov, Din Irları, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004. s. 321.

anlaşılmaktadır. Yani Çin bölgesindeki Kırgızlar daha sonraları bu dini kabul etmişlerdir.

Tarihçi K. İ. Petrov ile edebiyatçı S. Zakirov İslam dininin Kırgızlar arasına XVI. yüzyılın sonu XVII. yüzyılın başlarında yayılmaya başladığını söylemektedirler. Bu fikre bilim adamı V. V. Bartold'un "Kırgızlar XVI yüzyılda putperest idiler" demesine karşı çıkmaktadır. S. M. Abramzon ile B. Camgırçinov ise İslam dinin Kırgızlar arasında yayılış tarihi olarak XVII. yüzyılın sonu XVIII. yüzyılın başlarını vermektedir.³³⁵

Kısaca belirtmemiz gerekirse Kırgızlar, Çağatay Dönemi'nde toplumsal, kültürel, siyasi ve dinî bakımdan önemli değişmeler geçirmişlerdir. Belirtmemiz gereken önemli noktalardan biri de Kırgızlar'ın İslam inancı ve kültürünü benimsemerinin en önemli nedenlerinden biri de Çağatay yazısı sebebiyle Arap harflerini kullanmaya başlamalarıdır. Araştırmacıların çoğu Kırgızlar arasında İslam dinin yayılmaya başladığı dönem olarak Hokan Hanlığı dönemini göstermektedir.

Fergana vadisi ve bugünkü Kuzey Kırgızistan'ın önemli bir bölümünde yaşayan Kırgızlar, XVIII. yüzyıl başlarında kurulan ve kendini İslam devleti olarak adlandıran Hokand Hanlığı'nın hâkimiyetine girmişlerdir.

Hokand Hanlığı döneminde İslam dininin etkisi giderek artmış; dinî okullar ve medreseler açılarak Arap alfabesini okuyup yazan insanların sayısı çoğalmıştır. Kırgızlar'a Taşkent'ten, Buhara'dan, Kaşkar'dan hocalar gelmiş, halkı İslam dinine davet etmiş, çocuklara dini eğitim vermişler. Hocalar genelde kitap okutmayı öğretmişler ancak yazmayı öğretmemişlerdir.³³⁶ 1898 yıllarında Andican'ın güneyinden de Tacik imam, hocalar Kırgızistan'a

³³⁵ B. Amanaliev, Oozeki Çıgarmalarda Beydiniy İdeyaların Berilişi, bkz. *Kırgızstandağı Diniy cana Erkin Oylooonun Tarihınan*, Frunze, Kırgızstan Basması, 1967, s. 49.

³³⁶ Huseyin Karasaev, "Muhtasar Tarih Kırgızıya", bkz. *Kırgızdar*, c. I, Ed; K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1991. s. 57.

gelip halkı İslam dinine davet etmişlerdir. Bunların önde gelenlerinden biri Magomet – Ali – Halif idi. Kırk yaşlarındaki Tacik hoca okuma yazması olmamasına rağmen Kuran – ı Kerimi baştan sona ezbere bilirdi. Ancak adı geçen bu hocayla ilgili bazı kaynaklarda halkı kandıran birisi tabiri geçmektedir.³³⁷ Bu dönemlerde halk, Türkistan’a yavaş yavaş gelmeye başlayan Ruslara karşı ayaklanmaya hazırlanmıştır. Bu ayaklanmalarda imamların yani din adamlarının etkisi büyük olmuştur. Onlar, halkı “dinsizlere karşı” diyerek ayaklanmaya örgütlemişlerdir. Müslümanlar bu savaşı kazanmak amacıyla dua etmek için camilere gelmişlerdir. Taşkent pazarlarında Müslümanlar, halkı dinsizlere karşı açıkça örgütlemeye başlamışlardır. 1898 yılının 18 Mayıs’ında Moldo Kasım’ın önderliğinde dinsizlere karşı ayaklanma gerçekleşmiştir. Bunlar arasında yukarıda sözünü ettiğimiz Hoca Magomet – Ali – Halif de vardı. Önde elinde Kuran – ı Kerim ve yeşil bayrak tutan ak giysiler içinde Halif yer almaktadır.³³⁸

Ayaklanma çok sürmeden sona ermiştir. Hoca Magomet – Ali – Halif idam edilmiştir. Önde gelen din adamlarından Abdul – Calil ortadan kaybolur, Molla Ziyautdin ise Kaşkar’a kaçarak kurtulur. Kırgızlar’ın lideri Omorbek ile Satıbay’ı sürgüne gönderilir. Hoca Magomet – Ali – Halif ölmeden önce bu ayaklanmanın başarıyla tamamlanmasının çok zor olduğunu, Rusların güçlü olduğunu söylemiştir. Ancak halk, Kur’an’a karşı gelmekten kutsal savaşta dinsizlere karşı ölmeyi³³⁹ ve cennete gitmeyi tercih etmiştir.

İslam dini XVII. yüzyılın ikinci yarısından başlayıp, XIX. yüzyılda daha geniş bir şekilde yayılmış ve Kırgızların çoğu İslam dinine girmiş fakat eski inançlarını da sürdürmüştür. Bunun bir delili olarak Ç. Valihanov’un; XIX. yüzyılın en güçlü beylerinden Niyazbekov Ormon’un oğlu Ümötaalı’nın

³³⁷ İ. P. Yuvaçev, “Kurmancan – Dıka Alaylık Kırgızdardın Kanışası”, bkz. *Kırgızdar*, c. I, Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993. s. 256.

³³⁸ İ.P. Yuvaçev, a. g. m. s. 257.

³³⁹ İ. P. Yuvaçev, a. g. m. s.260.

Talkançı adında bakşısı olduğu ile ilgili verdiği bilgi gösterilebilir.³⁴⁰ İslam dininin Kırgızlar arasında yayılması çok uzun ve ağır bir süreçte olmuştur. Bu süreç, Kırgız yerlerinin Hokand Hanlığı tarafından alındığı dönemde daha etkili olmuştur. İslam dininin etkisi Orta Asya'nın Fergana bölgesinde yaşayan Kırgızlar'da daha güçlüydü.³⁴¹

İslam dininin yayılmasında hocalar, dervişler, şeyhlerin yanı sıra manaplar, beyler de önemli rol oynamışlardır. Onlar kendi samimi inançlarının yanında Hanlık nezdinde ekonomik, sosyal ve dini itibar kazanmak için dini faaliyetlere kapılarını açmışlardır, bu faaliyetler sonra halka ulaşmıştır.

Bu dönemlerde Hokand Hanlığı gitgide zayıflayıp, Kurmancan³⁴² gibi önderler, Türkistan'a yerleşmeye başlayan Ruslarla artık baş etmenin imkânsız olduğunu anlamış ve Rus komutanlarıyla irtibat halinde olmuşlardır. 1901 yılının 9 Mayıs'ında Kurmancan'ın Rus generali İonov'a yazdığı mektupta; Müslümanların kutsal mekânı olan Hazret – Asfi – İbni – El – Barkiya'nın mezarına dua etmek için gittiğinde onun için de dua ettiğini yazmıştır.³⁴³

1907 yılında Rusya'nın Orenburg şehrinden Orta Asya'ya gelen İ. P. Yuvaçev'in "*Kurmancan – Datka Alaylık Kırgızdardın Kanışası*" adlı yazısında bir anısını şöyle anlatmaktadır: "*Ertesi sabah erkenden kalkıp Oş'tan Andijan'a yola koyuldum. Mezarların yanından geçerken, kerpiçten yapılmış bir mezarın yanında Kur'an okuyup oturan iki kadını gördüm. Yola devam ederken Sulayman tahtına "sevap" işlemek için giden halkı gördüm. Ondan sonra taştan yapılmış bir binadan çıkan sabah ezan sesini duydum.*"³⁴⁴

³⁴⁰ S. M. Abramzon, Manapçılık cana Din, bkz. *Kırgız cana Kırgızstandın Tarihü Boyunça Tandalma Emgekter*, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 189.

³⁴¹ B. U. Urstanbekov, T. K. Çoroev, *Kırgız Tarihü, kıskaçı ensklopediyalık sözdük*, Kırgız Sovet Ensklopediyasının Başkı Redaksiyası, Frunze, 1990, s. 62.

³⁴² İ. P. Yuvaçev, Kurmancan – Datka Alaylık Kırgızdardın Hanışası, *Kırgızdar*, c. 1. Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızxstan Basması, 1993, s. 262.

³⁴³ İ. P. Yuvaçev, a. g. e. s. 260.

³⁴⁴ İ. P. Yuvaçev, a.g.e. s. 262.

Fakat bütün bunlara rağmen İslam dini Kırgızlar arasında derin bir şekilde yayılamamıştır. XIX. yüzyılın 60'lı – 80'li yıllarında bu bölgeleri ziyaret eden gezginler M. İ. Venyükov, G. E. Grumm – Grjimaýlo'nun yazdıkları ile XVI. yüzyılda Seyfi'nin yazdıklarını arasında fazla fark yoktur. Kırgızlar “örf adetlerini yılda bir kere – Ramazan'da köye hocalar geldikleri zaman yapmaktadırlar”, çok zayıf Müslümanlardır, onların arasında peygamberlerinin isimlerini bile bilmeyenler vardır. Orucu, namazı bilenler çok azdır, diye nitelendirmişlerdir.³⁴⁵ Bununla ilgili Ç. Valihanov da şöyle demiştir: “Kırgızlar kendilerine Müslümanız derler fakat Muhammed'in kim olduğunu bilmezler. Defin ve evlilik törenlerini şaman örf adetlerine göre yaparlar, cenazede Tatar veya aydın adam bulabilirse Kur'an okuturlar.”³⁴⁶ Aynı zamanda Ç. Velihanov'un kayıtlarında Kırgızlar, Allah ve Kuday kelimelerini devamlı kullandıklarını ve “*Kayrımduu, ırayımduu Allah'ın atınan*” (Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla), anlamına gelen “Bismilla”yı dillerinden düşürmediklerinden söz edilmekte.³⁴⁷

W. Radloff 1861 – 1869 yıllarında Sibiryâ, Altay ve Türkistan'a yaptığı gezilerindeki notlarında Kırgızların Müslümanlığı hakkında şu ifadeler geçmektedir: “Kırgızlar kendilerini çok ciddi Müslüman sayarlar ve Kalmuklar'a kâfir diyerek, kendilerini onlardan kesinlikle ayırırlar. Dinle ilgili bilgileri yetersizdir fakat destanlarında din savaşından bahsederler. Bunun sebebi, kısmen kâfirlerle komşu yaşamalarından olsa gerek”.³⁴⁸

Kırgız tarihçisi Talip Moldo'nun kayıtlarında bazı Kırgızların dinim İslam demelerine rağmen İslam'ın ne olduğunu bilmediklerini, ancak çok

³⁴⁵ S. M. Abramzon. Din cana Kült, bkz. *Kırgız cana Kırgızstandın Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter*, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 187.

³⁴⁶ U. A. Şarşenaliev, İslam'dın Kırgızstandağı Ordu, *İslam İstorii Kırgızskoy Gosudarstvennosti* (Mejdunarodnaya nauçno – praktičeskaya konferensiya, posviyaşennaya godu kırgızskoy gosudarstvennosti), Bişkek, 2003. s. 169.

³⁴⁷ S. Erşahin. *Kırgızlar ve İslamiyet, Göçebe Bir Türk Boyunun İslamlaşma Tarihi Üzerine Bir Deneme*, Sek Yayınları, Ankara, 1999, s. 65

³⁴⁸ W. Radloff, *Sibiryâ'dan Seçmeler*, c. I, Alma – Ata, 1961, s. 370.

dindar kısmı namaz ve oruç gibi dini inançları yerine getirdiklerinden bahsetmiştir. Yine Talip Moldo Kuzey Kırgızların bir kısmının namaz kıldığını, fakat namazda okuyacak kadar Kur'an bilmediklerini yazar.³⁴⁹

Demek ki bütün bunlardan hanlık döneminde din eğitiminin yetersiz olduğunu söylemek mümkündür. Vincent Monteil XVIII. yüzyıl Türk dünyasının dini eğitim durumu ile ilgili olarak, Alexis Levchine'nin Kırgızlardan örnek olarak verdiği şu nakli yapmaktadır: "1812'de İmparatorluğun askeri yöneticisince onaylanmış bir Han'ın derebeylerce seçilmesi esnasında Han bir halı üzerine diz çöktü ve Kur'an'a el basarak ve Müslüman din adamlarının en yaşlısının söylediği sözleri gerektiği gibi tekrar ederek, Rusya'ya bağlılık yemini etti, sonra Kur'an'ı öptü ve kalkarak imza yerine mührünü bastı. Kur'an'ı anlayan ve Arapça bilen bir Kırgız, stepte bir ilim mucizesidir".³⁵⁰ Bunu etnograf F. Poyarkov'un "Bizim gözlemlerimize göre Kırgızlar Kuran hakkında iyi bilgilere sahip değiller. Muhammet ve Allah henüz onlar için yabancısıdır" demesi doğrulamaktadır. Etnograf aynı dönemden bahsetmektedir. A. G. Serebrennikov ise Kırgızların kendilerini musluman – suniler dediklerini, ancak dinlerine bağlı olmadıklarını, daha çok örf adetlerine, dini pratiklerine inandıklarını belirtmiştir.³⁵¹

Bütün bunlara rağmen yukarıda da belirttiğimiz gibi Kırgız halkı din adına konuşur, İslam dini için canlarını esirgememişler ve ölüme hazır olmuşlardır. Örneğin, 1876 yıllarında Alay Hanıçası (kraliçe) Kurmancan Hanım'ın Ruslarla yaptığı anlaşmasında, halkın dini yaşamına kısıtlamalar

³⁴⁹ Talip Moldo "Kırgız Tarihi", bkz. *Kırgızdar*, c. II, Kırgızistan Basması, Bişkek, 1995. s. 535 – 537.

³⁵⁰ M. Erdem. Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi, bkz. *Türk Cumhuriyetinde Din Eğitimi (Dünü – Bugünü)*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1999, s. 105.

³⁵¹ B. Amanaliev, Oozeki Çıgarmalarda Beydiniy İdeyalardan Berilişi, bkz. *Kırgızistandagi Diniy cana Erkin Oylooonun Tarihnan*, Frunze, Kırgızistan, 1967, s. 50.

getirilmesini istemediğini ifade etmektedir.³⁵² Yine bu dönemlerde halk arasından çıkan kalenderler:

<i>Ayrılar ana tilinen,</i>	Ayrılar ana dilinen,
<i>Azgırlar dininen,</i>	Çıkartılır dininden,
<i>Özgörölöör türünön.</i>	Değişir kendi türünden,
<i>O kuduret saktay kör,</i>	O yaradan koruyun,
<i>Atadan kalgan cer unut...</i>	Atadan kalan yer unut....
<i>Anadan kalgan ar unut...</i> ³⁵³	Anadan kalan ar unut..., gibi beyitler

söyleyip, Rusların kendi mekanlarına gelmesinden memnun olmadıklarını, endişelerini halkı gezip belirtmişlerdir.

Dönemin şairi Moldo Niyaz (1823 – 1898) Ruslara olan nefretini: “*Alıstan kelgen basmaçı Ada bolup kalsa eken*” (*uzaktan gelen baskınlar, Ada olup kalır inşallah*) diyerek kendi bedduasını açıkça dile getirmiştir. Ruslaştırma siyasetini karşı:

<i>Kâfirdi Kuday zor kılıp,</i>	Kâfiri Allah ulu etti,
<i>Musulmandı kor kılıp,</i>	Müslümanı hor etti,
<i>Omor atın Bor kılıp,</i>	Omor ismini Bora etti.
<i>Bor üstündö sır kılıp.</i> ³⁵⁴	Besiye üstünde boya etti, diye gücenir.

Şair “*Söylerim*” adlı şiirinde:

<i>Kâfirdin zulumu bu curtka</i>	Kâfirin zulmünü bu yurda
<i>Ötölgönün aytamın,</i>	Yapıldığını söylerim
<i>Orus kelet dep koyso</i>	Rus gelir deyince
<i>Otura albay adamdar</i>	Oturamayıp insanlar
<i>Kaçkandığın aytamın.</i> ³⁵⁵	Kaçtığını söylerim.

O dönemin olup bitenlerine şahid olan şair Moldo Niyaz endişelerini şiirleriyle dile getirmiştir. Aslında şairin şiirlerine baktığımızda hep

³⁵² T. Kasımbekov, *Sıngan Kılıç*, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1998. s. 68.

³⁵³ T. Kasımbekov, a. g. e. s. 693.

³⁵⁴ O. Sooronov, Moldo Niyaz, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihı*, c. IV, Bişkek, Şam Basması, 2002. s. 189.

³⁵⁵ O. Sooronov, Moldo Niyaz, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihı*, c. IV, Bişkek, Şam Basması, s. 190

dinsizleştirme politikasına, milli kültürün yavaş yavaş kaybolmaya başlamasına kısacası Kırgız değil de “Kırgız”leşmeye başlayanlara karşı duyduğu endişeler alır. Gerçekten de şairin ilk zamanlarda endişelenerek anlattıkları iyileşmeyen bir dert gibi uzun zaman sürmüştür. Hatta bu dertten günümüzde de tamamen arınmış değiliz.

XIX. yüzyılın sonlarında XX. yüzyılın başlarında Kırgızlar arasında Müslümanların kutsal mekânı Kâbe’ye hacca gitme ve Müslüman dini bayramları kutlama yaygınlaşmıştır. Fakat bu bayramlar eski dinî inançlarıyla birleşerek kutlanırdı. Oruç gibi dini örf adetler ölen ata babaları anmayla beraber yapılırdı. Ramazanın en son gününde yenilen yemekleri ata ruhlarına bağışlardı. O gün boorsok (yağda pişirilmiş ekmek parçası) yaparlar, kırk mum ve ateş yakarlardı. Erkekler toplanıp namaz kılarlardı.³⁵⁶ Mesela; 1904 yılının aralık ayında Şabdan³⁵⁷ hacca gitmiş, 1905 yılında dönmüştür. Kendisiyle beraber birkaç kişiyi ve Şaake isimli karısını da götürmüştür. Şabdan hacca gitmek için hazırlanırken uzak bölgelerden bile Kırgızlar gelip para yardımı yapmışlar, hacca gitmesini desteklemişlerdir. Bununla beraber Şabdan doğduğu yer olan Çoñ – Kemin’e büyük bir cami yaptırmış ve camide Yamliha adındaki Tatar imam üç yüz çocuğa Kur’an eğitimi vermiştir.³⁵⁸

Bütün bunlara bakarak XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde bile Kırgızlar arasında İslam hayatının zayıf olduğunu söyleyebiliriz. Bunun önemli nedenlerinin biri yukarıda da belirtildiği gibi yeterli düzeyde din eğitiminin olmamasıydı. Kırgızlar arasından din adamları yetişmiyor, bu ihtiyaçlarını Özbek, Tatar, Uygur din adamları karşılıyordu. Çünkü XX. yüzyılın başlarına gelmelerine rağmen üst düzeyde din adamlarını yetiştirecek medreseler yoktu. Medreseler kurulsa bile çoğu güneyde

³⁵⁶ S. M. Abramzon, Manapçılık cana Din, bkz. *Kırgız cana Kırgızstandın Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter*, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 191.

³⁵⁷ Tarihi kahraman Cantay’ın oğlu,

³⁵⁸ S. M. Abramzon, Manapçılık cana Din, bkz. *Kırgız cana Kırgızstandın Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter*, s. 530.

Özbekler'n yoğun yaşadığı bölgelerde kurulmuştu. Çocuklarına din eğitimi vermek isteyen aileler Özbekler'den, Tatarlar'dan veya Uygurlar'dan molla getirip, din eğitimi aldırırken, zenginleri de çocuklarını Taşkent, Fergana, Buhara, Semerkand, Kazan tarafına gönderiyorlardı. 1857 yılında Kırgızları ziyaret eden Ç. Velihanov Kırgız çocuklarının çadırlarda ders aldıklarını ve Kur'an öğrendiklerini belirtir.³⁵⁹ W. Bartold da Türkistanlıların din konusundaki duyarlılığını şöyle ifade eder: "Bir Türkistanlı'ya kimliğini sorarsanız, o önce bir Müslüman olduğunu, sonra hangi şehirden veya köyden olduğunu, eğer bir göçebe ise kabilesini söyler".³⁶⁰ Fakat her şeye rağmen diğer Türk toplulukları gibi Kırgızlar da İslam dinini benimsemişlerdir. Bunun en önemli nedenlerinden biri olarak da inanç benzerlikleri gösterilmektedir. Eski inançlarının eksenini Gök Tanrı, Tek tanrı inancının oluşturması, ahlaki ilkelerin benzerlik arz etmesi ve hayat tarzı, ideal ve karakterlerine İslam dinin uygun olması, onların İslam dinini benimsemelerinde temel etken olarak değerlendirilmektedir³⁶¹. Aslında kendini gerçek müslümanım diyen Kırgız, bakışıcılık ideyası ile İslam dininin ortasındaki farkı fark etmemiştir. Buna rağmen Kırgızların dünyayı tanımasının kökünde Müslümanlık vardı.

Kırgız sözlü kültür geleneğinin Manas başta olan eserlerinde İslami motiflere yer verilmiştir. Destanda, Manas İslam dininin yayılması için mücadele etmiş, hatta İslam dininin sembolü olarak gösterilmektedir. Kırgız destanlarında kahramanlar Müslüman kahramanları olarak sayılmaktadır.

İslam dinin Kırgızlar arasında yayılışıyla ilgili çok az sayıda araştırmalar bulunmaktadır. Araştırmacıların çoğu Rus seyahatçilerinin (M. N. Venyukov, Ç. Valihanov, G. E. Grum – Grjimaýlo, V, Radloff vb) Doğu Tanrı Dağları'nda, Çin Türkistan'da yaşayan Kırgızlarla ilgili çalışmalarına dayanmaktadır.

³⁵⁹ S. Erşahin, *Kırgızlar ve İslamiyet, Göçebe Bir Türk Boyunun İslamlaşma Tarihi Üzerine Bir Deneme*, Sek Yayınları, Ankara, 1999, s. 75.

³⁶⁰ S. Attokurov, Dindik İşenimder, bkz. *Kırgız Etnografyası*, Bişkek, KMUU Basması, 1998, s. 142.

³⁶¹ A. H. Eroğlu, *Türk Halk İnançlarına Giriş*, Ankara, Aziz Andaç Yayınları, 2006, s.25.

1.2.4. Sovyet Döneminde İslamiyet

Değişen siyasi, idari ve sosyal şartlar bütün Türk dünyasında olduğu gibi Kırgızistan'da da din eğitimi, öğretimi, hayatını etkilemiştir. Özellikle Rus işgaline maruz kalmış Kırgız halkının hayat tarzı, düşüncesi kökten değişikliğe uğramış ve bu değişikliklerle birlikte gelenek – görenek, örf – adet, inanç gibi milli değerlere adeta eskinin bir kalıntısı gibi bakılmaya başlamıştır. Bu dönemde sistemli bir biçimde çok eskilerden beri halkın zihninde yaşayıp gelen kavramlar değiştirilmeye çalışılmış, hayatlarındaki önemli noktalar kökünden sökülme istenmiş ve buna yönelik bazı politikalar oluşturulmuş ve uygulanmıştır. Gerek Çarlık Rusyası gerekse SSBC döneminde uygulanan politikalar, Rus olmayan toplumu Ruslaştırmaya yönelik olmuştur. Ruslar özellikle din ve din eğitime karşı çıkmışlar ve düşmanca tavırlar koymuşlardır. Bunun esas nedeni Türklerin birlik ve beraberliğinde İslam'ın oynadığı önemli rolden olmuştur. Örneğin, Rus Harbiye Bakanlığı'na gönderilen yazılardan biri şöyledir: “Türkistan'da resmi organ olarak bir Müslüman dini idaresinin kurulmasına müsaade edilemez, çünkü böyle bir hareketin bütün Müslümanları birlik halinde bir araya toplaması mümkündür”.³⁶² Yazıda açıkça gösterildiği gibi Türk toplumunun birlik, beraberliğinden korkulmuş ve insanlarımızı ateist yapmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla Türk Cumhuriyetleri'ndeki diğer haklar gibi Kırgızlar da milli ve dini değerlerini korumakta zorlanmış ve Sovyet iktidarının 70 yıllık dine karşı yaptığı saldırgan siyasetinden nasiplerini almışlardır.

Kırgızistan'ın kutsal mekânı Isık Göl'e gelen Rus generali Kolpakovskiy ve “Coğrafya araştırmacılarının” Isık Göl'e yaptığı davranışlarını Tölögön Kasımbekov “Baskın” romanında şöyle anlatmıştır: “Ah, oh diye Isık Göl'e giren çıplak adamları gören, kenara çıkarmış oldukları balıkları “yazık bunlara” diye tekrar göle bırakarak karşılık gösteren küçük

³⁶² M. Erdem. Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi. Bkz. *Türk Cumhuriyetlerinde Din Eğitimi (Dünü – Bugünü)*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1999, s. 108.

çocuk Şabdan. Isık Göl'ün kutsallığını, sudan çıkan balıklara yazık olacağını söyleyen küçük çocukla alay ederek “bunlar hala suya, taşta tapan cahillermiş” diye azarlayarak cevap verdiler.³⁶³ Romandan alınan bu iktibas her şeyi açıkça anlatıyor.

Sovyetler Birliği Dönemi'ni başlatan 1917 İhtilal'inden sonra, Türkleri dinsizleştirmek ve bütün bağlarından koparılan bir Sovyet insanı yaratmak amacıyla, Kırgızistan'da, Tataristan'da, Başkurdistan'da, Özbekistan'da, Türkmenistan'da, Azerbaycan'da, Kırım'da, Kazakistan'da çeşitli çalışmalar başlatılmıştır.³⁶⁴ 1918 yılından itibaren okullardan din dersleri kaldırılmış, medreseler kapatılmış, tarihî kabul edilen binalar yıkılmış ve din görevlilerine insanlara zarar veren kişiler olarak tanıtılmaya başlanmıştır. Örneğin; B.U. Urstanbekov ve T. K. Çoroev tarafından lise öğrencileri için hazırlanmış olan “*Kırgız Tarihi Kısa Ansiklopedik Sözlük*” adlı çalışmada hocalar şöyle nitelendirilmiştir: “HOCA – Muhammet peygamberin veya ilk halifelerin neslidir; bütün Müslüman din reislerinin adı. 1917 yılındaki ihtilale kadar din adamları Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerinde yaşayan insanlara bu ismin kutsal olduğunu söyleyip, halkı kandırmışlardır. Hocalar cemiyette her zaman gerici rol oynamışlardır”.³⁶⁵ Sovyetler Birliği döneminde din adamları artık bazı şairlerin alay konusu olmuştur.

Örneğin:

<i>Koşumça algan moldolor,</i>	<i>Katma alan mollalar,</i>
<i>Kokuyga kalat dep utkum.</i>	<i>Lanetlenecek diye duydum.</i>
<i>Koco Akmatın adlında,</i>	<i>Hoca Ahmet'in altındaki,</i>
<i>Aldap algan attarın,</i>	<i>Kandırıp aldıkları atları,</i>
<i>Kaytarıp beret dep utkum.</i> ³⁶⁶	<i>Geri verecek diye duydum.</i>

³⁶³ Ü. Kultaeva, *Kırgız Tarihî Romanistikası*, Bişkek, Ayat Basması, 2006. s. 165.

³⁶⁴ M. Erdem. *Türk Cumhuriyetlerinin Din Eğitimi (Dünü – Bugünü)*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1999, s. 110.

³⁶⁵ B. U. Urstanbekov, T. K. Çoroev, *Kırgız Tarihi kısaca ensklopediyalık sözdük*, Frunze, Kırgızstan Basması, 1990. s. 81.

³⁶⁶ K. Karasaev, *Nakıl Sözdör*, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995. s. 201.

Dönemin şairi İsmayıl Boronçiev'in (1910 – 1978) otuzuncu yılların ikinci döneminde yazılan şiirleri de buna örnek olacak türdendir. Şairin “Advokat menen sopu” (Avukat ile imam) adlı şiirinde:

<i>Caylap – kıştap kelgensip,</i>	Yaylayıp – kışlayıp gelmiş gibi,
<i>Cannat bar dep süylösün.</i>	Cennetin olduğunu söylüyorsun.
<i>Ötö cakşı cay bolso,</i>	Çok iyi mekân ise,
<i>Özün nege kirbeysin.³⁶⁷</i>	Kendin niye gitmiyorsun.

Şiirde de görüldüğü gibi halkı özellikle de gençleri İslam dinine karşı örgütlenme politikası her şekilde yürütülmüştür.

Bunlarla beraber Sovyet döneminde islamın doyumsuz, açgözlü bir din olduğunu belirten atasözleri ortaya çıkmıştır. Örneğin: “Açında altı colu börü bolgon, toygondo toguz colu moldo bolot” (açken altı kere kurt olan, doyunca dokuz kere imam olur), “Adam camanı moldo” (adam kötüsü imam), “Akırın baksan moldodon tünül, ala çapan kocodon tünül” (yavaş yürüyen imamdan kork, ala kaftanlı hocadan kork)³⁶⁸ gibi atasözleri yaygındı. Bununla ilgili bizim de bir anımız var. Yıl 1987, dedem seksen yaşlarında ve dinine çok bağlıydı. Orucunu tutar, beş vakit namazını kılardı. Ruslardan çok korkar, onlar için “kâfir” terimini kullanırdı. Ben küçüktüm, çocuktum. Dedemin Ruslardan korku nedenini anlamazdım. Edebiyata ilgiliydim. Öğrendiğim şiir, atasözlerini evde hep söylerdim. Onlar da yukarıda sözünü ettiğimiz dine karşı ve imamları, camileri kötüleyen şiirler, atasözleriydi. Nedense dedemin beş vakit namazını hep köy camisine giderek kıldığını bildiğim halde bunları hep ona söylerdim. Bunları duyan dedem bana çok kızardı. “Günah” derdi, “Allah’ın ağına gider”, derdi dedem. Allah’ın teklifine ve varlığına inanmamız gerektiğini söylerdi hep. Kendinin yaşlıları vardı köyümüzde. Onlarla camiye namaza giderken erkek kardeşlerimi götürürdü. Onlar henüz küçüklerdi 5- 7- 8 yaşlarında. İşte dedelerimiz dinimizi günümüze kadar bu şekilde yaşatmışlardı.

³⁶⁷ A. Obozkanov, İsmayıl Boronçiev, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. V, Bişkek, Şam Basması, 2002. s. 691.

³⁶⁸ B. Amanaliev, Oozeki Çıgarmalarda Beydiniy İdeyaların berilişi, bkz. *Kırgızstanda Diniy cana Erkin Oyloounun Tarihnan*, Frunze, Kırgızstan Basması, 1967. s. 58.

Bununla ilgili çok ilginç bir yazı da 1971 yılına aittir. Kırgızistan'ın Kuzey bölgesinde yaşayan Abdı Baysalbaev tarafından "Nurmoldo ile Cenicok"un atışması yazıya geçirilmiştir. Atışmada yazar dini açıkça hedef almıştır. Çünkü 60 -70 yıllar komünist ideolojinin etkili olduğu zamanlardır. Örneğin; Halk şairi Cenicok'a ait olmamasına rağmen yazarın Cenicok'un diyerek şu: *"Özün ölüp körbösön kaydan bildin alardı"* (kendin ölüp görmedikten sonra nerden bildin onları) deyip cennet cehennemden bahsedip herşeyi açıkça anlatmaktadır. Din adamlarını özellikle de sarık saran Müslümanlarla alay eden:

<i>Baygambardan kalganbı</i>	Peygamberden kalmış mı?
<i>Başındaki eleçek?</i>	Başındaki eleçek ³⁶⁹
<i>Erkek kiybeyt biz cakta</i>	Erkek giymez bizim yerde
<i>Eesi munun kelinçek".³⁷⁰</i>	Sahibi onun gelinler,

mısralarının da halkın sevdiği şairi Cenicok'a ait olarak gösterilmesi acı vericidir. Anlaşılacağı üzere metin değişikliğe uğramıştır. Buna karşı olarak bilim adamı O. Sooronov şunları söylemektedir: *"Ömrünün çoğu Kırgızistan'ın güney bölgesinde dinlerine bağlı, dinlerine değer veren, İslam dinin tüm şartlarını yerine getiren Aksı halkıyla beraber geçiren halk şairi Cenicok'un bunları söyledi demek ancak cahilliğin son noktası diyebiliriz. Belki de şairin kızeyde bulunan Talas bölgesinde dünyaya gelmesi aklında kalmıştır. Bunları Baysalbaev kendisi uydurmuş olmalı".³⁷¹*

Yukarıda belirtildiği gibi Sovyet döneminde tarihle ilgili yazılmış kitapların hiçbirinde Kırgız tarihi anlatılmamıştır, aksine gizlenmiştir. Geçmiş kötülenmiş, sadece yeni devir, yeni politika övülmüştür. Bu politikaya karşı

³⁶⁹ Kırgız hanımlarının milli baş örtüsü.

³⁷⁰ O. Sooronov, Nurmoldo, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. IV, Bişkek, Şam Basması, 2002, s. 202.

³⁷¹ O. Sooronov, a. g. e, s. 203.

söz söyleyenlere molla, bay, pantürkist, panislamsit gibi isimler takılarak hemen ortadan kaldırılmıştır.³⁷²

1920’li yıllardan itibaren Rusya’da Müslüman Türklerin dini duygularını zayıflatmak amacıyla şu iddialar ortaya atılmıştır:

- a. İslam, Türklere İranlılar tarafından zorla empoze edilmiş Arap dinidir.
- a. İslam, dünyanın en gerici ve en muhafazakâr dinidir. Bu din gençleri “aksakalların” aşırı ve zalim otoritelerine itaat ettirir.
- b. İslami emirler, namaz, oruç, sünnet vb. işçilerin iyi çalışmalarına zarar verir.
- c. İslam, teşebbüs ruhunu yok eder.
- d. İslam, sanatı, ilkel formları aşamamıştır.
- e. İslam, kadın aleyhtarı bir dindir v.b.³⁷³

1930’lu yıllarda mescit ve camiler hızlı bir şekilde kapatılmaya başlamıştır. Bu dönemlerde zaten harf değişikliği olmuş ve eğitim Rusça yapılmaya başlamıştır. Sovyet döneminde din eğitimi almak mümkün olmamıştır ve İslamı kötüleyen çeşitli dergi ve kitaplar basılmıştır. Müslümanların yaşadıkları bölgelerde “Din Aleyhtarı Kongreler ve Dinsizlik Kursları”³⁷⁴ düzenlenmiş, bütün okullarda, üniversitelerde gençleri dine karşı okutmaya başlatılmış, aydın çevreler ibadetin hiçbir şekline yanaştırılmamıştır. Yetmiş yıllık süre resmi olarak din eğitime, öğretime yer verilmemiştir. Ne yazık ki islam ile ilgili bilgileri ana kaynaklardan öğrenilmemiştir. Hatta dine karşı dinsizlik “ateizm” ders olarak okutulmuştur. “*Kim kodayga işense kolu, butu kişende*” (kim Allah’a inanırsa kolu, ayağı köstekte)³⁷⁵ gibi sözler ortaya atılmaya başlamıştır. Buna bir örnek olarak Kırgızistan’ın Narın şehrine bağlı Ak – Talaa bölgesinin lise müdürü S. Kasımbayev (1961) şunları anlatmıştır: “Üniversitede ateizm dersi alırdık.

³⁷² D. Sarıgulov, *Kemtilgen Kitep – Kemigen Kırgız -Keleçek Muundarga Aaytılğan Söz*, Bişkek, TAS Basması, 2007. s. 33.

³⁷³ M. Erdem, *Türkiyede Din eğitimi ve Öğretimi. Türk Cumhuriyetlerinde Din Eğitimi (Dünü – Bugünü)*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1999, s. 111.

³⁷⁴ M. Erdem, a. g. m. s. 119.

³⁷⁵ *Kırgız Makal – Ilakap, Uçkul Sözdörü*, cıynagan: M. İbragimov, Karabalta, 2005. s. 282.

Sınava girmeden önce Allah’a yalvarır, dua ederdik sınavdan geçmemiz için. Ne tuhaftı, kapı önünde Allah’a dua eder, kapıdan içeri girince de sınavda Allah diye bir şey olmadığını savunurduk”. Bu sebeplerle, diğer Türk kardeşlerimiz gibi Kırgız Türkleri de devrimden önce son derece güçlü olmalarına rağmen, devrimden sonra zayıf duruma düşmüşlerdir. Hatta oruç tutanlarla alay eden, onlarla dalga geçen şu tür şarkılar ortaya çıkmıştır:

<i>Orozoñdu da karmap kördüm,</i>	Orucu da tuttum, denedim,
<i>Nanı cektun işi eken.</i>	Ekmeği yokun işiymiş.
<i>Namaziñdı da okup kördüm,</i>	Namazını da kıldım, denedim,
<i>Cumuşu cektun işi eken.</i> ³⁷⁶	İşi olmayanın işiymiş.

Ne yazık ki yukarıda gösterilen örneklerin yanı sıra çocukları etkilemek için islama, dine karşı çocuk masalları uydurulmuştur. Buna “Allah ile Kara Öküz” masalı örnek verilebilir. Masalda çocuk anasına “Allah vücut olarak bizim kara öküze denk gelir mi?” sorusunu sormaktadır. Bu soruya ana “Haram çocuk, Allah’ı bizim öküzle nasıl karşılaştırırsın” diyor. “Allah’ı Döven Kırgız”³⁷⁷ masalında da amaç aynıdır. Çünkü burada Allah insanoğluna karşı çıkan, zorluk çektiren birisi olarak tarif edilmektedir. Ne yazık ki, çocuk masallarımızın çoğunda Allah ile alay edilmektedir. Görüldüğü gibi dine, Allaha karşı yönelten çok sayıda eserler ortaya çıkmıştır.

Fakat her türlü baskıya karşın, Kırgız halkı, dinsiz olmamıştır. Bütün bunlara rağmen Kırgızlar, dini inançlarını yaşatma konusunda büyük fedakârlıklara katlanmışlardır. Rusların bu politikaları genelde büyük şehirlerdeki insanları etkilemiş ancak kırsal kesimde yaşayan insanlarımızı bildiğinden ve gittiği yoldan şaşırtmamıştır. Halkımız milli değerlerini korumakla beraber İslamî inançlarını da muhafaza etmişlerdir. Her ailede bulunan dede, ninelerin dini ibadetlerini görerek büyümüşdür çocuklar, torunlar. Köylerde bulunan bakımsız, neredeyse yıkılacak durumlarda olan camilere (cami denilirse tabii) namazını kılmak için küçük erkek torunlarıyla

³⁷⁶ K. Karasaev. *Nakıl Sözdör*, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 258.

³⁷⁷ B. Amanaliev, Oozeki Çıgarmalarda Beydiniy İdeaların Berilişi, bkz. *Kırgızstandağı Dininy cana Erkin Oylooonun Tarihnan*, Frunze, Kırgızstan Basması, 1967, s. 34.

beraber gelmişlerdir dedelerimiz. Yukarıda belirttiğimiz gibi Rusların bu politikası şehirlerde şiddetli bir şekilde uygulansa da kırsal kesimlerde amaçlarına ulaşamamıştır. Yaşlı anne babalar, aksakallar, din adamları, devlette çalışan aydın çocuklarına “Sen dinsizsin, komünistsin” diyerek tamamen komünistlerin kucağına atmamışlardır. İbadet eden, etmeyen, inanan, inanmayan herkesi Müslüman kimliği altında toplamayı başarmışlardır.

1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı'yla beraber Stalin döneminde dine karşı uygulanan politika yumuşamış, camilerin açılmasına izin verilmiş ve Müslümanlara, Kızıl Ordu'nun zaferi için dua etmeleri ve Sovyet iktidarını desteklemeleri için çağrılar yapılmış,³⁷⁸ halkın duygularıyla oynanmıştır. Fakat açılan camilerde görevlendirmek üzere din adamlarını bulmak kolay olmamıştır. Sovyet dönemindeki, Stalin, Kuruşçev, Brejnev, Gorbaçev dönemlerinde de dine karşı politikalar birbirlerinden farksızdır.

Belirtmemiz gereken önemli noktalardan biri de Kırgız sözlü geleneğini derleme işlerinde de ateistlik ideolojinin etkisi ile dini şiirlere, şarkılara dikkat edilmemiş, çok sayıda kaynaklar unutulmuş, sonraki nesle ulaşılmamıştır.³⁷⁹

Sonuç olarak Kırgızlar, dini ve milli değerlerini korumak için, maddi – manevi kayıplara uğramalarına rağmen sonuna kadar mücadele etmeyi başarmışlardır.

³⁷⁸ S.Erşahin. *Kırgızlar ve İslamiyet, Göçebe Bir Türk Boyunun İslamlaşma Tarihi Üzerine Bir Deneme*, s. 131.

³⁷⁹ M. Mukasov, *Din Irları*, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bışkek, Şam Basması, 2004. s. 322.

1.2.5. Günümüzde İslamiyet

Bağımsızlık sonrası bütün Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Kırgızistan'da da yeni yasal düzenlemelerde “din” göz önünde bulundurulmuştur. Din özgürlüğü ve din müesseseleri hakkında Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Kanunu'nda, din eğitimi şu şekilde ele alınmıştır:

6. Madde: Orta Okulları Din Müesseselerinden Ayırmak: Kırgızistan Cumhuriyeti'nde devlet eğitim sistemi din müesseselerinden ayrılmıştır. İnsanların dini ihtiyaçları, onların kimliklerine bakmadan sunulmalıdır. İnsanlar kendi istekleri doğrultusunda din öğretimi göreceklidir. Belirlenmiş resmi programları bulunan, belli şartlara uygun olarak çocuk ve yetişkinlere din eğitimi vermek için okullar ve kurumlar açmaya, ona ait ve ona tahsis edilen binaları kullanmaya ve buralarda her türlü eğitim vermeye hak sahibidir. Çocuklara din eğitimi vermek için anne – babaları ve onlar hakkında yetkili olanların izni gereklidir. Dini eğitim veren insanların özel din eğitimi almış olmaları gereklidir. Ancak onlar bu hizmeti Dini İdarenin izni ile yapabilirler. Yeni neslin dindar olması için eğitmek gereklidir. Günümüzde, iman, ahlak derslerinin günümüze uygun bir şekilde okutulması için imkân sağlanmıştır. Öğretmenler Milli Eğitim üyeleri tarafından seçilmektedir.³⁸⁰

Ülke aydınları ve bilim adamları yeni dönemde dine olan ihtiyacın farkına varmışlardır. İslam dininin vatan sevgisini güçlendirdiğini, dostluk, kardeşlik, barış ve eşitliliği öngördüğünü, ahlaklı olmaya yardımcı olduğunu ve halkın en önemli unsurlarından biri olduğunu vurgulamışlar, liselerde İman Sabagı (İman Dersi), üniversitelerde ise *Din cana Erkin Oyloo* (Din ve Serbest Düşünce) dersleri okutulmaya başlanmıştır.

Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasasının 16. maddesinin 2. bendinde de dine yer verilmiştir:

³⁸⁰ Din Tutu Erkindigi cana Din Uyumdarı Cönündö, (Kırgız Respublikasının Zakonu) *Kırgız Tuusu*” *Gazetei*, Bışkek, 30 Ocak 1992.

“Kırgız Cumhuriyeti’nde herkes dine inanma, dini örf ve adetlerini yerine getirme özgürlüğüne sahiptir. Düşüncelerini yayın ve basın yoluyla özgürce açıklayabilir”.³⁸¹

Günümüzde Kırgızlar’ın İslama olan ilgisi her geçen gün artmakta, ülkenin her bölgesinde cuma ve bayram günlerinde camilerde insan sayısı bunu ispatlamaktadır. Ayrıca namaz kılan ve oruç tutanlar çoğalmakta. Aynı zamanda camiler kurulmakta. Örneğin; 1991 yılında resmi kayıtlarda cami sayısı 39 ise, günümüzde 2000’den fazla cami halkın hizmetine sunulmuştur. Şu ana kadar 1000’den fazla insan Mekke’ye hacca gitmiştir. Oş, Calalabad, Talas, Karabalta, Tokmok, Karakol gibi bölgelerde sekiz tane İslam enstitüsü halka hizmet vermektedir. Kırgızistan’daki İslam meselelerini anlatan iki gazete “İslam Kültürü” (Rus ve Kırgız dillerinde) ve “Şariyat” (Kırgız dilinde) Bişkek’te çıkmakta.³⁸² Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla beraber cami sayısının çoğalması halkın İslam dinine olan ilgisinin artmasının kanıtıdır. Yetmiş yıllık dine karşı yürütülen ipolitikalardan sonra dinde yeni devrin başladığını söylemek mümkündür. Kırgızlar ata babalarından kalan mirası, İslam dinini öğrenmeye çalışmakta. Ancak üzüntüyle dile getireceğimiz bir konu var. Kırgız gençleri arasında Hristiyan olan veya başka dinlere girenler de vardır.

Belirtmemiz gereken önemli noktalardan biri de, din konusunda Türkiye’den gelen görevlilerin rolüdür. Yukarıda sözünü ettiğimiz gazetelerin yanı sıra dini konuları içeren yazılar, makaleler yayınlanmakta. Ayrıca dini içerikli kitaplar da halkın hizmetine sunulmakta. Sözünü ettiğimiz yazılardan birkaç örnek vermekte yarar var.

11 Haziran 1991 tarihli “Kırgız Madaniyatı” gazetesinde Bektur Tabaldiyev’in “İlyman Yolu” makalesi yayımlanmıştır. Yazar, yetmiş yıl dinden

³⁸¹ *Kırgız Respublikasının Konstitutsiyası*, Bişkek, 1998. s. 11.

³⁸² U. A. Şarşenaliyev, *İslamın Kırgızstandağı Ordu*, İslam V İstorii Kırgızskoy Gosudarsvennosti (mejdunarodnaya naučno – praktičeskaya konferensiya, posvyaşennaya godu kirgızskoy gosudarsvennosti), , Bişkek, 2003. s. 170.

ayrı kalan insanımızın ahlaktan da uzaklaştığını üzüntüyle belirtmiş. 20’li, 30’lu yıllarda Oş şehrinde yaklaşık 150 cami varsa, günümüzde onlardan birinin ayakta kaldığını belirtmekle beraber, dinin insanoğu için yararlarını dile getirmiştir.³⁸³

S. Maksutova’nın “İslam Dini – Kültürün, Temizliğin, Ahlakın ta Kendisi” adlı makalesinde 5 Eylül 2006 tarihli Bişkek’te gerçekleştirilen “Orta Asya Müslümanları ve Onların Gelişmeye Katkıları” konulu uluslar arası sempozyumdan bilgiler vermiş, halkı bilgilendirmeye çalışmıştır.³⁸⁴

2 Aralık 2005 tarihli Aalam gazetesinde “Gökyüzü Yüksek, Yer Sağır, Şikâyetini Kim Dinler ya da Âmin ile İş Bitmez” adlı bir makale yayımlanmıştır. Makale birkaç kişi tarafından yazılmıştır. Yazıda eskisine göre halkın dine daha bağlı olmaya başladığından bahsetmişlerdir. Ancak dini işlerin iyi bir şekilde yürütülmediğinden şikâyet edilmiş, her sene dini işler yöneticisinin değiştiğinden, dini yöneticiler ile bilim adamlarının arasında sürekli anlaşmazlıklar olduğundan söz etmektedir. Son olarak da, yöneticilerden %80’inin müslüman olan Kırgızistan halkına saygı gösteren, kanunlara göre iş yapan, Allah korkusu olan, Müslümanların birliği için hizmet eden birilerinin din işlerinin başkanlığına gelmesini arzu ettiklerini dile getirmişlerdir.³⁸⁵

“Bişkek Şamı” gazetesinin muhabiri M. Aşimov’un “Dinsiz Halk Olmaz” makalesinde ise yeni teşkilatlandırılmış olan Kırgız Cumhuriyeti’nin İslam Merkezi ile ilgili bilgiler verilmiş, önceden kutlayamadığımız Nevruz Bayramı’nın artık kutlanmaya başlamasından söz etmiştir.³⁸⁶ Kısacası halkı, özellikle gençleri din konusunda bilgilendirmek, eğitmek amacıyla çok sayıda yazı, makele karşımıza çıkmaktadır.

³⁸³ *Kırgız Madaniyatı Gazetesi*, 11. Haziran, 1991, Bişkek.

³⁸⁴ *Erkin Too Gazetesi*, 2006, 8.Eylül. Bişkek.

³⁸⁵ *Aalam Gazetesi*, 02 Aralık 2005. Bişkek.

³⁸⁶ *Bişkek Şamı Gazetesi*, 28 Mart 1991, Bişkek.

Fakat tüm bunlara rağmen Kırgızistan'da din konusunda sıkıntılar yaşanmaktadır. Çünkü uzun yıllar dinden mahrum kalan insanların kısa sürede dini problemlerine çözüm bulmalarının zor olduğunun ve komünizm dönemindeki hayata inananlardan farklı yaklaşım beklemenin doğru olmadığını söylemek gerekir. Sovyet döneminde yetişmiş Ruslaşmış ateistler, modern toplum içerisinde dine, dini kurumlara ve din adamlarına olumsuz bakarken, bazı aydınlar dinin sosyal hayatta daha etkin olabileceğini düşünmüşlerdir.

Kırgız tarihçisi, beş ciltlik “Kırgızlar” kitabının editörü K. Cusupov din konusunda şu itirafta bulunmaktadır: “Batı'nın veya Doğu'nun gelişmiş ülkelerine gittinde ilk önce kiliselerine, camilerine, dağ – taş gibi tapınaklarına, halkın gittiği kutsal mekânlara götürüler ve örf adetleriyle tanıştırmaya çalışırlar.

Tam o zaman içim “cız” ediyor ve aklıma “dinin bizim Sovyetler Birliği Dönemi'nde tanıdığımız gibi yolu dar kötü bir şey olmadığı” düşüncesi geliyor. Din insanoğlu yaratıldığından beri yaşamaya devam eden ruhani zenginlik, iman dersiymiş. Ben artık dini eskisi gibi korkunç bir umacı gibi görmüyor ve hakaret etmiyorum. Dinin kutsal olduğuna ve kudretli yolunun uzaklığına inanmaktayım”.³⁸⁷

İşte görüldüğü gibi bilim adamı, tarihçi K. Cusupov gibi başka Kırgız aydınları da dinin tekrar doğru bir şekilde yaşanmasına katkıda bulunmaya çalışmaktalar.

Bununla ilgili bilim adamı Salican Cigitov şunları söylemekte: “Kırgızlar kaza benziyor; suya giriyorlar ıslanmadan çıkıyorlar”. S. Cigitov kendinin bu ifadesiyle, uzun süreli ateizm propagandasına rağmen Kırgızların kendi

³⁸⁷ K. Cusupov, Bayırkı Kırgızdardın Tarihine cana Ruhıy Madaniyatına Oy Çabıt - Sancıra, Tarih, Muras cana Ruhıy Düynö, bkz. *Kırgızdar*, c. V, Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması., 2002, s. 372.

değerlerini, ata mirasını kaybetmeden koruduklarını övünerek anlatmaya çalışmıştır.

Cengiz Aytmatov'un dediği gibi, “.....dinler var olsun, yaşamaya devam etsin, onlar zamanında insanlık ruh seçeresine zenginlik katmışlardır”.³⁸⁸

³⁸⁸ M. Mukasov, Din Irları, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004. s. 349.

İKİNCİ BÖLÜM

DİNÎ TÖRENLER ve İNANÇLAR

2.1. KIRGIZLARIN GEÇİŞ DÖNEMLERİNDE DİNÎ TÖRENLER ve İNANÇLAR

2.1.1. Kırgızlarda Doğum ile İlgili Dinî Törenler ve İnançlar

2.1.1.1. Doğum Öncesi

Diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Kırgız Türkleri de geçiş dönemleri olarak belirlenen doğuma, evliliğe, ölüme önem vermişlerdir ve bu dönemlerle ilgili inanışlarından dolayı çeşitli uygulamalara başvurmuşlardır.

Kırgız halkının hayatının anlamı çocukla sıkı bir şekilde bağlantılı olmuştur ve bu değer kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Kırgızlar için çocuk – bir ömürdür, insanın hayatındaki bir yansıması ve devamıdır. Bundan dolayı atalarımızın mutlu olma anlayışı doğrudan çocukla bağlantılı olmuştur. Bundan dolayı Kırgızlar çok eskiden beri “*balaluu üy bazar, balası cok üy mazar*” (çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar), “*adamdın mömösü bala*” (adamın meyvesi çocuk), “*balaluu üy - gülistan, balasız üy – körüstön*” (çocuklu ev - gülistan, çocuksuz ev – kabristan)²²³ diyerek çocuğa verdikleri önemi göstermişler ve soyun devamı için çocuğun gerekliliğini vurgulamışlardır.

Kırgızlar genelde çocuğa çok önem vermekle beraber erkek çocuğuna daha çok değer verir. Çünkü erkek çocuk atanın soyadını taşımakta ve nesli devam ettirmektedir. Aynı zamanda atanın yaktığı ateşin, annenin kurduğu ocağının tütmesinde ve ailevi fonksiyonların devamında erkek çocuğun rolü daha fazladır. Erkek çocukları, üstün tutmalarının nedenlerinden biri de, erkek çocuğun soyu devam ettirmesi ana babaya bakması, atadan kalan mala sahip çıkması, onlara yardım etmesi, onları koruması, öldüklerinde

²²³ A. Akmatalliev, Baldarga Arnalgan Salt cana İrim – Cırımdar, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bışkek, Şam Basması, 2004, s. 426.

âdetlere göre defnetmesi, en önemlisi de askere gitmesi, vatani korumasıdır .²²⁴ Bu geleneksel anlayış, Kırgızların kahramanlık destanı Manasta şöyle anlatılmaktadır:

<i>Menin malım arbın, başım çok,</i>	Benim hayvanım çok, oğlum yok,
<i>İçim kapa, tışım çok.</i>	İçten üzgünüm, yanıyorum çok.
<i>Karan malga ee bolçu,</i>	Bu çok hayvana sahip çıkacak,
<i>Karasam erkek balam çok.</i>	Benim bir erkek çocuğum yok.
<i>Ce menin bala tapçu çamam çok.</i>	Benim de çocuk bulacak çarem yok.
<i>Topozum tokson miñ boldu,</i>	Sığırdan doksan bin oldu,
<i>Menin baylığım curtka dañ boldu.</i>	Benin zenginliğim halka duyuldu.
<i>Menin malım tümön balam çok,</i>	Benim mal mülküm çok oğlum yok
<i>Caratkan sebep bolboso,</i>	Yaradan sebep olmazsa,
<i>Menin andan başka çaram çok.</i> ²²⁵	Benim başka çarem yok.
<i>Tegiñge cıygan eesiz mal,</i>	Toplanmış çok sahipsiz hayvan,
<i>Teñşersem erkek balam çok.</i>	Bakacak erkek çocuğum yok.
<i>Köp eesiz maldı men cıydım,</i>	Sahipsiz çok hayvan topladım,
<i>Munu kütüp alaar balam çok.</i>	Bunlara sahip çıkacak oğlum yok.
<i>Balasız Cakıp eken dep,</i>	Çocuksuz Cakıpmış diye,
<i>Karan kalgan köp maldı,</i>	Kahrolası çok hayvanı,
<i>Kalmak keçili kelip bölöbü.</i> ²²⁶	Kalmuk gelip böler mi; der Bay Cakıp.

Görüldüğü gibi çok zengin olan fakat çocuğu olmayan Bay Cakıp hayattan zevk almaz, memnun olmaz; “At binsem yanımda bakıp gezen yok, ölsem arkamdan babacığım diye ağlayacak çocuğum yok” diyerek sızlanır. Yine destanda geçen Bay Cakıp’ın : “Ey Allahü Taala, kendini bana yar et, Çıyırdı’nın rahminde bir erkek evlat var et”²²⁷ diyerek dua etmesi ve destanın ilerlediği bölümlerinde Çubak’ın doğumundan sonra Akbalta’nın:

<i>İzdegenim tabıldı,</i>	Aradığım bulundu,
<i>Üzülgönüm ulandı.</i>	Koparılanım birleşti.

²²⁵ *Manas*. 1. Kitep, Frunze, Kırgızstan Basması, 1984, s. 44.

²²⁶ A. g. e. s. 85.

²²⁷ B. Ögel. *Türk Mitolojisi*, c. I. Ankara, TTK Yayınları, 1993, s. 506.

<i>Çaçılғанım cıynladı,</i>	Saçılanım toplandı,
<i>Öčkön otum tamıldı,</i>	Sönmüş ateşim yakıldı,
<i>Ölgön canım tirildi.</i> ²²⁸	Ölen canım dirildi,

demesi Kırgızlar arasında çok eskiden beri erkek çocuğun aile hayatında ne kadar önem taşıdığına bir kere daha göstermektedir.

Görüldüğü gibi günümüzde de Kırgızlar erkek çocuğa çok önem verirler. Erkek çocuğu olmayanlar kendilerini zürriyetsiz sayarlar. Kız çocuğu zürriyet saymazlar, başka evin üyesi derler. Kırgız ana babaları oğulları evlendikleri zaman çok sevinir. Ailelerine bir kişinin daha katılması yani aile üyelerinin çoğalması onları mutlu eder. Kızları evlendikleri zaman da aksine pek sevinmez, evlerinden birinin eksilmesi onları üzer. Bundan dolayı da “kız gider, oğul getirir” diyerek kızın evden gideceğini vurgular. Erkek çocuğun makbul sayılması ve ona verilen üstün değerle ilgili yukarıda da belirttiğimiz gibi Manas destanında çok sayıda örnekler geçmektedir. Örneğin; Kanıkey Semetey’in doğumuyla ilgili şöyle der:

<i>Tuulğan çocuk kız bolso,</i>	Doğan çocuk kız olursa
<i>Otko ırgıtıp cagamın,</i>	Ateşe atar yakarım
<i>Suuga ırgıtıp muuntam,</i>	Suya atar da boğarım
<i>Anan başkaga tiyemin.</i>	Sonra biriyle evlenirim.
<i>Balam erkek bolso,</i>	Çocuğum oğlan olursa
<i>Eçkimge tiybeymin.</i> ²²⁹	Kimseyle evlenmem ben.

Erkek çocuğuna verilen değer, Anadolu’da da karşımıza çıkmaktadır. Fikret Türkmen’in 1974 yılında Yozgat’ta yaptığı bir derlemesinde dünyadaki en zor şeyler sayılırken erkek evladın eksikliği de dile getirilmiştir:

²²⁸ *Manas*. 1. Kitep, Frunze, Kırgızstan Basması, 1984, s. 221.

²²⁹ *Manas*. 2. Kitep, , Frunze, Kırgızstan Basması, 1985, s. 177.

Yaz gününde ayransızlık
 Kış gününde yorgansızlık
 İl içinde oğlansızlık²³⁰.

Kırgız dualarından birinde erkek çocuğuna verilen önem şu şekilde vurgulanmıştır:

<i>Bul peyiliñdin barında</i>	Bu iyi niyetinin var iken,
<i>Bir cakşılık körösüñ,</i>	Bir iyilik göreceksin,
<i>Kelerki uşul malda</i>	Gelecek yıl bu mevsimde
<i>Keliniñ erkek törösün.</i>	Gelinin erkek doğursun.
<i>Baktıñdı kıdır koldop,</i>	Bahtını Hızır korusun,
<i>Karaanıñ sürdü bolsun,</i>	Namın heybetli olsun,
<i>Kızıñ monçoktuu bolsun</i>	Kızın boncuklu olsun
<i>Uuluñ on çaktı bolsun.</i>	Oğlanın on kadar olsun.
<i>Oomiyn!</i> ²³¹	Âmin!

Kırgızlarda erkek çocuğun olmaması demek; baba adının unutulması, ocağın sönmesi demektir. Aynı zamanda Türk geleneklerine göre erkek, iktidar kaynağıdır; başkalarına hâkim olmak, belirli şeyleri yaptırabilmek yeteneğine sahip olmak demektir.²³² Bundan dolayı Kırgızlarda “Uulu cuktun muunu cok”²³³ (oğlu yokun gücü yok) şeklinde atasözü vardır.

“Coodarbeşim” destanında Agay Han dokuz kızı olmasına rağmen erkek çocuğunun olmadığını şöyle dile getirmektedir:

<i>Közüm ötsö düynödön,</i>	Göçsem bu dünyadan,
<i>Kök ala celek, kızıl tuu</i>	Gök ala bayrak, kızıl tuğ
<i>Kökölötüp kim barat?</i>	Yüksek yüksek kim tutar?
<i>Atakelep burkurap,</i>	Babalayıp ağlayıp,
<i>Közümdü coktop kim turat?</i>	Beni yoklayıp kim durur?

²³⁰ Fikret Türkmen. *Manas Destanı ve Anadolu'daki Bazı Âdet ve İnanmalar*, s. 265.

²³¹ C. Orozobekova, Alkıştar, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 300.

²³² Nermin Ertentuğ. *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977, s. 87.

²³³ *Kirgizsko – Russkie Poslovitsy, Pogovorki i İzreçeniya*, Düzenleyen ve Çeviren: Sırgabek Şambaev, Frunze, Mektep Basması, 1979, s. 299.

*Celektüü nayza kim aştayt?
Artımda kalgan tuyak çok,
Ordumdu eelep kan bolup,
Uşul eldi kim baştayt?*²³⁴

Bayraklı mızrak kim tutar?
Arkamda kalan çocuk yok,
Yerime benim han olup,
Bu halkı kim yönetir?

Kırgızlarda çocuklar için yapılan merasimler, gelenekler, âdetler, inanışlar ve inanç gereği uygulanan hususlar, çocuğun hayatımızdaki rolünün ne kadar önemli olduğunun bir işaretidir. Dolayısıyla, atalarımızın mutlu olma anlayışının temelinde çocuk sevgisi yatmaktadır. Bundan dolayı iki genç evlendiği zaman edilen duaların başında “*aldıñdı bala bassın, arkañdı mal bassın.*” (önünü çocuk kaplasın, arkanı servet kaplasın) gelir.

Kırgızlarda çocuğu olmayan kadını; meyvesiz ağaca benzetirler; “Kısır doğurmayınca, tay adı kalmaz; kadın doğurmayınca gelin adı kalmaz” (*Bee tuumayınça batyal atı kalbayt, katın tuumayınça kelin atı kalbayt*) ve “Doğurmayan kadından, yavrusu olan keçi daha değerlidir” (*tuubagan katından, ulagı bar eçki cakşı*), zürriyesiz olacak yiğide kısır kadın rastlar (*kuu baş bolçu cigitke tuubas katın colugat*) gibi sözlerle tenkit ederler. Çocuğu olmayan kadının değersiz olduğunu vurgularlar. Hatta;

*Mömösüz cıgaç otun,
Töröböğöndön kiyin,
Emnesi onun katın.*

Meyvesiz ağaç odundur,
Doğurmadıktan sonra,
Neyi onun kadındır,

diyerek “kadın” yerine bile koymazlar. Yine Kırgızlar tarafından söylenen bu dörtlükte çocuğun neden gerekli olduğu açıkça gösterilmektedir:

*Adamdı arıktatkan sanaa eken,
Acal cetip, kün bütsö,
Artıñdan atıñ öçürböy,
Aytılıp kalçu bala eken.*²³⁵

İnsanı zayıflatan dert imiş,
Ecel gelip, gün biterse,
Arkandan adını söndürmeyip,
Devam edip kalan çocuk imiş.

²³⁴ Coodarbeşim. *El Adabiyatı Serisi*, c. 3, Bışkek, Şam Basması, 1997, s. 45.

²³⁵ R. Kırbaeva, T. Tanaev, Koşoktor, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. 1, Bışkek, Şam Basması, 2004, s. 174.

Yukarıdaki mısralardan da anlaşılacağı üzere baba ocağının sönmemesi, soyadının devamı için Kırgızlar çocuğa çok önem vermişlerdir.

Genelde çocuğu olmayan kadınların evliliği sürmez. Soyunu devam ettirmek isteyen erkek hanımını boşamak zorunda kalır. Zaten Kırgızlarda çocuğun olmaması ailede boşanmaların baş sebebi sayılır. Kırgız halkında çocuk sahibi olmadan ölmek felaket sayılmaktadır. Çocuğu olmayanlar; “Ben ölürsem kim ağlar, kim beni yoklar” diyerek çok üzülür.

Kazakların “Er Şora” manzumesinde de Narık ile Külkanış’ın evlat arzusu şu mısralarla ifade edilmiştir:

Oğulsuz insan eziyet,
Kızsız insan meziyet,
Oğulsuz, kızsız garibe
Ne keyfiyet ne de kemiyet²³⁶.

Kırgız halk şairi Ceñicok (1860 – 1918) için “*Cel cetpegen Ceñicok, aytışaarga teñi cok*” (Yel yetmeyen Ceñicok, atışmaya dengi yok) denmekte. Halk şairi Ceñicok da hiç çocuk sahibi olmamış ve şiirlerinde hep çocuksuzluktan yakınmış:

<i>Kayrılıştı mürzömdü,</i>	Köşede bulunan mezarıma
<i>Kayrılıp barıp kim köröt,</i>	Geri dönüp kim bakar,
<i>Kaygırıp çaşın kim tögöt?</i>	Üzülüp yaşını kim döker?
<i>Buruluştı mürzömdü,</i>	Köşede bulunan mezarıma,
<i>Burulup barıp kim köröt,</i>	Dönüp gelip kim bakar
<i>Burkurap çaşın kim tögöt?</i>	Ağlayıp yaşını kim döker?
<i>Ak kuurayda muun cok,</i>	Ak bitkinin gücü yok,
<i>Arkamda kalgan uul cok.</i>	Arkamda kalan oğul yok.
<i>Kök kuurayda muun cok,</i>	Gök bitkinin gücü yok,

²³⁶ A. Akmatalliev. *Kırız Folkloru cana Tarihy Kahramandar*, Ankara, AKM Yayınları, 2001, s. 215.

*Kötörüp bakan uul cok.*²³⁷ Bakıp, büyüttüğüm oğul yok,
diyerek halk şairi de çocuksuzluktan öte erkek evladı olmadığından
yakınmaktadır. Destanlarımızdaki kahramanlar başta olmak üzere
günümüzde de halkımızı endişelendiren “ben ölürsem kim ağlar, kim ağıt
yakar” korkusudur. İşte şair Ceñicok da:

<i>Keştelüü caka kermre kaş,</i>	Nakışlı yaka, kıyma kaş,
<i>Kelinim ıylap oltursa,</i>	Gelinim ağlayıp otursa,
<i>Keyiyit belem men minça?</i>	Üzülür müydüm ben böyle?
<i>Kırmızı köynök, kıygaç kaş,</i>	Kırmızı elbise, güzel kaş,
<i>Kızdarım ıylap oltursa,</i>	Kızdarım ağlayıp otursa,
<i>Kıynalat belem men minça.</i> ²³⁸	Zorlanır mıydım ben böyle,

diyerek çocuksuzluğunu, ölürse arkasında ağıt yakacağı olmadığını üzülerik
dile getirmiştir.

Günümüzde de çocukları, torunları olan yaşlılar: “Ölürsem arkamdan
ağlayacaklarım, mezarıma toprak salacaklarım var, Kur’an okutacaklarım var
avucum boş değil” diyerek kendilerinin mutlu olduklarını dile getirirler.

Kırgızistan’ın güney bölgesinde bulunan Alabuka ilçesinde geçen bir
uygulamada; evlenip çocuğu olmayan bir kadını öldüğü zaman kocasının
köyünde değil de babasının köyündeki mezarlığa defnetmişlerdir. Bunun
nedeni sorulduğunda köy sakinleri; “Bu kadın doğurmadığı için buraya
gömülmeyi hak etmiyor” demişler. Bu da gösteriyor ki Kırgızistan’ın o
bölgesinde kadın anne olmak suretiyle kocasının evinde ve yurdunda yer
edinebilir. Kırgızlarda çocuğu olmayan kadının evde hiç hakkı
bulunmamaktadır. Ağız kavgalarında da kısır kadına “tuubas”, kakbaş” gibi

²³⁷ M. Mukasov, Ceñicok (Ötö) Kökö uulu, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. V, (Kırgız El İrçıları),
Bişkek, Şam Basması, 2002, s. 302, 303.

²³⁸ K. Kebekova, Kaada Salt Irları, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004,
s. 69.

ağır sözler söylenir. Kırgızlarda olduğu gibi Anadolu’da da kısır kadına “katır²³⁹” denilerek hakaret edilir.

Çocuk sahibi olmayanların halk tarafından hor görülmesine Dede Korkut hikâyelerinde de rastlamaktayız. Kızı olanları kırmızı çadıra, oğlu olanları ak çadıra, oğlu kızı olmayanları kara çadıra kondurulması ve “Oğlu kızı olmayanları Allah Teala kargayıptur, biz da kargaruz.²⁴⁰” ifadeleri çocuksuz insanın durumunun açıkça ortaya koymaktadır. Adı geçen eserde Bay Büre Tanrı’nın kendisine karşı öfkeli olduğunu söyleyerek çocuksuzluktan yakınır.

Çok sayıdaki belgenin kanıtladığı gibi Altay halklarında da bir erkeğin, ancak hanımı hamile kaldığı veya doğurduğu zaman onu gerçek eşi olarak kabul etmesi, ayrıca kadınların erkek çocuk doğurana dek kendi ailelerinin yanında kalması²⁴¹ sadece Kırgızlar için değil de bütün topluluklar için çocuğun önemli olduğunu göstermektedir. Çünkü oğulsuz ata – kanadı kırık kuşa benzer, düşüncesi hakimdir.

Bundan dolayı çocuğu olmayan kadınlar çeşitli çareler aramaya mecbur kalmışlardır. Ata mezarlarına giderek ata ruhlarına Kur’an-ı Kerim’den sureler okurlar, kutsal sayılan pınarlara, ağaçlara vb. giderler ve çocuk sahibi olmak için onlardan medet umarlar. Özellikle çocuğu olmayan kadınlar ölen kaynatasının veya kaynanasının mezarına giderek orada geceler, kurban keser, Kur’an-ı Kerim okur, dua eder.²⁴² Ayrıca Allahü Te’ala’ya niyaz edilerek istekte bulunurlar. Bununla ilgili Manas destanında da bir bölüm mevcuttur. Cakıp Han hanımı Çıyırdı’dan şöyle şikâyet eder:

“Uşu Çıyırdını alganı,
Men cıttap bala öppödüm,

Bu Çıyırdı’yı alalı,
Ben koklayıp çocuk öpmedim,

²³⁹ N. Erdentuğ. *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977, s. 112.

²⁴⁰ M. Ergin. *Dede Korkut Kitabı*, Ankara, TDK Yayınları, 1964, s.4.

²⁴¹ J. P. Roux, *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, İstanbul, Kabalcı, 2005, s. 274.

²⁴² K. Cusupov, Ruhîy Madaniyat, *Kırgızdar*, c. II, Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 2004, s. 277.

<i>Bu Çıyırdı caygan çaçın tarabayt</i>	Bu Çıyırdı saçlarını taramıyor
<i>Kudayga toboo dep tük meni karabayt,</i>	Allah'a tövbe deyip bana bakmıyor
<i>Belin bekem buubadı,</i>	Belini sıkı bağlamadı,
<i>Bu Çıyırdı erkek bala tuubadı.</i>	Bu Çıyırdı erkek çocuk doğurmadı.
<i>Bu Çıyırdını alganı,</i>	Bu Çıyırdı'yı alalı,
<i>Cayı kışı on tört cıl,</i>	Yazın kışın on dört yıl,
<i>Bu mazarduu cerdi kıdırbayt,</i>	Bir mezarlı yeri ziyaret etmedi,
<i>Bu almaluu cerge oonabayt,</i>	Bir elmalı yere yuvarlanmadı,
<i>Bu araşanduu cerge tünöböyt.</i> ²⁴³	Bir şifalı yerde gecelemedi.

Bu konuyla ilgili ünlü etnograf S. M. Abramzon: “Kaderine kısırlık yazılmış Kırgız kadınları, çocuk doğuramamalarına çok üzölmüşlerdir. Onların bütün düşüncesi bu dertten nasıl kurtulacakları üzerine idi ²⁴⁴” demektedir.

K. D. Basayeva ise “Buryatlarda Aile ve Evlilik” adlı çalışmasında bu konu hakkında şu bilgiyi vermektedir: “Bazen çocuksuzluğun nedeni erkekten kaynaklanıyor olabilir. Ancak, toplumun düşüncesine göre bu durumda da yine kadın suçlu olurdu”. Yani kısırlık, toplum inancına göre sadece kadına özgü bir durumdur.²⁴⁵

Bu inanış ve uygulamalar Kırgızlarda olduğu gibi diğer Türk topluluklarında da geçmişten günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Mesela; çocuğu olmayan Yakut kadınları mukaddes bir ağacın dibinde, ak boz at derisi üzerinde, “yer sahibi”ne yalvarırlar²⁴⁶; ağlaya sızlaya dua ederler. Bu duadan sonra çocuk sahibi olanlar Tanrı'nın, yer ağaç ruhlarının çocuğunu verdiğine inanırlar.

²⁴³ A. Cakıpbekov, *Teniri Manas*, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 18.

²⁴⁴ A. Akmatalliev. *Kırgız Folkloru cana Tarihi Kahramanları*, Ankara, AKM. Yayınları, 2001, s. 110.

²⁴⁵ A. Akmatalliev, a. g. e. s. 103.

²⁴⁶ A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara, TDK Yayınları, 1972, s. 167.

Kırgızlar hamile kadına çok değer verirler. Hamile kadın hem halk tarafından hem aile tarafından saygı ve şefkat görür. Karındaki çocuğun sağ salim dünyaya gelmesi için her çeşit uygulamayı yaparlar. Bübü, bakşı, tabiplere başvuruda bulunur onlardan yardımlar alırlar. Hamile kadına aşerdiği şeyi yedirmeye çalışırlar. Kırgızlar, kadın aşerdiği şeyi yerse çocuğun yediği şeyin özelliklerine taşıyacaklarına inanırlar. Bu konuyla ilgili güzel örneklerden biri Manas destanında şu şekilde geçmektedir. Bay Cakıp'ın hanımı Çıyırdı Hatun hamileyken pars yüreğini arzu eder. Destanda bununla ilgili:

<i>Er Manas boygo bütkönü,</i>	Er Manas'a hamile kalalı,
<i>Tamam üç ay cetiptir,</i>	Tam üç ay geçmiş,
<i>Baybiçenin köñülü</i>	Baybiçenin ²⁴⁷ gönlü,
<i>Başkaga oop ketiptir,</i>	Başka şeylere düşmüş,
<i>Öz tamagı este cok,</i>	Aklında kendi yemeği yok,
<i>Ce körünüüçü közgö cok,</i>	Ya göze gözükecek yok,
<i>Bal, şekerde karabayt,</i>	Bal, şekerde bakmıyor,
<i>Başka tamak carabayt,</i>	Başka yemek de yaramıyor,
<i>Cesem dep colbors cürögün</i>	Yesem diyor kaplan kalbini
<i>Mından başka sanabayt.</i>	Bundan başka istemiyor.
<i>Cetpey colbors cürögünö</i>	Yetmiyor kaplan kalbine
<i>Cindi bolup baybiçe</i>	Deli oluyor hanımı
<i>Ceriginen cüdödü.²⁴⁸</i>	Hem de dermansız kaldı.

Onun bu isteği yerine getirilir ve Manas pars gibi güçlü olur. Meşhur Kırgız kahramanı Balbay Batır'ın annesi kaplanın yüreğine aşermiş. Kaplan bulamayınca domuzun yüreğini getirip kaplan yüreği diye yedirmişler. Bu yüzden Balbay Batır, savaşta cesur; ama domuz gibi kaba, söz anlamaz biri olmuştur. Ayrıca düz boynu sebebiyle, boynunu sağa sola çeviremeyecek bir fizyolojiye sahipmiş.²⁴⁹ Kırgız yazarı Aalı Tokombayev'in annesi kartalın yüreğine aşermiş ve yemiş. Kartal akıllılık, uyanıklık ve basiretliliği sembolize

²⁴⁷ Genelde Hanların ilk hanımları için söylenmektedir.

²⁴⁸ *Manas*. I. kitep, Frunze, Kırgızistan, 1984, s. 49.

²⁴⁹ Murzakmetov. *Bayırkı Tarbiya*, Bilim Bulagı, s. 7.

etmektedir. Aalı Tokombayev de çok başarılı bir yazar olmuştur.²⁵⁰ Cengiz Aytmatov'un "Gün Olur Asra Bedel" adlı eserinde Edigey'in karısı balığa aşerer, fırtınalara rağmen balık tutup getirirler.²⁵¹

Çocuk doğmadan önce hamile kadınların ve yakınlarının rüyaları çeşitli yorumlara sebep olur. Hamile kadın veya aile üyelerinden birinin rüyasına kamçı, balta gibi erkek eşyaları girerse çocuğun erkek, eğer rüyaya kazan, incik boncuk gibi kız eşyaları girerse çocuğun kız olacağına inanırlar. Rüya motifi Manas destanında da karşımıza çıkmaktadır. Bay Cakıp Manas doğmadan önce gördüğü rüyayı halkına şöyle anlatır:

<i>Tündö catıp tüş körsöm</i>	Gece yatıp rüya gördüm
<i>Ala – Too başın cayladım,</i>	Ala Dağ başına yerleştim,
<i>Men bir bala barçın бүркүт karmadım.</i>	Ben bir kartal yavrusu yakaladım.
<i>Salburun çıksam saluuga,</i>	Avlamaya çıkınca,
<i>Kanattın küüsü uguldu,</i>	Kanadının sesi duyuldu,
<i>Karına karap tura albay</i>	Kızgınlığına bakamayıp
<i>Munu kaçırğan candar cıgıldı.</i>	Bunu kovalayanlar yıkıldı.
<i>Kara çaar colbors kamandı,</i>	Kara ala kaplan domuzu,
<i>Karşı teşri carıptır.</i>	İyice bir parçaladı.
<i>Curtum bul tüşümdü coruçu,</i>	Halkım bu rüyamdı yorumla,
<i>Cana da catıp tüş kördüm,</i>	Yattım bu rüyayı gördüm,
<i>Cana da cakşı iş kördüm,</i>	Rüyamda iyi işi gördüm,
<i>Döbödö catıp tüş kördüm.²⁵²</i>	Tepede yattım rüya gördüm.

Yukarıdaki parçadan da anlaşılacağı üzere Bay Cakıp'ın rüyasından erkek ve kahraman bir çocuk doğacağı belli oluyor. Kırgız halk inançlarına göre rüyanın boynu telden de inceymiş, iyi yorumlarsan rüyanın boynu sağa, kötüye yorumlarsan sola dönermiş. Kırgızlar rüyalarını herhangi birine

²⁵⁰ B. Soltonbekov, "Kılımdardı Karıktan Kırgızdardın Kaada Saltarı", Aalam No: 4, s.7.

²⁵¹ A. Akmatiev, *Baldarga Arnalğan Salt cana Irim Cırımdar*, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 35-38.

²⁵² *Manas*. 1. kitep, Frunze, Kırgızstan Basması, 1984, s. 45.

yorumlatmazlar. Tecrübeli, yaşça büyük birilerine yorumlatırlar. Destanda da yaşlı Aksakal Bay Cakıp'ın rüyasını iyiye yorumlar, dünyaya bir kahraman geleceğinden haber verir. Ayçürök rüyasında Manas'ı görür, sapı altın küçük bir bıçak verir ve daha doğmamış olan bebeği korumasını söyler.

Kırgız halk inançlarına göre kadın hamileyken bazı şeylere dikkat etmelidir. Kendisine yasak olan bir takım davranışlar vardır. Mesela; hamile kadın cenaze evine gitmemeli, karanlıkta yalnız kalmamalıdır. Eğer hamile kadın cenaze görürse çocuğunun solgun yüzlü olacağına inanılır ve bunun yanı sıra çok üzülürse çocuğa zarar gelebileceği düşünülür. Bu inancın Kıbrıs Türklerinde²⁵³ de uygulandığını görmekteyiz. Onlara göre; hamile kadın cenazeye giderse bebeği ölür, inancı vardır. Geceleri yalnız kalırsa kötü ruhlar zarar verebilir. Eğer yalnız kalmak zorunda ise yastığının altına tuz, ekmek, bıçak koyulur ve ev tütsülenir. Kırgızlarda tütsü oldukça yaygın bir gelenektir. Buna Kırgızlar “*alastoo*” derler, tütsünün kötü ruhları kovacağına inanılır. Bu durum ateş kültünün temizleme gücüne sahip olduğuyla ilgili inançların kalıntılarıdır. Bunlarla beraber hamile kadın kötü söz söylememeli, saçını kesmemelidir. Hamile kadın harama ve helale dikkat etmeli, kendini temiz tutmalıdır.

Doğum yaklaşınca aile doğum hazırlıkları yapmaya başlarlar. Genelde hamile hanımın kayın validesi bu işi üstlenir. Gelinin hamile kalmasından itibaren evde sağılan ineğin sütü koyun içkembesine konularak tereyağı biriktirilmeye başlanır. Bu tereyağ gelin doğum yapmadan yenilmez. Bununla beraber “*kurut*”²⁵⁴ hazırlanır. Kırgızlar bu ikisine “*centek*”²⁵⁵ derler.

Kırgızlar çocuk doğmadan önce kesinlikle çocuğun giysilerini, beşiğini hazırlamaz, satın almaz. Kırgızların inanışlarına göre doğmamış çocuk henüz

²⁵³ E. Saraçoğlu, Kıbrısta Doğumla İlgili Gelenek – Görenek ve İnançlar, bkz, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, c. IV, (Gelenek, Görenek ve İnançlar), Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987, s. 331.

²⁵⁴ Yoğurttan yapılmış ekşi hafif sert yiyecek.

²⁵⁵ Ailenin kızı veya gelini doğum yaptığı zaman kolu komşu ve akrabalarını davet edip aile tarafından verilen yemeğin adı.

anne babanın değildir, Allah'ındır. Belki de sağ salim doğmaz, ölebilir. Bundan dolayı da halk arasında:

Beşiktegi balanın,

Bek boloorun kim bilet.

Karındagi balanın,

Han boloorun kim bilet.

Beşikteki çocuğun,

Sağ olacağını kim bilir.

Karındaki çocuğun,

Han olacağını kim bilir,

gibi sözlerle ifade ederler.

Hamile kadın hamileliği yaklaştığı günlerde kendine daha dikkat eder, tırnaklarını keser, hep temiz tutar kendisini. Kısaca her şeye hazır olur.

2.1.1.2. Doğum

Belirtildiği gibi özellikle ata ruhlarına ait inançlardan dolayı “baba ocağı” olarak adlandırılan ve kutsal sayılan ailenin çekirdeğini doğacak olan çocuk oluşturmaktadır. Bundan dolayı doğum Kırgız Türkleri için bir sevinç kaynağıdır.

Hamile kadının doğum sancıları başlayınca hemen hastaneye kaldırılır. Hastaneye uzak olan köylerde ise yetişilemeyeceği anlaşılırsa hemen bu işlerden anlayan yaşça büyük, yani tecrübeli kadınlar çağrılır. Hamile kadın hastaneye gidecekse hazırladığı çantasını, kayınpeder ve kayınvalidesinin hayır duasını alır ve gider. Günümüzde doğumların çoğu hastanelerde gerçekleşmektedir. Doğum evde gerçekleşecekse hamile kadın hemen bir odaya alınır. Doğumun kolay ve çabuk olması için bazı işlemler yapılır. Mesela; ev tütsülenir, eve yabancı biri alınmaz, evden ateş verilmez, doğum yapılan yere erkekler sokulmaz, çoluk çocuk girip çıkmaz. Dışarıda kuyruğu bağlanmış, yeleşi örülmüş, eğilenmiş bir at bekletilir.²⁵⁶ Bu atı görenler evde doğum olduğunu anlar ve bu eve girmez. Kayın peder ile kayın valide sürekli Allah’a ve ata babaların ruhlarına gelinlerinin sağ salim doğum yapması için dua ederler. Doğum sırasında hamile kadına, halsiz kalmaması için badem çayı ve boza içirilir. Boza kan kaybeden kadın için kan yapıcıdır. Yaşlı iki kadın hamile kadını battaniyeye yatırarak “ong, ong” (sağ, sağ) diyerek sallarlar. Böylece doğumun kolay olacağına inanılır. Bazen de hamile kadın sancısı başladığı zaman bir iğneyi kocasının gömleğinin yakasına takar, böylece doğum sancısının kocasına geçeceğine, kendi doğumunun kolay olacağına inanır.

Kırgızlarda doğum yaptırmanın kendine has metotları vardır. Bunlardan biri de “bel çekmek”tir. Doğum sancısı artıp, doğum başlarken çağırılan tecrübeli kadınlar, doğum yapan kadına çadırın ortasındaki direği

²⁵⁶ T. Bayaliev. *Do İslamskiye Verovaniye i İh Perežitki u Kırgızov*, Frunze, İlim Basması, 1972, s. 97.

sıkı tuttururlar. Kadınlardan güçlü olanı da hamile kadının arka tarafına geçer ve belinden kucaklayıp aşağıya doğru çekerek karnını yavaş yavaş ovarlar. Eğer hamile kadın bayılıp, zorlanırsa “albarstı bastı” diyerek kadını kamçıyla vururlar.²⁵⁷ Bel çekmeyle ilgili bir örnek Manas destanında şöyle anlatılmaktadır:

<i>Talıkşıp turgan kelindi,</i>	Mayışıp duran gelini,
<i>Tarta koy dedi belimdi.</i>	Haydi, çek dedi belimi.
<i>On iki kadın bek tarttı,</i>	On iki kadın, kuvvetlice çekti,
<i>Ondoy ber kadayım dep tarttı</i> ²⁵⁸	Yardım et Allah’ım diye çekti.

Geçmişten günümüze kadar doğum yaptıran ebeler hep Umay Ana’dan yardım istemişlerdir. Hamile kadının karnını “benim elim değil Umay Ana’nın eli” diyerek sıvazlarlar. Türkiye’de de doğum sırasında “Fatma ana eli” diyerek hamile kadının karnı sıvazlanır. Kadınların doğumu ağır olduğu zaman Altaylılar:

<i>Al Yastanayıp kuş,</i>	Koruyarak gelsin kuş,
<i>Umay – Ene, Kuş – Ene,</i>	Umay – Ene, Kuş – Ene,
<i>Etegiñdi cayıp tüş,</i>	Eteğini açarak düş,
<i>Colu menen koldosun.</i> ²⁵⁹	Koruyasın yoluyla,

diyerek Umay Ana’yı yardıma çağırırlar.

Çocuk doğduktan sonra arkasından gelen parçaya “ton” ya da “çocuğun eşi” denmektedir. Çocuğun eşi düşene kadar doğum yapan kadını yalnız bırakmazlar, uyumasına izin vermezler, albaristıların onu uyurken götüreceğine inanırlar. Kırgızlar arasında çocuğun eşi düşmeden uyuyan kadın bir daha uyanmaz inancı vardır.

Bu olayla ilgili etnograf T. D. Bayaliyeva şöyle demektedir: “Eşin gecikmesi, kötü ruhların (albarstıların) çeşitli fitne ve hilelerinden

²⁵⁷ Kaada Salttar Ak *Batalar. El Adabiyatı Serisi*, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s.19.

²⁵⁸ A. Akmataliev, Baldarga Arnalgan Salt cana İrim Cırımdar, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 436.

²⁵⁹ A. Akmataliyev, a. g. e, s. 434.

kaynaklanmaktadır. Bu durumlarda, kötü ruhu kovmak için loğusanın yanı başına kartal getirilerek oturtulur.”²⁶⁰

Eski Türk inançlarından günümüze kadar varlığını sürdüren ve önemli rol oynayan hususlardan biri de “al bastı”dır. Türk dünyasında “al karısı”, “al”, “al kızı”, “albastı”, “albız”, “almış”²⁶¹ gibi adlandırmalar yapılmıştır. Bu varlık Kırgızlarda “albarıstı” olarak isimlendirilmektedir.

Albarıstı Kırgız mitolojisinde saçları uzun ve dağınık, memeleri sallanan, çirkin bir kadın olarak tarif edilmektedir. Bu albarıstı inancı bütün Türk kavimlerinde mevcuttur, hepsinde de genel olarak çirkin bir kadın olarak anlatılmaktadır. Günümüzde de saçını taramadan serbest bırakan, giyimine kuşamına bakmadan gezen kızları albarıstıya benzetirler. Yukarıda belirttiğimiz gibi albarıstı, doğum sırasında kadına kötülük yapar. Onun ciğerini götürüp suya atar, bu durumda kadın ölür.

Yine albarıstı doğumu zorlaştırır, yeni doğmuş bebeğe zarar verir. Bundan dolayı Kırgızlar önceden tedbirlerini alır. Albarıstı’nın demirden korkacağına inanılır. Bundan dolayı kadının ve çocuğun yastığının altına bıçak koyulur ve ev tütsülenir. Bu tedbirler alınmazsa albarıstını gören kadın hasta olur, kımıldayamaz, kendini bilemez hale gelir hatta kadın ve bebek ölebilir.

Bilindiği gibi albarıstılar sadece hamile, loğusa kadınlara ve bebeklere kötülük yapmakla kalmaz diğer insanlara da kötülük yapar, onları yolundan şaşırtır. Kırgızlar arasında çok yaygın olan “tündö albarıstı bastı” (gece albarıstı bastı) tabiri vardır. Albarıstı diğer kötü ruhlar gibi hep geceleri gelir ve uyuyan adamın üstüne basar, nefes almasını engeller ve insanın ölmesine Bu olayla ilgili etnograf T. D. Bayaliyeva şöyle demektedir: “Eşin gecikmesi,

²⁶⁰ T. Bayaliyeva, *Doislamskoe Verovaniya i ih Perecikti u Kirgizov*, Frunze, İlim Bsması, 1972, s. 96.

²⁶¹ Y. Kalafat. *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara, AKM. Yayınlar, 1996, s. 32.

kötü ruhların (albarstıların) çeşitli fitne ve hilelerinden kaynaklanmaktadır. Bu durumlarda, kötü ruhu kovmak için loğusanın yanı başına kartal getirilerek oturtulur.”²⁶²

Eski Türk inançlarından günümüze kadar varlığını sürdüren ve önemli rol oynayan hususlardan biri de “al bastı”dır. Türk dünyasında “al karısı”, “al”, “al kızı”, “albastı”, “albız”, “almış”²⁶³ gibi adlandırmalar yapılmıştır. Bu varlık Kırgızlarda “albarıstı” olarak isimlendirilmektedir.

Albarıstı Kırgız mitolojisinde saçları uzun ve dağınık, memeleri sallanan, çirkin bir kadın olarak tarif edilmektedir. Bu albarıstı inancı bütün Türk kavimlerinde mevcuttur, hepsinde de genel olarak çirkin bir kadın olarak anlatılmaktadır. Günümüzde de saçını taramadan serbest bırakan, giyimine kuşamına bakmadan gezen kızları albarıstıya benzetirler. Yukarıda belirttiğimiz gibi albarıstı, doğum sırasında kadına kötülük yapar. Onun ciğerini götürüp suya atar, bu durumda kadın ölür.

Yine albarıstı doğumu zorlaştırır, yeni doğmuş bebeğe zarar verir. Bundan dolayı Kırgızlar önceden tedbirlerini alır. Albarıstı’nın demirden korkacağına inanılır. Bundan dolayı kadının ve çocuğun yastığının altına bıçak koyulur ve ev tütsülenir. Bu tedbirler alınmazsa albarıstını gören kadın hasta olur, kımıldayamaz, kendini bilemez hale gelir hatta kadın ve bebek ölebilir.

Bilindiği gibi albarıstılar sadece hamile, loğusa kadınlara ve bebeklere kötülük yapmakla kalmaz diğer insanlara da kötülük yapar, onları yolundan şaşırtır. Kırgızlar arasında çok yaygın olan “tündö albarıstı bastı” (gece albarıstı bastı) tabiri vardır. Albarıstı diğer kötü ruhlar gibi hep geceleri gelir

²⁶² T. Bayaliev, *Doislamskoe Verovaniya i ih Perecikti u Kirgizov*, Frunze, İlim Bsması, 1972, s. 96.

²⁶³ Y. Kalafat. *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara, AKM. Yayınlar, 1996, s. 32.

Yakalanan albastının yalvarmasıyla ilgili H. Karasaev de şunları söylemekte: “Albastı gece ocaklar sönünce ateş çalmak için obaya gelirmiş. Tam o zaman insanoğlu albastının oturduğu yeri bıçakla kesiverirse kaçamayıp yakalanırmış. Onun saçlarından yolar, zorlarsa insana çok yalvarır ve kandırmaya çalışırmış. İnsan onu bırakmayıp zorlamaya devam ederse, albastı damağındaki kara kâğıdı çıkarıp verirmiş. İşte bu kâğıdı alan adam artık “kuuçu” (kovalayıcı) olurmuş.”²⁶⁴ Etnograf S. M. Abramzon albastıyı Umay Ene’ye karşı duran ruh olarak nitelendirmiştir.

2.1.1.3. Doğum Sonrası

Çocuğun eşi geldikten sonra göbeği kesilir. Göbeği kesen kadına “*kindik ene*” (göbek ana) adı verilir. Göbek ana artık çocuğun ikinci annesi sayılır. Bebeği kucağına alan göbek ana sevinçle şunları söylemekte:

<i>Bismilla! Kaygı kuldu,</i>	Bismillah! Üzüntü kovuldu,
<i>Böbök – bakıt tuuldu.</i>	Bebek – mesut doğdu.
<i>Baylık nuru balbıldayt,</i>	Zenginlik nuru parlıyor,
<i>Kız beken ce uulbu?</i>	Kız mı veya oğul mu?
<i>Kırk cılıksıñ kız bolsoñ,</i>	Kırk atsın kız isen,
<i>Urmatıbiz uul bolsoñ.</i>	Hürmetimizsin oğul isen.
<i>Kindik eneñ mına men</i>	Göbek anan işte ben
<i>Oozantayın tolgonsoñ.</i> ²⁶⁵	Oozantayın ²⁶⁶ bakarsan.

Sıra artık göbek kesme işine gelir. Göbek ana şu dualarla göbeği keser:

<i>Bismilda menin kolum emes,</i>	Bismillah benim elim değil,
<i>Batma, Zuuranın kolu.</i>	Fatma, Zühre’nin eli.
<i>Ulunun caşın bersin,</i>	Büyüklerin yaşını versin,

²⁶⁴ A. Akmatalliev, *Baldarga Arnalğan Salt cana Irim Cırımdar*, s. 436.

²⁶⁵ Kaada – Salttar Ak Batalar, *El Adabiyatı Serisi*, c. 29, Bışkek, Şam Basması, 2003, s. 287

²⁶⁶ Yeni doğmuş çocuğa ilk verilen tereyağ.

<i>Cakşının başın bersin.</i>	İyinin başını versin.
<i>Bakaydın ömürün bersin,</i>	Bakay'ın ömrünü versin,
<i>Er Ağıştın köñülün bersin.</i>	Er Ağış'ın gönlünü versin.
<i>Manastay bilektüü bol.</i>	Manas gibi bilekli ol.
<i>Kanıkeydey tilektüü bol.</i>	Kanıkey gibi dilekli ol.
<i>Almambettey uluu bol.</i>	Almambet gibi ulu ol.
<i>Oomiyin!</i> ²⁶⁷	Amin!

Kırgızlar kesilmiş olan göbeği genelde meyve ağacının dibine gömerler. Bu muhtemelen çocuğun da meyveli ağaç gibi bereketli olsun dileğiyle yapılmış bir âdet olsa gerek. Doğum nerede olursa olsun bu müjdeyi alan aile yakınlarıyla bu mutluluğu paylaşmak isterler ve süyünçülöö (müjdelemek) için aileden birisini gönderirler. Süyünçülöö için gelen adamı yakınları da eli boş bırakmazlar. Müjdeli haber aldıkları için para, erkek geldiyse gömlek, kız geldiyse başörtüsü gibi hediyeler verilir. Kırgızlarda çocuğun doğumu her aile için mutluluk sebebidir.

Kırgızlar çok eskiden beri iyi haberlere çok önem vermişlerdir. İyi haberi ulaştırmak herkesin görevi sayılır ve çocuk doğumundaki müjdeli haberi verme geleneği Kırgızlar arasında çok yaygındır. Bu gelenek Manas destanında da karşımıza çıkmaktadır. Destanda Bay Cakıp, karısının hamile olduğunu duyunca sevinçten ağlar, doğum yaklaştığı zaman şöyle diyerek oradan uzaklaşır:

<i>Katın aman törösö,</i>	Kadın sağ salim doğum yaparsa,
<i>Erkek bolboy kız bolso,</i>	Erkek olmayıp kız olursa,
<i>Atap koygon ala bee</i>	Adadığım ala kısarak
<i>Toyuna soyup cep koygun,</i>	Kutlayıp kesip yiyiniz,
<i>Kayran Cakıp kök calıñ</i>	Gariban Cakıp kahraman
<i>Tuyaksız öttü dep koygun.</i>	Zürriyetsiz göçtü deyiniz.
<i>Cılkıdagı özümö</i>	At sürüsünde bekleyen bana

²⁶⁷ Kaada Salttar Ak Batalar. *El Adabiyatı Serisi*, c.29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 295.

*Biröñ basıp barbagın,
 Biröñ kabar salbagın.
 Egerde erkek uul tuusa,
 Toyuna tokson soyo kör,
 Aykırıp azan çakırıp,
 Atın Manas koyo kör!
 Süyünçölöp kala kör!
 Ereniñ maga bara kör!
 Erkek atın uguzsañ,
 Degeniñe könöyün
 Bagıp cürgön san kara
 Barın saga bereyin.
 Süyünçügö bargandın
 Degenine könöyün,
 Tört tülüktüü karan mal
 Tügöl boydon beremin.²⁶⁹*

Biriniz de gelmeyin,
 Birin de haber vermeyin.
 Eğer erkek oğlan doğarsa,
 Kutlamaya doksan kesiniz,
 Haykırıp ezan çağırıp,
 Adını Manas koyunuz!
 Müjdeleyiniz!
 Cesurunuz bana geliniz!
 Erkek adını duyursan,
 Dediklerini yapıyım
 Baktığım bu sayısız hayvan
 Hepsini sana veriyim.
 Müjdeleyip gelenin
 Dediklerini yapıyım,
 Tört tülük²⁶⁸ hayvanı
 Eksiksiz hepsini veriyim.

Bay Cakıp'ın sarayından uzaklaşmasının ardından hanımı erkek çocuk dünyaya getirir. Bu müjdeli haberi Cakıp'a Akbalta verir:

*Aytkanımdı tuyunçu,
 Arstanım Cakıp süyünçü!
 Karıganda baybiçe
 Kabılan taptı, süyünçü!
 Cobogondo baybiçe
 Colbors taptı, süyünçü!
 Erikkende baybiçe
 Ermek taptı süyünçü!
 Kaygırganda baybiçe*

Söylediklerimi dinleyin,
 Aslanım Cakıp müjde ver!
 Yaşlanınca hanımın
 Pars buldu, müjde ver!
 Aslında hanımın
 Kaplan buldu müjde ver!
 Canın sıkılınca hanımın
 Eğlence buldu, müjde ver!
 Üzülünce hanımın,

²⁶⁸ Hayvanların her çeşidi olursa dört tülük denir.

²⁶⁹ *Manas*. 1. Kitep, Frunze, Kırgızstan Basması, 1984, s. 51.

*Karaldı taptı, süyünçü!*²⁷⁰

Umut buldu, müjde ver!

Görüldüğü gibi iyi haberi özellikle doğum haberini müjdelemek çok eskilere dayanan bir gelenektir. Günümüzde de bu gelenek yaşamını canlı bir şekilde sürdürmektedir.

Çocuğu olan aile hemen küçük bir tören yapar, buna Kırgızlar “*centek berüü*” derler. Doğum yapan annenin ve yeni doğan bebeğin sağlıklı olması durumunda şükür niteliğinde Allah’ın adı anılarak kurban kesilir. Sofra kurulur, yakınları, kolu komşu davet edilir. Bu uygulamaya Kırgızlar “*tülöö*” yani dilek derler. Davetliler kapıdan girer girmez “*beşik boonor bek bolsun*” (beşik bağınız sıkı olsun) diyerek girerler. Çocuk için yemek yenir, iyi dilekler söylenir. Yemeğin sonunda hepsi birden “*beşik boonor bek bolsun*”, (beşik bağınız sıkı olsun), “*tukumunar köböysün*” (soyunuz çoğalsın), “*ömürü uzun bolsun*” (ömürü uzun olsun) gibi dileklerini dile getirirler ve atalarının ruhlarının ve Umay ananın onu kötü ruhlardan koruması için dua ederler. Çocuk erkekse yukarıdaki dileklere “*elini cerini korgogon er azamat bolsun*” (halkını, yerini koruyan er olsun) dileği eklenir. Bunlarla beraber Umay anadan şu dilekte bulunurlar:

*O, Umay ene,
Naristege külkü ber.
Kündün carıgın ber.
Enenin tilegin ber.
Akılmandın batasın ber.
Suunun tazalığın ber.
Bulbuldun ünün ber.
Güldün nazigin ber.
Elinin tilegin ber.
Colborstun cürögün ber.
Toonun biyigin ber.*

O, Umay ana,
Bebeğe gülmeyi nasip et.
Güneşin aydınlığını nasip et.
Anasının dileğini kabul et.
Akıllıların duasını kabul et.
Su gibi temiz olmasını sağla.
Bülbülün sesini ver.
Gül gibi nazik olmasını sağla.
Halkının dileğini kabul et.
Kaplanınki gibi kalbi olmasını sağla.
Dağ gibi yüksek olmasını sağla.

²⁷⁰ Baldarga Arnalgan Salt cana İrim – Cırımdar, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 438.

Uzak ömür ber.

*Oomiyin.*²⁷¹

Uzun ömür ver.

Amin!

Manas destanında Kırgızların centek toyu şöyle anlatılmaktadır:

Cerkenden kelgen ceti elçi,

Centegin mıktap cep ketti,

Manas celmogus çıgat dep ketti,

Kıtaydan kelgen kırk elçi,

Kaynasın mıktap cep ketti,

Manas Kıtaydı kırat dep ketti,

Nogoydon kelgen kırk elçi,

Oturup etin cep ketti,

*Manas oyron çıgat dep ketti.*²⁷²

Cerken'den gelen yedi elçi,

Centegini usulünce yiyip gitti,

Manas cin gibi çıkacak deyip gitti

Çin'den gelen kırk elçi,

Yemeğini usulünce yiyip gitti,

Manas Çin'i kırar deyip gitti,

Nogay'dan gelen kırk elçi,

Oturup etini yiyip gitti,

Manas kahraman çıkacak

diyerek gitti.

Bir açıdan baktığımızda da aile “centek berüü” ile beraber mutluluğunu, sevincini yakınlarıyla paylaşmaktadır.

Kırgızlar yeni doğan çocuğun cildinin iyi olması için ileride yara bere çıkmaması için tuzlu su ile yıkarlar. Bu tuzlu su ile yıkama işe bazen kırk gün kadar devam edebilir.

Daha sonra çocuk için sıkça yapılan âdetlerden biri de çocuğun kırkını çıkarma âdetidir. Çocuk kırk gününü doldurduğunda kırk kaşık suyla yıkanır ve çocuğunun sağlığının iyi olması, uzun ömürlü olması için kırk parça kumaştan elde gömlek dikilir. Bu kırk parça kumaş kolu komşulardan genelde çok yaşayan hanımlardan istenir. Onlar kendinin ya da kocaları varsa onların eskimiş giysilerinden bir parça verirler. Gömlek ilk önce itin başına geçirilir.

²⁷¹ Kaada Salttar Ak Batalar, *El Adabiyatı Serisi*, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 298.

²⁷² W. Radloff, *Manas. Proben*, c. V, bkz. Manastın Tuulganı Bölümü, s. 5.

Bundan dolayı bu gömleğe “*it köynök*” (it gömlek) denir. Çocuğa it gömleğini genelde beşiğe belerken giydirirler.

Kırgızlar çocuk kırk gününü doldurmadan aile üyelerinden başka kimselere gösterilmez. Dışarı çıkarılmaz ve başka eve götürülmez. Çocuğu herkes görürse nazar değebilir. Böyle durumlarda çocuğun vücudundaki kara güçleri Umay Ene’nin ve ata ruhlarının yardımıyla kovarlar. Buna Kırgızlar “*kirnelöö*”²⁷³ derler. Buna bir örnek:

Bismillahirrahmanirrahim
Benim elim değil
Umay Ana, Batma, Zuuralar’ın eli,
Ak kayrak ata, Gök kayrak ata,
Ata yalvarmak benden yalgamak senden,
Yüksek, yüksek, yükseğe git.
Yükseklerden odun kesen geyiğe git
Kaya, kayaya git, kayalarda dolaşan tilkiye git.
Kır, kırlara git, kırlarda otlayan ineklere git.²⁷⁴

Günümüzde yaygın olan, herkesin bildiği “*kirnelöönün*”²⁷⁵ bir şekli de şöyledir:

<i>Menin kolum emes,</i>	Benim kolum değil,
<i>Umay enenin kolu.</i>	Umay ananın kolu.
<i>Menin kolum emes</i>	Benim kolum değil,
<i>Batma , Zuuranın kolu.</i>	Fatma, Zühre’nin kolu.
<i>Çık kirne çık, çık kirne,</i>	Çık kirne, çık kirne,
<i>Agını katuu suuga bar,</i>	Akını şiddetli suya var,

²⁷³ Nazar değmiş çocuğun üzerindeki kötülükleri kovalamak amaçla yapılmış tütsüleme veya yedi parça ekmekle tuzu karıştırıp çocuğun üzerinden yedi yerine değdirerek köpeğe verme geleneği. Kırgızlarda yaşanmaktadır.

²⁷⁴ S. Mambetkaliev, *Şamanizm ve Çocuk Folkloru* – Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, yazarın web sitesinden alındı.

²⁷⁵ Çocuğun üzerindeki nazarı çıkarmak için yapılan uygulama.

Askası biyik toogo bar, Yüksek, yüksek tepelere var,
Menin balamda emneñ bar. Benim çocuğumda neyin var.
*Oyu aramga bar.*²⁷⁶ Düşüncesi harama var,

diyerek çocuk üzerindeki nazarı, kötü enerjiyi kovmuş olurlar.

Bu uygulamayı yaparken bir kâseye kül koyarlar, üzerini bezle örterler. Kâseyi çocuğun vücudunun yedi yerine ve beşiğine değdirirler. Bu uygulamanın ateşin arındırıcı gücüyle ilgili olduğunu söyleyebiliriz.

Kırgızlarda yaygın olan çocuğu “oozandıruu”²⁷⁷ geleneği vardır. Genelde Kırgızlar çocuğun ağzına ilk kez yağ sürerler. Bu yağ yukarıda sözünü ettiğimiz koyun içkembesinden özel olarak hazırlanmış “sarı may” dedikleri yağdır. Kırgızların çocuğun ağzına yağ sürtmesinin nedeni, göçebe hayat tarzıyla ve hayvan bakarak geçinen Kırgızların temel yiyeceklerinden birinin yağ olmasıyla açıklayabiliriz. Özbeklerde ise yeni doğmuş çocuğun ağzına toprak sürerler. Söz konusu uygulamadaki toprağın kullanılmasında en büyük etkenin Özbeklerin daha çok tarımla uğraşmaları olduğu düşünülebilir.

Kırgızlar ilk kez çocuğun ağzına yağ sürerken “ömür yolun yağlı, sütlü olsun”, “ömrün bereketli olsun mallı canlı ol” gibi dileklerde bulunurlar.

Mesela: <i>Biismilda urakman urayım</i>	Bismillahirrahmanirrahim
<i>Oozuna may salıp turgan Umay'ım</i>	Ağzına yağ koyan Umay'ım
<i>Altı kuyruk aşagın</i>	Altı kuyruk yiyessin
<i>Altmış aş a çaşagın</i>	Altmış geçe yaşayasın
<i>Ceti kuyruk aşagın</i>	Yedi kuyruk yiyessin
<i>Cetmiş aş a çaşagın</i>	Yetmiş geçe yaşayasın
<i>Kızıl tilden tandayluu bol</i>	Dilin belîğ olsun,

²⁷⁶ S. Egemberdieva, Aytımdar, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 282, 283.

²⁷⁷ Çocuğun ağzına ilk kez yemek koyma işine oozandıruu derler. Bu genelde tereyağı olmakta.

Iriskıdan mandayluu bol
*Oomiyin.*²⁷⁸

Rızkından eksik olma.
 Âmin!

Bu gelenek Manas destanında da karşımıza çıkmaktadır:

Canı tuulgan balanın
Cörölgösü bolsun dep
Oozuna maydan salganı
Balanın oozu açıldı.
Ban – ban etip bakırdı
Altı ayalık cerlerde
Balanın ünü uguldu
Asmanda bulut büktölüp
Altı san camgır kuyuldu.
Köldör tolkup caykaldı
Tenselip toolor çaypaldı
*Añtarıla tas kaldı*²⁷⁹.

Yeni doğmuş çocuğun
 İtiyadi olsun diye
 Ağzına yağ koyuldu
 Çocuğun ağzı açıldı.
 Baa – baa diye bağırdı
 Altı aylık yerlere
 Çocuğun sesi duyuldu
 Gökyüzünde bulut katlanıp
 Altı san yağmur döküldü.
 Göller dalgalanıp serpildi
 Dağlar bile sallandı
 Taşlar yerinden oynadı.

Kırgızların hayatında önemli bir yere sahip olan geçiş dönemlerindeki doğum ile ölümdaki bazı âdetlerin benzerlikleri dikkat çekicidir. Kırgızların yeni doğmuş çocuğun ağzına ne amaçla yağ sürdüğünü yukarıda belirttik. İnsan ölürken de ağzına yağ koyduklarını “Ölümden Hemen Sonra Yapılan İşlemler” başlığında yer verilmiştir.

Kırgızların kutsal geleneklerinden biri de “Ezan okuyup ad koyma” (Azan çakırıp at koyu) geleneğidir. Ata ocağının sönmemesinde büyük rolü olan, neslini devam ettiren oğul ile uzağı yakın acıyı tatlı yapan kıza bir ad koymak Kırgız halkının en büyük görevlerinden biridir. Anne babanın çocuğuna ad koymasında ümit ve gelecek maksatları vardır. Yine her

²⁷⁸ İrim Tilek Irları. El oozunan cıynagan Kalmurat Riskulov, bkz. *Kırgızdar*, c. III, (sancıra, tarih, muras), Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1991, s. 515.

²⁷⁹ F. Türkmen, *Manas Destanında Bazı Âdet ve İnanmalar*, s. 261.

törende olduğu gibi ad koyma töreninde de yemekler yapılır, sofralar kurulur, imam ve konu komşu davet edilir. Kırgızlar ezansız çocuğun mutsuz olacağına inanırlar. İmam çocuğun kulağına ezan okuyarak önceden belirlenmiş olan adı koyar. Ad koyarken okunan ezan metninden bir örnek şöyledir:

<i>Allo akbar, allo akvar,</i>	Allahu Ekber, Allahu Ekber,
<i>Alla Taala dayım saktaar.</i>	Allah Teala daim saklar.
<i>Teñirim davlat berdi</i>	Tanrım devlet verdi,
<i>Aalamga adam keldi,</i>	Dünyaya adam geldi.
<i>Ayıl, kalaa süyünçü!</i>	Köy, Şehir müjde!
<i>Arıštaar kadam keldi.</i>	Dünyaya adam geldi.
<i>Keñ peyilge perzent berdi.</i>	İyi niyetliye bebek verdi.
<i>Kasiyeti bassın cerdi,</i>	Haysiyeti sarsın yeri
<i>Berekesi baksın eldi,</i>	Bereketi baksın halkı,
<i>Kölökösü tapsın şerdi,</i>	Gölgesi bulsun pehlivanı,
<i>Azan aytıp, atın koyom,</i>	Ezan okuyup adını koyarım
<i>Teñir bergen zatın koyom.²⁸⁰</i>	Allah'ın verdiği zatını koyarım.

Aynı zamanda Kırgızlar çocuklarını koruması için, ataların, ölen anne ve babaların ruhlarına saygı duyup onların adlarını çocuklarına koyarlar böylelikle ataların adlarını yaşatmaya çalışırlar. Bu amaçla erkek çocukları için Manas, Semetey, Seytek, Kurmanbek, Çıngız, Balbay; kız çocukları için Kanıkey, Ayçürek, Aykanış, Kurmancan gibi adlar koyarlar. Müslüman Kırgız destanlarında ise çocuğun adını “peygamberler”, “aksakallı evliyalara” koyar. Manas'ın adını Hızır Alleyhiselam koymuştur. Bu durum destanda şöyle anlatılmaktadır:

<i>Cakıp kandın tüşünö kelip kırıptır</i>	Cakıp hanın rüyasına girmiş
<i>Bir ak sakalçañ dubana.</i>	Bir aksakallı derviş.
<i>Atıñdın oozun bur, Cakıp,</i>	Atının gemini çek, Cakıp,
<i>Alda – dep öydö tur Cakıp!</i>	Allah – diyerek kalk Cakıp!

²⁸⁰ Aytımdar, El oozunan cıynagan Kalmurat Rıskulov, bkz. *Kırgızdar*, c. I, Ed. Keneş Cusupov, Bışkek, Kırgızstan Basması, 1993, s. 513.

Kızır aleyki salam men elem.

Kır cagıñan kelgenim –

Caratkan berdi bir bala

Oşonu aytıp bergeni.

Kaygının barın coy Cakıp,

Bügün erkek uuldu bolosuñ

Atın “Manas” koy Cakıp!

Bul uuluñ Altayga kelip tuulgan,

Aman cürüp çoñoyso,

Aalamga salat çuulgan.²⁸¹

Hızır Aleyhisselam ben idim.

Tepe tarafından gelmiştim-

Yaradan verdi bir çocuk

Bunu söylemek için.

Üzüntünü bırak Cakıp,

Bugün erkek oğlun olacak

Adını “Manas” koy Cakıp!

Bu oğlun Altay’a gelip doğdu,

Sağ salim büyürse,

Dünya âleme savaş açar.

Manas’ın oğlu Semetey’in adını da aksakallı bir eren koyar ve kaybolur. Seydene Moldokeeva’nın anlattığı “Semetey” varyantında ad koyu motifi şöyle anlatılmaktadır:

Tuula turgan bul bala,

Aman – esen törölsün,

Cüzü nurga bölönsün,

Atası baatır ayköldön

Altı ese aşık can bolsun.

Baatır bolsun, şer bolsun,

Atı bolsun “Semetey”,

Kırk çitlen munu koldosun.

Kıdır bolsun coldoşu.²⁸²

Doğacak olan bu çocuk,

Sağ salim doğsun,

Yüzünde hep nur olsun,

Atası kahraman aykölden

Altı hisse aşkın can olsun.

Kahraman olsun, şer olsun,

Adı olsun “Semetey”,

Kırk çitlen bunu korusun.

Hızır olsun yoldaşı.

Buradaki ad koyma motifine baktığımızda Kanıkey’in karşısına çıkan aksakallı eren sadece ad koymakla kalmıyor, aynı zamanda doğacak çocuk için dua etmektedir.

Semetey’in oğlu Seytek’in adını da aksakallı, yalın ayaklı, elinde bastonu, başında sarığı olan yaşlı bir adam:

²⁸¹ *Manas*. 1. Kitep, Frunze, Kırgızistan, 1984, s. 51.

²⁸² C. Orozbekova, Alkıştar, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 296.

<i>Başkı atası baarı kan,</i>	Başkı atası hepsi han,
<i>Başınan Kıdır daarıgan.</i>	Başından Hızır koruyan.
<i>Tüptüü cerdin tukumu eken,</i>	Köklü yerin tohumu,
<i>Semeteydin uulu Seytek bolsun.</i>	Semetey oğlu Seytek olsun.
<i>Oomiyin!</i> ²⁸³	Amin!

der ve hemen kayıp olur. Oysa bu Hızır idi.

Çocuğun doğumundan birkaç hafta sonra, “beşik toy” denilen, çocuğu beşiğe koyma töreni yapılır. Bu törene gelinin annesi, babası, akrabaları, eş dost, konu komşu kısaca uzaktaki yakındaki herkes davet edilir. Sofralar kurulur, kurban kesilir. Yemekten sonra yaşı büyük ve çocuğu olan kadınlardan biri çocuğu beşiğe beler. Belerken: “*Bismillah menin kolum emes, Umay Ene'min, Bübü Fatma'nın, Zuhra'nın kolu*”, “Beşik Ene Bekem Karma”, “Umay Ene Uyku Ber” (Bismillah benim elim değil, Umay Ana'mın, Bibi Fatma'nın, Zühre'nin eli”, “Beşik ana sıkı tut, Umay ana uyku ver” der. Kırgızlar, Umay Ana'nın çocuklar üzerindeki etkisine gönülden inanır ve uygularlar. Umay anayla ilgili örnek dualardan biri de şöyledir:

<i>Beşik booñ bek bolsun,</i>	Beşik bağın sıkı olsun,
<i>Ata – eneñ aman bolsun.</i>	Ana – baban sağ olsun.
<i>Caman közdön saktasın,</i>	Nazardan korusun,
<i>Balam ene sütün aktasın.</i>	Bebeğim ana sütünü aklayın.
<i>Menin kolum emes,</i>	Benim elim değil,
<i>Umay eneñdin kolu, oñ, oñ,</i>	Umay ananın kolu, sağ, sağ,
<i>Kindik kesken eneñdi sıyla,</i>	Göbek anana saygılı ol,
<i>Kanıñ tamgan ceriñdi sıyla,</i>	Göbek kanın damladığı yerine saygılı ol
<i>Ak sütün bergen eneñdi sıyla.</i>	Ak sütünü veren anana saygılı ol.
<i>Menin kolum emes,</i>	Benim elim değil,
<i>Umay eneñdin kolu, oñ, oñ,</i>	Umay ananın kolu, sağ, sağ,
<i>Ömrüñ uzun bolsun.</i>	Ömrün uzun olsun.
<i>Kökö teñir koldosun,</i>	Gök Tanrı korusun,
<i>Canıñ bek bolsu,</i>	Canın sağ olsun,

²⁸³ S. Musaev. *Semetey, Seytek*, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 216, 217.

*Teñir atañ koldosun,
Menin kolum emes,
Umay eneñdin kolu!*²⁸⁴

Tanrı baban korusun,
Benim kolum değil,
Umay ananın kolu.

Bir başka örnek de şöyledir:

*Ömrüñ uzun bolsun,
Den – sooluguñ çın bolsun!
Örüñüñ tolgon malduu bol,
Kampañ tolgon danduu bol.
Koroo tolo malduu bol,
Üyüñ tolo balaluu bol.
Cayıñ tolgon mal bolsun,
Üyüñ tolgon uul, kız bolsun!*²⁸⁵

Ömrün uzun olsun,
Sağlığın iyi olsun!
Otlağın dolu hayvan olsun,
Harmanın dolu ekinin olsun.
Avlun dolu hayvanın olsun,
Evin dolu çocuğun olsun.
Yaylan dolu hayvanın olsun,
Evin dolu oğlun, kızın olsun,

diyerek dua ederler. Kırgızların çocuklar için ettiği dualardan da çocuğun ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Buna benzer örnekler karşımıza çok sayıda çıkmaktadır. Ayrıca Kırgız sözlü geleneğinde ninnilerinin teması çok zengindir. Anneler çocuklarına olan sevgilerini, isteklerini, iyi dileklerini ezgili ninnilerle dile getirmekle beraber kız çocuklarından yani gelecekteki genç annelerden bu geleneğin devam ettirilmesini ister. Anneyi gören kız çocuğu da bebekleriyle oynamaya başladığından itibaren annelik görevine hazırlanır, küçük kardeşinin beşiğini sallayıp ninniler söyler, örf âdet, geleneklerin kurallarını böylece öğrenmeye başlar.

Yukarıda da belirtildiği gibi Kırgız sözlü geleneğinde ninnilerin önemli yeri vardır. Örneğin; beşikte erkek çocuğu uyuturken:

*Aldey, aldey böbögüm,
Aldey, aldey böbögüm!
Baban ayköl Manastay,
Baatır bolgun, er bolgun,
Kabılan bolgun, şer bolgun!*

Aldey, aldey bebeğim,
Aldey, aldey bebeğim!
Baban Manas gibi,
Kahraman olasin, er olasin,
Kaplan olasin, şer olasin!

²⁸⁴ Kaada Salttar Ak Batalar. *El Adabiyatı Serisi*, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 300.

²⁸⁵ Baldar Folkloru, *El Adabiyatı Serisi*, c. 20, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 79.

Aldey, aldey böbögüm,
Aldey, aldey böbögüm!
Baban baatır Manaska
Akıl nasaat kep aytkan,
Baban Bakay, Koşoydoy,
Akılı teren köl bolgun,
Tügönbös kazına, ken bolgun!
Aldey, aldey böbögüm,
Aldey, aldey böbögüm!
Akılı teren denizdey,
Kemenger bolgun ken bolgun,
Bardık elge ten bolgun,
Erdigi elde saktalğan,
Ene sütün ahtagan,
Elin süygön er bolgun!
Aldey, aldey böbögüm,
Aldey, aldey böbögüm!
Arbaşkan coo tuş kelse,
Coogo karşı attangan,
Ansayın küçöp taşığan,
Arkırap akkan dayraday,
Agını katuu sel bolgun,
Ata curt süygön er bolgun!
Aldey, aldey böbögüm,
Aldey, aldey böbögüm!
Ata saltın ulantkan,
Ardaktap elin kubantkan,
Semetey, Seytek babanday,
Kızıl calın çok bolgun,
Atılıp turgan ok boldun!

Aldey, aldey bebeğim,
 Aldey, aldey bebeğim!
 Baban kahraman Manas'a
 Nasihat söz söyleyen,
 Baban Bakay, Koşoy gibi,
 Akılı derin göl olasin,
 Tükenmez hazine, geniş olasin!
 Aldey, aldey bebeğim,
 Aldey, aldey bebeğim!
 Akılı derin deniz kadar,
 Önder olasin geniş olasin,
 Bütün halka eşit olasin,
 Kahramanlığı halkında korunan,
 Ana sütünü hak eden,
 Halkını seven er olasin!
 Aldey, aldey bebeğim,
 Aldey, aldey bebeğim!
 Karşılaşıp düşman gelirse,
 Düşmana karşı gelen,
 Durmadan hep taşıyan,
 Şiddetli akan derya gibi,
 Akını sert sel olasin,
 Vatan seven er olasin!
 Aldey, aldey bebeğim,
 Aldey, aldey bebeğim!
 Ata âdetini devam ettiren,
 Hürmet edip halkını sevindiren,
 Semetey, Seytek baban gibi,
 Kızıl alev ateş olasin,
 Atılan hep ok olasin!

Kız çocuğu için söylenen ninnilerden de bir örnek verelim:

*Aldey, aldey böbögüm,
 Aldey, aldey böbögüm!
 Kanıkey senin tüp enen,
 Ayçürek senin çon enen!
 Aldey, aldey böbögüm,
 Aldey, aldey böbögüm!
 Ayköl baatır Manaska,
 Ataylap arnap ak olupok,
 Ok ötpös tikken Kanıkey!
 Aldey, aldey böbögüm,
 Aldey, aldey böbögüm!
 Kanıkeydey uz bolgun,
 Kalkın süygön kız bolgun!
 Enen senin uz bolgon,
 Elin süygön kız bolgun!
 Aldey, aldey böbögüm,
 Aldey, aldey böbögüm!
 Akılı mol aylaker,
 Algan carı kemenger,
 Ayaldan çıkan uz bolgun,
 Ayçüröktöy kız bolgun!
 Aldey, aldey böbögüm,
 Aldey aldey böbögüm!
 Erender menen attangan
 Elin coodon saktagan
 Elinde dankı saktalğan,
 Karaan Manas kımbatı,
 Karaça kandın kız Saykal,
 Kız Saykalday baatır bol!
 Aldey, aldey böbögüm,
 Aldey, aldey böbögüm!*

*Aldey, aldey bebeğim,
 Aldey, aldey bebeğim!
 Kanıkey senin esas anan,
 Ayçürek senin büyük anan!
 Aldey, aldey bebeğim,
 Aldey, aldey bebeğim!
 Baban kahraman Manas'a,
 Özel olarak ak zırh,
 Ok geçmesin diye dikti Kanıkey!
 Aldey, aldey bebeğim,
 Aldey, aldey bebeğim!
 Kanıkey gibi uz olasın,
 Halkını seven kız olasın!
 Anan senin uz idi,
 Halkını seven kız olasın!
 Aldey, aldey bebeğim,
 Aldey, aldey bebeğim!
 Akılı çok uyanık,
 Aldığın yârin önder,
 Hanımdan çıkan uz olasın,
 Ayçürek gibi kız olasın!
 Aldey, aldey bebeğim,
 Aldey, aldey bebeğim!
 Erler ile beraber
 Halkını düşmandan koruyan
 Halkında ünü korunan,
 Kahraman Manas değeri,
 Karaça Han'ın kız Saykal,
 Kız Saykal gibi kahraman olasın!
 Aldey, aldey bebeğim,
 Aldey, aldey bebeğim!*

*Kıraandar menen attangan,
Kırızdap uran çakırgan,
Kılımga dankı saktalğan,
Kastaşkan coosun bas kılğan,
Canıl Mırza ecendey,
Calpı elin süygön baatır bol!*²⁸⁶

Kahramanlarla beraber yola çıkan,
Kırız diye slogan atan,
Asırlara ünü kalan,
Karşılaşan düşmanını yok eden,
Canıl Mırza ablan gibi,
Halkını seven kahraman olasin!

Bunların dışında ağlayan çocuğu sallayan anne şunun gibi ninnilerle çocuklarını uyutmaya çalışırlar:

*ıylaba balam, ıylaba,
Ata – eneñdi kıynaba.
El cayloodon tüşö elek,
Bılamıgıñ bışa elek.
Aldey, aldey kulunum,
Eneñ seni törögön,
Emgeķil çocuk olur diye
Ak beşikke bölögön.*²⁸⁷

Ağlama çocuğum ağlama,
Ata – ananı zorlama.
Halk yayladan inmedi,
Maman senin pişmedi.
Aldey, aldey kulunum (at yavrusu)
Annen seni doğurdu,
Çalışkan çocuk olur diye
Ak beşiğe beledi.

Görüldüğü gibi Kırız sözlü geleneğinde ninniler çocukları akıllı, insancıl, ahlaklı olmaya yöneltmektedir.

Çocuklarla ilgili yapılan işlemlerin biri de çocuğun “kırkını çıkarmak”. Bu uygulama çocuk doğduktan kırk gün sonra yapılmaktadır. Yaşça büyük hanımlardan biri çocuğu kırk kaşık suya yıkamakta ve dayılarından biri de ilk saçını almaktadır. Çocuğun ilk saçını alan dayı çocuğa hediye olarak hayvan vermektedir. Kırk kaşık suyla yıkarken şu dua okunmaktadır:

*Kırk atañdın cörölgösü,
Ata – eneñdin öbölgösü.
Kırk uruu Kırız içken suu,*

Kırk atanın örf âdeti,
Ata – ananın öbölgösü.²⁸⁸
Kırk kabile Kırız içen su,

²⁸⁶ Baldar Folkloru, *El Adabiyatı Serisi*, c. 20, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 40, 41, 42.

²⁸⁷ A. Akmatalliev, Caş Baldarga Arналған Poetikalıк Çıgarmalar, bkz. *Kırız Adabiyatının Tarıhı*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 384

²⁸⁸ Fal, Adet, Gelenek.

<i>Kırk atabız keçken suu.</i>	Kırk atamızın geçtiği su.
<i>Kırk aşuunu aşkan su,</i>	Kırkgeçidi geçen su,
<i>Kırk tomolonup kelgen suu.</i>	Kırk yuvarlanıp gelen su.
<i>Kırk taşardı kırkan suu,</i>	Kırk taşı kesen su,
<i>Kıdır atam tatkan suu,</i>	Hızır atam içen su,
<i>Suuday taza bol!</i>	Su gibi temiz ol!
<i>Nurday sulu bol!</i> ²⁸⁹	Nur gibi güzel ol!

Bunların yanı sıra Kırgızlar erkek çocuğu üç, beş, yedi, dokuz yaşlarında sünnet ettirir ve bunu her Müslümanın görevi olarak bilirler.

Ayrıca Kırgızlar çocuğun beşiğine kurdun, kaplanın, aslanın tırnak ve dişlerini bağlarlar. Bunların çocuğu kötü ruhlardan koruduğuna inanırlar. Bu uygulamalarda biz totem inancının izlerini görmekteyiz. Bunlarla ilgili ayrıntılı bilgiler “Totemin İzleri” adlı başlıkta verilmiştir.

Böylece Kırgızlar arasında çocuklar için, doğumdan başlayarak her türlü âdetin, geleneğin uygulanışı doğal karşılanmakta ve bunlarda gök tanrı inancı izlerine sıkça rastlamaktadır.

Görüldüğü gibi Kırgızlar dua ederken, iyi dilekte bulunurken yaratana, koruyucu ruhlara, ata ruhlarına dua ederken sözlerinin doğaüstü güçleri olduklarına inanırlar. Bundan dolayı Kırgız halkı çocuklarına küçük yaşlardan itibaren dualar öğretirler. Örneğin hemen hemen her evde uyumadan önce çocuklar şu duayı ederler:

<i>Cattım tınç,</i>	Yattım rahat,
<i>Cazdığım kenç.</i>	Yastığım servet.
<i>Tilim kuran,</i>	Dilim Kuran,
<i>Tilegenim iman.</i>	Dilediğim iman.
<i>Cattım caratkan,</i>	Yattım yaradan,

²⁸⁹ Sancira, Tarih, Muras Önörü, *Kırgızdar*, Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan, 1991, s. 516.

*Koborgoysuñ esen aman.*²⁹⁰

Kaldır beni sağ salım.

İşte hep belirtildiği gibi Kırgız halkı eskiden beri soyunun genişlemesine, devam etmesine önem vermişlerdir. Erkek çocukları baba adını taşıyıp, soyu devam ettirmekle, kız çocukları ise halk arasındaki ilişkileri güçlendirmekle sorumlu kılınmışlardır. Bundan dolayı Kırgız halkı için çocuk bir hazine, miras, zenginliktir. Bundan dolayı Kırgızlar doğurmayan kadını meyvesiz ağaca benzetmişlerdir.

2.2. KIRGIZLARDA EVLENME ile İLGİLİ DİNİ TÖRENLER ve İNANIŞLAR

Günümüzde Kırgız ailelerinde görülen eski bir takım inanışlar ve tarihi belgeler Kırgızların çok eski bir Türk boyu olduğunu kanıtlamış durumdadır. Kırgızlar kendi gelenek, görenek ve örf âdetlerine çok bağlıdırlar. Bundan dolayı aile konusuna özel bir ilgi göstermişlerdir ve hep “aile küçük bir memlekettir” demişlerdir. Kırgızlara göre aile aynı zamanda kutsal bir ocaktır.

Evlilik insan hayatında çok önemli bir akittir. Bundan dolayı evlilik törenleri etrafında pek çok âdet ve inanış oluşmuştur. Kırgızların bu inanış ve âdetlerinde hem İslam’ın hem de İslam öncesi unsurları taşımaktadır.

Eskiden Kırgızlarda çocuk çok küçükken hatta doğmadan söz keserler, dünür olurlardı. Buna Kırgızlar, “*bel kuda*”²⁹¹ derler. Kabile ve halkların düşman olarak kavga ettikleri iptidai zamanlarda, ana babalar güzel ümit ve hayallerle çocukları dünyaya gelmeden akraba olarak, yakınlaşmayı istemişlerdir. Onlar bu sözü bozmamak için, oku ağzına alıp ıslatarak veya serçe parmağının kanını emerek yemin etmişlerdir. Böylece insanlar “*bel kuda*” olduktan sonra daha yakın ve samimi olmuşlardır. Dünür olmanın bu

²⁹⁰ A. g. e. s. 517.

²⁹¹ Talıp Moldo, Salt, bkz, *Kırgızdar*, c. II, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1991, s. 535.

şekli kahramanlık destanlarımızda da geçmektedir. Manas destanında Manas ile Akun henüz dünyaya gelmemiş Semetey ile Ayçürök'ün kaderlerini çizmektedirler. Destanda:

<i>Kan Kökötay aşında,</i>	Han Kökötay aşında,
<i>Kalıñ cıyın kaşında.</i>	Kalın halkın önünde.
<i>Kankor Manas Akunga</i>	Kahraman Manas Akun'a
<i>Bel kuda bolgon ceri bar.</i> ²⁹²	Bel dünür olduğu yeri var,

denilirse “Sarinci Bököy” destanında ise:

<i>Bel kuda bolgon atası,</i>	Bel dünür olmuş babası,
<i>Bermettin uşul küyöösü,</i>	Bermet'in işte bu kocası.
<i>Barkına cetpes can bolso,</i>	Değerini bilmez can olsa,
<i>Başkanı Bermet süyöbü?</i> ²⁹³	Başkanı Bermet sever mi?,

denmektedir.

Bu yaklaşma zor zamanlarda birbirlerine yardım etmelerini ve destek olmalarını sağlamıştır. Aynı zamanda Kırgız dünürler birbirlerine çok saygılı davranırlar. Bununla ilgili Kırgızlarda şu atasözü vardır: “*Kuda bolgonço kulu, biyin suraş, kuda bolgondon kiyin kul bolso da sıylaş*” (Dünür oluncaya kadar kulu, biyini soruştur, dünür olduktan sonra kul olsa da saygı göster).

“Bel kuda” olma âdetini Kazak, Özbek, Tacik halklarında da yaygın olarak görmekteyiz. Buna örnek olarak Kazakların “Kozu Körpeş ile Bayan Suluu” adlı lirik eserini gösterebiliriz.

Dünür olmanın ikinci şekli, çocuklar beşikteyken kararlaştırılmış olduğundan “beşik kuda” (beşik dünür) denilmektedir. Görüldüğü gibi “bel kuda” ve “beşik kuda” ile çocukların geleceği önceden çizilmektedir. “Bel

²⁹² *Semetey*. Arapçadan çev: K. Kırbaşev, Cusup Mamay'ın varyantı, Bişkek, Şam Basmsı, 1995, s. 142.

²⁹³ Üylönüü Ülpöt Saltı - *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 111.

kuda”nın geçmişte çok yaygın bir evlenme şekli olduğu görülmektedir. Bunun örneği Manas destanında da bulunmaktadır. Manas, oğlu Semetey’i Akun kızı Ayçürök ile “bel kuda” yapmıştır²⁹⁴. Orta Asyada’ki “beşik kuda” geleneği Anadolu’daki “beşik kertme” geleneğini karşılamaktadır. Örneğin; “Dede Korkut Destanları’nda “Kam Pürenün Oğlu Bamsı Beyrek Boyını Beyan İder Hanum Hey” destanında da Pay Piçen Big ile Pay Püre Big henüz doğmamış olan çocuklarını beşik kertme adaklı yapmaktadırlar.²⁹⁵

Dünür olmanın sonraki şekli “cuucu ciberü” (dünürcü gelmek). Bu gelenek de çok eskilerden günümüze kadar süregelmiştir. Dünürcü olarak genelde yaşça büyük, halka nazı geçen, sevimli, namuslu ve çeçen insanlar gönderilmektedir. Aşağıdaki Kırgız atasözleri de bu hayattaki olaylardan alınarak ortaya çıkmıştır: “Kımızı içene ver, kızı isteyene ver”, “Buğdayın gideceği yer değirmen, kızın gideceği yer koca”, “İki iyi yaylaya çıkarsa dünür olarak obaya döner, iki kötü yaylaya çıkarsa kavga ederek obaya döner”, “Kızı varın, nazı var”.

Manas destanında Kanıkey’in babası Temirhan’a cuucu olarak Bakay’ın gelmesi şöyle anlatılmaktadır:

<i>Kan Bukardın şaarına,</i>	Han Bukar’ın şehrine,
<i>Temirkandın aldına,</i>	Temirkan’ın karşısına,
<i>Kuda bolo baralı,</i>	Dünürcü olup varalım,
<i>Cetik tuugan doluga,</i>	Uyanık doğmuş hırçına,
<i>Barıp söykö salalı.</i>	Varıp küpe takalım.
<i>Kara tögüp mal berip,</i>	Sayıp çok hayvan verip,
<i>Kançalık düynö nar berip,</i>	Çok sayıda deve verip,
<i>Çataктаşpay çırdашpay</i>	Kavgasız gürültüsüz
<i>Temirkanga baralı.²⁹⁶</i>	Temirkan’a varalım.

²⁹⁴ A. Akmataliyev. *Baba Saltı, Ene Adebı* (Eldik Salt), Bişkek, Şam Basması, 1993, s. 24.

²⁹⁵ M. Ergin. *Dede Korkut Kitabı*, c. I, Ankara, TDK Yayınları, 1964, s. 26.

²⁹⁶ *Manas*. 1. Kitep, Frunze, Kırgızistan Basması, 1984, s. 233.

Günümüzde “bel kuda” ile “beşik kuda” (dünürücü gelmek) şekli nerdeyse varlığını yitirmiştir. Kırsal kesimlerde evliliğin “cuuçu ciberüü” şekli devam etmektedir. Bundan dolayı halk arasında:

Elçilikke ölüm çok,

Elçiye ölüm yok,

*Cuuçulukka korduk çok.*²⁹⁷

Dünürçüyü hor görmek yok,

şeklindeki söz yaygındır.

Şehirlerde, ilçelerde, kasabalarda gençler artık kendileri tanışarak, anlaşarak evliliğe karar vermektedir. Bütün milletlerde olduğu gibi Kırgızlarda da evlilik, nesilden nesle geçen köklü bir gelenektir.

Etnik şart olarak genelde Kırgız'ın Kırgız'la evlenmesi gerekir. Geçmişte Kırgızlar sadece Kırgız olanlarla evlenip, milli birlik ve beraberliğin korunmasında bunun önemli olduğuna inanmışlardır. Günümüzde bu durumun az da olsa değişime uğradığını, Kırgız kadınlarının başka milletlere mensup kişilerle de evlendiklerini görmekteyiz.

Kırgızlarda yedi ata geçmeden birbirleri ile evlenmeleri yasaktır. Yedi ataya kadar onlar akraba, öz kardeş sayılırlar.²⁹⁸ Bundan dolayı her Kırgız çocuğunun yedi atasının adını bilmesi şarttır. Bilmeyenler ayıplanır. Yedi ata geçmeden evlenmemenin en önemli sebeplerinden biri de genetik özellikleri korumak, neslin sağlıklı olarak yetişmesini sağlamaktır.

Evlilikte akrabalık sınırı Manas destanında da açıkça anlatılmaktadır. Bay Cakıp oğlu Manas'ı Kırgız kızı ile değil de Tacik (yerleşik bir sart) kızı ile evlendirmesinin iki sebebi vardır. Bunlardan biri Manas'a layık kız aradıklarında kızların hepsiyle yedi atalarının bir çıkması, ikincisi ise soyu temizleme, sağlam bir nesil oluşturma isteği vardır, Cakıp Bay'ın. Destanda

²⁹⁷ Kaada Salttar Ak Batar. *El Adabiyatı Serisi*, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 46.

²⁹⁸ *Kırgızdar*, Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1991, s. 119.

geçen “Kurama temir kurç bolot” (Karma demir keskin olur) atasözü de bu amacı vurgulamaktadır.²⁹⁹

Kırgızlar Müslüman oldukları için kendi örf âdetlerinin yanında dinî kurallara da uymaktadırlar. Kırgızlar genelde farklı dinden birileriyle evlenmez. Ancak günümüzde Hristiyan Ruslarla evli olanlara rastlamaktayız. Bu da 70 – 75 yıl Ruslarla beraber yaşamının getirdiği etki ile açıklanabilir.

Eskiden olduğu gibi günümüzde de genelde erkek çocuğa evlenme teklifi baba tarafından gelmektedir. Kırgızlar “*ata sözü ar namıs*” (baba sözü ar – namus) diyerek babalarının sözüne kulak verirler ve onların sözünü kanun gibi görürler. Dolayısıyla babanın teklifini reddetmek ayıptır, toplum tarafından hoş karşılanmaz. Baba sözünün namus sayıp, itirazsız kabul edilmesi ve buna uymayanların kınanması bize geleneksel Türk dininde Atalar Kültü inanişini hatırlatmaktadır. Çünkü ata ruhuna duyulan saygı, İslamî gelenekle de birleşerek Türk toplumlarında büyüklere saygıyı, hürmeti ve sözlerini dinlemeyi beraberinde getirmiştir. Burada ayrıca kapalı toplum özelliğinin ve “Ata Erkil” aile yapısının da etkisi söz konusudur.³⁰⁰

Büyüklerle, atalara saygı Manas destanında Cakıp Hanın Almanbet’e verdiği öğütlerinde de karşımıza çıkmaktadır:

<i>Razı boldum özüñö çorom!</i>	Memnun kaldım kendinden yiğidim!
<i>Cırgap kaldım sözüñö çorom!</i>	Hayran kaldım sözüne yiğidim!
<i>Sen sıylasañ Bakay degen karıñdı,</i>	Saygı göstersen Bakay denen ihtiyarına,
<i>Kuday sıylaar baş başıñdı bariñdi.</i> ³⁰¹	Allah sever başının varlığını.

Yukarıda belirttiğimiz gibi iki gencin isteği veya dünürücü gelme sonucuyla iki taraf anlaşılır ve erkek tarafı kıza küpe takar. Bu nişan sayılır.

²⁹⁹ Alimbekov, *Kırgız Etnopedagogikası*, c. I, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1996, s. 40, 42.

³⁰⁰ K. Polat, *Beşlikten Mezara Kırgız Türkleri’nde Gelenek ve İnanışlar*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, s. 152.

³⁰¹ *Manas. I.* Kitep, Frunze, Kırgızstan Basması, 1984, s. 87.

Yine karşılıklı konuşularak düğün günü tespit edilir. Düğün olacağı gün kızı ailesi hazırlar, damat arkadaşlarıyla gelir kızı evinden alır götürür. Kız götürülürken annesi, ablaları ve yengeleri tarafından ağıtlar yakılır. Anne ağıtlarından bir örnek:

<i>Aylanayın kulunum,</i>	Kurban olayım ben sana,
<i>Saymaluu cooluk koluñda,</i>	İşlemeli örtü kolunda,
<i>Saymañ kaldı ordunda.</i>	İşlemen kaldı yerinde,
<i>Keşenem bulga tolobu,</i>	Cüzdanımda para olur mu,
<i>Kelinim kızday bolobu.</i> ³⁰²	Gelinim kız gibi olur mu?

<i>Kudagıy, kümüştön söykö tagıp al,</i>	Dünürüm, gümüş küpe takınız,
<i>Kün tiygizbey bagıp al,</i>	Güneş geçirmeden bakınız,
<i>Altından söykö tagıp al,</i>	Altın küpe takınız,
<i>Ay tiygizbey bagıp al.</i>	Ay geçirmeden bakınız.
<i>Ak taldan bolsun örgöñüz,</i>	Aksöğütten olsun eviniz,
<i>Akıلمان bolsun küyöñüz.</i>	Akıllı olsun eşiniz.
<i>Celbir celbir ot küyöt,</i>	Alev alev ateş yanar,
<i>Etegiñ menen öçürgün.</i>	Eteğin ile söndürün.
<i>Cakşı caman söz uksañ,</i>	İyi kötü söz duyarsan,
<i>Köñülün menen keçirgin.</i> ³⁰³	Gönlünle affedin.

Kırgızlar arasında yaşamını canlı bir şekilde sürdüren geleneklerden biri de başlık parasıdır. Buna Kırgızlar “*kalıñ*” derler. Eskiden başlık parası kızın bütün soyuna, akrabalarına verilirdi.³⁰⁴ Günümüzde sadece babaya verilmektedir. Aynı zamanda eskiden başlık parası vermek sadece oğlanın babasının görevi olmayıp, bütün akrabalarının göreviyken günümüzde bu işi

³⁰² Kaada Salttar Ak Batalar, *El Adabıyatı Serisi*, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 64, 65.

³⁰³ A. g. e, s. 107.

³⁰⁴ S. M. Abramzon, Nike cana Üy Bülöö, bkz. *Kırgızdardın cana Kırgızstandın Etnografyalık Tarihıy Bulaktarı*, Bişkek, Fond – Soros, 1999, s. 153.

sadece baba üstlenmektedir. Başlık parasıyla ilgili XIX. yüzyılda akademisyen V. V. Radloff tarafından yazıya geçirilen Manas destanında şöyle denilmektedir:

<i>Kırk çoro keldi deyt,</i>	Kırk yiğit geldi diyor,
<i>Kırk cüz cılkı aydap keldi:</i>	Kırk yüz at sürüp geldi:
<i>“Bu nemine cılkılar?”</i>	“Bu ne atlar?”
<i>“Cakıptın elge salgan salımı</i>	“Cakıp’ın halktan aldığı vergisi
<i>Kanıkeyge kırk çoronun</i>	Kanıkey’e kırk yiğidin
<i>Aydap kelgen kalıñı”.³⁰⁵</i>	Getirdiği başlık parası”.

Yukarıdaki parçadan anlaşılacağı üzere Cakıp Han da Kanıkey’in babası Temirhan’a başlık parası ödeyebilmek için halktan yardım almıştır. Eskiden başlık parası hayvanlarla ödenirken günümüzde parayla ödenmektedir. Başlık parasının ölçüsü ailenin ekonomik durumuna göre belirlenmektedir. Genelde ekonomik durumu iyi olmayan aileler aldıkları başlık parasıyla kızlarına çeyiz hazırlamaktadır.

Gelin, damadın evine geldiği gün düğün başlar. Günümüzde düğünler genelde sonbaharda hasat mevsiminde olmaktadır. Gelin, damat evine gelince bir ateş yakılır. Ateşin etrafında gelin ile damat üç kere döner. Eve girmeden önce kayın valide veya kabile büyüklerinden birileri gelin ile damadı tutsülerler. Böylece gelin ile damadın kötülüklerden, nazardan, beladan Gelin, damadın evine geldiği gün düğün başlar. Günümüzde düğünler genelde sonbaharda hasat mevsiminde olmaktadır. Gelin, damat evine gelince bir ateş yakılır. Ateşin etrafında gelin ile damat üç kere döner. Eve girmeden önce kayın valide veya kabile büyüklerinden birileri gelin ile damadı tutsülerler. Böylece gelin ile damadın kötülüklerden, nazardan, beladan

Kırgızlar özellikle yaşlıların hayır dualarının gerçekleşeceğine inanırlar. Manas destanında da:

³⁰⁵ W. Radloff, *Proben*, c. V, bkz. Manas menen Kökçönün soğuşkanı, Kanıkeydi alganı, Manas Ölgöndön Son Tirilgeni Bölümü, s. 122.

Kaardanıp attanıp, Hiddetlice yola çıkıp,
Kankor Manas oşondo Kaplan Manas bu sefer
*Kan Koşoydon bata alıp.*³⁰⁶ Han Koşoy'un hayır duasını alıp,
 denilmektedir.

Kanıkey de Koşoy'un duasından sonra Semetey'e hamile kalmaktadır. Bununla ilgili destanda: "Babam Koşoy giyse diye, duası bana düşse diye, çocuğa hasret kaldım",³⁰⁷ diye Kanıkey Koşoy'un güreşte giymesi için pantolon dikmektedir ve onun duasını almaktadır. "Er Töştük" destanın devamı olan "Coodarbeşim"³⁰⁸ destanında da babasının intikamını almak için yola çıkmaya hazırlanan oğlu Coodarbeşim'e önce halkın duasını alması gerektiğini söyler.

Günümüzde de bu inanç yaşamını canlı bir şekilde sürdürmekte ve bundan dolayı yeni gelen geline aile ve kabile büyükleri bol bol dua etmektedir. Geline başörtüsünü örterken okunan veya söylenen dualar da dikkat çekicidir. Okunan ilk dua; "Yolun ak olsun", "Önünü çocuk, arkasını servet kaplasın"dır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Kırgızlarda çok çocuk en büyük servet ve kudret sayılmaktadır. Bu duaların yanı sıra "Tenir, yaradan kollasın, Umay Ene yardım etsin, Ata babaların arbaktarı kollasın" gibi dualar da edilmektedir. Görüldüğü gibi Müslüman Kırgız toplumunda hala eski dinin izlerine rastlanmaktadır. Tenir, Umay, arbak bunların hepsi atalar kültürünün önemli özellikleridir.

Bunların yanı sıra geline büyükler tarafından şu dualar da söylenmektedir:

<i>Kuday calgasın!</i>	Allah iyilik versin!
<i>Tilegindi bersin!</i>	Dilediğini versin!
<i>Aldıñdı bala bassın!</i>	Önünü çocuk kaplasın!

³⁰⁶ *Manas*. 1. Kitep, Frunze, Kırgızistan, 1984, s. 121.

³⁰⁷ A. Akmatalliev, Baldarga Arnalgan Salt cana İrim – Cırımdar, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. 1, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 430.

³⁰⁸ Coodarbeşim, *El Adabiyatı Serisi*, c. 3, Bişkek, Şam Basması, 1997, s. 23.

*Arkañdı mal, düynö bassın.
Kuday ıntımak, ıraa bersin,
Izattu caştan kılsın,
Başıñardı taştan kılsın!
Bata berdik caş – karı,
Alganiñ menen teñ karı,
Kayın curtuñdu sıylagın!
Ak coltoy bol,
Ak eleçek başından tüşpösün!
Oomiyn!³⁰⁹*

Arkanı hayvan, servet kaplasın.
Allah beraberlik versin,
Saygılı gençlerden yapsın,
Başınızı taştan yapsın!
Dua ettik genç – yaşlı,
Aldığın ile beraber yaşlan,
Kayınlarına saygı göster!
Uğurlu ol,
Ak örtün başından düşmesin!
Amin!

Görüldüğü gibi yeni gelen geline sağlık, mutluluk, zenginlik dilemekle beraber nasihatte bulunmaktadır. Kayınlarına saygı göstermesini, saygılı olmasını istemektedirler.

Genelde Kırgız dualarında “koruyucu iyeler” olarak Muhammet, İlyas, Sulayman, Hazreti, Fatma – Zuhra, Nuh, Ulukman, Umay, ata baba arbagı, Manas ata arbagı gibi isimler sık sık geçmekte. Bunların yanı sıra “Koşoy’un yaşını ver”, “Kanıkey’in uzluğun ver”, “Ayçürek’in güzelliğini ver”, “Almambet’in aklını ver”³¹⁰ gibi dualar da, dilekler dilenmekte. Evlenen iki gence verilen dualardan bir örnek:

*Paygambarım batasın bersin,
Duşman aldıñarga ötpösün.
Batma, Zuura,
Ulukman pirlər koldosun.
Ak colu şıdır,
Coldoşu Kıdır bolsun.
Koro tolgon koy bolsun,*

Peygamberim duasını versin,
Düşman önünüzden geçmesin.
Fatma, Zühre,
Ulukman pirlər korusun.
Ak yolu açık,
Yoldaşı Hızır olsun.
Ahır dolu hayvan olsun,

³⁰⁹ Kırgızdar, Sancıra, Tarih, Muras Önörü, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993, s. 514.

³¹⁰ Kaada Salttar Ak Batalar. *El Adabiyatı Serisi*, c. 29. Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 201, 202, 203.

*Koynu tolgon bala bolsun.*³¹¹

Koynu dolu çocuğu olsun.

Duaların başka bir türü da şöyledir.

Paygambarlar batasın bersin,

Peygamberler duasını versin,

Bay döölötün bersin.

Varlık dövletini versin.

Tenir ata can bersin,

Tanrı ata can versin,

Umay ene bak bersin,

Umay ana baht versin,

Kazanına aş bersin.

Kazanına aş versin.

Kırgız – Kazaklar’da düğün âdetlerinde görülen Kamlık gelenekleri izlerinden birisi de gelinin kayın babasının evinde yanan ocaktaki ateşe yağ atıp secde etmesidir. Kırgızlarda gelin kayın babasının evine ilk geldiğinde başına saçı saçılır. Saçı, genelde un, boorsok (ekmek parçaları), şekerlerden oluşmaktadır. Saçıyla ilgili Abdulkadir İnan şunları söylemektedir: “Saçı – yabancı soya mensup olan bir kızı kocasının soyunun ataları ve koruyucu ruhları tarafından kabul edilmesi için – yapılan bir kurban ayininin kalıntısıdır³¹². Saçı saçılırken de aynı dualar okunur.

Günümüzde Kırgızlar hem dinî hem de resmî nikâh kıyarlar. Kırgızlar için dinî nikâh çok önemlidir. Çünkü dinî nikâhın özel duaları vardır, yeni evli çiftlere kelime-i şahadet söyletirler. İmam nikâh kıyarken evli çiftte bir kâseye doldurulan su içirir. Su içmenin temelinde çok eski Türk inanışının izleri vardır. Çünkü eskiden su içme yolu ile yapılan and ve yeminlerin³¹³ uygulandığını biliyoruz. Günümüzde de yeni evlenenler su içerek birbirlerine and vermiş olurlar.

Kırgızlarda evlilikle yakından ilgili geleneklerden biri de “Otko Kirgizüü”³¹⁴ (ateşe giyirmek). “Otko kirgizüü” milli bir âdet olup, yeni gelini

³¹¹ A. g. e, s. 263, 264.

³¹² A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TDK Yayınları, Ankara, 1972, s. 167.

³¹³ B. Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, Ankara, TTK Yayınları, 1995, s. 316.

³¹⁴ Yeni gelini kocasının akrabaları evine davet ederler ve yemek yenir. Ateşe girme geleneğiyle beraber yeni gelin artık onların kabilesine mensup olmuştur.

erkeğin akrabaları ile tanıştırma amacıyla yapılmaktadır. Böylece damadın bütün akrabaları yeni gelin ile kocasını evlerine yemeğe davet ederler ve bundan sonra gelin o ocağa akraba sayılarak gelip gitmesi sağlanır.

Evlilikten birkaç gün sonra gelinin yenge ve ablalarından üç veya dört kişi damat evine gelir. Damat evine gelmelerinin maksadı gelinin giysilerini ve “cene cuurkan” getirmektir. “Cene cuurkan” – kızın ailesi tarafından kızı ve damadı için özel olarak hazırlanmış yorgan ve yastıktır. Bunları damat evine yenge götürdüğü için Kırgızlar “cene cuurkan” (yenge yorgan) derler. İlk kez damat evine gelen kızın yenge ve ablaları iyi karşılanır, kurban kesilir, genelde bir gece misafir edilir. Ertesi gün yenge ve ablalar giderken kız evden çıkmaz, gelini kendi odasına oturtur ve elbisesini balta ile bastırırlar. Gelinin elbisesinin balta ile bastırılması geleneksel Türk inancındaki demirin önemi ile ilgili olmalıdır. Eşler arasında sağlam, kuvvetli bir evliliğin sürmesi dileğiyle yapılan bir gelenektir. Çünkü bu pratik beşik toyunda da yapılmaktadır. Çocuğu ilk kez beşiğe beleden önce beşiğin üzerinde baltanın sallanması, çocuğun kuvvetli ve cesur olması dileğiyle ilgilidir.

Kırgızlar evlendirmiş kızını büyük bir neden olmadan ayırmazlar. Kızı boşanan aile “dua bozdu, belaya rastlar”³¹⁵ deyip halk tarafından hoş karşılanmaz. Bundan dolayı Kırgızlar boşanmaktan, ayrılmaktan çok korkarlar. Ancak kadının kocası ölürse, tekrar evlendirilecek yakını olmazsa kadın serbest sayılır.

³¹⁵ Kaada Salttar Ak Batalar, *El Adabiyatı Serisi*, c. 29, Şam Basması, Bişkek, 2003, s. 53.

2.3. KIRGIZLARDA ÖLÜ DEFNİ YAS TÖRENLERİ

2.3.1. Ölümü Düşündüren Ön Belirtiler

Ölüm; insanların kaçınılmaz sonudur ve onları derinden etkilemektedir. “*Akırı başta bir ölüm*”³¹⁶ (sonunda başta bir ölüm) denildiği gibi Kırgızlar arasında da başka milletlerde olduğu gibi ölümün habercisi olan ön belirtilerle ilgili halk inanışları bulunmaktadır. Bunlar genelde rüya ve hastanın psikolojik ve fizyolojik değişiklikleri etrafında yoğunlaşmaktadır. Bunların dışında hayvanların korkunç sesler çıkarması da ölümü haber veren belirtilerdendir. Mesela; atların kişnemesi, köpeklerin uluması, koyun, keçi, inek gibi hayvanların böğürmesi v.b. Uluyan köpeği susturmak için kovalarlar, hatta “kendi başına gelsin” diye öldürürler. Genelde Kırgızlar ölümle ilgili gördükleri rüyalara inanır ve hemen ertesi gün ata ruhlarına Kur’an okurlar ve kötülüklerden koruması, iyilik vermeleri için dua ederler. Rüyaları geç saatlerde ve geceleri anlatmazlar. Rüya sabah erken saatlerde büyüklere anlatılır ve iyiye yorumlanır. Kırgızlar hiçbir zaman kötü rüyayı bile kötüye yormazlar, korkarlar. Onların inancına göre rüya yorumlandığı gibi olur. Genelde kötü rüya görenler sabah akan suya anlatırlar rüyalarını ve “akan su ile git” diyerek dua ederler. Halk arasında yaygın olan ve olacağına inanılan rüyalardan biri de ölen birisinin gelip, yaşayan adamı kendisiyle beraber götürmesi veya onu çağırmasıdır. Bütün bunlar ölüme işaret sayılır. Bu rüyayı gören adam hazırlanır, temizlenir, yıkanır ve çoluk çocuğuna “ölüm günüm yaklaşmış” diyerek haber verir. Bununla ilgili Narın ilinin Ak – Talaa bölgesinin sakini Ceentay oğlu Mambetsultan yaşanmış bir olayı şöyle anlatmaktadır: “1993 yılı idi. Babam 96 yaşındaydı. Sağlığı iyiydi, hiç hastalığı yoktu. Hatta her akşam eşeğine biner sığır çobanından inekleri getirir, sabah da çobana götürürdü. Bir sabah kalktığımızda babam, bana ölebileceğini ve annemize iyi bakmamız gerektiğini söyledi. Babama neler olduğunu sordum, babam bana rüyasını anlattı. Rüyasında kabile

³¹⁶ Koşoktor, *El Adabiyatı Serisi*, c. 21, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 5.

büyüklerinden birisinin gelip “haydi gidiyoruz” diyerek kollarından çekip götürdüğünü söyledi. Doğal olarak inanmadım, daha doğrusu inanmak istemedim. Sabah kahvaltısından sonra babam saç ve sakal tıraşı olmak istediğini söyledi. Bu işleri hep ben yapardım. Hemen babamı tıraş ettim, sonra el ve ayak tırnaklarını kesmemi istedi. Dediklerinin hepsini yaptım. Namazını kıldı. Biz beş kardeşiz. Üç erkek, iki kız. Evin küçüğü benim. Ablalarım başka kasabada yaşıyorlar. İki ağabeyim de bizimle aynı kasabada oturuyorlar. Babam ağabeylerimi çağırmamı istedi. Onları çağırması için oğlumu gönderdim, ağabeylerim çok bekletmeden hemen geldiler. Babamın gündüz yattığı yatağı vardı, kendisini yatağına yatırmamızı istedi. Yatağına yatırdık. Babam bize: “Hepiniz oturun, sakın olun, korkmayın, ben öbür dünyaya gideceğim. Çok yaşadım. Hepinizden memnunuz. Annenizi üzme, ona da iyi bakın” dedi. Ben ağlamaya başladım. Ağlama, imamı çağır dedi. İmam zaten komşumuzdu. İmam kapıdan girer girmez babam bir şey demeye çalıştı, imam hemen başındaki yastığı çekip aldı ve kelime – i şahadet getirdi. Bu günü hiç unutmadım, halk arasında özellikle yaşlılar “Allah’ım Ceentay’ın ölümü gibi ölüm ver, hasta etmeden, yatağa yatırmadan canımı al alacaksan” diye dua ederler,³¹⁷ dedi. Yukarıda anlatıldığı gibi rüyada ölen birisinin götürmesinin yanında rüyada kan görmek, dişlerinin dökülmesi, çamurlu suda boğulmak ölümün işaretidir. Rüyasında ölüm işaretini görmek çok eskilere kadar gitmektedir. Örneğin; Kırgızların arkaik destanı “Kococaş”ta hanımı Züleyha’nın gördüğü rüya ölümün bir işareti idi.³¹⁸ Bunun gibi inançlarla Oğuz sahasında da karşılaşabiliriz. Dede Korkut destanında da Salur Kazan rüyasında, on parmağını kanda görür ve rüyasının iyiye işaret olmadığından endişelenir.³¹⁹ Bunların dışında evde ayna kırılırsa, yıldız kayarsa ve çocuk çok ağlarsa birisinin öleceğine inanırlar. Çocuk çok ağlamasına Kırgızlar “uluma” derler. Uluma ölümün habercisidir. Hiç durmadan ağlayan çocuk, büyükler tarafından “kendi başına gelsin, anne baban sağ olsun” diyerek azarlanır. Hatta büyüler yapılır. Buna

³¹⁷ Ceentayev Mambetsultan’ın (1955) söylentilerinden. 2007 yıl, 10. ağustos. Kırgızistan’ın Narın iline bağlı Ak Talaa bölgesi.

³¹⁸ Kococaş, *El Adabiyatı Serisi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 1996, s. 67.

³¹⁹ M. Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, c. I, Ankara, TDK Yayınları, 1964, s. 16.

benzer inançlar Anadolu'nun Gaziantep ve Kars yörelerinde de karşımıza çıkmaktadır. Gaziantep'te de çocuk çok ağlarsa, uluma sayılır ve uluyanın gömleği loğ taşına gerilerek cezalandırılır. Kars'ta çok ağlayan çocuğun, babasının ölümüne sebep olacağı inanılır. Bu yüzden ağlayan çocuklara anaları, “yaşın başını yesin” diyerek, babaların ölümlerini önlediklerine inanırlar.³²⁰

Kırgız halk inançlarında ölümü hatırlatan ön belirtilerden yukarıda işaret ettiklerimizin yanında hastanın fizyolojik değişiklikleri de dikkat çekmektedir. Buna göre, hasta adam gözlerini yummadan insanlara yalvarır gibi bakar, dudakları kurur, yüzü solar, dili yarılr. Bunlar da ölümün işareti sayılır. Hatta hasta adam ölmeden birkaç gün önce iyileşir, buna Kırgızlar “boy tüzöö” (boyunu düzemek) derler. Kırgız Türklerinin inançlarına göre çok hastalanan, ölümü beklenen birisi ölmeye yakın iyileşir, güzelleşmiştir.

2.4. ÖLÜM SONRASI YAPILAN İŞLEMLER

2.4.1. Ölümünden Hemen Sonra Yapılan İşlemler

Kırgızlarda birisi ölürse hemen imam çağırılır. İmam gelir ve adamın başucuna oturur dua okur. Buna Kırgızlar “ıyman aytuu” derler. Kırgız inançlarına göre “ıyman” duymadan ölen insan kâfir (dinsiz) sayılır.³²¹ Tabi ki buna kazada, savaşta, yangında kısaca beklenmedik anda ölenler dahil edilmez. Bu yüzden evde hasta, ölümü beklenen birisi varsa imam daha önceden çağırılır. İmam duasını okuduktan sonra adamın yüzünü kibleye doğru çevirir, gözlerini, çenesini kapatır ve bağlar, Kelime – i Şahâdet ve Kelime – i Tevhit getirir. Evde yaşça büyük birisi varsa ölünün ağzına su damlatır bazı bölgelere de tereyağ koyarlar. Bu işlem öncelikle ölünün cennete girmesi için ise, ikinciden ölü öbür dünyaya aç gitmesin inancındandır. Tam bu sırada içeride kadınlar ağıt yakarlar, dışarıda erkekler

³²⁰ Y. Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara, AKM. Yayınları, 1996, s. 123, 125.

³²¹ T.Bayaliev. *Do İslamskie Verovaniya u Kırgızov*, Frunze, İlim Basması, 1972, s. 95.

sesli ağlarlar. Böylece konu komşu ölüm haberini almış olurlar ve ağıt yakarak gelmeye başlar. Buna Kırgızlar “ökürü” derler. Aslında “ökürünün” tam karşılığı “bağırmak”tır. Bir bakımdan “ökürü” yüksek sesle ağıt yakmak anlamını taşımaktadır. Cenaze evine ilk gelen kimse sesli ağlayarak yani “ökürüp” gelmek zorundadır. Sesli ağlamadan gelenler ayıplanır, onlara sitem edilir.³²² Kırgızların “ökürü” ile ilgili geleneği Manas destanında da anlatılmaktadır. Manas’ın oğlu Semetey Buhara’dan ilk kez kendi mekânı Talas’a geldiğinde babası Manas’ın mezarına ökürerek gelir:

<i>Eki suunun kuyuluş,</i>	İki suyun birikmiş,
<i>Dayrasınday kan atam.</i>	Deryası gibi han babam.
<i>Eki tonun urunuş,</i>	İki dağın vuruluş,
<i>Çon zoosunday kan atam.</i>	Kayası gibi han babam.
<i>Tanga cuuk sarı cıldızday,</i>	Sabahki sarı yıldız gibi,
<i>Atama bolcoş bolup barbadım.</i>	Babama yakın olamadım.
<i>Birge cürüp canında,</i>	Beraber olup yanında,
<i>Atama coldoş bolup kalbadım.</i>	Babama yoldaş olamadım.
<i>Çöptün başın termetken,</i>	Ot başını sallayan,
<i>Celdey baykuş bar beken.</i>	Yel gibi garip var mıymış?
<i>Atanın cüzün körbögön,</i>	Babanın yüzünü göremeyen,
<i>Mendey baykuş bar beken.</i>	Benim gibi garip var mıymış?
<i>Kabılan atam ölböy kal,</i>	Kaplan babam ölmeseydin,
<i>Calgızın cetim kalbay kal.</i>	Yalnızın yetim kalmasaydı.
<i>Katar cürüp özünö,</i>	Beraber olup seninle,
<i>Kaapırğa nayza sunbadım.</i>	Kâfire mızrak vursaydım..
<i>Anan atam ölbödün,</i>	Sonra babam ölseydin,
<i>Men senin ar corugun körbödüm.</i> ³²³	Ben senin her hünerin görseydim.

İşte bu Semetey’in babasına yaktığı ilk ağıdı budur. Buna baktığımızda ölünün bulunduğu yere “ökürüp” gelmek çok eskilere dayanmaktadır.

³²² Daha geniş bilgiler için bkz. A. Akmatiev, *Baba Saltı, Ene Adebı* (eldik salt), Bişkeke, Şam Basması, 1993.

³²³ *Semetey*. Cusup Mamay’ın varyantı. Arapaçadan çev: K. Kırbaşev, Bişkek, Şam Basması, 1995, s. 73.

Kırgızlarda ölüyü gömme herkesin görevi olarak bilinir. Ölü evine gitmeyenler, yardımda bulunmayanlar ayıplanır. Bundan dolayı Kırgızlar bir düğüne gitmeyebilirler fakat ölü evine mutlaka giderler. Ölünün olduğu odada yiyecek ve ayna varsa üzeri örtülür. Ceset soğuyana kadar el sürülmez. Ceset soğuduğu zaman elbisesi çıkarılır ve ön temizleme işi yapılır. İlk yıkanan suya “mayram suuga aluu” (bayram suya almak)³²⁴ derler. Ölen kadın ise kadın yıkar, erkek ise erkek yıkar. Bu yıkama işini genelde yaşlı tecrübeli kişiler yapar. Fakat esas yıkama işi üçüncü günü definden önce yapılır. Ön temizliği yapıldıktan sonra cesedin üzerine beyaz örtü örtülür. Hemen konu komşu yardımıyla Kırgız boz üyü kurulur. Ölü erkekse boz üyün sağ tarafına kadın ise sol tarafına konur, yüzü kibleye, başı sol tarafa çevrilerek yatırılır, üzerine örtü örtülür ve karnının üstüne ağır bir şey konulur. Böylece ölünün şişmesi önlenir. Ölünün yattığı yere perde çekilir. Boz üyde ölünün yakınları ve kabile yaşlıları oturur. Ölü evine bütün yakınları, uzaktan akrabaları ve kabile üyeleri gelir ve defne kadar gitmeden hizmet ederler. Özellikle bu durumlarda kabile gelinlerine ve yiğitlerine çok iş düşer. Çünkü evin bütün odalarına sofra kurulur. Gelinler “boorsok” denilen ekmek parçalarını yapmaya başlarlar. Çok kalabalık ve sürekli gelen giden olduğu için neredeyse her gün “boorsok” pişirilir. Geceleri büyükler, yaşlılar uyumazlar, ışıkları söndürmezler. Ayrıca cesedin bekçileri olur. Bunlar genelde kabile büyükleri yaşlı kadınlardır. Bunlar hiç uyumadan bozüyde cesedin başında sohbet ederler. Buna Kırgızlarda “söök kaytaruu” (ceset bekçisi) derler.

Ölüm olayı herkese duyurulur. Buna Kırgızlar “kabar aytuu” (haber göndermek) derler. Ölünün akrabaları gerekli yerlere haber verir. Genelde bu iş telefon veya postaya gidip kime haber verecekse onun yaşadığı yerin muhtarını arayarak “kara haberin” bildirilmesi istenir.

³²⁴ A. Akmataliyev, *Baba saltı, ene adebi* (eldik salt), Bişkek, Şam Basması, 1993, s. 74.

Kırgızlarda “kabar aytuu”, ölümün duyurulması, toprak salmak için çağırılma hadisesi ölenin değerini yükseltmekte ve ona saygı gösterildiğini belirtmektedir. Aynı zamanda “kabar aytuu” (haber verme) Kırgızlarda köklü, çok eskiye dayanan bir gelenektir. Kabar aytuu (haber verme) Manas destanında da geçmektedir:

<i>Uçkan kuş menen carışıp,</i>	<i>Uçan kuş ile yarışıp,</i>
<i>Anırday oozu açılıp</i>	<i>Anırır gibi ağzı açılıp,</i>
<i>Ak köbüğü çaçılıp</i>	<i>Ak köpüğü saçılıp,</i>
<i>Okuroo, tüygön ak tizgin</i>	<i>Sıkı örülmüş ak dizgin,</i>
<i>Koş kolunda karişıp</i>	<i>İki elinde tutmuş</i>
<i>Acıbay ketti kabarga</i> ³²⁵ .	<i>Acıbay gitti haber vermeye.</i>

“Kurmanbek” destanında da yedi yaşındaki oğlu Seyitbek’in Kalmuklara savaşa giden babasına:

<i>Attansañ şeyit saparga,</i>	<i>Göçersen şehit sefere,</i>
<i>Ak kepindep kömormün,</i>	<i>Ak kefenleyip gömerim,</i>
<i>Atıña kara tul salıp,</i>	<i>Atına kara tul yapıp,</i>
<i>Atakelep ün salıp,</i>	<i>Babacığım diye bağırıp</i>
<i>Uruuluu Kıpçak eliñe</i>	<i>Soylu Kıpçak halkına</i>
<i>Uguzuşka cönormün.</i> ³²⁶	<i>Duyurmak için giderim,</i>

demesi çocuğun boyun borcu olan görevini küçük olmasına rağmen yapacağını belirtmektedir.

Kırgızlar, ölümün haber verilmesine ve defin için çağırma âdetine çok önem vermektedirler. Bu âdetin gerek ölü sahibi gerekse çağırılanlar tarafından gereği gibi yerine getirilmemesi durumunda toplum tarafından sitem edilir ve dedikodusu yapılır. Bazen de kara haberi alıp gelmeyen tarafa, ölü sahibi “bir avuç toprağını esirgedi” diyerek küser, bazen haber

³²⁵ A. Akmataliyev, *Kırgızdın Köönörbös Döölöttörü*, Bişkek, Şam Basması, 2000, s. 301.

³²⁶ Kurmanbek - *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. III, (kence epostor cana poemalar), Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 176.

göndermeyen tarafa “bizi saymadı haber vermedi” diyerek ikinci taraf küser. Bundan dolayı Kırgızlar ölüm olaylarında haber gönderme işine çok dikkat ederler.

Kırgızlar, ömür suyu tükenmiş, kalbi durmuş birileri için ölmek fiilini doğrudan kullanmazlar. Özellikle söz konusu yakınları olduğu zaman daha çekingen davranırlar. Onun yerine “kaza boldu” (kaza oldu), “köz cumdu” (göz yumdu), “ötüp ketti” (göçtü gitti), “eesine verdik” (sahibine verdik), “düynödön kayttı” (dünyadan göçtü) gibi eğer çocuksa “uçup gitti” (uçtu gitti) veya “çarçap kaldı” (yoruldu) fiillerini kullanırlar. Çünkü “ölmek” fiilini kullanmak yeniden dünyaya gelmeyi engelleyebilir³²⁷ korkusunu taşır. Çocuklar için “ölmek” fiilinin kullanılmamasının en önemli nedenlerinden biri de, onların günahsız bir şekilde doğrudan cennete gideceklerine olan inançtır.

Aslında Orhun Yenisey abidelerinde yazılan metinlerde de “öldü” yerine genelde “uçtu” kelimesi kullanılmakta. Örneğin: “Bilge Kağan uçtu”³²⁸, denilmektedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi eski abidelerde geçen “uçtu” kelimesi günümüzde sadece küçük çocuklar için kullanılmaktadır.

Kırgızlarda ölüm haberini çok yakınlarına duyurmak büyüklere düşen iştir. Buna “uguzuu” derler. Uguzuunun kendine has metotları vardır. Herhangi birisi gelip yakınının ölümünü duyurma hakkı yoktur. Duyurmaya gelenler yukarıda belirttiğimiz gibi doğrudan ölüm ifadesini kullanmadan, incitmeden duyurmaya çalışırlar. Kırgızlar çok eskiden beri şarkıya, şiire yetenekli millet olmuşlardır. Dolayısıyla ölüm haberini bile komuz eşliğinde hüzünlü ezgilerle bazen de şiirler, şarkılarla duyurmuşlardır. Kırgızlarda “uguzuu” çok eskilere dayanan bir gelenektir.

³²⁷ J. P. Roux, *Orta Asya’da Kutsal Hayvanlar ve Bitkiler*, İstanbul, Kabalcı, 2005, s.45

³²⁸ *Orhon – Enisey Tekstleri*, Frunze, İlim Basması, 1982, s.68.

Cengiz Hanın oğlu Timuçin'in ölüm haberinin dönemin akını Ket Buka tarafından duyurulması Kırgız sözlü kültür geleneğinde hala varlığını sürdürmektedir. Djuçin'in ölümüyle ilgili efsane 1897 yılında "Kırgizskoy stepnoy gazeta"sında (Kırgız kırsal gazetesi) yayımlanmıştır. Onun ölümünü Cengiz Han'a duyurmayla ilgili çok sayıda efsane karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; XIII. yüzyılda yaşayan Arap bilim adamı İbn – al – Asip'in yazıp bıraktığı bir varyant şöyledir:

*Tuu kuyruğu bir kuçak
Tulpar kaçtı ey, hanım,
Tuurunan boşonup,
Şumkar kaçtı ey, hanım.
Altın taka, kümüş mık,
Duldul kaçtı ey, hanım,
Altın ordo başınan
Bulbul kaçtı ey, hanım.
Deñiz tolkup çaypalıp,
Köl böksördü ey, hanım,
Terek tüptön cıgılıp
Cer böksördü ey, hanım,
Ala – Too kulap baş bolup,
Bel böksördü ey, hanım
Berekelüü nur kaçıp,
El böksördü ey, hanım.³²⁹*

*Tuğ kuyruğu bir kucak
Yürük at kaçtı ey, hanım,
Kafesinden boşanıp,
Sungur kaçtı ey, hanım.
Altın nal, gümüş çivili,
At kaçtı ey, hanım
Altın saray başından
Bülbül kaçtı ey, hanım.
Dalgalanıp dökülüp,
Göl azaldı ey, hanım,
Ağaç tipten yıkılıp
Yer azaldı ey, hanım,
Ala – Dağ başta yıkılıp
Geçit azaldı ey, hanım,
Bereketli nur kaçıp,
El azaldı ey, hanım,*

şeklinde Cengiz Han'a oğlunun ölüm haberi duyurulmuştur. Bunu duyan Cengiz Han:

*Ket, ket, ket Buka
Kebi suuk, it Buka.
Karap turgan kaşımda,
Kaşın kursun, it Buka.
Küü menen sayragan,*

*Git, git, git Buka
Sözü soğuk, it Buka.
Bakıp duran kaşımda,
Gözün oyulsun, it Buka.
Ezgi ile söyleyen,*

³²⁹ R. Kızırbayeva, T. Tanaev, Koşoktor, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 142.

Sözün kursun, it Buka.

Kara candı kaşaytkan

Çırın kursun, it Buka.

Atayı kelgen aldıma

İşin kursun, it Buka.

Komuz çertip corugan

*Tüşün kursun, it Buka.*³³⁰

Sözün kahrolsun, it Buka.

Canımı benim acıtan

Sesin kahrolsun, it Buka.

Hususi gelen karşıma

İşin kahrolsun, it Buka.

Kopuz çalıp yorumlayan

Düşün kahrolsun, it Buka,

diyerek oğlunun ölüm haberini almış olur. Aslında şairin kendi adı sadece Buka imiş, işte bu haberden sonra kendi adına Ket (git) eklenmiş ve Ket Buka olarak anılmaya başlamış.

Aileye oğlunun ölüm haberinden bir örnek:

Kan başına iş tüşsö,

Kaygısın curtka bilgizbeyt.

Köpüröö oop kölgö ketti,

Ular uçup çölgö ketti.

Senin uuluñ solgo emes oñgo ketti,

*Baarıbiz bara turgan colgo ketti.*³³¹

Han başına iş düşerse,

Üzüntüsünü halkına belli etmez.

Köprü devrilip göle gitti,

Kuş uçup çöle gitti.

Senin oğlun sola değil sağa gitti,

Hepimizin gideceği yere gitti.

Uguzuunun (duyurmanın) başka bir türü:

Ak kuu uçup kölgö ketti,

Şumkarıñ uçup

Koluñdan kaçtı.

Körünböstöy cerge ketti.

Kuday üçün İbrayım paygambar,

İsmayıldı kurban etti.

Ölbösö Adam ata kayda ketti?

Ak kuğu uçup göle gitti,

Kartalın uçup

Kolundan kaçtı.

Görünmeyen yere gitti.

Allah için İbrayım peygamber,

İsmayıl'ı kurban etti.

Ölmediyse Âdem ata nereye gitti?

³³⁰ A. Akmatalliev, Buka İrçı, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. 5, (Kırgız el ırçıları), Bişkek, Şam Basması, 2002, s. 10.

³³¹ Kaada Salttar Ak Batalar, *El Adabiyatı Serisi*, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 181.

*Tuyagı bütün tulpar çok,
Kanatı bütün şumkar çok,
Tuyagı bütün tulparından ayrıldıñ.
Kalganın Kuday oñdosun.³³²*

Toynağı sağ yüğrük at yok,
Kanadı sağ kartal yok.
Toynağı sağ yüğrük atından ayrıldın
Bundan sonra Allah iyiliğini versin.

Kırgız halk şairi Toktogul Satılğanov (1864 – 1933) Sibirya'dan sürgünden döndüğünde biricik oğlu Topçubay hayata gözlerini kapamıştı. Toktogul'a oğlunun ölüm haberini duyurma işi zamanın genç şairi Korgool'a düşer. Korgool hemen ölüm haberini söylemeden ilk önce komuz eşliğiyle Toktogul ile selamlaşır, olan bitenlerden haberdar eder, sona doğru ölüm haberini şöyle duyurur:

*Külgüñdö kiyip kirdetken,
Külüktö minip terdetken.
Kükügüñ calgız Topçubay,
Kün tiybes sapar col ketken.
Bulumdu kiyip kirdetken,
Buruldu minip terdetken,
Muñayba caman adamça.
Bulbuluñ calgız Topçubay,
Musaapır sapar col ketken.³³³*

Kürkünü giyip kirleten,
Yüğrük atını binip terleten.
Guguk kuşun Topçubay,
Gün değmemiş yere gitmişti.
Bulunu giyip kirleten,
Koşucu atı binip terleten,
Üzülme güçsüz adam gibi.
Bülbülün biricik Topçubay,
Gelemez uzak yol gitmişti.

Uguzuunun (duyurmanın) başka bir türü:

*Ak kuu uçup kölgö ketti,
Şumkarıñ uçup
Koluñdan kaçtı.
Körünböstöy cerge ketti.
Kuday üçün İbrayım paygamber,
İsmayıldı kurban etti.*

Ak kuğu uçup göle gitti,
Kartalın uçup
Kolundan kaçtı.
Görünmeyen yere gitti.
Allah için İbrayım peygamber,
İsmayıl'ı kurban etti.

³³² A. g. e. s. 182.

³³³ Koşoktor - *El Adabiyatı Serisi*, c. 21, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 21.

Ölbösö Adam ata kayda ketti?

Tuyagı bütün tulpar çok,

Kanatı bütün şumkar çok,

Tuyagı bütün tulparıñdan ayrıldıñ.

*Kalğanın Kuday oñdosun.*³³⁴

Ölmediyse Âdem ata nereye gitti?

Toynağı sağ yüğrük at yok,

Kanadı sağ kartal yok.

Toynağı sağ yüğrük atından ayrıldın

Bundan sonra Allah iyiliğini versin.

Bu örnekten “uguzuu” geleneğinin günümüzde de varlığını canlı bir şekilde sürdürdüğü görülmektedir.

Kırgız inançlarına göre insanın canını Azrail alır. Kırgızlar iyi insanlar ölümü kolay, kötü insanların ölümünün zor olduğuna inanırlar.

Müslüman Kırgızlar öbür dünyaya, cennet ve cehenneme inanırlar. Manas destanında da öbür dünya kıyamet olarak geçmektedir. Almambet Manas öldükten sonra babası Cakıp Han'ı teskin ederek, “bu dünyada buluştuğumuz gibi kıyamette de buluşacağız”³³⁵ der.

Can ve ruh, Türkler tarafından “tın” (nefes) sözcüğü ile ifade edilmiştir.³³⁶ Günümüzde “tın” sözcüğü Kırgız Türkleri tarafından “dinlenmek, durmak” anlamında kullanılmaktadır. Birisi durmadan çalışınca “canındı tındırsañ bolo” yani biraz dinlensene derken, “canı tıngır” (ölesi, ruhu durası) diyerek beddua ederler. Günümüz Kırgız Türkçesinde can sözcüğü hem hayvanlar, hem de insanlar için kullanılmaktadır.

³³⁴ A. g. e. s. 182.

³³⁵ S. Musayev, *Epos Manas*, Frunze, Kırgızstan Basması, 1984, s. 128.

³³⁶ A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara, TDK Yayınları, 1972, s. 177.

2.4.2. Cenazenin Bekletilmesi ve Gömülmesi

Kırgızların dini inançlarına göre ölenin yakınları ve çoluk çocuğu üzerinde dört hakkı vardır. Bunlar: 1) Ölüyü yıkayıp kefenleme ve cenaze namazını kılarak defnetmek. 2) Ölünün başka birisine borcu varsa ödemek. 3) Vasiyetini yerine getirmek. 4) Ondan kalan mal – mülkü bölüp miras sahiplerine vermek.

Kırgızlarda vasiyet çok önemlidir. Buna Kırgızlar “*kereez aytuu*” derler. Vasiyet – ölüm döşeğinde yatan adamın geçmiş ve gelecek hayatıyla ilgili endişelenerek söylenen sözdür. Vasiyetini söylemek her adamın hakkıdır, vasiyeti yerine getirmek de ölen adamın çocuklarının, yakınlarının görevidir. Aynı zamanda vasiyet acılı aileyi avutan bir umuttur.³³⁷

Kırgız sözlü kültür geleneğinde vasiyet, nazım ve nesir şeklinde iki türde yaşamaktadır: Nasır ve nesir şeklinde. Buna bir örnek olarak da Kırgızistan’ın Isık – Köl bölgesinde yaşayan 1858 yılında ölüm döşeğinde yatan bugu kabilesinin lideri kahraman Balbay’ın vasiyetini verebiliriz:

*Curtum Isık – Kölgö iktañar,
Keñ Tekes közdöy çıkpañar,
Cerge salgın egindi,
Tegiz ukkun kebidim,
Tüp, Cırgalañ kıştañar,
Çeten kelgen koñşunu,
Öz tuuganday kuştañar.
Eki semiz baylañar,
El cayloogo çıkanda
Serüündün colun caylañar,
Aga ini sıylaşıp,*

*Halkım Isık – Göl’de yaşayın,
Ken Tekes’e doğru çıkmayın,
Toprağa saçın tohumu,
Hepiniz dinleyin sözümü,
Tüp’e, Cırgalan’a kışlayın,
Dışarıdan gelen komşuyu,
Öz kardeş gibi görünüz.
İki semiz bağlayın,
Halk yaylaya çıkınca
Serin yeri yaylayın.
Abi kardeş saygılı,*

³³⁷ Daha geniş bilgiler için *El Adabiyatı Serisinin* 29. cildine bkz.

*Intımak bolsun baarıñar.*³³⁸

Birlik olsun hepinize.

Folklorcu K. Kebekova: “ Belki de halk yöneticisi Borombay; dışarıdan gelen komşuyu öz kardeş gibi görünüz demekle yasalara karşı koymayın demek istemiştir. Zamanın akıllı lideri, yasalara karşı gelip baş kaldıran Kırgızların Ruslar tarafından katledileceğini hissetmiştir”, şeklinde yorumda bulunmuştur. Aynı zamanda Borombay: “*Curtum at çaptırba aşıma, korgon urba başıma*” (halkım at koşturmayın yuğ aşıma, mezar yapma başıma), diyerek halkının boşuna maddi zarar görmesini istememiştir. Dönemin lideri Balbay Rus, Hokand, Çin, Kalmukların ve bunların dışında yerli zenginlerin halkına yaptığı zulümden endişe ediyordu.

Buulukkan acal tez geldi,

Keskin ecel tez geldi,

Borombayga kez kedi.

Borombay’a sıra geldi.

Murataalı, Tilekmat,

Murataalı, Tilekmat,

Kalıñ bugu eliñdi,

Kalın bugu halkını,

Başkara turgan kez keldi.³³⁹

Yönetecek sıra geldi,

diyerek halkını halk arasından çıkan bilge adamlara teslim etmektedir. Balabay’ın vasiyetlerinden biri de kendi mekânına, ata babalarının defnedildiği yere götürülüp, ata mezarlarına gömülmektir.³⁴⁰ Günümüzde de vasiyet canlı bir şekilde yaşamını sürdürmektedir. Özellikle ataların vasiyetleri önemsenir ve yapılmaya çalışılır.

Kırgızlarda cenaze üç gün bekletilir. Bu üç gün içinde defin törenine hazırlanır, kurban kesilir ve uzakta yaşayan yakınları varsa gelir. Yakınlarından ölüyü görmek isteyenler varsa imam ölünün yüzünü açıp gösterir. Bu üç gün içinde sürekli taziye de bulunulur. İlk gelenler yüksek sesle ağlayarak yani “*ökürerek*” gelirler. Erkekler dışarıda bozüyün önünde bulunan erkekler eşlik eder, gelen kadınlara bözüyde ters dönüp oturan

³³⁸ K. Kebekova, Kaada Salt Irları, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s.

62.

³³⁹ K. Kebekova, a. g. e. s. 63.

³⁴⁰ S. Attokurov, Dindik İşenimder, *Kırgız Etnografyası*, Bişkek, KМУU Basması, 1998, s. 143.

kadınlar eşlik eder. Hem erkekler hem de kadınlar ölü yakınlarıyla beraber birkaç dakika ağladıktan sonra onları avutmaya çalışırlar. Genelde ölü yakınlarına taziyeye gelenler tarafından şu sözler söylenir: “*Köp ıylabagıla artı kayrılıu bolsun*”(çok ağlamayın arkası hayırlı olsun), “*kalgan ömürün sizge bersin*” (kalan ömrünü sizlere versin), “*catkan ceri cayluu bolsun*” (yattığı yer rahat olsun), “*Kuday Taala tigi düynödö cay bersin*” (Allah ona öbür dünyada iyilik versin), “*baarıbizdın bara turgan ceribiz*” (hepimizin gideceğimiz yer orası), “*ölüm uluu kудayga naala keltirbegile*” (ölüm uludur isyan etmeyin), “*Kudaydın buyrugu uşu*” (Allah’ın emrinden şüphe etmeyin), “*Bergen de Alla, algan da Alla*” (veren de Allah, alan da Allah), “*Ömür bar cerde ölüm bar*” (Hayat olan yerde ölüm de vardır.) Aynı zamanda bu dünyanın geçici ve yalan olduğunu, öbür dünyanın gerçek olduğunu söylerler. Eninde sonunda hepimizin gideceği yerin orası olduğunu söyleyerek ölü yakınlarını rahatlatmaya çalışırlar. Bu taziyeler törenin bir parçasını oluşturmaktadır. Taziye geleneği de çok eskilere dayanmaktadır. Örneğin Bilge Kağan’ın ölümü üzerine, Çin İmparatoru tarafından taziyelerin sunulması için heyetler gönderilmiştir.³⁴¹

Bu üç gün ölü evi çok kalabalık olur, hayvanlar kesilir, çeşitli yemekler yapılır, sofraya hiç toplanmaz. Kırgızların en iyi sıfatlarından biri hep beraber el ele vererek büyük küçük, uzak yakın demeden ölü için hizmet etmeleridir. Ölünün defnedileceği üçüncü gün erkenden herkese ölünün defin saatinin kaçta olacağı haber verilir. Genelde öğlen saatinde defin merasimi yapılır.

Ölüyü esas yıkama işi üçüncü günü gerçekleşir. Buna Kırgızlar “söök cuu” (kemik yıkamak) derler. Yıkama işini yapanlar ölünün dünürleri ve yakınlarıdır, aynı zamanda yaşça büyük olanlardır. Ölüyü yıkamadan önce, ölüyü görmek isteyen yakınları görürler, vedalaşırlar. Eğer ölen adamın anne babası varsa ölünün yanına imamla beraber gelir, ölünün yüzünü açar hiç ağlamadan helâllaşır. Anneler üç kere: “ak sütümden geçtim” (ak sütüm

³⁴¹ J. P. Roux. *Altay Türklerinde Ölüm*, İstanbul, Kabalcı, 1999, s. 273.

helal olsun, hakkımı helal ettim) derler. Bundan sonra mevtayı yıkamak için seçilen adamlar bozüye (çadıra) girerler, yıkama işine başlarlar. Mevtayı yıkayan adamların sayısı üç, beş veya yedi olabilir. Bunlardan en büyüğü aksakalı ölünün başını yıkar, kalanları sırayla diğer yerlerini yıkarlar. Ölüyü yıkamak yukarıda belirttiğimiz gibi bir boyun borcudur. Ölü ak sabunla iyice yıkanır ve kefenlenir. Kefenlendikten sonra hem dini hem de Kırgız inançlarına göre cenaze örtüsü açılmaz ve kimseye gösterilmez. Kefenlerde hiç toplu iğne kullanılmaz, iplik çekerek birbirlerine bağlanır. Belirtmemiz gereken önemli noktalardan biri ölüyü görmek için girenlerin hepsinin abdest almaları şarttır.

Türklerin en eski dönemlerden beri kefen kullandıkları kanıtlanmıştır. Kaşkarlı Mahmut, ölü beylerin ve hanların üzerine örtülen bir kumaş olarak *esük*³⁴² kelimesiyle kefeni kastetmektedir.

Kırgızlarda cenazeye gelenlere “*cırtış*” (kumaş parçası) verilmektedir. Anlaşılacağı üzere “*cırtuu*” yırmaktan gelmektedir. Fakat belirtmemiz gereken önemli nokta cırtış genelde ölen adam yaşlı ise verilir, ölen adam genç ise pek uygun görülmez. Cırtış aslında cenazeye katılanlara bir hediyedir. Ancak bunun diğer anlamı da “siz de bu adam gibi yaşlanın, siz de bu adam kadar çok yaşayın”dır. Cenazeye katılıp cırtış alanlar çoğu zaman çocuklarından veya torunlarından birine bu dilekle kumaş parçasını verir. Onlar cırtışı mendil yerine kullanırlar. Fakat bazı ailelerde ölü genç olsa bile cırtış verenler var, burada amaç ölüyü hatırlatmaktır. Hatta çoğunlukla kırsal kesimlerde olmak üzere çok yaşlanan adamlar kendileri için cırtış hazırlarlar. Kumaşın en iyisinden alırlar, sandıklarında saklarlar. Çocuklarına da vasiyet ederler: “Bu benim cırtışım öldüğüm zaman gelenlere dağıtın” diyerek vasiyet ederler. Böylece öldükten sonra şanlarının artmasında katkıda bulunurlar.

³⁴² M. Kaşkarlı, *Divanü Lugati't-Türk*, c. I, çev; Besim Atalay, Ankara, TDK Yayınları, 2006, s.72.

Eskiden evde erkek ölürse cenazeye gelenlere cırtış veya hediye verilmezdi. Ancak ölen kadın ise ve kocası varlıklı ise cenazeye gelen kadınlara cırtışın yanında iplik, yüzük, ipek kumaş gibi hediyeler verilirdi.³⁴³ Görüldüğü gibi cırtış dağıtmak ailenin maddî durumuna da bağlıdır. Buna örnek olarak 1901 yılında 96 yaşında vefat eden kadın generallerden Kurmancan'ın defin töreninde çocuklara gümüş para dağıtmasını verebiliriz.³⁴⁴

Eski Kırgızların defin törenine ait birçok gelenek ve âdet destanlarımıza da derin izler bırakmışlar. Manas destanında geçen defin törenlerinden biri de Han Kökötay'ın defin törenine ait rivayettir. Bu rivayet Ç. Velihanov tarafından 1858 yılında tespit edilmiştir. Bu rivayete göre ölüm döşeğinde yatan Han Kökötay halkına vasiyetini şöyle anlamaktadır: “Halkım, ilim! gözlerim yumulduğu zaman vücudumu kımızla yıkayınız, etimi keskin kılıçla sıyırınız, zırhımı giydiriniz, deriye sarıp beyaz kefenimi başımın altına koyunuz, başımı doğuya yöneltiniz! Kızıl buğralara kızıl çuha (kumaşlar), kara buğralara kara kadifeler yükletiniz. Kırk buğra kurulmuş kervan ile benim çatma haneme (kütüklerden yapılma ev) böyle geliniz! Küme küme kadınlar gelir; onlara kumaşları dağıtınız. Kervanbaşı kara sart seksen keçinin yağıyla karıştırıp tuğla hazırlasın. Büyük ve küçük yolların kavşaklarında aya benzer ak saray, göğe benzer gök saray yapınız... İlim, halkım! Bana hizmette kusur etmeyiniz”³⁴⁵.

Kırgızlarda her ölüye, onun namaz, oruç, yemin borçlarıyla ilgili işlem yapılır. Buna Kırgızlar “*Dooron Tüşürü*” derler, Türkiye'deki devir çevirme işleminin benzeridir. Dooron Tüşürü dinî bir gelenektir. Bunun amacı ölenleri günahlarından kurtarmaktır. Ölü yıkanıp, kefenlendikten sonra imamlar toplanır ölünün bulunduğu yere gelirler. Cenazenin etrafına halka şeklinde otururlar. İmamlardan biri *dooron* işiyle görevlendirilir. Bu şahıs için aile

³⁴³ Talip Moldo. Salt, bkz. *Kırgızdar*, c. II, Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1991, s. 538.

³⁴⁴ İ. P. Yuvaçev. Kurmancan - Datka Alaylık Kara Kırgızdardın Kanışası, bkz. *Kırgızdar*, c. I, Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993, s. 241.

³⁴⁵ Ç. Velihanov, *Soçineniye*, s. 209, 210.

reisinin elinden geldiği kadar para, gıda, mal hazırlanır. Dooron başlarken bu şahıs için hazırlanmış olan hayvan yuları görevli hocaya verilir. Görevli hoca “ bu adamın yaptığı günahlarını kendi üzerinize aldınız mı?” diyerek yuları oturan imamlara tutturur. İmamlar da “ölen kişinin günahlarını kendi üzerimize aldık” diyerek cevap verirler. Sonra ortaya konulan mal, gıda, parayı orada bulunan imamlar bölüşür, alır³⁴⁶. Böylece ölen kişi günahlarından, cenaze sahibi kendi vazifesinden kurtulmuş olur.

Cenazenin mezara götürülmesinden önce yapılan işlemlerden biri de tesbih (ta’ lil taşları) çekmedir. Cenaze namazına hazırlıklar yapılırken, molla ile 20 – 30 kişi bir odaya girerler ve “ta’lil taş” denilen tespih çekilir sevabı ölüye bağışlanır. Bunun için önceden 70 – 75 bin küçük taşar toplanır. Bu taşlar molla ile gelenlere dağıtılır. İmam sesli “Lailahe İllallah” diyerek tespih çeker, diğerleri de sessizce tekrar ederler. Bu durum taşların sayısına kadar devam eder. Sonra bu taşlar cenaze ile birlikte mezara götürülür. Ölüyü defnettikten ve mezarın üstü kapatıldıktan sonra taşlar mezarın üstüne dökülür.³⁴⁷

Bazen yaşlı insanlar bu ta’lil taşlarını kendileri okuyup, hazırlayıp ölene kadar saklarlar. Kırgızların inanışlarına göre bu ta’lil taşları, ölen insanın günahlarından arındırır, kıyamet günü hesabını kolaylaştırır ve cennete girmesini sağlar.

Her iş tamamlandıktan sonra ölü, bir tabuta konur. Tabut ağaçtan yapılır, hiç demir kullanılmaz. Evin önünde cenaze namazı kılınır. Ölüyü boz üyden çıkarırken önce ayak tarafını çıkarırlar. Buna karşın beşikte belenmiş çocuğu bir odadan ikinci odaya alırken önce başını çıkarırlar. Ayak tarafını çıkarmak kesinlikle yasaktır. Çocuğun ölebileceği inancı vardır. Ola ki, ölen adamın hanımı daha yeni hamile kalmışsa, hanımın akrabaları tarafından biri çıkar ortaya, “O halk dinleyin beni, şahit olun, merhumun hanımı hamileymiş.

³⁴⁶ Talip Moldo, *Kırgızdar*, c. II, Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1991, s. 538.

³⁴⁷ B. Soltonev, *Kızıl Kırgız Tarihi*, c. I, Bişkek, Uçkun Basması, 1993, s. 53.

Kardeşleri onu bekleyip alın, diyerek duyuruda bulunur.³⁴⁸ Bu duyurunun amacı dul kalan hanımın sonradan kötü duruma düşmemesi içindir.

Radloff tarafından tespit edilen Manas destanında Manas'ın defin töreni şöyle anlatılmaktadır:

Manastın çıminday canı ketti deyt,	Manas'ın sineğe benzer canı çıktı, diyorlar,
<i>Çın üyünö ketti deyt,</i>	Gerçek evine gitti, diyorlar,
<i>Ak saraylap koydu deyt,</i>	Ak saray yapıp kodular, diyorlar,
<i>Kök saraylap koydu deyt,</i>	Gök saray yapıp kodular, diyorlar,
<i>Togus künü cattı deyt,</i>	Dokuz gün yattı, diyorlar,
<i>Tokson dop bee soydu deyt,</i>	Doksan kısırak kestiler, diyorlar,
<i>Altı künü cattı deyt,</i>	Altı gün beklettiler, diyorlar,
<i>Altmış bee soydu deyt,</i>	Altmış kısırak kestiler, diyorlar,
<i>Altınduu tonun togustap,</i>	Altın işlemeli kaftanlarını dokuzar,
<i>Elge cırtış bedri deyt,</i>	Cırtış ³⁴⁹ yapıp halka üleştiler
<i>Karagaydan kalıñ tabıt çaptırdı</i>	Çam ağacından kalın tabut yaptırdı,
<i>İçki cüzün altındap,</i>	İç yüzünü altınla kapladılar
<i>Tışkı cüzün kümüştöp,</i>	Dış yüzünü gümüşle kapladılar,
<i>Manastı tabıtına saldı deyt,</i>	Manas'ı böyle bir tabuta koydu diyorlar,
<i>Sarayga sere kıldı deyt,</i>	Saraya çardak yaptı diyorlar,
<i>Aldıñkı cerden sız ötkörböy,</i>	Altından nem sızmasın diye,
<i>Üstünkü kündön kösün tiygizbey</i>	Üstünden güneşin sıcaklığı geçmesin diye,
<i>Sarayga serelep koydu deyt.</i> ³⁵⁰	“Tabutu saray içine yerleştirdiler”

Bu rivayette geçen altın, gümüş kaplamalı tabutlar Çin kaynaklarında da geçmektedir. Orada da Hunların tabutlarının altın, gümüş kaplamalı olduğu anlatılmaktadır. Rivayette geçen cenazenin bekletilmesi, kısırak kesilmesi gibi âdetleri yukarıda belirttiğimiz gibi günümüzde de Kırgızlar hala

³⁴⁸ *Kırgızstan Madaniyatı* Gazetesi, 2. Şubat, 1985.

³⁴⁹ Cenaze törenlerine gelenlere hediye amaçla verilen kumaş parçası.

³⁵⁰ W. Radloff, *Proben*, Manas Destanı c. V, bkz. Manas Ölgöndön Soñ Tirilgeni Bölümü, s. 114.

canlı bir şekilde yaşatmaktadırlar. Ata ruhlarını memnun etmek için kesilen hayvan sayısı ailenin maddi durumuna göre değişmektedir. Aynı zamanda yine rivayette geçen ölünün giyimlerinin halka dağıtılması günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

Ölüyü gömme törenlerinde geçen bu tür uygulamalar Türklerde Hunlar döneminden beri görülmektedir ve Anadolu'ya geldikten sonra da devam etmiştir.

Batı Hun Türklerinin efsanevi kağanı Atilla, ölümünden sonra, altın gümüş tabut içine yerleştirilir ve geceleyin gizlice bir yere gömülür. Bu gizlilik Kırgızların kahramanlık destanlarda da korunmaktadır. Gizlilik Ata ruhlarının düşman eline geçmemesi, ona bir kötülük yapılmaması inancından kaynaklanmaktadır.

Yine Manas'ın ölümünden sonra Bakay'ın:

“Ak boz beeni soyolu”

“Manastın arbagına bağıştap;

“Kulkuldabat Kurandı

“Kuptap okup aytalı

“Ayatıl kürsü iman da

“Namastın abdan”³⁵¹

“Ak boz kısırağı keselim”

“Manas'ın ruhuna bağışlayalım;

“Kulhuvallahi ahad Kur'anı

“İyice okuyalım

“Ayete'l - Kürsiyi

“Namaz için okuyalım”.

Gördüğümüz gibi Kırgızların yas ve aş yoğ törenlerinde, eski Türk dinleri ile alakalı olan, İslamla ilgisi olmayan unsurlar karşımıza çıkmaktadır ve günümüzde de varlığını canlı bir şekilde korumaktadır.

Arkeolojik buluntulara göre cenaze törenlerindeki kurbanlar çok eski dönemlerden günümüze kadar devam etmiş bir geleneğin izleridir. Günümüzde cenaze ile mezara sadece erkekler gelir kadınlar ve çocuklar

³⁵¹W. Radloff. *Proben*, Manas c.V, bkz. Manasın evlenme, ölümü ve yeniden dirilişi, s. 128.

gelmezler. Kırgızlarda bir kişinin defninin perşembe veya cumaya denk gelmesi ölen insanın iyi bir insan olduğuna ve onun cennete gideceğini düşündürür. Mezara gelenler önce oradaki ata babaların ve yakınlarının ruhları için Kur'an okur. Kazılmış mezar başına otururlar ölünün en yakınlarından biri borcu olup olmadığını sorar, sonra kalabalığa dönerek "Alacağı olan benden alsın, vereceği olan bana versin" der. Sonra imam yine kalabalığa "Bu insan nasıl birisiydi?" diye sorar. Törene katılanlar da onun çok iyi, merhametli ve cömert birisi olduğunu söyler. Kırgızlar gelenek gereği ölenin arkasından kötü söz söylemez. Ölüye hürmet etmek yaşayanların en önemli vazifelerindendir. Bunun için ölü ak gönül ile öbür dünyaya gönderilir.³⁵²

Böylece rahmetli ebedî yerine yerleştirilir. Mezar üzerine toprakla devenin çöküp yatmış şekli verilir. Kırk adım attıktan sonra durup mezar tarafına dönülüp Kuran okunur. Kırgızlar, defnedilen insanın artık Allah'ın sorgusundan geçmeye başlayacağına ve bu Kuran'ın ona yardımcı olacağına inanırlar. Sonra kalkıp giderler, eve yaklaşıncı ölü yakınları sesli ağlamaya başlarlar, sesi duyan evdeki kadınlar eşlik ederler. Bununla ilgili Sarinci Bököy destnanında şu satırlar geçmektedir:

<i>Ukkan el tügöl kelişti</i>	Duyanlar bütün geldiler
<i>Agayın cıyın çoğulup,</i>	Akraba, halk toplandı,
<i>Asıl Camgır atasın</i>	Asıl Camgır babasını
<i>Alıp barıp kömüştü.</i>	Götürüp mezara gömdüler.
<i>Alganı kaldı kaygıda,</i>	Aldığı kaldı hüznü,
<i>Atasın köömüp bolgon soñ,</i>	Atasını gömdükten sonra,
<i>Koluna kızıl tuu karmap,</i>	Koluna kızıl bayrak tutup,
<i>"İrisim atam öttü" – dep,</i>	"Rıskım atam göçtü" - diye
<i>Cetim ıylap tüştü aylına.³⁵³</i>	Yetim ağlayıp geldi köyüne.

³⁵² A. Akmataliyev, *Baba Saltı, Ene Adebı* (eldik salt), Bişkek, Şam Basması, 1993, s. 76.

³⁵³ Sarinci Bököy, Canıl Mirza Destanı, *El Adabıyatı Serisi*, c. VI, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 50.

Kırgızca tabiriyle ökürü rahmetlinin yaşına göre uzar ya da sona erer. Genelde ölen yaşlı ise ökürü fazla sürmez. Sonra imam Kur'an okur, yemekler yenir, giysileri dağıtılır. Giysi alanlar evlerine götürüp, aldığı giysileri üç gece dışarıya bırakırlar. Bunun nedeni ayın, yıldızın giysileri görmesi ve temizlemesi inancı gereğidir.

Kaynaklarda eskiden Kırgızların ölümlerini yaktıkları ve ateşin ölüyü günahlarından temizlediklerine inandıkları kaydedilmiştir.³⁵⁴ Kırgızların İslam Kırgızca tabiriyle ökürü rahmetlinin yaşına göre uzar ya da sona erer. Genelde ölen yaşlı ise ökürü fazla sürmez. Sonra imam Kur'an okur, yemekler yenir, giysileri dağıtılır. Giysi alanlar evlerine götürüp, aldığı giysileri üç gece dışarıya bırakırlar. Bunun nedeni ayın, yıldızın giysileri görmesi ve temizlemesi inancı gereğidir.

Kaynaklarda eskiden Kırgızların ölümlerini yaktıkları ve ateşin ölüyü günahlarından temizlediklerine inandıkları kaydedilmiştir.³⁵⁵ Kırgızların İslam

Eski Kırgızların öbür dünyada da yaşamlarını devam ettireceği ve hayattayken kullandıkları eşyaları ahirette de kullanacağı inancından dolayı ölüyle beraber kullandıkları eşyaları da gömerlerdi. Hatta kahramanların atlarını, silahlarını da beraber gömerlerdi. Çünkü öbür dünyada da düşmanlarıyla savaşacağı inancı vardı. Bu milli anlayışa "Gülgaaki" destanında da yer verilmiştir. Gülgaakinin atası Koñtaacı ölünce:

*At, tonun koşo kömüştü,
Koşo koydu canına,
Coogo kirçü caraktı.*³⁵⁶

Atını, kürkünü beraber gömdüler,
Beraber yanına gömdüler,
Düşmana tutacak silahı.

³⁵⁴ Talip Moldo, Ölümlük Ölgöndögü Dindik Adattar cana Salttar, *Kırgızdar*, c. I, Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993, s. 537.

³⁵⁵ Talip Moldo, Ölümlük Ölgöndögü Dindik Adattar cana Salttar, *Kırgızdar*, c. I, Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993, s. 537.

³⁵⁶ Gülgaaki. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. III, (kence epostor cana poemalar), Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 502.

Günümüzde ölü ile beraber hiçbir şey gömülmemektedir. Yalnız ardıc ağacından küçük bir parça kesip cesetle beraber gömerler, bu da cesedin çabuk kokmasını engellemek içindir. Cesedle beraber ardıc ağacının gömülmesi Manas destanının “Kanıkeydin Comogu”³⁵⁷ (Kanıkey’in masalı) bölümünde de geçmektedir. Kanıkey Manas’ı defnederken cesedin çabuk çürümemesi için ardıc ağacının külünü dökmüştür.

Kırgızlara ait en önemli geleneklerden biri de defin sırasında “toprak salma”dır. Ölüyü iç mezara koyduktan sonra orada bulunan herkes bir avuç toprak alıp mezara üfler. Bu işi yapmak genelde yaşı on sekiz geçen her Kırgız erkek çocuğunun görevidir. Defin günü mezara toprak salmaya gitmeyip köyde gezen yiğitler halk tarafından hoş karşılanmaz. Ayrıca babası vefat eden birisi mutlaka gitmeli, artık o babasının yerini almış sayılır ve babasının yapacağı işleri yapmalıdır. Bazen babalar ölmeden önce erkek çocuklarına cenazeye mutlaka gitmeleri ve toprak salmaları gerektiğini vasiyet ederler. Çünkü Kırgızların dinî inançlarına göre toprak salmanın sevabı büyüktür. Aynı zamanda *toprak saluu* – bütün küskünlüklerin ortadan kalkması, insanların birbirlerini affetmesi, birliği koruma geleneğinin gereğidir.³⁵⁸

Yukarıda belirttiğimiz gibi Kırgızlar cenazeyi üç gün bekletirler. Hemen defnetmek Kırgızlar için çok ayıp sayılır, “ölümüzden bıkmış mıyız hemen gömelim” diyerek, bütün âdetlerini yerine getirmeye, ölü ruhunu memnun etmeye çalışırlar. Bunun aksine Çin Halk Cumhuriyeti’ne tabî Doğu Türkistan’da yaşayan Uygurlarda ölüyü hemen soğumadan, aynı gün defnedilmesi sevap sayılır. Fakat Kırgızlarla Uygurların ortak motifleri de vardır. Kırgızlarda olduğu gibi Uygurlar da ölenin giysilerini ölüyü yıkayanlara verirler ve mezarları yol kenarlarında olur. Amaç aynıdır, gelip gidenlerin ölenlerin ruhu için dua etmelerini sağlamaktır. Buna bir örnek:

³⁵⁷ S. Musaev. *Semetey, Seytek*, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 58.

³⁵⁸ D. Sarıgulov, *Kemtilgen Kitep – Kemigen Kız - Keleçek Muundarga Aytilgan Söz*, Bişkek, TAS Basması, 2007, s. 301.

Ben ölürüm, ben ölürüm,
Yol üstüne koyma beni,
Yol üstüne koyarsan koy,
Çölde hiç koyma beni³⁵⁹.

2.4.3. Ölüyü Anma Günleri

Kırgızlarda ölüyü anmanın, Kur'an okutmanın çeşitli şekilleri vardır. Onlar genelde ölüyü defnettikten sonra üçüncü, yedinci, kırkinci günleri yapılmaktadır. Bunlar *üçülük*, *cetilik* ve *kırkılık* olarak adlandırılmaktadır. Son olarak tam bir yıl sonra ölünün "*cıldığı*" (yıllığı) verilmektedir. Bunların dışında ölünün mezar taşının konulduğu gün, doğum gününde, öldüğü günde, Kurban, Ramazan Bayramlarında da ölüyü anar, Kur'an okurlar. Adamın öldüğü günden itibaren kara aşına kadar yapılan işlemlerde ölü evi için çok masraflı olmaktadır. Her zaman sofrası kurulu kalır, kurban kesilir. Kurban olarak büyük baş hayvan kesilmesi şarttır, özellikle at kesilirse ölen adamın şanını daha arttırır. Kırgızlar at kesmeyi bir vazife olarak görür. Çünkü ölen adamın ata öbür dünyada bineceğine inanılır. Baş sağlığı dilemek için gelenlerden yemek anlamında hiçbir şey esirgenmemelidir. Bundan dolayı Kırgızlar arasında:

Ölüm bardın malın çaçat, Ölüm zenginin malını saçar,
*Coktun abiyirin açat*³⁶⁰. Yoksulun ayıbını açar,- derler.

Ölen insanın ailesi varlıklı ise ölümle ilgili bütün dinî işlemler, örf âdetler rahatlıkla yerine getirilir, eğer yoksul ise aile çok zorlanır ve utanılacak duruma düşer. Ölü defnettikten sonra kırkına kadar her perşembe bazı bölgelerde cuma "*cıt çıgaruu*" (koku çıkarmak) denilen işlem yapılır.

³⁵⁹ A. Rahman, Uygurların Defin Adetleri, bkz. *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, c. IV, Ankara, 1987, s. 312.

³⁶⁰ *Kırgızdar*, c. II, Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızistan Basması, 1993, s. 539.

Mayalanmış hamur küçük küçük parçalara bölünerek kızarmış yağda pişirilir. Buna “*boorsok*” adı verilir. Bu yağdan çıkan ekmek kokusunu ölünün alacağına ve karnı doyacağına inanırlar. Bu işlevin perşembe ya da cuma yapılmasının sebebi de ruhların bu günleri eve geleceği inancı sonucudur. Genelde Kırgız inançlarına göre perşembe ve cuma günleri kutsal sayılır. Bundan dolayı ölünün kırkını ve kara aşını perşembe veya cuma gününe denk getirmeye çalışırlar. Makedonya’da Türklerin yaşadığı Kocacık’ta kız istemeye sadece perşembe günleri gidilmesi de dikkate değerdir.³⁶¹ Ölünün kırkılığı olduğu gün bütün köy halkı ve köy imamı çağırılmaktadır. Yemek yenir ve bol bol Kur’an okunur, dualar edilir. Kur’an okuyan imamın hakları ödenir. Eskiden ölünün kırkında Kur’an okuyan köyün büyük imamına ölen adamın atını eğeri ve kamçısıyla hatta seccadesini verirlermiş.

Bir yıl sonra yapılan kara aşında ise sadece hemşerileri değil bütün tanıdıkları, eşi dostu, uzakta yaşayan akrabaları ve dünürlüğünün hepsi çağırılır. Yuğ aşına çağırılmayan ya da haber verilemediği için gelmeyen insanlar “çoñ aşına” çağırmadı diyerek darılırlar.

Ölünün yoğ aş, zenginler tarafından çok iyi yapılır, yoksullar tarafından sade bir şekilde yapılır. Kırgızlar ölü gününden bugüne kadarki verilen yemeklerin sevabının ölü ruhuna degeceğine inanırlar. Yukarıda belirttiğimiz gibi eve Kur’an okumak için gelenlere yemek esirgemediği verilir. Bundan olsa gerek Kırgız ve Kazaklar arasında şu atasözü söylenmektedir: “Karnı acıkan karalı eve koşar” (kardı akçan karaluu üygö çurkayt).

Kırgızlarda ölüyü anma günleri üçülük, yedilik, kırkılık ve yıllığının dışında doğum günü ve öldüğü gün yapılır. Bu genelde ailenin ekonomik durumuna bağlıdır. Aile varlıklı ise ölünün ölüm yıl dönümünde mutlaka hayvan keser, halkı çağırır Kur’an okunur, dua edilir, aile yoksul ise sadece

³⁶¹ Numan Kartal. Kocacıkta Düğün Gelenekleri ve Anadolu’daki İzler, bkz. *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, c. IV*, (gelenek, görenek, inançlar), Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987, s. 210.

yemek yapılır, kendilerine göre yakın komşularını çağırır, Kur'an okurlar. Ölünün doğum gününde bu işlemleri yapmak şart değildir. Ancak dediğimiz gibi bu gibi anma günlerini genelde varlıklı aileler yaparlar.

Kırgızlarda “ölü aşı”, oldukça eskilere dayanan bir gelenektir. Kırgızlarda ölüyü anma günlerinden biri olan aş töreni asırlar boyunca dillerde destan olmuştur. Bu tören ölüyü defnettikten tam bir yıl sonra yapılmaktadır. “Yog” töreninin çok mütakâmil şeklini Kırgız ve Kazak beylerinin ve zenginlerinin aş törenlerinde görüyoruz. Kırgızların eski zamanlardaki aş töreni Manas destanında tasvir edilmiştir. Destanda Han Kökötay'ın aşına, yoğ törenine, muhtelif uluslar çağırılmıştır. Semerkantlılar, Kırımlılar, Oğuz Han ili, mağaralarda ve ormanlarda yaşayan avcı klanlar, hatta Ruslar, Çinliler, Kalmuklar gibi kâfir kavimler bile davet edilmiştir. Han Kökötay'ın oğlu, babası için yapacak olan yoğ aşını şöyle anlatır ve gelmeyecek olanları tehdit eder:

<i>Kök dönöndön baş edi,</i>	Kök Dönön'ün başı idi,
<i>Kökötöy Kandın aşı edi,</i>	Kökötöy Han'ın aşı idi,
<i>Başkı attın baygesi,</i>	Önde gelen atın ödülü,
<i>San sarıça töö soyom,</i>	Sayısız sarıca deve keseceğim,
<i>San sarala bee soyom,</i>	Sayısız sarı ala kısarak keseceğim,
<i>San sarı başın koy soyom.</i>	Sayısız sarı başlı koyun keseceğim.
<i>Ayagı attın baygesi!</i>	Sonra gelen atın ödülü!
<i>Tokoyluu cerge toptottum,</i>	Ormanlı yere toplattım,
<i>Bataçı kulga cektottum.</i>	Duacı kula ağıt yaktırdım.
<i>Miñ ala baş kunacını,</i>	Bin ala baş ineği,
<i>Beş cüz tokson beş atka bayge bar.</i>	Beş yüz doksan beş ata ödül var.
<i>Bul aşıma kelbese,</i>	Bu aşıma gelmezse
<i>Körünbösün közümö,</i>	Görünmesin gözüm,
<i>Taarınbasın sözümö,</i>	Darılmasın sözüm,
<i>Tötögölü bos üyün,</i>	Güzel çadırlarını
<i>Töşkö süröy salbasam.</i>	Yağma edeceğim
<i>Uuldarın kul kılam,</i>	Oğullarını esir yaparım,

*Tör tolturgan kızdarın
Ak bilekten albasam!*³⁶²

Başköşede oturan kızlarını
İnce bilekten almazsam!

Bu aş töreninde muhtelif oyunlar düzenleniyor; at koşusuna çok sayıda at katılıyor, Çin, Kalmuk, Rus³⁶³ pehlivanları arasında güreşler oluyor. Destanda geçen Kökötay'ın aş (yogu) çok eski devirlere dayanmaktadır.

Eskiden ölü gömüldükten sonra mezarın etrafında koşturulan atların getirilmesi günümüzde yukarıda belirttiğimiz gibi büyük ödüllü at yarışlarının düzenlenmesiyle yer değiştirmiştir

2.4.4. Yas ve Ağıt

Yas, “toplum tarafından bizim için önemli olarak tanımlanmış insanların ve yakınlarımızdan birinin kaybıyla duyulan, acı ve üzüntüyü toplumsal kalıplar içerisinde ifade etmektedir”.³⁶⁴ Sözlü kültür geleneğinde destan, masal, türkölü hikâyeler nasıl oluşmuşsa ve her birinin dili nasıl ayrı bir yapı, ayrı bir özellik taşıyorsa, ağıt dili de ayrı bir yapı, ayrı bir özellik taşır. Doğayı anlatışı, yalınlığı bambaşkadır ağıtın. Ağıt ayrı bir şiir tadı taşır.³⁶⁵

Kırgız sözlü edebiyat geleneğinde ağıtlar (koşoktor) ikiye ayrılmaktadır. İlki – insanoğlu öldüğü zaman yakılacak ağıtlar, ikincisi; kızları evlendiği zaman yakılacak ağıtlar.

Kırgızlarda da, başka milletlerde olduğu gibi, ölenin ardından “ağıt yakma” “yas tutma” âdeti vardır. “Yas tutma”nın süresi zaman dilimiyle sınırlandırılmaktadır. Bu süre, Kırgızlarda ölünün gömülmesinden başlayıp bazı bölgelerde kırkına, bazı bölgelerde ise bir yıla yani “kara aşına” kadar

³⁶² W. Radloff. *Proben*, Manas, c. V, bkz. Bokmurun Bölümü, s. 232.

³⁶³ A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara, TDK Yayınları, 1954, s. 194, 195.

³⁶⁴ İ. Malaçlı, *Kıpçak Köyü Monografisi*, Yüksek Lisans Tezi, 2002, s.1.

³⁶⁵ *Gül Yaprakını Döktü Bugün – Ağıtlar*, Haz; Alpay Kabalcı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 9.

devam etmektedir. Yas süresinin belirlenmesi ölenin yakınlığına, uzaklığına; genç ve yaşlı olmasına, erkek kadın oluşuna bağlıdır.

Kırgızlar genelde kırk gün yas tutar. Fakat Kırgızistan'ın bazı bölgelerinde yas bir yıl, bazen daha fazla devam etmektedir. Bu süreçte yas tutan insanlar düğüne, eğlenceye gitmezler, süslenmezler, hep kara giyerler. Güneyin bazı bölgelerinde koyu mavi giyerler. Eğer yas tutan kadın ise, başına hep kara örtü örter, hiç gülmez ve erkeklere göre daha uzun yas tutar. Ölenin karısı en az bir yıl yas tutar, renkli giysiler giymekten, makyaj yapmaktan, dışarıda topluma gözükmekten kaçınır. Buna “*karaluu kadın*” (karalı kadın) derler. Eğer kırk güne kadar dışarı çıkarsa, toplum içinde gözüdürse ayıplanır. Mecbur kalıp dışarı çıkarsa hep başını öne eğerek yürür. Kırk güne kadar her sabah, öğlen, akşam arkasına dönüp oturarak ağıt yakar, buna kadının kayın validesi, görümceleri vs. yakınları varsa eşlik eder, buna Kırgızlar “*coktoo*” derler, yani yoklamak veya koşok. Ağıtle ilgili en güzel örneği İkinci Dünya Savaşı'nda babasını kaybeden şair Coldoşbay Abdıkalıkov “Yaşam Bitmez” şiirinde şöyle dile getirmiştir:

<i>Atamdı da apam koşçu ele,</i>	Atama da annem ağıt yakardı,
<i>Munduu kılıp ünün sozçu ele,</i>	Üzüntülü sesini çıkarırdı.
<i>Kara kiyip, açpay kabagın,</i>	Kara giyip, asıp suratını,
<i>Tan balasın ıylap toşçu ele³⁶⁶.</i>	Şafağı ağlayarak karşılardı.

Eskiden görülen bir uygulamaya göre bazıları da kocasının ardından ölmek ister ve yaş deriden yapılan bir kemeri çıplak beline bağlayıp kimseye göstermeden her gün biraz daha sıkar, kemer gitgide belini kesip bundan ciddi rahatsızlık çeker ve çok zayıflar.

<i>Çın çın caman çın caman,</i>	Çın çın kötü çın kötü,
<i>Çınırıp çıkan ün caman,</i>	Çınlayıp çıkan ses kötü,

³⁶⁶ C. Abdıkalıkov, *Tandalmalar*, Frunze, Kırgızstan Basması, 1982, . 183.

Tabaktay betke tak caman, Tabak gibi yüze iz kötü,
*Tasmaday belge kur caman*³⁶⁷. İncecik bele kemer kötü –

denildiği gibi bundan ölenler bile olmuştur. Bununla beraber eşi ölen kadın yüzünü tırnaklayıp, yanaklarından kan akıtıp canını acıtmıştır. Buna Kırgızlarda “başı karaluu, beti caraluu” (başı karalı, yüzü yaralı) demişlerdir. Günümüzde bu tür uygulamalar yapılmamaktadır.³⁶⁸

1863 yılında Hokand Hanlığı döneminde Oş bölgesinde idarecilik yapan, Ruslara karşı mücadele eden Alimbek Biy öldürülünce hanımı Kurmancan’ın yaktığı ağıt şöyledir:

<i>Kızıldan makmal endeydi,</i>	Kızıldan kadife genişi,
<i>Kıyırı çalkar köldöydü.</i>	Kenarı dolmuş göl gibisini.
<i>Kırgız Kıpçak eliñdin emi,</i>	Kırgız Kıpçak halkının şimdi,
<i>Kızdarı tuubayt sendeydi</i>	Kızları doğurmaz senin gibisini.
<i>Karadan makmal endeydi,</i>	Karadan kadife genişi,
<i>Kaykıgan tereñ köldöydü.</i>	Taşmış derin göl gibisini.
<i>Kırgız – Kazak curtuñdun emi,</i>	Kırgız – Kazak halkının şimdi,
<i>Katını tuubayt sendeydi.</i> ³⁶⁹	Kadını doğurmaz senin gibisini.

Kırgızın ulu manasçısı Sagımbay Orozbekov ölünce Kırgız halk şairi Osmonkul Bölöbalayev tarafından şöyle ağıt yakılmıştır:

<i>Orozbaktın Sagımbay,</i>	Orozbek’in Sagımbay,
<i>Irdap öttü cañılбай.</i>	Şarkı söyleyip göçtü durmayıp,
<i>Anık akın er ele,</i>	Gerçek şair er idi,
<i>Emi kaldı tabılбай.</i> ³⁷⁰	Şimdi kaldı bulunmayıp.

³⁶⁷ *Kırgızdar*, c. II, Ed. K. Cusupov, Bıшкеk, Kırgızstan Basması, 1991, s. 539.

³⁶⁸ Kaada Salttar Ak Batarlar. *El Adabıyatı Serisi*, c. 29, Bıшкеk, Şam Basması, 2003, s. 168.

³⁶⁹ Ü. Kulıtaeva. *Kırgız Tarihının Romanistikası*, Bıшкеk, Ayat Basması, 2006, s. 107. Daha geniş bilgi için T. Kasımbekov’un *Kırılan Kılıç* romanına bakınız.

³⁷⁰ S. Attokurov, Eldik Muzıka, *Kırgız Etnografyası*, Bıшкеk, KMUU Basması, 1998, s. 186.

Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi ölüm törenleri, buna bağlı olarak ağıt törenleri çok öncelerden bu güne kadar varlığını sürdürmektedir. Ağıt ölüm karşı insanlığın yaratıp sığındığı sığınaklardan biridir. Ağıt ölüm acısını hafifleten bir öğedir. Ölüme karşı etkili bir direniştir.

Folklorcu K. Kebekova'nın: "Genelde Kırgızlarda ağıt sanatı çok güçlü ve söyleyiş dili güzeldir. Hacim bakımından da büyüktür. Sadece İkinci Dünya Savaşındaki ağıtları alırsak tek başına bir cilt olur", demesini müzisyen V. Vinogradov'un: "Kırgız ağıtları söyleniş bakımından diğer Türk Halklarından oldukça farklıdır"³⁷¹ demesi doğrulamaktadır. Çünkü müzisyenler V. Vinogradov ile A. Zataeviç Kırgız ağıtlarını notaya döktüklerinde Kırgız ağıtlarının uzun sesli lirik şarkılardan oluştuğunu fark etmişlerdir. Kısacası ağıt, hayatımızda yeri olamayan, kuru hayal değildir. Onun konusu – insanoğludur.

Eski Oğuzların yas âdetleri Dede Korkut destanlarında şöyle anlatılmaktadır: "Beyrek'in babası kaba sarığını kaldırıp yere vurdu. Çekti yakasını yırttı. Oğul, oğul diyerek ağladı, inledi. Ak perçemli anası ağladı, gözünün yaşını döktü; acı tırnakları ile ak yüzünü parçaladı, al yanağını çekti, yırttı; simsiyah saçını yoldu. Kızı, gelini kas kas gülmez oldu. Kızıl kına ak ellerine yakmaz oldu. Yedi kız kardeşi ak çıkardılar, kara giydiler..."³⁷²

Manas destanında da Kanıkey'in babası Temirhan kızını Manas'a isteyenlere şöyle der:

<i>Corgodon tandap bos bingen,</i>	Yügrük attan seçip bozuna binen,
<i>Celbegey celge çıkpagan,</i>	Yakası açık rüzgâra çıkmayan,
<i>Cel calkının körbögön,</i>	Rüzgâr yüzünü görmemiş,
<i>Tündö eşikke çıkpagan,</i>	Gece dışarı çıkmayan,
<i>Tünögön aştı içpegen,</i>	Geceleyen yemeği yemeyen,

³⁷¹ K. Kebekova, Kaada Salt Irları, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 84.

³⁷² M. Ergin, *Dede Korkut*, 3, 12 hikâye. Ankara, TDK Yayınları, 1958.

*Calgız kızım Kanıkey
Kara kiyip kalbayır?
Cortuşçusun koydursun,
Anan kızımdı beremin.³⁷³*

Biricik kızım Kanıkey
Kara giyip kalmaz mı?
Düşman peşinden koşmayı bıraksın,
Sonra kızımı veririm,

diye Temirhan kızının dul kalmasından, karalar giyip, yas tutmasından endişelenir. Destanın ilerleyen bölümlerinde Manas'ın ölümünden sonraki Kanıkey'in durumu şöyle anlatılmaktadır:

*Kan balası Kanıkey,
Cayıp saldı çaçtarın,
Buup saldı belderin,
Kan balası Kanıkey,
Cırtıp saldı betterin,
Körgön künün köl aldı,
İçken susun sel aldı.³⁷⁴*

Han çocuğu Kanıkey,
Boş bıraktı saçlarını,
Bağladı bellerini,
Han çocuğu Kanıkey,
Yırttı yüzlerini,
Gördüğü gününü göl aldı,
İçtiği suyunu sel aldı.

Manas destanının devamı olan Semetey destanında da Semetey'in ölümünden sonra Ayçürek'in karalar giydiğinden, saçlarını boş bıraktığından, yırtılmış yüzünden kara kanların omuzlarından aşağı aktığından söz edilmektedir.³⁷⁵ Görüldüğü gibi Kırgızlarda yas, ağıt, gelenekleri çok eskilere kadar dayanmaktadır.

Kırgızlarda kırk güne kadar sürekli ölü evine gelen giden olur. Bundan dolayı akraba ve yakınları hep yas tutan ailenin yanında ölü evinde bulunurlar. Ölü evinde perşembe ve cuma yıkanmak yasak, çünkü ölü ruhunun bu kutsal günlerde evine geleceğine inanırlar. Bu günü gelen ölü ruhu evden sadece yemek kokusu almalı ve böylece karnını doyurmalıdır. Eğer bu günleri yıkanırsalar gelen ruh sabun suyu içer ve bu durumdan memnun kalmaz inancı vardır.

³⁷³ W. Radloff, *Proben*, Manas Destanı, c. V, Manas menen Kökçöönün Soguşkanı, Kanıkeydi alganı; Manas Ölgön Soñ Tirilgeni, s. 121.

³⁷⁴ S. Musaev, *Semetey, Seytek*, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 13.

³⁷⁵ S. Musaev. a g. e. s. 210.

Eskiden kocası ölen kadınlar saçlarının belden aşağısını keser ve saçlarını toplamadan serbest bırakarak yasta olduğunu ifade ederdi. Günümüzde bu âdet varlığını yitirmiştir.

Manas destanında da bir hakan, nikâhını bozan, ağır suç işleyen kadını boşarsa saçlarını kestirerek dışarıya atar veya baba evine götürür bırakırdı.³⁷⁶ “Saç kesme” dul olma alameti olarak gösterilebilir. Bununla ilgili destanda şu mısralar geçmektedir:

<i>Munu kılğan katındı,</i>	Bunu yapan kadını,
<i>Çaçtarın kırkıp,</i>	Saçlarını kesip,
<i>Ker baytalga mingizip,</i>	Yağız ata bindirip,
<i>Kementaydı kiygizip.</i>	Kementayı ³⁷⁷ giydirip.
<i>Atasının koluna</i>	Atasının evine
<i>Alıp barıp salbaybı.³⁷⁸</i>	Götürüp bırakmaz mı?

Kırgızların, ölülerin ardından yaptıkları yas, yuğ törenleri asırlar içinde birtakım değişikliklere uğramakla beraber, başlangıçta var olan âdetlerin esaslarını yaşatmış ve yaşatmaya devam etmektedir.

Ölünün yuğ töreni sona erdiği gün, herkes yemeğini yiyip gider. En son olarak dul kadının üzerindeki kara giysilerini çıkartma işi kalır. Buna Kırgızlar “*karasın aluu*” derler. Geleneğe göre bu işi dul kadının kendi anne babası üstlenir. Yaslı, karalı dul kadını ocak başına getirirler başındaki kara örtüyü çıkarır, ateşe atar, saçlarını toplar ve beyaz örtü örterler. Bu işlemler yapılırken:

<i>Iramatılıktın topuragı torko,</i>	Rahmetlinin toprağı yumuşak,
<i>Catkan ceri cayluu,</i>	Yattığı yer cennet,
<i>Artı – kiyni mayluu bolsun.</i>	Arkası- sonrası iyi olsun.
<i>Mından kiyin ak eleçek</i>	Bundan sonra ak örtü

³⁷⁶ K. Karasaev, *Nakıl Sözdör*, Bışkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 172.

³⁷⁷ Keçeden yapılmış üst giyim.

³⁷⁸ K. Karasaev, *Nakıl Sözdör*, Bışkek, Kırgızstan Basması, s. 172.

*Başından tüşpösün.*³⁷⁹

Başından düşmesin,

gibi teselli edici sözler söylenir, buna ek olarak herkes bir ağızdan “kocana Allah rahmet eylesin, günahlarını affetsin, yeri cennet olsun” – derler. Ölen adamın yakınlarına da dünürleri, eş dostları tarafından hediyeler verilir. Yukarıda belirttiğimiz üzere günümüzde kocası ölen kadınlar saçlarını serbest bırakmazlar, fakat modern çağda yaşayan genç kızların saçlarını serbest bırakıp gezmeleri günümüzde de yaşlılar tarafından hoş karşılanmamaktadır. Bu sebeple, “Bu ne hal kocası ölmüş kadın gibi, saçlarını toptasana” diyerek kızları azarlarlar.

Kadının başındaki kara örtü alındıktan sonra eskisi gibi dışarıya çıkabilir, topluma katılabilir. Bundan sonra kadın başkasıyla evlenme hakkını kazanır. Diğer Türk topluluklarında olduğu gibi, kocası ölen kadını kocasının akrabalarından veya bekâr kardeşlerinden birisiyle evlendirme geleneği Kırgızlar arasında da mevcuttur. Bu çok eskilere dayanan bir gelenektir. Bu örnek Manas destanında güzel bir şekilde işlenmiştir. Manas ölünce, karısı han kızı Kanıkey, saçını başını yolar, ağıtlar yakar. Hatun daha yastayken, Manas’ın babası Cakıp Han’ın hilekâr veziri Meñdibay gelir ve Kanıkey’e şöyle der:

*At ölsö sooru keres deçü ele,
Aga ölsö ceñe keres deçü ele,
Kan balası Kanıkey,
Er Manastan kaldı deyt,
Akıl menen tuugan Abıke,
Köödök tuugan al Köbökö,
Er Manastın inisi,
Ce Köbökö tiyebi?
Ce Abıkege tiyebi?
Süygönünö tiysin deyt!*³⁸⁰

At ölürse postu miras derlerdi,
Abi ölürse yenge miras derlerdi,
Han kızı Kanıkey
Er Manas’tan kaldı diyor,
Akıllı doğan Abıke,
Hödük doğan o Köbökö,
Er Manas’ın erkek kardeşi,
Ya Köbökö’e varmaz mı?
Ya Abıke’ye varmaz mı?
Sevdiğine varsın diyor.

³⁷⁹ Kaada Salttar Ak Batalar. *El Adabiyatı Serisi*, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 336.

³⁸⁰ Radloff, *Proben*, Manas, c. V, Semeteydin Tuulganı Bölümü, s. 297.

Bu gelenek “Kococaş” destanında da geçmektedir. Avcı Kococaş öldükten sonra kalabalık halk dul Züleyha’ya gelip şöyle der:

<i>Kalk aytsa katın til almak,</i>	Halk söylerse kadın dinler,
<i>Artında kalgan cesirdi,</i>	Arkada kalan dul kadını,
<i>Aganın zaybın ini almak.</i>	Ağabeyini hanımını kardeş alır.
<i>Zulayka suluu süysün – dep,</i>	Züleyha güzel sevsin – diye,
<i>Sunuş kıldı el – curtu,</i>	Teklif etti – halkı,
<i>Salamat canın kor kılbay,</i>	Selamat canını hor etmeyip,
<i>Sartkoşçuga tiysin – dep.</i>	Sarkoşçu ile evlensin – diye.
<i>Mergendin ordun kur koyboy,</i>	Avcının yerini boş bırakmayıp,
<i>Oşo da bolso bir tuugan,</i>	O da onun kardeşi,
<i>Zulaykaga karalaşıp cürsün – dep.</i>	Zülayha’ya baksın diye.
<i>Kalk sözün çok dep aytpadı,</i>	Halk sözüne hayır demedi,
<i>Kayran kelin akılman.</i>	Gayretli gelin akıllı.
<i>Eerçip cürüp çoñoygon,</i>	Beraber yaşayıp büyüyen,
<i>Eeledi Sartkoşçu.</i>	Sahip oldu Sartkoşçu.
<i>Kalk bir күнү cıyıldı,</i>	Halk bir günü toplandı,
<i>Kalamı bar moldosu,</i>	Kalemi var imamı,
<i>Kalgan cesir katındı</i>	Kalan dul kadını
<i>Sartkoşçuga buyurdu.³⁸¹</i>	Sartkoşçu’ya nasip etti.

Bununla ilgili çok güzel bir örnek de Hokand hanlığı dönemine aittir. Kırgız yazarı Tölögön Kasımbekov tarihi romanı “Kırılan Kılıç”ta 1860’lı yıllarda geçen olayı şöyle anlatmaktadır: Ayzaada dul kalalı üzerinden üç yıl geçti. İşte beklenen gün geldi. Babası Camgır ile annesi akrabalarıyla geldi. Ayzaada’nın üzerinden kara giysileri çıkartıldı. Böylece yas dönemi bitmiş oldu. Baba Camgır dünürünün bir şeyler demesini bekliyordu. Fakat dünürü suratını asmış, suskun bir şekilde yere bakıp oturuyordu. Baba Camgır dayanamadı: “Dünürüm bizi Allah birleştirmişti, şimdi de Allah ayırıyor. Ne

³⁸¹ Kococaş - *El Adabiyatı Serisi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 1996, s. 188.

yapalım? Kaderimiz böyleymiş. Sen de çocuğun babasisin. Ayzaada genç. Gençliğine acı. İzin ver”, dedi. Bu sözler üzerine dünürü dayanamayıp ağlamaya başladı. Hayır, dedi. Oğlum Temirden ölüp ayrıldım. Şimdi de gelinim Ayzaada’dan diri ayrılamam. Temir öldüyse kardeşi Bolot var.³⁸²

Görüldüğü gibi Manas destanında geçen “At ölürse postu miras, ağabey ölürse yenge miras” (aga ölsö cene muras, at ölsö söörü muras) atasözünde olduğu gibi hem Anadolu’da hem Orta Asya’da bu gelenek varlığını canlı bir şekilde sürdürmektedir.

Yukarıda dul kadının ölünün “aşını” verdikten yani bir yıl sonra evlenme hakkı olduğunu belirtmiştik. Bununla ilgili güzel bir örnek “Bağış” destanında geçmektedir:

Katınım cesir kalaar - dep,

Başına kara salar – dep.

Cıl aşımdı bergende,

Cañı erden birdi tabaar – dep,

Ümütün üzgön mindan köp.³⁸³

Kadınım dul kalır – diye,

Kara örtü takar – diye.

Yıl aşımı verince,

Yeni koca bulur – diye,

Umudunu yitirenler çok,

diyerek savaş alanını anlatmaktadır.

Zaman zaman evlerin üzerine asılan bayrak veya bezler, habercidir. Eskiden Kırgız – Kazaklarda yas evine kara bayrak asılırdı. Ancak belirtmemiz gereken önemli nokta bazı ölü evinde ak bayrağın asılı oluşudur. Ak bayraktan ölünün şehit olduğunu yani başka birileri tarafından öldürüldüğü anlaşılmaktadır.³⁸⁴ Kırgız – Kazakların yas tutma töreni ve âdetleri eski Gök Türk ve Oğuzlarda olduğu gibidir. Bu tören ve âdetler XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Türkler arasında çok yaygın olan yas âdetlerinden biri de ölünün bindiği atının kuyruğunu kesmektir.

³⁸² T. Kasımbekov. *Sıngan Kılıç*, Bışkek, Kırgızstan Basması, 1998, s. 284, 287,

³⁸³ Bağış, Mendirman Destanı, *El Adabıyatı Serisi*, c. 7, Bışkek, şam Basması, 1998, s. 53.

³⁸⁴ B. Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, Ankara, TTK Yayınları, 1995, s. 175.

Kırgız – Kazaklarda da ölünün bindiği atın kuyruğunu kesme âdetine “*tullamak*” (dul yapmak) denir. Tiyan – Şan Kırgızları ise ölünün atının kuyruğunu kesip, mezarın üzerine diktikleri bir sıırığa bağlarlar.³⁸⁵ Aynı zamanda Kırgız – Kazaklarda düşmanın atının kuyruğunu kesmek büyük bir hakaret ve ölümle tehdit³⁸⁶ etmek anlamına gelmektedir.

2.4.5. Mezarlıklar ve Mezarlık Ziyaretleri

Kırgızlarda “*markumdun túbölüktüü cayı*” (merhumun ebedi yeri) olarak adlandırılan mezar için, halk arasında “*mürzö*”, “*kümböz*”, “*cay*”, “*beyit*”, “*kabır*”, “*körüstön*” tabirleri kullanılmaktadır. Günümüzde olduğu gibi, eskiden de Türkler mezar ile ev arasında, büyük bir ayrılık görmüyorlardı. Biri bu dünyanın, öbürü de diğer dünyanın evidir. Nitekim Manas Han öldüğü zaman da onun için Ak – Saray, Gök – Saray³⁸⁷ yapılmıştır.

Kırgızlarda ölü defnetme hazırlığının önemli aşamalarından birini mezar kazma oluşturur. Mezarı erkekler kazarlar. Köyden altı, yedi delikanlı toplanır. Bunlar mezar kazma işiyle görevlendirilir. Kırgızların dini inançlarına göre mezar kazmak büyük bir sevaptır. Bundan dolayı köyde gönüllü olarak mezar kazmak isteyenler çoktur ve gençler bu işleri sırayla üstlenir. Mezar kazma işi iki veya üç güne kadar sürmektedir. İlk gün mezar kazmak için gelenlere ölü sahibi de katılır. Çünkü kazılacak yeri ölü sahibi seçer. Yakınlarının mezarlarının yanında yer varsa orayı, olmazsa başka bir yer gösterir ve oradaki merhumlar için Kur’an okur. Sonra kazma işine başlanır.

Mezar, bir metre derinliğinde kazılır. Sonra kibleye doğru yuvarlak bir hazne oyulur. Büyütülerek içi bir mağara gibi olur. Kısaca, mezar içinde iki

³⁸⁵ S. M. Abramzon, *Oçerk, Kültürü Kırgızskogo Naroda*, Nauka Basması, Leningrad, 1971, s. 52.

³⁸⁶ A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara, TDK Yayınları, 1954, s. 146.

³⁸⁷ B. Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. II, Ankara, TTK Yayınları, 1995, s. 28.

kişinin rahatça dönebileceği kadar geniş olur. Mezarı bu şekilde geniş kazmak sadece Kırgızlara has olduğu söylenmektedir.³⁸⁸

Kırgızlarda mezar kazma ücretsizdir. Yukarıda belirttiğimiz gibi “Müslümanlığın sıfatı”, “sevap kazanmak, “sevabına ermek”³⁸⁹ gibi deyimler kullanarak, esas amaçları sevap kazanmaktır. Ancak ölü sahibi mezar kazanlara mutlaka ücret ödemek ister, çünkü mezar kazma işinin ne kadar ağır şartlarda gerçekleştiğini bilir. Bunun bir hak olduğuna inanır ve bu hakkı öder. Eskiden koyun, kuzu, keçi gibi hayvanlar verilirdi. Şimdi ise ekonomik sıkıntılardan dolayı elden geldiğince para ödenmeye çalışılmaktadır.

Kırgızlar mezarlarını el ile (kasma kürek) kazmaktadırlar. Teknik makinelerle kazılan mezarların farkı olduğu için özellikle yaşlılar hiç bu tür mezar istemezler ve ona kâfir ya da Rus mezarı derler. Çünkü Kırgızlar mezara çok özen gösterirler, genişliğine özen gösterirler, mezarı ölünün ebedi evi olduğuna inanırlar.

Kırgızlarda mezarın üzerine bir abide dikmek, ölenin akrabalarının veya çoluk çocuğunun bir borcu olarak kabul edilmektedir. Ancak bu abide bir yıl geçmeden yapılmalıdır. Eğer bir yıla kadar mezar taşı koyulmadıysa o zaman hiç yapmazlar. Çünkü abidenin yıl geçince yapması aileye tekrar ölüm veya kötülük getireceği inancı vardır.

Aynı zamanda adam başka yerde ölürse kendi doğduğu yere, atalarının mezarlıklarına, atalarının yanına getirip gömmek de akrabalarının bir borcu sayılır. Bundan dolayı Kırgızlar başka yerde yaşayan veya görevinden dolayı başka yerde bulunan adam ölürse zor şartlara rağmen kendi vatanına getirir ve halk arasında söylenen “talaaga kömgön ölük itke salgan menen barabar” (yabancı yere gömülen cenazenin köpeğe verildiğinden hiç farkı yok) sözünü dikkate alırlar.

³⁸⁸ A. Akmataliyev, *Baba Saltı, Ene Adebı* (eldik salt), Bışkek, Şam Basması, 1993, s. 75, 76,

³⁸⁹ A. Akmataliyev, *Kırgızdın Köönörbös Döölöttörü*, Bışkek, Şam Basması, 2000, s. 305.

Bu abideler topraktan, mermer taştan yapılmaktadır. Genelde yaşlı insanlar mezarlarının topraktan yapılmasını tercih ederler. İnsanoğlunun topraktan yaratıldığına inancı, mezarlarının da sade bir şekilde topraktan yapılmasını doğurur ve bunu vasiyet ederler. Mermer taştan mezarlara genelde zengin aileler yapar. Bu abidelerin üzerinde ölenin kimliği, doğum ve ölüm tarihi yazılır. Çoğuna da resimleri konulur. Yine yaşlı insanların bazıları resimlerinin koyulmasını istemezler. Mezar taşı abide konurken hayvan kesilir, eş dost, komşu gelir. Bunların dışında bütün akrabaları ve dünürleri de bulunur. Gelen misafirlere evde yemek verilir, sonra hep beraber mezar başına giderler. Mezarda abide konulduktan sonra imam Kur'an okur, dua eder.

Kabirlerin etrafı genelde duvarla çevrilir. Bu hayvanların basmaması için bir korunaktır. Ölenin hayattayken sevdiği veya beslediği hayvanların resmi çizilir. Aynı zamanda bu resimler ölenin mesleğini ve ilgi alanını işaret eder. Mesela; mezarın üzerine konulan geyik boynuzu ölen adamın bugu soyundan geldiğini belirtir. Bu uygulamalar eski Türk geleneğine aittir. Eski Türkler mezarların üzerine kendilerini koruyacağına inandıkları hayvanların resimlerini yapmışlardır.³⁹⁰

Kırgızlar ahirete intikal edenlerin kabirlerini kutsal sayarlar. Onlara göre mezarlar kutsal ve temizdir. Çünkü orada günahlarından arınmış temiz insanların yattığına inanırlar. Mezara gitmeden önce abdest alırlar.

Kırgızların mezarları kutsal sayması, saygı göstermesi, onlara bağışlayıp Kur'an okumaları eskiden atalara gösterilen hürmetin bir görünüşü ve yansımasından başka bir şey değildir. Çünkü eskiden Kırgız ataları, nice kahramanları işleri iyi gitmediği zaman mezarlar sığınmış, ata ruhlarından yardım dilemiş ve dertlerine deva bulmuştur. Örneğin: Manas ölünce Kanıkey

³⁹⁰ K. Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, s. 209.

biricik oğlu Semeyet'i düşmanlardan korumak için Buhara'ya babasına sığınır. Gitmeden önce:

<i>Kayran katın Kanıkey,</i>	Gayretli kadın Kanıkey,
<i>"Kümbözünö Manastın,</i>	"Mezarına Manas'ın,
<i>Koştoşup anan ketem" – dep.³⁹¹</i>	Vedalaşıp sonra gideceğim"- diye.

Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere Kanıkey Manas'ın ruhundan oğlunu korumasını diler, onun için Kur'an okur, dua eder ve yola çıkar. Günümüzde de Kırgızlar uzak yollara çıkmadan, önemli bir işe başlamadan önce ata mezarlarına gelirler dua ederler, ata ruhlarından medet umarlar. Oradaki ata ruhlarının gelenekte olduğu gibi kendilerine yardım ettiklerine inanırlar.

Kırgızlar mezarı kutsal saydıklarından dolayı, mezarlıları parmak uzatarak göstermezler. Bunu yapanın çarpılacağı inancı vardır. Birisi farkında olmadan mezarlıkları parmak ile gösterirse, parmaklarını ısırp, ayakları ile hafif ezmek suretiyle acı çekmeleri telkin edilir. Yaşar Kalafat bu tür uygulamaların Anadolu'nun Kars yöresinde de olduğunu tespit etmiştir.

Kırgızistan'da mezarlar genelde yol kenarlarına ve yüksek yerlere yapılır. Yol kenarına yapılmasının nedeni gelip geçenlerin dua etmesi, Kur'an okuması içindir. Yoldan geçen her araba mezara yaklaşınca yavaşlar Kur'an okur, en azından "Yattığı yer cennet olsun" (catkan ceri cayluu bolsun) diyerek geçerler. Yüksek yerlere yapılmasının nedeni atalara gösterilen saygıdan dolayıdır. Her Kırgız mezarlara saygı gösterir, onların kutsal olduğuna inanır. Mezarlıktan geçerken ister arabada, ister at üstünde, ister yaya olsun mutlaka Kur'an okumadan, dua etmeden geçmez.

³⁹¹ *Semetey*. Cusup Mamay'ın varyantı. Arapçadan çev: Keleş Kırbaşev, Bişkek, Şam Basması, 1995, s. 25.

Türkistan bozkırlarında, tarihin en eski zamanlarından beri, mezarların öneminin atalara duyulan güçlü bir saygı duygusundan kaynaklandığı bellidir. Bu mezarların önemi ölümlere saygı gösterildiğini kanıtlamaktadır. Bir cenaze töreni düzenlenirken, aslında ölü için endişe duyulmasından, ölüye, kendisi ya da geride kalanlar için rahat bir ortamın sağlanmasından anlaşılmaktadır. Ata ruhlarına saygı göstermenin vazgeçilmez koşullarından biri de, mezar başında dönem dönem kurban kesme törenleri ve ata ruhları için dua okumaktır.³⁹²

Görüldüğü gibi ata ruhlarının yaşadıkları ve gömüldükleri yerlerin eski Türklerde kabul edilmesi, İslam'ı kabulünden sonra da Türk topluluklarında olduğu gibi Kırgızlarda da evliyanın, şehitlerin, kahraman ataların mezarları, türbeleri ziyaret edilerek dua edilmesi, adak ve dilekte bulunması şeklinde varlığını sürdürmektedir. Tarihçi N. Y. Biçurin'in, eski Türklerde ölen adamın çocukları, torunları, akrabaları, kızları toplanıp, ona bağışlayıp kurban kestiklerini, ölünün bulunduğu çadıra girip ağıt yaktıklarını belirtmesiyle,³⁹³ Orhun Yenisey hitabelerindeki Kül Tegin, Tonyukuk, Barsbek'in mezarlarındaki anıtlara bakarak Kırgız Türklerinin ölümle ilgili günümüzde yaptıkları uygulamaları çok eskilere dayandığını görebiliyoruz.

³⁹² J.P. Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, İstanbul, Kabalcı, 1999, s. 188, 189.

³⁹³ *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. III, Bışkek, Şam Basması, 2004, s. 56.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZİSTAN'DA KUTSAL MEKÂNLAR ve UYGULANAN PRATİKLER

3.1. ATA MEZARLARI, ADAK YERLERİ ve BU YERLERLE İLGİLİ İNANÇLAR

3.1.1. Kırgızistan'da Bulunan Ata Mezarları

Bütün Türk yurtlarında olduğu gibi Kırgızistan'da da pek çok adak yeri bulunmaktadır. Kırgızlar bunu atalarının manevi şahsiyetlerin fazla olmasına bağlarlar. Manas'ı, Bakay'ı, Koşoy'u, Moyt Ake, Kıdır Ake'yi³¹³ bu manevi şahsiyetlerin dışında nasıl bırakalım, derler. Bundan dolayı Kırgızistan'da kahramanların mezar yahut mekânları kutsal makamlar haline dönüşmüştür.

Kırgızistan'ın bütün bölgelerinde bulunan kutsal mekânlar ve mezarlar genelde "oboo"³¹⁴ şeklindeki anlayıştan oluşmuştur. Bu mezarlar kültü hayatımızdaki İslam dininin, özellikle evliyalar kültürünün ayrılmaz bir parçası olmuştur ve bunu daha çok inançlı insanlar aktif bir şekilde sürdürmüşlerdir. Hatta M. S. Abramzon bu kutsal mekânların arasında jeneolojik bağlantıların olup olmadığını bulmaya çalışmıştır. Mesela; Isık Göl bölgesinde bulunan Çolpon – Ata köyünün imamı şu bilgileri vermiştir: Arslanbaba'nın (Kırgızistan'ın güneyinde bulunan Arstanbap veya Arslanbob adlı ünlü mezar) yedi oğlu olmuş ve onların şerefine aşağıdaki mezarlar yapılmıştır: 1) Oysul – Ata (Kulca şehrinde), 2) Karakol – Ata (Karakol şehrinde), 3) Şın – Ata (Isık Göl'ün kuzeyinde), 4) Mancılı – Ata (Isık Göl'ün güneyinde), 5) Çolpon – Ata (Isık Göl'ün kuzeyinde), 6) Koçkor – Ata ve Oluya – Ata.³¹⁵

³¹³ *Ata Babaların Ündörü – Isıkköl Biosfera Aymagındaki Tabiiy Iyık Cerler*, Estelik Fondu, Bişkek, 2004, s. 64.

³¹⁴ Kutsal mekân.

³¹⁵ S. M. Abramzon, *Kırgızı i ih etnogenetiçeskie i istoriko – kulturnie svyazi*, Leningrad, 1971, s. 330.

Yukarıda belirttiğimiz yedi kardeşle ilgili hikâye Kırgızistan'ın güneyinde de anlatılmaktadır. Bu yedi kardeş düşmanlardan kaçıp gitmişler ve birbirlerinden uzakta bulunan bu mezarlar onlara aittir.

Kırgızistan'daki adak yerleri ve bunlarla ilgili inanışlar şüphesiz daha fazladır. Biz çalışmamızda sadece konumuzla ilgili atalar kültüne bağlı olarak velilerle ilgili adak yerlerini ve ziyaretlerde yapılan pratikleri ele alacağız. Konumuz dışındaki pınar, dağ, göl, mağara, ağaçlar gibi diğer pek çok adak yerleri üzerinde durulmayacaktır.

1917 yılındaki devrimden sonra yapılan bütün baskı ve yasaklara rağmen, söz konusu adak yerlerinin yanı sıra, Kırgızistan'daki diğer türbe ve evliya makamları da, halk tarafından dileklerinin kabul olacağı mukaddes ziyaretgâhlar olarak görülmüştür. Buralara gelen kimseler, Kur'an okumak, adak kurbanı kesip etini dağıtmak ve nezirlerini vermek suretiyle sevap işleyip arzularına kavuşacaklarına inanmışlardır.

Bugünkü Kırgız Türkçesinde, evliya karşılığında “oluya”, “ata”, “ata-baba”, “pir” kelimeleri kullanılmaktadır.

Siyasi sebeplerle yıllardır ihmal edilen hatta yasaklanan Kırgızistan'daki bu adak yerleri ve bunlar etrafında oluşan inançlar, bütün baskı ve ateizm propagandalarına rağmen yaşamını canlı bir şekilde hala sürdürmektedir. Sovyetler Birliği döneminde Kırgızistan'ın, Kırgızların tarihi ve kutsal mekânları unutturulmaya çalışılmasına rağmen Kırgız Türkleri, “Kutsal Mekânlar – gelecek neslimiz için değerli miras”³¹⁶ şeklinde düşünerek kutsal mekânları korumuşlar ve bize ulaştırmışlardır. Çünkü kutsal mekânlara Kırgızistan'ın her yerinde karşılaşabiliriz.

Kırgız Türkleri genelde kutsal mekânlara mezar derler. Mezar kelimesi Arap kökenli olup, ilk başta kutsal mekânlarda yapılan kabristanları

³¹⁶ *Ata Babalardan Ündörü – Isık - Köl biosfera Aymagındagi Tabıgıy Iyık Cerler*, Estelik Fondu, Bışkek, 2004, s.8.

anlatmaktadır.³¹⁷ Zamanla bu terim halk düşüncesinde kutsal mekânların adı olmuştur. Günümüzde Kırgızistan'da bulunan kutsal mekânları iki türe ayırabiliriz:

1)Tabiatta oluşan mezarlar: pınarlar, dağlar, ormanlar, taşlar, kayalar, ağaçlar, göller vb.

2) İnsanlar tarafından oluşturulan mezarlar: kutsal, evliya, pirlerin, peygamberlerin, ulu insanların mezarları, şehitlerin mezarları.

³¹⁷ *İslam Ensiklopediyası*, Moskova, 1991, s.151.

3.1.1.1. Mancılı – Ata Mezarı

Mancılı – Ata mezarı Isık – Göl’ün güneyinde Bökönbayev köyünden 10 km. uzaklıkta bulunmaktadır. Mancılı – Ata’nın adına benzeyen Mancılı – Ata deresi mezarın batısında, Mancılı – Ata kabristanı ise doğusunda yer almaktadır. Kabristanın hangi asra ait olduğuyla ilgili hiç bilgi yoktur. Ancak kabristana bakarak çok eski dönemlere ait olduğunu söylemek mümkündür.

Bu kabristana çok sayıda insanın cesedinin gömüldüğünü büyük olmayan çok sayıdaki mezarlar kanıtlamaktadır. Mancılı – Ata mezarının tarihi ile ilgili kesin bir bilgi alamamakla beraber aşağıdaki bilgilerden yola çıkarak aşağı yukarı 1680 yıllarında da bu kutsal mekânın var olduğu sonucuna varabiliriz. Kalmuklar, 1680’li yıllarda Kırgızları kendi mekânları olan Isık – Göl ve Tiyan – Şan’dan kovmuşlar. Kendi topraklarından olan Kırgızlar Fergana bölgesine gelmişler ve burada hayatlarına devam etmek zorunda kalmışlar. Tarihi malumatlara göre ata babalarımız Fergana’da tam 78 yıl yaşamıştır. Er Tabıldı Tiyan – Şan ve Isık – Göl’den Kalmukları kovaladıktan sonra Kırgızlar tekrar kendi topraklarına dönmüşler. Bu zaman zarfında iki, üç nesil geçmiş. Orta nesil ile küçük nesil artık Fergana bölgesini benimsemişlerdir. Çünkü onların ata babalarının cesetleri hep Fergana’ya defnedilmiştir. Bundan dolayı Isık – Göl’e döndükten sonra bile ölen atalarının cesetlerini Fergana’ya götürüp defnetmek bir gelenek haline gelmiştir. Halk arasından çıkan büyük evliya Moyt Ake bu geleneği ortadan kaldırmak amacıyla şöyle demiştir: “Bundan sonra kim ölürse onu Mancılı – Ata mezarına defnedin, çünkü o çok kutsal bir mekândır. Ben ölünce de beni Mancılı – Ata mezarına gömün” diye vasiyette bulunmuştur. Moyt Ake’nin bu sözleri üzerine ölüyü Fergana’ya götürüp defnetme işi ortadan kalkmış ve sonradan kendisi öldüğünde de oraya defnetmişlerdir. Moyt Ake aşağı yukarı

1770'li yıllarda vefat etmiştir.³¹⁸

Mancılı – Ata mezarını birbirlerine yakın yedi pınar oluşturmaktadır. Her pınarın Mancılı – Ata, Umay – Ene, Kırk – Çoro, Kız Bulak, Bala bulak, Köbök'ün ve Maytık'ın Bulağı gibi özel adları vardır. Kışın bazı pınarlar donar, bazıları da hiç donmaz. Halk bu pınarların şifalı olduğuna inanırlar. Mesela; Kız Bulak'ın suyu göz hastalığına iyi gelir, Bala Bulak'ın suyundan çocuk sahibi olmak isteyenler içerler, diğer bulakların suları da her çeşit derde devadır. Bu yedi pınarın birinin buz tutması, birinin de buz tutmaması çok ilginçtir. Çünkü bu pınarların aralıkları en fazla 2m kadar uzaklıktadır ve bu yedi pınarın yedi çeşit tadı vardır. Bu pınarların yanında ikiden dörde kadar ağaçlar vardır. Bulakların oluşması ve ağaçların çıkışıyla ilgili halk arasında efsaneler anlatılmakla beraber yedi sayısı ile ilgili şunlar anlatılmaktadır:

Allah dünyayı, gökyüzünü, yeri, canlıyı, cansızı altı günde yaratmış ve yedinci günü dinlenmiştir. Bundan dolayı yedi sayısının kutsal olduğu söylenmektedir. Hatta yedi sayısı ile ilgili çok sayıda atasözü, deyim vardır. Örneğin; “Yedinin biri Kıdır” (dini efsanelere göre Kıdır ölmeyip, kayıp olan peygamberlerden biridir, o yoksullara, biçarelere yardım eder), “yedi atanı bil”, “yedi kere ölç, bir kere kes”, “yedi kat yer ve yedi kat gökyüzü”³¹⁹ gibi.

Mancılı, bir insan adı mı yoksa başka bir şeyin adı mı, ona ata kelimesinin nasıl eklendiği, eğer kişi adıysa ulusunun, kabilesinin kimliği ve hangi asırda yaşadığıyla ilgili bilgiler yoktur. Fakat çok eskiden beri “Baş dilersen Mancılı – Ata'ya var, mal dilersen Çolpon Ata'ya var” sözü anlamını hiç kaybetmeden yaşamıştır.

Halk arasında anlatılan efsanelere göre, Bay Cakıp bu mezara gelip

³¹⁸ K. Cakıpov. *Mancılı – Ata Mezarı*, Ed. Olcobay Sagimbaev, Bışkek, Timart Basması, 2003, s. 121.

³¹⁹ O. Sagimbaev, *Mancılı – Ata Mezarı*, Bışkek, Timart Basması, 2003, s. 10.

çocuk dilemiş ve Manas'ın doğumu gerçekleşmiştir. Sonra Manas başta olmak üzere birçok kahraman Bakay, Koşoy gibi yüce aksakallar, Manas'ın oğlu Semetey ile hanımı Ayçürök, kahraman Şırdakbek, Er Tabıldı, alp Köbök gibi halk arasında tanınan şahsiyetler bu mezarı ziyaret etmişlerdir.

Mancılı – Ata mezarını çok eskiden bu yana çok sayıda din adamları, bakşılar, tabipler vb. insanlar hiç ihmal etmeden ziyaret etmektedirler. Bundan yarım asır önce halk arasında tanınan Maytık, Karanayza ve Cınaylak adlı dervişler bu mezarı ziyaret etmişler, gelen ziyaretçilere de bu mezarı tanıtmışlar, kendilerinin gördüklerini ve hissettiklerini anlatmışlardır.

Ünlü manasçı Mambet Çokmorov ile halk arasına adı yaygın olan tabipler Maytıkov Namazbay ile Ordobayev Mirzalı da mezarı sürekli ziyaret etmişlerdir. Tabip Ordobayev Mirzalı kendisine gelen insanları bu mezara getirir, dua ettirir, pınarın sularından içmelerini tavsiye eder.³²⁰

Yine halk arasında anlatılan efsaneler göre mezarın koruyucu ruhu bir ak deve ile ak tavşandır. Onlar bazı insanlara görünür. Devenin bozlaması, atın nal sesleri, çocuğun ağlama sesi, insanların konuşma sesleri, kopuzun ezgisi gibi seslerin geceleri duyulduğu anlatılmaktadır.³²¹

Mancılı – Ata mezarını çocuğu olmayanlar gelip geceledikten sonra çocuğu olduğunu, çocuğu yaşamayıp ölen insanlar ziyaret ettikten sonra çocuklarının yaşadıkları, her çeşit hastalıklarla gelen insanların buradan şifa bulduklarını sohbet ettiğimiz Cakıpov Kadirbek anlatmıştır. Aynı zamanda Cakıpov Kadirbek 2001 yılından itibaren Mancılı – Ata mezarının imamlık görevini yapmaktadır. Yine Cakıpov Kadirbek'in anlattıklarına göre Mancılı – Ata mezarına sadece Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerinden değil, Kazakistan'dan, Özbekistan'dan hatta Rusya'dan ve İngiltere'den ziyarete

³²⁰ O. Sagımbaev, *Mancılı – Ata Mazarı*, Bişkek, Timart Basması, 2003, s. 11.

³²¹ Nurgül Akremova 43 yaşında. Kocası iki oğluyla Kazakistan'ın Alma – Ata şehrinde lokanta çalıştırıyorlar. Ailesiyle her sene Mancılı – Ata mezarını ziyaret etmektedirler.

gelenler de vardır. Mesela; Rusya'dan Vladimir adlı kişi, İngiltere'den Em adlı kız, Kazakistan'dan Petro adlı genç ziyaret etmiştir. Buraya gelen ziyaretçilerin çoğunu çocuk sahibi olmak isteyenler oluşturmaktadır. Onların çoğunun bir, iki yıl sonra çocukları olduğunu ve sonraki ziyaretlerine çocuklarıyla geldiğini de Cakıpov Kalıbekle olan söyleşimizde öğrendik.

Buraya gelen ziyaretçiler genelde burada gecelerler, dua ederler, ata babaların ruhlarına kurban bağışlayıp Kur'an okurlar ve kurban keserler. Gelen ziyaretçiler inançlı olmalı, kötü niyetli olmamalı ve getirdikleri hayvanlar helal olmalıdır. Bunlar olmazsa dilekleri kabul olmayabilir. Buna bir örnek; Bişkek şehrinden gelen Zulya adlı hanımın getirdiği hayvan bağlı durduğu yerde ipi çözülmüş ve kaçmıştır. O hayvanı yakalayamamışlardır. Bazen buna benzer durumların yaşandığı görülmektedir. Böyle durumlara düşen kişilerin aslında bu mekânın kutsal olduğuna inanmadığını, fakat en son çare olduğu için bir denemek istediğini, bazıları da kurban için hayvanı evinden zor aldığını, evde tartışmalar hatta kavgalar bile olduğunu, böylece nasip olmadığını anlatırlar.

Mancılı – Ata ve bunun gibi kutsal mekânlara Sovyet döneminde gelmek mümkün değildi. Fakat yine de derdine deva arayanlar gizlice gelip, dua eder, ata babaların ruhlarına kurban kesip, Kuran okuyup, dua etmeye ve ata ruhlarından medet ummaya devam etmişlerdir. Oraya gelen ziyaretçilerin anlattıklarına göre geceleri bile gelmişler, ziyaretlerini hiç ihmal etmemişlerdir.³²²

Kırgızistan'ın bağımsızlığını aldığı 1990 yılından itibaren diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Kırgızlar da özgürlüğüne kavuşmuş, kendi milli değerlerini oluşturan inançlarını rahat bir şekilde yaşamaya başlamışlardır. 1995 yılında yürürlüğe konulan kanun ile mezar bir şekilde ziyaretçilere açılmıştır.

³²² İsakbekov Kumarbek, 50 yaşında, Mancılı – Ata mezarını her sene ziyaret edenlerden.

Mancılı – Ata mezarında bulunan bir ağaçla ilgili halk arasında çok yakın zamanlara ait bir efsane anlatılmaktadır. Bu ağaca Bugu (geyik) ana ağacı derler. Bu ağacın gövdesinde kadın memesine benzer üç meme bulunmaktadır. Sovyet döneminde Üçkempirova adlı bakan hanım, bu ağacı traktörle yıktırmıştır. Tam o sırada ağacın memelerinden kan akmış. Çok zaman geçmeden bakan hanımın ciddi bir hastalığa yakalandığı, ağacı yıkma işini gerçekleştiren adamın da hastalanıp vefat ettiği anlatılmaktadır.³²³ Bu ağaç hala yerinde bulunuyor, yalnız çürümüş ve kurumuş bir şekildedir. Buraya gelen ziyaretçilerin anlattıklarına göre perşembeyi cumaya bağlayan gece bu ağaçtan ağlayan bir çocuğun sesi duyulmuş.

Kün – Çığış köyünde yaşayan Kudaybergenov Tentimiş'in anlattığına göre onun anne babası Mancılı –Ata mezarını ziyaret ettikten, dua edip, kurbanlar kestikten sonra kendisi dünyaya gelmiştir. Şimdi de kendisi ailece Mancılı – Ata mezarını zaman zaman ziyaret eder, dua eder, ata ruhlarına Kuran okur ve dilekte bulunur. Ak – say köyünde yaşayan ve lisede beden eğitim öğretmeni olarak çalışan Şamşiyev Caanbay, yengesi Rısalıyeva Arsar ağabeyi ile evlendikten sonra on üç yıl hiç çocuğu olmayıp, en son çareyi Mancılı – Ata mezarından bulduğunu anlatmaktadır. Büyüklerinin sözlerine kulak veren Rısalıyeva Arsar Mancılı – Ata mezarına ziyaret eder, dua eder kısaca gereken neyse yapar. Çok zaman geçmeden 1957 yılında Saltanat adlı kızı, sonra Rahat adlı oğlu dünyaya gelir.³²⁴ Kudaybergenov Şamşı babası Kaldayev Şamşı'nın Mancılı – Ata mezarının kutsallığıyla ilgili anlattığı bir efsane de şöyledir: Bütün Kırgız halkı tarafından bilinen Tagay Biy'in oğlu Sayak'ın Bayızbek ve Sarık adlı iki oğlundan Sarık'ın altmış yaşına kadar hiç çocuğu olmaz. Hep çocuğu olması için Allah'a yalvarır. Sarık kendisi çok zengin olduğu için, “ben ölürsem bu kadar mal mülküne sahip çıkacak çocuğum yok, bunları kime teslim ederim” diye hep ağlar,

³²³ Bu bilgiler Kadirbek Cakırov'dan alındı, 46 yaşında, Mancılı – Ata mezarının imamı ve bekçisi.

³²⁴ O. Sagimbaev. Biz Mancılının Baldarımız, *Mancılı – Ata Mezarı*, Bişkek, Timart Basması, 2003, s. 15.

sızlar, üzülr. Günlerden bir gün yine çocuğunun olmadığı düşünüp üzülrken uyuyakalır. Rüyasında ona bir kişi yaklaşır ve şöyle der: “Sarık, sen çocuk sahibi olmak için Allah’a çok yalvardın. Sesin Allah’a ulaştı. Sen bilmiyor muydun Kırgızlarda “Hayvan dilerse Çolpon – Ata’ya var, baş dilerse Mancılı – Ata’ya var” derler. Hemen yarın hanımını yanına al ve ak oğlak alıp Mancılı – Ata mezarını ziyaret et” der ve kaybolur.

Sarık ertesi hemen hanımıyla bir ak oğlak alıp Mancılı – Ata mezarına gelir. Oğlağı keser, dua eder, ata ruhlarına Kuran okur ve evine döner. Bir yıl geçmeden Sarık’ın hanımı hamile kalır ve bir erkek çocuk dünyaya getirir.³²⁵

Mancılı – Ata mezarının haysiyeti, kutsallığı, ilahi gücüyle ilgili anlatılan efsanelere, kendi gözlerimle gördüm, kendi kulaklarımla duydum, rüyamda gördüm, orayı ziyaret ettikten sonra çocuğum oldu neslim devam etti, derdime devayı oradan buldum, hastalığımdan kurtuldum, orayı ziyaret ettikten sonra işlerim yolunda gidiyor diyen halkın dediklerine inanmamak doğru olmaz diyorlar Kırgızlar. Kırgız halkı “Halk söylerse yalan söylemez” diye günümüzde de ziyaretlerini hiç ihmal etmeden dertlerine devayı bu kutsal mekânda aramayı sürdürüyorlar.

Mancılı – Ata mezarının imamı Cakırov Kadirbek ile olan sohbetimizde, mezarda en az günde iki üç, en çok yirmiye kadar kurban kesildiğini, gelen ziyaretçi sayısının yirmiden beş yüze kadar çıktığını anlattı. Buraya gelenlerden çoğu da çocuk sahibi olmak isteyenlerdir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi baş dilemek için Mancılı – Ata’ya gelirler. Yine oraya gelen halkın inancına ve anlattıklarına göre ata babaların ruhlarını memnun etmek lazım. Onlara göre ata babaların ruhlarına saygı gösteren, onları memnun eden kişiyi Allah sever, işini rast getirir, sağlık verir, kendini ve yakınlarını kötülüklerden korur. Duaların çoğunda da “ Ata babalardın Arbaktarı koldosun” (ata babaların ruhları korusun) derler.

³²⁵ *Ata Babalarınızın Ündörü – Isık – Köl Biosfera Aymagındaki Tabiiy Iyık Cerler*, “Adam cana Tabiiyat Fondu, Bişkek, 2004, s. 16.

Ayrıca da ziyaretçiler bu Mancılı – Ata mezarının dikkat çeken şu yönünü söylerler: Mancılı – yedi harf, orada bulunan yedi bulak ve yedi ağacın olması.³²⁶ Burada da yedi sayısının kutsallığını vurgularlar.

Halk arasından çıkan şairler Mancılı – Ata mezarının kutsallığını şiirlerinde dile getirmişlerdir. Olcobay Sagımbayev'in "Mancılı – Ata" şiirinden örnek şöyledir:

* * *

*Tazası taza çınından,
Tabalbay kıntık sıninan.
Tanda ce keçke bolobu,
Tacabay karap turuudan.
Batandı ber dep balana,
Baş urup, sıylap sıyınam.*

* * * *

*Keçir dep künöö, katasın,
Koş koldop karmap cakasın.
Kudayga ulam calınıp,
Al berse bilgen batasın.
Balaluu bolup balasız,
Bakkandır bala çakasın.*

* * * *

*Bir emes ceti bulak bar,
Taldoogo birden ubak tar.
Oyunda bolso sıyınuu,
Okuçuum bolup kulakdar.
Sıykırı küçtüü alardın,
Den – sooluk bala surap bar.*

* * * *

Temizi temiz gerçekten,
Bulamayız kusur sıfatından
Sabah ya da akşam olsun,
Bıkmayız hiç gelmekten.
Fariha ver çocuğuna diye,
Başvurur, saygı gösterir, taparız.

Bağışla diye günah, hatasını,
İki eliyle tutup yakasını.
Allah'a hep dua edip,
O verirse hayır duasını.
Çocuğu olup çocuksuzun,
Baktılar çocuk çoluğunu.

* * * *

Bir değil yedi pınar var,
Birer birer bakmaya zaman var.
Aklında varsa istekte bulunmak,
Okuyucu iyice kulak ver.
Büyülü, güçlü onlardan,
Sağlık, çocuk dileyip var.

* * * *

³²⁶ Bu bilgiler Mancılı – Ata Mezarına böbrek hastalığıyla gelen 52 yaşındaki Kadir Kul Aliev'den alındı.

*Kol menen casap atayı,
Koygondoy tekşi katarı.
Sıykırduu küçü sıykırlap,
Sıyıntkan ata babamı.
Tutumu ceti bulak suu,
Mancılı – Ata mazarı.*

* * * *

*Ar kimde bolot ak tilek,
Aladan cürgön bak tilep,
Kudayga köbü calınsa,
Den soluk, uzun caş tilep.
Mazarga kelip sıyınat,
Balasız adam baş tilep.*

* * * *

*Sıykırduu cer dep Mancılı,
Sıyınan Kırğız san cılı.
Anığın bilgen bir can çok,
Atalğan mazar kay cılı.
Almuzdak çaktan kelatkan,
Açılбай sırdın sandığı.*

* * * *

*İşensem ukkan kulakka,
İlgeri ötkon ubakta,
Aytiluu baatır çon Köböğ,
Caşagan eken bu çapta.
Korgonu turat bir condo,
Kübödöy duduk bu tapta.*

* * * *

*Han Manas könul burğan cer,
Kırk çoro kulduk urğan cer.
Kadimki baatır er Köböğ,
Ölgönçö turak kılğan cer.*

*Sanki el ile yapmış gibi,
Sanki el ile dizmiş gibi.
Büyüsü gücü büyüleyip,
Dua ettirmiş ata babamı.
Yedi pınardan oluşan,
Mancılı – Ata mezarı.*

* * * *

*Herkeste var iyi dilek,
Onlardan mutluluk dileyip.
Allah'a çoğu yalvarsa,
Sağlık, uzun ömür dileyip.
Mezara gelir dua edip,
Çocuksuz adam baş dileyip.*

*Büyülü yer diye Mancılı,
Dua etmiş Kırğız çok yıllar.
Kesin bilen biri yok,
Mezar olmuş bu hangi yıllar.
Asırlardır geliyor,
Açılmayıp sırrın sandığı.*

* * * *

*İnanırsam duyduklarıma,
Çok eski bir zamanda.
Bildiğimiz kahraman Köböğ,
Yaşamış buralarda.
Seti duruyor orada,
Sanki lal olmuş şahit gibi.*

*Han Manas'ın dikkatini çeken yer,
Kırk yiğit başvurduğu yer.
Kahraman, cesur er Köböğ,
Ölene kadar yaşayan yer.*

*Aytıluu çeçen Talım kız,
Köşülüp közün cumgan cer.*

* * * *

*Han Bakay, Koşoy körgön cer,
Kalın el könül bölgön cer.
Baş tilep tayıp kelgen cer.
Peyili tüşkön adamga,
Perzentin Kuday bergen cer.*

* * * *

*“Celmayan” çöküp catkan cer,
“Kumayık” kumun baksan cer.
Semetey menen Ayçürök,
Suusunun damın tatkan cer.
Dartınan bolgon arılıp,
Dalaydın bağın akçan cer.*

* * * *

*Kırgızdın coosu aşingan,
Kalmaktı kanga batırgan,
Kadimki baatır Tabıldı,
Cabırkap okton atılğan.
Kalganda kelip mazarga,
Sıyınıp sıylap baş urgan.*

* * * *

*Sıyınan ata – babalar,
Kölümde üç çon ata bar.
Koy piri bolso Çolponu,
Too piri Tastar – Ata bar.
“Mancılı – Ata baş bersin”,
Dep bergen elde bata bar.³²⁸*

Taninan çeçen Talım kızın,
Vefat ettiği yer.

Han Bakay, Koşoy gören yer,
Bütün halk ilgi çeken yer.
Baş dileyip, kurban kesip gelen yer,
Sevdiği insanına,
Allah çocuk veren yer.

“Deve”nin çöküp yattığı yer,
“Kumayık”³²⁷ kumuna bastığı yer.
Semetey ile Ayçürök,
Suyunun tadına baktığı yer.
Dertlerine deva bulup,
Çoğunu mutlu eden yer.

Kırgız’ın düşmanı çok iken,
Kalmuklar kana batar iken.
Kahraman, cesur er Tabıldı,
Yarasından ıstırap çeker iken.
Gelip bu mezara,
Saygı gösterip, dua edip başvurur.

Dilek dileyen ata babalar,
Isık – Göl’de üç büyük ata bar.
Koyun piri Çolpon – Ata ise,
Dağ piri Tastar – Ata var.
“Mancılı – Ata çocuk versin”,
Diyen halk arasında dua var.

³²⁷ Köpek adı.

³²⁸ O. Sagınbaev. *Mancılı – Ata Mazarı*, Bişkek, Timart Basması, 2003, s. 72.

3.1.1.2. Tastar – Ata

Tastar – Ata, Isık – Göl bölgesinde bulunan dağların en yükseğidir. Yüksekliği 3908 metredir. Bundan dolayı Tastar –ata dağına dağların piri derler. Niçin Tastar – Ata şeklinde adlandırıldığıyla ilgili herhangi bir malumat bulunmamaktadır ve halk arasında efsane anlatılmamaktadır. Dağın kuzey tarafı çam ormanı, diğer üç tarafı ise küçük küçük kırmızı taşlarla kaplıdır. Dağın tepesinde her zaman şiddetli rüzgâr esmekle beraber yazın bile kar yağar.

Tastar – Ata mekânının kutsallığını hep Manas ile bağdaştırırlar. Halk arasında anlatılan efsanelere göre Manas “Çon Kazat”a giderken Kökçö gibi kahramanlar ile bu dağın tepesine çıkıp nişangâh yapar. Burayı iyice belirlemek için de kırk yiğidi için kırk taş yerleştirir. Taşlarda herhangi bir yazı bulunmamaktadır. Bunların yanında da büyük kazana benzer içi çukur bir taş vardır. Günümüzde bu taş “Taş Kazan” denmektedir. Taş kazanda bir elin izi vardır. Bu el büyüklüğü ile dikkat çekmektedir.³²⁹ Dağın tepesinde küçük küçük pınarlar var, bunun dışında sanki at bağlamak için yapılmış gibi rengi diğer taşlara benzemeyen boz direk taşı vardır. Bu direk taşının da çok eski döneme ait olduğu söylenmektedir. Bu tepenin kuzey tarafında Kergen – Taş adlı yer vardır, burası üçgen şeklindedir. Halkın anlattıklarına göre burada Manas’ın Akkulası gerinirdi ve Manas’ın kırk yiğidi nişangâh yaparlardı.³³⁰ Dağın tepesine çıkınca Isık – Göl bölgesinin tamamı gözükmemektedir.

Mancılı – Ata gibi Tastar – Ata ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Ancak halk Tastar’ın bir Mancılı gibi evliya kişi olduğunu söylerler ve Isık – Göl’de bulunan üç büyük, kutsal atanın birinin de Tastar – Ata olduğuna, onun bir zamanlar burada yaşadığına inanırlar. Yukarıda da belirtildiği gibi Mancılı –

³²⁹ *Ata Babalarınızın Ündörü – Isık – Köl biosferalılık Aymagındaki Tabiiy Iyık Cerler*, “Adam cana Tabiiyat Fondu”, Bişkek, 2004, s. 64.

³³⁰ O. Sagimbaev, *Mancılı At Mezari*, bkz. Tastar Ata bölümü, Bişkek, Timart Basması, 2003, s. 76.

Ata'yı insan piri, Çolpon – Ata'yı koyun piri ve Tatar – Ata'yı da dağların piri olarak bilirler. Bu kült sahibi pirlere kurbanlar kesilerek dua edilir ve verimin artması için dilekte bulunurlar. Isık – Göl bölgesinin Bökönbay köyünde yaşayan Şıgay Bekturov'un (1927) anlattığına göre Tatar – Ata mekânına çok eskiden bugüne kadar insanlar gelir kurban keser, dua eder, ata ruhları için Kur'an okur, onlardan medet umarlar.³³¹

Halk arasından çıkan şairler bu evliya, pirlere için şiirler yazmışlar. Bunlardan bir örnek aşağıda verilmiştir:

*Aytpasam atın katadır,
Aytiluu Tatar – Ata bu
Öçpögön izin kaltırgan,
Örnögü ülgü atadır.*

* * *

*Ötköndün öçün aluuga,
Özgöçö uruş saluuga.
Kırgızdı bütün çogultup,
Kıtaydı katuu çabuuga.*

* * *

*Koşunun baştap Talastan,
Kangayga ketip baraktan.
Col çalıp karool karaptır,
Çokuga çıkıp Manas Han.*

* * *

*Çokuga coon top çıkan,
Karmagan cerden kan çıkan.
Almambet, Çubak, er Sırgak,
Kırk başı Kırgılçal çıkan.*

* * * *

Söylemezsem adını hatadır,
Ünlü Tatar – Ata bu.
Söndürmeden izini bırakan,
Örnek olan ata bu.

Geçen günün öcünü almak için,
Özel bir savaş yapmak için.
Bütün Kırgız'ı toplayıp,
Kıtay'ı esir almak için.

* * *

Ordusunu alıp Talas'tan,
Savaşa gider iken.
Gizlice nişangâh yapmış,
Bu tepeye çıkıp Manas Han.

* * *

Bu tepeye çok kişi çıkmış,
Tuttuğu yerden kan çıkmış.
Almambet, Çubak, er Sırgak,
Kırk başı Kırgılçal çıkmış.

* * * *

³³¹ Mancılı – Ata mezarının imamı Kadirbek Cakırov'un söylentilerinden.

*Uyutkan altın akıldan,
Han Bakay çıkan akılman.
Muzburçak, Koşoy öndöngön,
Eçender çıkan baatırdan.*

* * * *

*Cürgön iz kalbay tepselip,
Cürsün dep elim eskerip.
Atayın ar bir baatırğa,
Turguzgan taştan estelik.*

* * *

*Ulanat oyduñ uçugu,
Uşul cer abdan kızığı.
Taş kazan turat tay batkan,
Otunun öçkön kızılı.*

* * *

*Eç kimge sırın açpagan,
Estelik opsuz taş kazan.
İçkendir tamak bışırıp,
Öñçöy alp Manas baştağan.³³²*

Akılı bol akıllı,
Han Bakay çıkmış akıllı.
Muzburçak, Koşoy gibi,
Kahramanların çoğu çıkmış.

* * * *

Bastığımız iz unutulmasın diye,
Halkım hatırlasın diye.
Özellikle her kahraman için,
Yapmışlar taştan heykel.

* * *

Düşüncelerin sonu gelmiyor,
Burası ilginç geliyor.
Taş kazan var tay bile sığar,
Sönmüş olsa bile ateşi.

* * * *

Kimseye sırrını açmayan,
Bir hatıradır taş kazan.
Yemiştir yemek pişirip,
Manas başlayan çok kahraman.

³³² O. Sagımbaev, *Mancılı – Ata Mazarı*, Bişkek, Timart Basması, 2003, s. 80.

3.1.1.3. Manas Ata Mezarı

Manas Ata mezarı türbe şeklindedir. Talas ilçesinin Taş – Arık köyüne kuzey - doğu istikametinde Kenkol deresinin kenarındadır. Mezar, XIV. yüzyıla ait mimari bir eserdir.³³³ Türbenin kuzey doğusundan 7m uzaklıkta Manas'ın çakmak taşı ile fal taşı, 40 -50m uzaklıkta da Korgool Çokusu (Nişangâh Tepe) bulunmaktadır.

Türbenin duvarı - 4, üst kısmı – 8 zaviye şeklindedir. Türbenin genel yüksekliği 11m, uzunluğu 7. 7metredir. Duvarları kızıl tuğladan yapılmıştır. Kapısı güneye bakar ve girişinde Arapça yazılar vardır. Türbe 1993 -1995 yılları arasında onarılmıştır. Mezar halk arasında ve edebiyatta “Manas Ata Kümbözü” (Manas Ata Mezarı) adıyla tanınmaktadır.

Kırgızistan'ın bütün bölgelerinden hatta komşu ülkelerden bile kış, yaz demeden ziyaret edilen kutsal mekânlardan biri de işte bu Manas Ata türbesidir. Türbe, Manas'ın Nişangâh Tepesinin güney - batısında bulunmaktadır. Tepenin kuzey – doğusunda Kamir'in Beli denilen ovalıklarda XI. yüzyıla ait Kenkol kabristanı vardır. Tepede yıkılmış, bozulmuş kale duvarları gözükmektedir. Kale duvarlarında Arapça yazılar bulunmaktadır. Bu yazılar 341 yılına aittir. 1945 yılında burada XIII – XIV yüzyıla ait seramikler ve kale duvarlarının sahibi Muhammed'din oğlu Ali dervişin isminin yazıldığı taş (67x47) bulunmuştur. Tepenin güney – doğusunda bulunan kabristandan 1930 – 1940 yılların araştırmacıları XII. yüzyılın sonuna XIII. yüzyılın başlarına ait seramik kırıntıları bulmuşlardır. İşte bu kabristanın ortasında Manas'ın mezarı bulunmaktadır. 1938 yılında yapılan bilim araştırmalarında mezar kazılmıştır. İçinden 60 – 70 yaş civarlarında erkek başı ve cesedi

³³³ B. U. Ustanbekov, T. K. Çoroev, *Kırgız Tarihi kısıkaça ensklopediyalık sözdük*, Kırgız Sovet Ensklopediyasının Başkı Redaksiyası, Frunze, Kırgızstan Basması, 1990, s. 113.

bulunmuştur. Baş, büyüklüğüyle dikkat çekmiştir.³³⁴ Mezardan 1.5m uzaklıkta Kanıkey ile Ayçürök'ün pınarı bulunmaktadır.

Manas'ın mezarının tarihi, halk arasında bu mezarı kimin kurduğu ile ilgili çeşitli efsaneler anlatılmaktadır. Birincisi: Manas öldükten sonra Kanıkey babasını çağırır. Babası ordusuyla gelir, Manas için bu mezarı yapar ve döner. Kanıkey'in babası döner dönmez Abıke ile Köbök birbirlerine girerler. Çünkü ikisinden birisi Kanıkeyle evlenmesi gerekirdi. İkisi de Kanıkey'i isterler ve Kanıkey için kavga ederler. Kanıkey'i bu durumdan Bakay kurtarır. Bakay'ın yardımıyla Kanıkey Talas'tan kaçır.³³⁵

Manas ansiklopedisinden aldığımız bilgilere göre Manas'ın mezarı XIV. yüzyıla aittir. Destanda ve halk arasında anlatılan efsanelere göre bu mezarı Manas'ın hanımı Kanıkey yaptırmıştır ve günümüze kadar ulaşmıştır. 1893 yılında ünlü Rus araştırmacısı V.V. Bartold'un Orta Asya'ya yaptığı seyahatinde bu mezarın araştırılmasına imkân tanınmıştır.

Hikâyelerin birinde de bu mezarı Manas'ın oğlu Semetey'in yaptırdığı anlatılmaktadır. Tuğla için toprağın uzaklardan getirtildiği, çamura keçi tüyü katıldığı ve kerpicin keçi yağına kaynatılarak pişirildiği söylenir. Bununla ilgili destanda şu satırlar geçmektedir:

<i>Ceti min erkeç bir kırıp,</i>	Yedi bin keçi bir kesip,
<i>Mayına kış bışırıp.</i>	Yağına kerpiç pişirip.
<i>Ceti kılım ötküçö,</i>	Yedi asır geçse de,
<i>Cetigimdin kümbözü</i>	Kahramanımın mezarı
<i>Buzulbay tursun dep saldı.</i>	Bozulmasın diye yaptı.
<i>Altı min erkeç bir kırıp,</i>	Altı bin keçi bir kesip,
<i>Kış kaynatıp bek saldı,</i>	Tuğla pişirip bek saldı,
<i>Altı kılım ötkönçö</i>	Altı asır geçse de

³³⁴ B. U. Urstanbekov, T. K. Çoroev, *Kırgız Tarihi kısaca ensklopediyahk sözdük*, Kırgız Sovet Ensklopediyasının Başkı Redaksiyası, Frunze, Kırgızstan Basması, 1990 s. 113.

³³⁵ *Kırgızstandağı Mazar Basuu: Talas Tacrıbasının Negizinde*, Ed. Aygine Madaniy İzildöö Borboru, Bişkek, 2007, s. 19.

Ayköldümdün kümbözü Heybetlimin mezarı
*Buzulbay tursun dep saldı.*³³⁶ Bozulmasın diye yaptı.

Tuğlada kullanılan kumlar da Talas bölgesinde bulunan Ken Kol ırmağına ait olan kumlardır. Demek ki kerpiçlerin hazırlanması için hep bu bölgelerin malzemeleri kullanılmıştır. Bazı kerpiçlerde henüz kurumamışken üzerinden geçen hayvanların ayak izleri vardır. İşte XIV. yüzyılda yapılmış ve bugüne kadar hiç bozulmadan korunmuş bu mezarı halk, sevdikleri kahraman Manas'ın adıyla adlandırmışlardır ve günümüze kadar yaşatmışlardır. Önemli olan bu mezarın Manas'a ait olup olmadığı değildir, önemli olan halkın inancıdır.

Halk şairi Kalık Akiev bir şiirinde Kırgız halkının özelliklerini dile getirirken Manas'ın mezarıyla ilgili şöyle demiştir:

<i>Kabılan Manas ayköldöy,</i>	Kaplan Manas ayköl gibi,
<i>Baatır ıgat Kırgızdan,</i>	Kahraman çıkar Kırgız'dan,
<i>Bakay baştap söz tapkan,</i>	Bakay başta olup söz söyleyen,
<i>Akıl ıgat Kırgızdan,</i>	Akıl ıgat Kırgız'dan,
<i>Baatırğa kümböz saldırgan,</i>	Kahramana mezar yaptıran,
<i>Turpandan toprak aldırğan</i>	Turfan'dan toprak aldırın
<i>Katın ıgat Kırgızdan.</i> ³³⁷	Kadın çıkar Kırgız'dan.

Günümüzde makama şayıklık³³⁸ yapan Mamık oğlu Cumadil şu bilgileri vermektedir: "XVIII. yüzyılın 90'lı yıllarında atalarımızın ataları Olcobay oğlu Toktorbay bu makama şayıklık yapmış ve bugüne kadar da nesilden nesle bir meslek olarak devam etmektedir. Bugüne kadar makama şayıklık yapan nesiller arasında Toktorbay – imam, Mamak – Çon manasçı, Sargaldak – derviş gibi Kırgızlar arasında tanınan şahısların bu olağanüstü özellikleri

³³⁶ *Semetey*. Cusup Mamay'ın varyantı, Bışkek, Şam Basması, 1995, s.14.

³³⁷ Kalık Akiev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. III, Bışkek, Şam Basması, 2004, s. 348.

³³⁸ Ata mezarlarına kendi istekleriyle hizmet edenler.

makamın kutsallığıyla ilgisi olsa gerek”³³⁹ diyorlar. Belirtmemiz gereken önemli nokta makama şayıklık yapanlara ücret ödenmemesidir.

Günümüzde makamın güney – doğusunda tülöökana³⁴⁰ bulunmaktadır. “Tülöö” – dilemek, dilekte bulunmak kelimelerinin değişmiş şeklidir.³⁴¹

Kırgız halkı çok eskiden beri iyiliği ve yardımı yaratan Allah’tan, ata babaların ruhlarından dilemişlerdir. Bundan dolayı halk arasında “Arbak ıraazı bolmoyunça, Kuday ıraazı bolboyt” (ata ruhu memnun olmadan, Allah memnun olmaz) şeklinde deyim söylenmektedir.

Tülöökana – ziyaretçilerin getirdikleri kurbanların kesilmesi için ayarlanan mekânın adıdır. Tülöö – Allah’, ata baba ruhlarına, yer – su iyelerine bağışlayıp kurban kesmektir. Evde birisi hastalandığı, kaza geçirdiği veya evde hep kötülük olduğu zamanlar, çocuk sahibi olmak istediklerinde Kırgızlar buraya gelirler Manas Atanın ruhunu yardıma çağırırlar, ondan medet umarlar, onun ruhuna bağışlayıp kurban keser, Kur’an okur, dua ederler. Ayrıca manasçı olmak isteyen gençler de buraya gelir geceler, rüyalarında bir işaretler almaya çalışırlar. Yukarıda da belirttiğimiz gibi sadece Kırgızistan’dan değil, komşu ülkelerden de mezarı bu amaçla ziyaret ederler. Gelen ziyaretçilerin dualarından biri de şöyledir:

<i>Azirettin özu koldop</i>	Hazreti kendisi korusun
<i>Muhambettin sözü koldop</i>	Muhammed’in sözü korusun.
<i>Çiltendin daremeti</i>	Kırkların gücü
<i>Manas Ata arbagı koldosun,</i>	Manas Atanın ruhu korusun,
<i>Ömrünüz uzun bolsun.</i> ³⁴²	Ömrünüz uzun olsun.

³³⁹ *Kırgızistanda Mazar Basuu: Talas Tacırybasının Negizinde*, Ed. Aygine Madaniy İzildöö Borboru, Bişkek, 2007, s. 20.

³⁴⁰ Toprakta yapılmış küçük bir ev. Ziyaretçilerin hayvanları kesebileceği, etini pişirebilecekleri bir yer.

³⁴¹ H. Karasaev, *Nakıl Sözdör*, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 435.

Kırgız halkının iyiliği için Manas Ata ruhuna edilen dualardan biri de şöyledir:

<i>Kırgız elim soo bolsun,</i>	Kırgız halkım sağ olsun,
<i>Kılımga işiñ oñ bolsun.</i>	Yüzyıllar işi iyi olsun.
<i>Torolup uul, kızdarıñ,</i>	Büyüyüp oğul, kızların,
<i>Tolkugan köldöy oy bolsun.</i>	Dalgalı göl gibi büyük olsun.
<i>Ala – Toodoy kozgolbos,</i>	Ala – Dağ gibi yok olmaz,
<i>Mañdayga bağı ornosun.</i>	Her zaman şansı olsun.
<i>Azap çekpey karı caş,</i>	Azap çekmeyip yaşlı, genç,
<i>Aylıñda dayım toy bolsun.</i>	Köyünde daima düğün olsun.
<i>Ayköl Manas Atabız,</i>	Ayköl ³⁴³ Manas babamız,
<i>Arbağı menen koldosun!</i>	Ruhu ile korusun!
<i>Oomiyin!</i> ³⁴⁴	Amin!

Genelde Kırgızlar uzak yola giderken evde yaşlı anne babalarından hayır dualar alırlar. Yukarıda da belirttiğimiz gibi yaşlıların hayır dualarının gerçekleşeceğine inanırlar. Aşağıda uzak yola çıkarken edinen dualardan bir örnek verilmiştir:

<i>Coluñ şıdır bolsun,</i>	Yolun açık olsun,
<i>Coldoşuñ Kıdır bolsun.</i>	Yoldaşın Hızır olsun.
<i>Er Manas menen Er Koşoy,</i>	Er Manas ile Er Koşoy,
<i>Coldoşuñ bolsun!</i>	Yoldaşın olsun!
<i>Bargan ceriñde,</i>	Vardığın yerinde,
<i>Kül karmasañ, kümüş bolsun,</i>	Kül tutarsan gümüş olsun,
<i>Topo karmasañ altın bolsun!</i>	Toprak tutarsan altın olsun!
<i>Turgan ceriñe,</i>	Yaşadığın yerinde,

³⁴² *Kasiyettüü Nıldı Ata*, Ed. “Aygine” İzildöö Borboru, Bişkek, Kırgızstan Basması, 2006, s. 65.

³⁴³ Destan kahramanlarının müspet sıfatlarından biri.

³⁴⁴ Kaada Salttar Ak Batalar, *El Adabiyatı Serisi*, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 345.

*Ketpes döölöt,
Keñ peyil bersin!
Oomiyn!³⁴⁵*

Gitmeyen şöhret,
İyi niyet versin!
Amin!

3.1.1.4. Bostektir Ata

Boztektir Atanın makamı büyük bir taş şeklindedir. Talas ilçesinin Bakay – Ata kasabasına bağlı Namatbek köyünde bulunan Kümüştak dağındadır. Dağ köyden 15 km uzaklıktadır. Sözünü ettiğimiz makam 1,5 dönüm alana sahiptir. Makamda 15 ton ağırlığında, 3,5m yüksekliğinde bir taş vardır. Boztektir Atanın taşta saklandığı, onun koruyucu ruhu kartal olduğundan dolayı arka taraftan bakıldığında taşın şekli sanki kartal kanatları ile makamı örtüyor gibi durmaktadır. Yanında bir pınar, büyük bir dere ve çıçırkanak ağacı vardır ve ağaca çeşitli çaputlar bağlanmıştır. Ağacın sağ tarafında yine büyük bir taş, pınarın sağ tarafında ziyaretçiler için yapılmış bir odalı tülöökana bulunmaktadır. Bu ikinci büyük taşı da kutsal sayarlar. Bu taşın etrafında yetişen şifalı bitkiler vardır. Tülöökana ziyaretçiler geldikleri zaman kullanabilecekleri her şey bulunmaktadır. Mesela; kurban kesmek için bıçaklar, kaşık, tabak, kazan, bardak, döşek gibi.

Halk arasında Boztektir Ata ile ilgili anlatılan efsaneler göre, eskiden kâfirler ile Müslümanlar din savaşı yapmışlardır ve bu savaşta çok sayıda şehit düşmüştür. Boztektir Ata bu savaşın lideri olduğu için, ölenleri üstünü taşla kapatarak savaşa devam etmiştir. En sonunda kâfirler onu yakalayıp öldürmek üzereyken Boztektir Ata bu büyük taşta saklanır. Nasıl olduysa bu büyük taş ortadan bölünür Boztektir Atayı kendine gizler. Yukarıda belirttiğimiz gibi onun koruyucu ruhu kartal olduğu için taş kartalı andırmaktadır. Bu taşı kimsenin yapmadığına, kendi böyle olduğuna

³⁴⁵ Sancıra, Tarih, Muras Önörü – *Kırgızdar*, c. III, Ed. K.Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993, s. 512.

inanırlar.³⁴⁶ Aynı zamanda bu mekânın her yerinde yığın taşlar vardır, bunlar da savaşta şehit olanların mezarı olarak kabul edilmektedir. Böylece bu mekânın her yeri kutsal sayılır.

3.1.1.5. Nıldı Ata Mezarı

Nıldı – Ata makamı, Talas ilçesinin Bakay – Ata kasabasına bağlı Özgörüş köyüne yakın yerde bulunan Ekçili dağ geçidinde yer almaktadır. Makamın girişinde suyu gür çıkan bir pınar vardır. Nıldı – Ata makamı şu yirmi üç makamı içine almaktadır: 1) Köz Bulak (göz pınar), 2) Şarkıratma (şelale), 3) Acıdaar Tal (ejderha ağaç), 4) Çon Üñkür (büyük çukur), 5) Acıdaar Üñkür (ejderha çukur), 6) Kalpa Ata, 7) Carılğan Cürök (parçalanan yürek), 8) Küzgü Taş (Ayna taş), 9) Tamçı Bulak (damla pınar), 10) Calgız terek (yalnız ağaç) , 11) Beşik, 12) Nıldı Atanın Caykı Konuşu (Nıldı Ata'nın yaylası,13) Darbaza (Kapı), 14) Oçok (ocak), 15) Bala Beyit (çocuk mezarı), 16) Akkulanın Mamısı (Akkula'nın direği), 17) Bel Ooruga Şıpa (bel ağrısına şifa), 18) Nıldı Atanın Kışkı Konuşu (Nıldı Atanın kışlağı), 19) Nıldı Atanın Taşı (Nıldı Atanın taşı), 20) Kız Bulak (kız pınar), 21) Semetey Atanın Turgan Cayı (Semetey babanın mekanı), 22) Küygön Arça (yanmış ardıç) , 23) Artsan Ata. Görüldüğü gibi Nıldı Ata makamı oldukça büyüktür.

Nıldı Atayla ilgili halk arasında anlatılan efsanelere göre, Nıldı Ata Nuh peygamberden önce yaşamış bir evliyadır. Hiç evlenmeden hayatı boyunca halka tabip olarak hizmet etmiştir. Ayrıca otuz çocuğa kendi çocuğu gibi bakıp, büyötmüştür. Nıldı Ata makamında üç dilde konuşan üç adamın hala bu makamda kimselere gözükmeyen yaşadığına dair söylentiler vardır. Bu makama gelenler çeşitli hastalıklara yakalananlardır. Özgörüş köyünde yaşayan Oogan adlı imam karaciğer hastalığından bu makam sayesinde

³⁴⁶ *Kırgızstandağı Mazar Basuu: Talas Tacırybasının Negizinde*, Ed. Ayigne Madaniy İzildöö Borboru, Bişkek, 2007, s. 94.

kurtulduğunu anlatmaktadır.³⁴⁷ Genelde yukarıda belirttiğimiz yirmi üç mezarın ayrı ayrı hikâyeleri ve şifaları vardır. Mesela; Beşik makamına genelde çocuğu olmayanlar, Ayna taş makamına ise cilt hastalıkları olanlar, oçok makamına, işleri ters gidenler, ailede sorunları olanlar gelirler. Akkulanın mamısı makamına bakarsak Nıldı Ata'nın, Manas Ata'dan önce yaşadığını söyleyebiliriz. Akkulanın mamısı makamının şekli – taş. Taşın yüksekliği 10m olan dağın tepesinde bulunmaktadır. Bu taş, at bağlamak için yapılmış bir direktir. Direğin yüksekliği 15, uzunluğu 8 metredir. Günümüzde taşın üstünde dikilmiş bir sopa var. Halkın anlattıklarına göre taşın üstüne bu sopayı diken çoban dağdan aşağı inerken aniden ölmüştür.³⁴⁸ Bu mekânın kutsal olmasının nedenini halk arasında Manas Ata'nın atı Akkulayı buraya bağladığıyla bağlaştıranlar vardır. Darbaza makamının şekli – taştır. Burada büyük bir taş üzerinde on tane oyuk bulunmaktadır. Buranın sözlü tarihi yine Manas Ata ile ilgilidir. Manas Ata “tokuz korgool”³⁴⁹ oyununu bu taş üzerinde oynamıştır. Bundan dolayı Manas Ata'nın “toguz korgoolu” diye adlandırılır.³⁵⁰ Nıldı Atanın kışlağı ise eskiden karargâhtı, yüksekliği 8 metre, uzunluğu 20 metre olan kaya gibi bir kaledir. Buranın milattan 33 asır önce olduğu söylenmektedir ve Nıldı Ata zamanında onun kışlağı ve halkı tedavi ettiği mekânı olmuştur.³⁵¹ Kayanın girişi doğuya bakmaktadır. Köz bulak da çok dikkat çekicidir. Oyulmuş büyük bir taştan su çıkmaktadır. Bakıldığında sanki gözü andırıyor. Bundan dolayı “köz bulak” olmuştur. Pınarın derinliği 1 metredir. Bazıları buna *kazan mezar* demektedirler. Etrafı dağlarla çevrilidir.³⁵² Tamçı bulak yani damla pınar ise dağ kenarından damlayıp akan sudur. Bundan dolayı “tamçı bulak” olmuştur. Halk arasında anlatılan ilginç hikâyelerden biri de gelen ziyaretçilerin içinde kötü niyetli, haram işlerle uğraşan birileri varsa hemen damlamadan durmasıdır. Nıldı

³⁴⁷ *Kırgızstandağı Mazar Basuu: Talas Tacrybasının Negizinde*, Ed. “Aygine” Madaniy İzildöö Borboru, Bişkek, 2007, s. 102.

³⁴⁸ A. g. e. s. 107.

³⁴⁹ Kırgızların Milli Oyunu.

³⁵⁰ *Kasiyettiü Nıldı Ata*, Ed. “Aygine” İzildöö Borboru, Bişkek, Kırgızstan Basması, 2006, s. 17.

³⁵¹ *Kırgızstandağı Mazar Basuu: Talas Tacrybasının Negizinde*, Ed. “Aygine” Madaniy İzildöö Borboru, Bişkek, 2007, s. 108.

³⁵² A. g. e. s. 103.

Atanın makamına genelde dizleri ağrıyanlar gelir. Semetey atanın yaşadığı yer, makamın şekli – ağaçtır. Eskiden bu ağaçların yanında Semetey “kırk çiltene” ile yaşamış şeklinde söylentiler vardır.³⁵³ Nıldı at mezarı Talas’ta bulunan en büyük mezarlardan biri olmakla beraber ziyaretçilerin de çok geldiği bir mezardır. Nıldı Ata mezarı içine aldığı çok sayıdaki mezarlarının farklılığı, tarihi, efsaneleri, maneviyatının büyüklüğüyle dikkate değer ve zengin bir mezardır. Nıldı Ata mezarı doğrudan Manasla bağlantılıdır. Yukarıda belirttiğimiz gibi Akkulanın direği ile “Darbaza Mezar”daki taştaki oyuklar Manasın “toguz korgool” oynadığı yer olduğu halk arasında yaygın bir şekilde anlatılmaktadır.

Nıldı Ata mezarı, günümüzde de halkın ihtiyacını karşılayan kutsal mekânlardan biridir. Mezarın dağların, kayaların arasında bulunmasına, ulaşmanın zor olmasına rağmen bu kutsal mekânı ziyaret eden halkın sayısı oldukça çoktur. Çünkü mezara gelebilmek için dağlardan, sulardan geçmek ve yaya gelmek gerekmektedir. Ayrıca yazın dağların karları eridiği dere sularının çoğaldığı zaman mezara ulaşmak oldukça güçtür. Fakat bu güçlüklerle karşın halk ziyaretlerine devam etmektedir.³⁵⁴

Nıldı Ata mezarında da diğer mezarlarda olduğu gibi ziyaretçiler için yapılmış “tülöökana” bulunmaktadır. Gelen ziyaretçiler kurbanlarını burada keser ve kurbanın etini dağıtırlar. Ata baba ruhlarına Kuran okur, dua eder, dertlerine deva, hastalıklarına şifa bulmak, kötü ruhlardan arınmak için dilekte bulunurlar. Gelen ziyaretçilerden 72 yaşındaki Şarşengül ananın duasından bir örnek şöyledir:

*Ak tilenip el curtum,
Alistan da cakından,
Sizge keldik Nıldı Ata
Ar bir kelgen pendege*

*Ak dilek dileyip halkım,
Uzaktan da yakından,
Size geldik Nıldı Ata
Her gelen insana*

³⁵³ *Kasiyettüü Nıldı Ata*, Ed. “Aygine” İzildöö Borboru, Bişkek, Kırgızstan Basması, 2006, s. 23,

³⁵⁴ A. g. e. s. 83, 84.

*Berseniz eken Ak bata.*³⁵⁵

Verir misin hayır dua.

Nıldı Ata mezarına gelen ziyaretçiler genelde perşembe günü gelmeyi tercih ederler. Onlara göre ata ruhları perşembe günü yukarıdan aşağıya inerler ve onların dualarını, bağışlarını görürünce de unutulmadıkları için çok sevinirler ve onların yardımlarına koşarlar. Dolayısıyla da perşembe günü gelenler isteklerinin kabul olacağına inanırlar.

3.1.1.6. Süleyman Ata Tahtı

“Süleyman Ata” tahtı Kırgızistan’ın güneyindeki en eski şehirlerden olan Oş şehrinin tam ortasında Ak – Buura deresinin sol kenarında bulunmaktadır. Halk arasında burası Taht –ı Süleyman olarak bilinmekte ve kutsal bir mekân olarak kabul edilmektedir. Bu kutsal mekânla ilgili halk arasında çeşitli efsaneler anlatılmaktadır.

Bir efsaneyle göre Oş şehrinin ortasında bulunan bu dağın Hz. Süleyman tarafından kutsanmış olduğundan dolayı bugün da “Taht – ı Süleyman” olarak bilinmekte ve kutsanmaktadır. Bir efsaneye göre, Süleyman peygamber Allah’a yakın olmak için bu dağa çıkmış ve namaz kılmış. Oradaki taşlarda onun ayak ve alın izleri kalmıştır. O, her bayram bu dağın ziyaret edilmesini istemiş. Diğer bir rivayet de, bir zamanlar Süleyman peygamber bu dağda yaşamış ve yeryüzündeki bütün varlıkları idare edermiş.³⁵⁶ Süleyman Ata dağı birkaç mağaradan meydana gelmektedir. Bu mağaralardan en büyüğü günümüzde müze olarak kullanılmaktadır. Süleyman Ata dağı ile ilgili anlatılan diğer rivayet ise şöyledir: Bu dağda otuz iki peygamberin ayak izi vardır. Orada bir mescit bulunmakta, burayı ziyaret eden ve burada namaz kılan kimse sevap işlemiş olur ve kıyamette şefaet edilecektir. Çünkü Süleyman Ata burada namaz kılmış ve halka yemek

³⁵⁵ Nıldı – Ata Mezarının ziyaretçisi Şarşengül (72yaşında) Hanım’ın duası. 2005.

³⁵⁶ B. Akaeva. *Kırgızistan’ın Iyık Cerleri*, Bişkek, Uçkun Basması, 2003, s. 13.

vermiştir. Halk arasında anlatılan hikâyelerden biri de şöyledir: “Hz. Süleyman Allah tarafından insanları dine davet için gönderilmiştir ve ölünce de cesedi bu dağın eteğine gömülmüştür. Mezar üzerine örtülen toprak, dağın bugünkü şeklini almasına sebep olmuştur”.³⁵⁷ Halk arasında anlatılan söylentilerden biri de şöyledir: “Süleyman peygamber pullukla gelen iki boğasını askerleriyle sürüp geliyormuş. Tam buraya gelince “Hoş!”, “Oldu Yeter” demiş, bundan dolayı bu şehrin adı Oş olmuş”.³⁵⁸ Oş şehriyle ilgili anlatılan efsanelerden birini de *Türkistan* derneğinin üyesi L. Zimin 1811 yılında yazın Oş şehrine gelip, Taşkent’te uzun zamandır yaşayan aksakal N. P. Osromov’dan dinlemiş ve yazıya geçirmiştir. Bu yazı sonradan 1885 yılında “*Turkestanskaya Tuzemnaya Gazeta*”da (*Türkistan yerli gazetesi*) yayımlanmıştır. Bu yazıda Oş şehri olarak adlandırılması şöyle anlatılmaktadır: Allah Hazreti Cebrail’e insanoğluna yeri işletmesini, çiftçilik yapmasını öğretmesini vazife eder. Hazreti Cebrail cennetten iki öküzü çıkartır ve insana: “Ee insanoğlu Allah size ekmeği çiğ yemenize yasak koydu. Bunu aklınızdan çıkarmayın” der. Denilenleri insanoğlu kabul eder, öküzü alırlar ve pulluk sürmeye başlarlar. Bu iş ilk önce Hindistan’dan başlar, sonra Pakistan’a doğru devam eder. Sonunda insanoğlu pulluğuyla giden öküzü durduramaz hale gelir. Buna benzer bir başka hikâyeyi de V. Nalivkin yayınlamıştır. V. Nalivkin’in yayımladığı efsane ile L. Zimin’in yayımladığı efsanede çok az fark vardır. V. Nalivkin’inkinde Hazreti Cebrail’in yerine Süleyman peygamberin adı geçmektedir. Efsaneler nasıl anlatılırsa anlatılsın diğer ata mezarlarında olduğu gibi Süleyman Ata Dağı ile ilgili rivayetler insanları manevi yönden tatmin etmektedir ve halk arasında nesilden nesle aktarılmaktadır.

Süleyman ata tahtına ziyaret genelde cuma günleri, düğünlerde, dini bayramlarda yoğunluk kazanır. Felaketlerden korunmak için, hastalıklardan iyileşmek için, işlerinin iyi gitmesi için, hacca gitmeden önce insanlar burayı

³⁵⁷ M. Erdem. *Kırgız Türkleri*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 227.

³⁵⁸ İ. P. Yuvaçev. Kurmancan – Datka Alaylık Kırgızdardın Kanışası, bkz. *Kırgızdar*, c. I, Ed. Keneş Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993, s. 243.

ziyaret ederler. Süleyman Ata Dağına gelenler fakirlere sadaka verirler. Dağda Kur'an okurlar, çocuk sahibi olmak isteyenler mağaralara girerler, hasta olanlar hastalıklarının burada kalması için ağaca çaput bağlarlar.

Süleyman Ata Dağı, Kırgızistan'da yaşayan insanların kutsal kabul ettikleri bir yer olma özelliğini hala korumaktadır. Buraya sadece Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerinden değil, Türkistan'ın her tarafından ziyarete gelirler kısaca derdine deva arayan herkesi burada görmek mümkündür.

Süleyman Ata tahtı ile ilgili tarihi malumatları tarihçi Camal Karşı (XIII. yy) vermektedir. Tarihçi, Oşta Baraka ve Hanaf diye iki dağ var; Baraka'nın yanında Sulayman ibn Davud'un veziri Asaf ibn Burhiya'nın mezarı var – şeklinde göstermektedir.³⁵⁹ Babur, kendisinin “Babur Name” adlı çalışmasında Oş şehri ve Sulayman Tahtıyla ilgili şöyle demiştir: “*Oş'un havası temiz, suyu bol ve baharı çok güzeldir. Bu şehirde bir keramet dağ var. Bu dağ için - Bara küh (sivri dağ) derler. Bu dağın en tepesine Sultan Mahmut ev kurdurmuş. O evin aşağısına ben de bir ev kurdurdum*”.³⁶⁰ Ev XX. yüzyılın 60 yılları bozulmuş. 1989 yılında tekrar onarılmış ve müze olarak hizmete sunulmuştur. Müze günümüzde de halkın hizmetindedir. Yalnız Babur'un çalışmasında hiç Süleyman adı geçmemektedir.

Akademisyen V. V. Bartold'un Süleyman Dağı ile ilgili verdiği malumatlar şöyledir: “*Oş – Fergana bölgesinde bulunan şehirler arasında büyüklüğü ile üçüncü sıradadır. Onun etrafı set ile çevrilidir. Setin içinde türbeler var. Setin üç büyük kapısı var. Bu dağ nişangâh tepe olmuş olabilir*”.³⁶¹

Aslında Kırgızlar Süleyman peygamberi suyun piri olarak bilirler. Bundan dolayı Kırgızlar arasında “*Suu başında Süleyman, surap aldım*”

³⁵⁹ B. U. Urstanbekov, T. K. Çoroev, *Kırgız Tarihi kısıkaça ensklopediyalık sözdük*, Kırgız Sovet Ensklopediyasının Başkı Redaksiyası, Frunze, Kırgızstan Basması, 1990, s. 163.

³⁶⁰ K. Karasaev, *Nakıl Sözdör*, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 282. Daha geniş bilgiler için bkz. K. Baycigitov, *Kırgız Mitleri, Legendaları cana Ulaştırtı*, Frunze, İlim Basması, 1985, s. 107, 108, 109.

³⁶¹ K. Karasaev, *Nakıl Sözdör*, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 281, 282.

kudaydan” (Subaşında Süleyman, dileyip aldım Allah’tan) diye söz vardır. Aynı zamanda Kırgızlar su için dilsiz düşman derler, suyun yapabileceği kötülüklerden korkarlar, korunmaya çalışırlar. Akını şiddetli sudan geçerken Süleyman pire, ata baba ruhlarından yardım isterler, dua ederler. Örneğin:

<i>Agımı katuu dayradan,</i>	Akını şiddetli deryadan,
<i>Alla Taala koldosun.</i>	Allah Tela korusun.
<i>Su keçkende cetelep,</i>	Su geçitte el tutup
<i>Sulayman bolsun coldoşuñ.</i>	Süleyman olsun yoldaşın.
<i>Şaşıra albay kıynalıp,</i>	Acele ettiremeyip zorlanıp,
<i>Şaytan şaşıp oñbosun.</i>	Şeytan şaşıp yok olsun.
<i>Sulaymandan kagacıp,</i>	Süleyman’dan korkup,
<i>Çölgö kaçıp cogolsun.</i>	Çöle kaçıp defolsun.
<i>Oomiyin!</i> ³⁶²	Amin!

Aslında bu dağı kutsal kılan öğelerden bazıları da dağda mağaraların bulunması ve mağaraların diğer ucunun Kâbe’ye çıktığına inanılmasıdır. İşte bu yüzden Kırgızlar günahlarından arınmak, hastalıklarından kurtulmak, çocuk sahibi olmak için ziyaret ederler ve inanırlar.

3.1.1.7. Araşan – Ata

Araşan – Ata makamı, pınar şeklindedir. Talas ilçesinin Kozuçak köyünden 5 km uzaklıkta Beş – Taş dağ geçidine yakın, koyu yetişmiş ağaçların arasında bulunan üç bulaktır. Sol tarafında Beş Taş deresi akmaktadır. Makamın etrafı korunağa alınmıştır. Beş Taş deresinin bir tarafında da ziyaretçiler için yapılmış “tülöökana” var.

³⁶² Kaada Salttar Ak Batalar, *El Adabiyatı Serisi*, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 375.

Araşan Ata ile ilgili halk arasında anlatılan efsanelere göre, Araşan Ata da Manas gibi halkını düşmanlardan koruyan, idare eden, haysiyetli, evliya insan olmuştur ve tam buraya defnedilmiştir.³⁶³

İkinci bir efsane ise şöyle anlatılmaktadır: “Araşan Ata çok önceden yaşamış bir peygamberdir. Vefat edince buraya defnedilmiştir. Buradan gelip geçenler onun ruhuna bağışlayıp Kur'an okur, dua ederlerdi, çok eskiden çocuğu olmayan genç bir hanım buraya gelir, çocuk sahibi olmak için dua eder, çocuk diler, çocuğu olur ve böylece burası zamanla kutsal mekâna dönüşür”.³⁶⁴ Bu makamı ziyaret edenlerin dilekleri kabul olacağına özellikle nazar değmiş insanların burayı ziyaret ettikten sonra iyileştiklerine inanırlar. Araşan – ılık, sıcak suyu olan, şifalı bir pınardır.³⁶⁵

3.1.1.8. Koçkor – Ata

Makam, büyük bir ağaç, pınar ve çok eski kabristandan oluşmaktadır. Koçkor – Ata makamı Manas kasabasının Kök – Say köyünden 20 km uzaklıkta bulunmaktadır. Kabristan bu büyük ağacın kuzeyinden 20 – 30 m uzaklıktadır. Kabristan ile ağaç yüksekliği 1- 1,5 m yükseklikle taşlarla kuşatılmıştır. Burada yine taşlarla kuşatılan bir yerde adamın baş kemiği gözükmektedir.

Halk arasında anlatılan efsanelere göre buraya evliya Koçkor – Ata gömülmüştür. Ancak Koçkor – Atanın Narın ilçesinin Koçkor kasabasında ve Isık – Göl'de de makamları bulunmaktadır. Aksakallar yani büyükler diğer iki makamı sadece Koçkor – Ata'nın gecelediği yerler olarak belirtirler. Koçkor – Atanın, Manas Ata'dan bir asır sonra yaşamış bir evliya olduğuna inanırlar. Bu mezara bakan Kaçkınbek aksakal şöyle demektedir:

³⁶³ K. Karasaev. *Nakil Sözler*, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 32.

³⁶⁴ K.Karasaev. a. g.e. s. 33.

³⁶⁵ *Kırgız Tilinin Tüshündürmö Sözdüğü*, c. 1, Ed. E. Abdılđaev, D. İsaev, Frunze, Mektep Basması, 1969, s. 84.

“Koçkor – Ata makamı kutsal ve maneviyatı güçlüdür. Ben 1954 yılında yaylaya çıkmıştım. Koçkor – Ata makamının yanından geçen bütün çobanlar Kur’an okuyarak geçerlerdi. Eğer zikir çalarlarsa etrafı boz duman kaplardı. Makamın içinde taşlarla kuşatılmış olan kaleyi mutlaka ziyaret etmek gerekir. Çünkü orada evliya ata vardır. Sıyalı abim hep bu olayı anlatırdı, makamda bulunan ağacı kesen iki kişiden birisi hemen orada ölmüş, diğeri de ruh hastalığına yakalanmış ve çok geçmeden o da ölmüş.”³⁶⁶

XVIII yüzyılın sonlarında Kazak Hanı Barak Kırgızistan’ın Kuzey bölgesinde yaşayan Kırgızları talan etmiş, sonra Koçkor – Ata makamına gelmiş, orayı yıkmış, bozmuştur. Kutsal mekânın bozulmasına dayanamayan halk Barak’a karşı koymuşlar, bu savaşta Barak ölmüş, askerleri talan edilmiştir. Bu zaferi Kırgızlar Koçkor – Ata’nın ruhunun korumasıyla bağlaştırmaktadırlar.³⁶⁷

Koçkor – Atanın bu üç makamını ziyaret edenlerin amaçları aynıdır. Allah’a, ata baba ruhlarına bağışlayıp kurban keserek, Kur’an okuyarak, dua ederek isteklerine kavuşmaktır. Kırgızistan’daki en çok ziyaret edilen mekânlardan biri de işte bu Koçkor – Ata mezarıdır.

3.1.1.9. Zulpukor

Makam, kale şeklindedir. Zulpukor makamı, tarihi bir heykeldir aslında. Talas – Suusamır yol kenarında bulunmaktadır. Bu makamın kuruluşunun tarihi XII. – XIV. yüzyıla kadar gitmektedir. Zulpukor³⁶⁸ – Manas’ın mızrağının adıdır. Manas destanında Zulpukorla ilgili şöyle denilmektedir:

<i>Asmandan tüşkön altı kurç,</i>	Gökyüzünden inen altı keskin,
<i>Kayıptan kılıç tabılğan,</i>	Esrarengiz kılıç bulunan,
<i>Kalka bolboyt mınday iş,</i>	Halka olmaz böyle iş,
<i>Altı kurtçun içinde</i>	Altı keskinin arasından
<i>Kılıçtın kınduu iktuusu</i>	Kılıçın keskin iyisi

³⁶⁶ *Kırgızstandağı Mazar Basuu: Talas Tacrybasının Negizinde*, Ed. Aygine madaniy izildöö borboru, Bişkek, 2007, s. 71.

³⁶⁷ S. Attokurov, Dindik İşeniçter, *Kırgız Etnografyası*, Bişkek, KMUU Basması, 1998, s. 138.

³⁶⁸ *Manas Ensiklopediyası*, c.1, Bişkek, Akıl Basması, 1995, s. 236.

*Altı kurtçun miktısı,
 Baarisınan ötkürü,
 Artık Kuday buyurgan
 Arstanım, özüñ aluuga
 At koyulgan Zulpukor.
 Oñ cakkı bıyak betinde,
 Mizdin öödö çetinde
 Çiyilip kalgan katı bar,
 Al katnın içinde
 Kankor Manas alat dep,
 Kudurettin özünön
 Çiyilip kelgen atı bar.³⁷⁰*

Altı keskinin güzeli,
 Hepsinden çok keskini,
 Allahın kendisi nasip eden
 Kaplanın kendisi alması için.
 Ad koyulmuş Zulpukor diye.
 Sağ tarafında,
 Keskin yerinde
 Yazılmış bir yazı var,
 O yazının içinde
 Kankor³⁶⁹ Manas alacak diye,
 Yaradan tarafından yazılmış
 Yazıla gelen adı var.

Destanın ilerlediği bölümlerinde de Manas'ın kılıcı Zulpukordan çok bahsedilmektedir. Örneğin:

*Asmandan tüşkön Zulpukor,
 Ayköl Manas kurçu oşol.
 Kıykırıp kından çıgarsa,
 Kan içpey kuru cürbögön.
 Kanga mıktap toyboso
 Katsa kinga kirbegen.
 Kından suurup alganda,
 Kök calın bolup kızargan,
 Kıyabın taap şiltese
 Kırk kulaç boyu uzargan.
 Aldañız bergen Zulpukor
 Karmap kalıp sabınan,
 Suurup çıktı kabınan.*

Gökyüzünden düşen Zulpukor,
 Ayköl Manas'ın keskini şu.
 Haykırıp kından çıkartsa,
 Kan içmeden duramaz.
 Kana iyice doymazsa
 Koyarsa kınına girmeyen.
 Kından alıp çıkartınca,
 Gök alev olup kızarır,
 İyice onu sallarsa
 Kırk kulaç³⁷¹ boyu uzarır.
 Allah'ın verdiği Zulpukor
 Tutup alıp sapınan,
 Suurup çıktı sırtınan.

³⁶⁹ Birinci anlamı – kahraman, ikincisi çok kişi öldüren anlamında.

³⁷⁰ *Manas*. 1. Kitep, Frunze, Kırgızstan Basması, 1984, s. 182.

³⁷¹ Acılan iki kolun birinin ucundan ötekisinin ucuna kadar olan mesafe.

Kaardangan Manas kan
 Kolundagı Zulpukor,
Alookedey batırdı
*Şiltep turup kaldı emi.*³⁷²

Gazaplı Manas han
 Kolundaki Zulpukor,
 Alooke gibi kahramanı
 Bir vurup durdu şimdi.

Halk arasında anlatılan efsanelere göre, Hazreti Ali'nin mızrağının kırılmış ucu buraya düşmüştür. Tam bu sırada Hazreti Ali: “*Çocuksuzların buradan çocukları olsun, hastalar buradan iyileşsin*” diye bağırır.

Efsanenin aslı şöyledir; “önceden bu mızrak Hz. Muhammet peygambere ait idi. VII – VIII. yüzyılda İslam dinini yaymak amaçla Kalmuklarla olan savaşta Muhammet peygamber savaşı kazanır. Savaşı kazananların geleneğine göre savaşta kazanılan silahlar herkese dağıtılırdı. Bu mızrak da Muhammet peygambere düşer. Muhammed peygamberin oğlu olmadığı için sonradan mızrağı kızı Fatma'nın kocası Ali'ye miras olarak bırakır”.³⁷³

Ancak bu makamda bulunan kaleyi araştıran bilim adamları Bakıt Amanbayeva ile S. Y. Peregrulov, bu kalenin kuruluş tarihi olarak X – XI. yüzyılı göstermektedirler. Çünkü kalenin yapılışı için kullanılan tuğlaların karahanid devriminin yıkılmış binalarının tuğlalarından yapıldığını yani daha sonraki döneme ait olduğunu belirtmektedirler. Aynı zamanda da arkeolojik araştırmalardan yola çıkarak kalenin yapılışında da Karahanid döneminin izlerinin bulunmadığını, kalenin sonraki dönemlere ait olduğunu anlatmaktadırlar.³⁷⁴

Dikkate değer bir görünüş de Manas'ın mezarının tuğlaları ile Zulpukor makamının tuğlalarının benzerlikleridir. Zulpukor makamıyla ilgili anlatılan efsanelerin biri de şöyledir: Zulpukor, Satıbalı adlı evliya adamın mızrağının adıdır. Bir savaşta evliya Satıbalı Çon Koco ile savaşırken buraya

³⁷² *Manas*. 1. Kitep, Frunze, Kırgızistan, 1984, s. 212.

³⁷³ *Kırgızstandağı Mazar Basuu: Talas Tacırbasının Negizinde*, Ed. Aygine madaniy izildöö borboru, Bişkek, 2007, s. 42.

³⁷⁴ A. g. e. s. 42.

mızrağının ucu düşmüştür, diğer varyantında ise mızrağının ucu değil de kendisi burada şehit olmuştur. O günden bu güne burası kutsal sayılır ve ziyaretçiler tarafından çok ilgi görür. Çocuk sahibi olmak isteyenler ve herhangi bir derdine deva arayanlar burayı ziyaret eder, ata baba ruhlarına bağışlayıp Kur'an okur, kurban keser, dua eder ve onlardan medet umarlar.³⁷⁵ Makamın kimler tarafından yapıldığıyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

3.1.1.10. Oysul – Ata ve Kızır (Hızır) Ata

Makamlar – pınar şeklindedir. Talas ilçesinin Kara – Buura kasabasına bağlı Bakıyan köyünde bulunmaktadır. Oysul – Ata pınarı ile Kızır (Hızır) Ata pınarı birbirlerine 3 m. mesafe aralığındadır. Oysul – Ata pınarı Kızır Ata pınarına göre büyüktür.

Oysul – Ata canıbar

Candan artık keregi.

Alabata, ak tiken,

Tilin saybay cegeni.

(halk şarkısı)³⁷⁷

Oysul Ata hayvanı

Candan daha değerli.

Alabata,³⁷⁶ ak diken,

Diline batırmadan yediği.

Orta Asya'da yaşayan halkların inançlarına göre Oysul Ata develerin piri, develerin koruyucu ruhudur.³⁷⁸ Oysula Ata pınarına ziyaretçiler yine aynı dileklerle gelmektedirler.

Kızır (Hızır) Atanın adı Kur'an-ı Kerim'de geçmemektedir. Fakat Hızır, Müslümanlık inancında geniş bir şekilde yayılmış olan şahıstır. Kırgızlar da Kızır'ı (Hızır) maneviyatı güçlü bir peygamber olarak görürler. Onun iyilik yapacağına, koruyacağına inanırlar. "Kızır Ata koldosun", "Kızır Ata daarisin", "Coldoşun Kızır, colun şıdır bolsun" (Hızır ata yardımcın

³⁷⁵ A.g. e. s. 43.

³⁷⁶ Ot çeşidi.

³⁷⁷ K. Karasaev. *Nakıl Sözdör*, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 250.

³⁷⁸ K. Karasaev. a. g. e. s. 250, 251.

olsun”, “Hızır Ata derdine deva olsun”, “Yoldaşın Hızır, yolun açık olsun”³⁷⁹ bu dualar Kırgızların sık ettikleri dualardandır.

Kırgızlar, Kızır – Ata’nın insan hayatında yedi kez bazı bölgelerde üç kez karşısına çıkacağına inanırlar ve bu fırsatı değerlendirmeye çalışırlar. Yaşça büyük tanımadığı bir adam karşısına çıkarsa ve konuşmaya çalışırsa onun ellerini iyice sıkırlar. Bu adamın Kızır Ata olabileceğini düşünürler. İşlerinin yolunda gittiği, hastalıklardan iyileştikleri, dilekleri kabul oldukları zamanlar Kızır Ata’nın yardımcı olduğuna inanırlar.³⁸⁰ Ancak Kızır Ata’dan yardım alabilmek için iyi niyetli, kötü işlere karışmamış birisi olman gerekir. Ve yukarıda sözünü ettiğimiz Kızır – Ata pınarını dertlerine deva arayanlar ziyaret ederler. Yine Kırgız halkının inancına göre Kızır – Ata aksakallı ve yaşlı birisi olarak insan karşısına çıkar. Kızır – Ata insanoğlundan yardımını hiç esirgemez, hep yardıma koşar, çocuk dileyenlerin, baht dileyenlerin dileklerine kavuşturur. Kızır Ata Kırgız sözlü geleneğinde de sık sık karşımıza çıkmaktadır.

3.1.1.11. Abşır – Ata

Abşır Ata makamı da Kırgızistan’ın güneyinde bulunan Nookat bölgesinde iki dağ arasında bulunmaktadır. Abşır – Ata makamının şekli bir şelaledir. Bu şelalenin aslı dağdaki mağaradan çıkan sudur. Halk arasında anlatılan efsanelere göre, “Hz. İbrahim burada yaşamıştır. Putperestlerle yapılan savaşta Hz. İbrahim savaşı kaybetmiş ve buradan ayrılmıştır. Savaş esnasında iki kızını bu mağaraya saklamış. Hz. İbrahim iki yıl sonra kızlarını almaya geldiğinde kızlar, kendi babaları olduğunu anlamak için bir kanıt istemişlerdir. Bunun üzerine Hz. İbrahim asasını yukarı fırlatmıştır ve oradan bir süt çıkmıştır. Bu süt uzun yıllar buradan şelale olarak akmıştır. Günlerden bir gün adamın biri avret yerini kapatmadan bu şelalede yıkandığı için süt

³⁷⁹ *Kırgızstandağı Mazar Basuu: Talas Tacrybasının Negizinde*, Ed. Aygine madaniy izildöö borboru, Bişkek, 2007, s. 79. Kaada Salttar Ak Batalar, *El Adabiyatı Serisi*, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 140.

³⁸⁰ K. Baycigitov, *Kırgız Mütleri, Legendaları cana Ulaştırtı*, Frunze, İlim Basması, 1985, s. 109.

suya dönmüştür". Buraya gelen ziyaretçilerin çoğunluğunu gençler oluşturmaktadır.

3.1.1.12. Davut Mezarı

Davut makamı Kadam - Cay ilçesinin Çavvay köyünde bulunmaktadır. Mezarın yanında mescidi, yemekhanesi, oturmak için yapılmış yerleri ve dikilmiş ağaçları bulunmaktadır. "Davut'un Mezarı"nı sadece Kırgızlar değil Özbekler başta olmak üzere komşu ülkelerden gelenler de ziyaret etmektedirler. Burayı ziyaret edenlerin başında demirciler gelmektedir. Çünkü Davut'u demircilerin piri olarak saymaktadırlar. Bunların yanı sıra şoförler, yani bu işten geçimini sağlayanlar, çocuk sahibi olmak isteyenler, kötülöklere maruz kalanlar ziyaret etmekte ve dertlerine deva aramaktadırlar.³⁸¹ Ziyarete gelenler kurban kesmekte, Kur'an okumakta ve dua etmektedirler. Demirciler getirdikleri demir parçalarını buraya bırakmaktadırlar ve ağaçlara çaput bağlamaktadırlar. Çocuk isteyenler ise getirdikleri beyaz örtüyü mezarın üstüne örterler, dualarını yaparlar.

Şair Barpı, Davut ile ilgili aşağıdaki dizeleri söylemiştir:

<i>Ata – enege caraşkan,</i>	Ata anaya yakışan,
<i>Adeptüü, suluu kızdar bar.</i>	Edepli, güzel kızlar var.
<i>Ak altın çıkan zavut var,</i>	Ak altının çıktığı zavod ³⁸² var
<i>Ustalarga pir bolgon,</i>	Ustalara pir olmuş,
<i>Murunku ötkön Davut bar.</i> ³⁸³	Çoktan göçmüş Davut var.

³⁸¹ M. Erdem, *Kırgız Türkleri*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 228.

³⁸² Fabrika anlamında. Demirlerin işletildiği yer.

³⁸³ B. Apilov, *Barpı*, Kırgız Ensklopediyasının Başkı Redaksiyası, Bişkek, 1995, s. 158.

3.1.1.13. Maykadam Kalpa Mezarı

Makamın şekli çok eski, duvarları yıkılmış bir camidir. Makam Talas ilçesine bağlı Kara – Oy köyünden 300 metre uzaklıktadır. Çon Çıçkan ile Üç Koşoy deresinin biriktirdiği yerde bulunmaktadır. Caminin yanında da Maykadam Kalpa Atanın abdest aldığı pınar vardır. Pınardaki karabataklar ayak ağırlarına iyi gelmektedir.

Maykadam Kalpa Ata ile ilgili halk arasında şunlar anlatılmaktadır: Maykadam Kalpa haysiyetli bir evliya olmuştur. Makamdaki cami bundan yüz yıl önce Maykadam Ata tarafından kurulmuştur ve sonradan kutsal bir mekân halini almıştır. Maykadam Ata 1904 yılında hacca gider ve orada vefat eder. Maykadam Ata karşısına çıkan kişinin ne derdi olduğunu hemen anlar ve yavaşça kamçısıyla dokunarak geçer ve hastalar hastalığından, diğerleri de her çeşit dertlerinden kurtulur. Bundan dolayı onun evliya olduğunu herkes bilir ve ona saygı gösterir. Maykadam Ata ölmeden önce halka şöyle der: *“Ben öldükten sonra mezarıma üç gün iyice bekçilik yaparsanız hem halk için, hem de hayvanlar için iyi olur.”*. Onu gömdükten sonra bir delikanlıyı mezara üç gün bakması için görevlendirirler. Delikanlı üçüncü günü sabaha karşı uyuyakalır. Sabah mezarda oluşan bir deliği görür ve mezarı açar, içinde sadece kefeni kalmıştır. O gün onu ak deveye binerek batıya doğru giderken görenler olmuş. Maykadam Ata hacca Şabdan Baatır ile beraber gitmiştir. Şabdan baatır da hayatında iki kere evliya gördüğünü onun birinin de Maykadam Ata olduğunu söylemiştir.³⁸⁴ Maykadam Atanın bu camisi halk tarafından kutsanmıştır. Buraya ziyaretçiler devamlı gelmekte ve dertlerine deva aramaktadırlar. Burayı bütün evliya, pirlar ziyaret etmiştir ve din yuvası olarak adlandırmışlardır. Aynı zamanda Talas'ta kurulan ilk camidir.

³⁸⁴ *Kırgızstandağı Mazar Basuu: Talas Tacrybasının Negizinde*, Ed. Aygine Madaniy İzildöö Borboru, Bişkek, 2007 s. 37.

3.1.1.14. Çolpon Ata Mezarı

“Çolpon Ata” – Kırgız halkının anlayışına göre – koyun piri, koyun koruyucu ruhtur. Kırgızlar çok eski zamanlardan beri her şeyin bir koruyucu ruhu olduğuna inanmışlardır. Onlardan biri de Çolpon – Ata’dır.

Aslında Çolpon – Ata diye sözün – Çopan – Ata’nın değişmiş şekli olduğunu da söyleyenler vardır.³⁸⁵ Ancak Çolpan, Türk lehçelerinde parlak bir yıldızın adıdır. Çoban sözü ise, Farsçadan alınmıştır. Çoban - koyun bakan adam anlamına gelmektedir. Çolpon –Ata (Çopan – Ata) ile ilgili şöyle bir efsane anlatılmaktadır: “Samarkan şehrinin yanında tepeli dağlar vardır. Bu dağlar önceleri yokmuş. Aniden Samarkan şehrinin etrafını düşman çevirir. Halk çok zor durumda kalır ve Tanrıya, evliyalara, peygamberlere, ata ruhlarına *“bizi bu felaketten kurtarın”* diye yalvarır, dua eder. Bir sabah kalktıklarında Samarkan’ın etrafındaki bütün dağlarla sarılmış görürler. Bu dağların tepesinde otlayan çok sayıda koyun ve koyunları güden bir çobanı görürler. Nitekim halkın dileği kabul olmuş, Şam’dan kalın toprak uçarak gelmiş dağ olmuş. İşte koyun güden Çobanı koyun piri, koruyucu ruhu, halkın evliya atası olarak kabul etmişlerdir”.³⁸⁶

Kırgızlar eskiden beri koyunları çok sevmiş ve ona hayvanların en bereketlisi, çolponu demişlerdir. Karın az yağdığı, koyunlarına bakmaya müsait olan yeri Çolpon – Ata şeklinde adlandırmışlardır. Kırgızistan’ın kuzeyinde yaşayan Kırgızlar genelde kışın hayvanlarını Çolpon – Ata bölgesine getirirler, orada koyunlarına bakarlar.³⁸⁷

Isık Göl’de bulunan Çolpon Ata köyünün imamının anlattıklarına göre “evliya Çolpon – Ata’nın cesedi buradaki tepeye gömülmüştür. Burada iki

³⁸⁵ K. Karasaev, *Nakıl Sözdör*, Bişkek, Kırgızstan Basması, s. 339.

³⁸⁶ K. Karasaev, a. g. e. s. 339.

³⁸⁷ Karasaev, a. g. e. s. 339.

pınar vardır, biri ılık, biri de soğuktur ve bunların dışında bir de ağaç bulunmaktadır. Buraya Kırgızistan'ın her yerinden çocuğu olmayan hanımlar ve hastalanan insanlar gelirler. Aynı yere hastalanan hayvanları getirir, geceleri kalır, dua ederler. Genelde bu ziyaretler cuma geceleri olur. Aynı zamanda burada Cer – su Kudayına adak adarlar ve yağmurun bol olması için dua ederler. Ünlü mirabların³⁸⁸ ailesinden birileri ölürse bu tepenin aşığına defnederler. Günümüzde de koyunların yavruladıkları zaman Çolpon – Ata'ya dua eder, ondan medet umarlar". Örneğin; "*Çolpon – Ata kendin koru, işte yavruların*" derler. Çobanın emeğini koru! gibi dualar yaşamını sürdürmektedir. Çolpon – Ata bir koruyucu ruh olarak eselerde, destanlarda da sık sık karşımıza çıkmaktadır.

Ancak Çolpon Ata'nın Semerkant'ta da XV yüz yıla ait bir türbesi olduğunu Y. Aleskerov belirtmiştir.

Kırgızlar koyunları yavruladıktan bir süre sonra onları sağlarlar. Koyunu sağan adama da şöyle dua ederler:

<i>Kızıl kandan ayrılgan,</i>	Kızıl kandan ayırıp,
<i>Appak sütün berginiñ.</i>	Ak sütünü ver.
<i>Çolpon ata baş bolup,</i>	Çolpon ata ilk başta,
<i>Koşoktu koldop berginiñ.</i>	Çift elinle ver.
<i>Bendege çaçkan ırısık,</i>	İnsana veren rızıkı,
<i>Bereketten berginiñ.³⁸⁹</i>	Bereketinden ver.

Çolpon Ata'dan medet ummak, ondan hayvanlarını kötülüklerden koruması için yardım istemek Kazak sözlü geleneğinde de karşımıza çıkmaktadır:

<i>Atıñ caksı teñiriñ,</i>	Adın güzel Allah'ın,
<i>Men bir tilek tileyin,</i>	Ben bir dilek dileyim,

³⁸⁸ Köylerde su tazminat eden adam.

³⁸⁹ Kaada Salttar Ak Batalar, *El Adabiyatı Serisi*, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 386.

*Ak müyüzü şaşpaktay,
Tegene kuyruk koşkarlı
Maldı berseñ koydı ber,
Uldı berseñ boydı ber,
Curtka akıl salgıday,
Akılı artık oylı ber.*³⁹⁰

Ak boynuzu püskül gibi
Koç gibi yuvarlak kuyruklu
Hayvan verirsen koyun ver,
Oğul verirsen boyun ver,
Halkına öğüt verecek,
Akıllı güçlü düşünür ver.

3.1.1.15. Arslanbap Ata Mezarı

Makam, XVI – XVIII. yüzyıla ait tarihi bir binadır. Oş şehrinin Bazar – Korgon bölgesine bağlı Arslanbap köyünde, Arslanbap deresinin sol tarafında bulunmaktadır. Mezarın genişliği 5,7 m, uzunluğu 9,9 m; Mezarın duvarına meyve yapraklarının ve desenlerin resimleri çizilmiştir.³⁹¹

Arslanbab ata mekânına da Kırgızistan'ın her yerinden ziyarete gelirler. Dertlerine deva arayanlar, çocuk sahibi olmak isteyenler, her çeşit hastalığı olanlar bu kutsal mekâna gelir, ata ruhlarına kurban keser, etlerini dağıtırlar, Kur'an okurlar, bol bol dua eder, Allah ve ata baba ruhlarından medet umarlar.

3.1.1.16. Kambar Ata

Kırgızların anlayışına göre hayvan türlerinin koruyucu ruhları, pirleri vardır. “Kambar Ata” – atların piri, koruyucu ruhudur.

Kırgızlar arasında Kambar – Ata'nın ortaya çıkışıyla ilgili çeşitli hikâyeler anlatılmaktadır. Onlardan biri şöyledir: “Ali'nin bindiği atı Düldül'e bakan Gambar adında biri varmış. Gambar her gün Hz. Ali'nin Düldül'ünü otlatır, temiz sudan verir ona bakarmış. Atın sahibi Hz. Ali, atının her geçen

³⁹⁰ K. Kebekova, Mifler cana Ulamıştar, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 562.

³⁹¹ B. U. Urustanbekov, T. K. Çoroev, *Kırgız Tarihi kısaca ensklopediyalık sözdük*, Kırgız Sovet Ensklopediyasının Başkı Redaksiyası, Frunze, 1990, s. 17.

gün zayıflamaya başladığını fark eder. Bunun nedenini Gambar'a sorar. Gambar da her zaman olduğu gibi temiz sudan verdiğini ve yeşil otlarla otlattığını söyler. Atın sahibi Ali bunun nedenini öğrenmek ister. Bir gün atını otlatmak için giden Gambar'ın peşinden gizlice gelir. Gelince Gambar'ın kopuz çalıp oturduğunu, atı Dülüdül'ün de hiç ot yemeden kopuz ezgisini dinleyip, gözlerinden yaş akıp ağlayıp durduğunu görür".³⁹² Hikâyenin diğer varyantı da şöyle anlatılmaktadır: "Hz. Ali bir gün "Gambar!" diye seslenir. Hz. Ali'nin sesini duyan Gambar "Dülüdül atın zayıfladığını benim kopuzumdan bilir" diye, utancından kaçır. Hz. Ali "Dur" der durmaz, kaçır. Yer çatlar Gambar oraya girer kaybolur. Hz. Ali çatlamış yerden aşağıya bakar, kimse gözükmeyen "Nerdesin?" diye seslenir, Mekke ve Medine'den ses gelir. Hz. Ali, "Ne zaman görüşürüz?" der. Yeraltından da "Kıyamette", diye ses gelir". Kırgızlar, "Utançtan kara yer çatlar" atasözünü hep bu olayla bağlatırlar.

Böylece Kırgızlar arasındaki Kambar Ata'nın çıkışı Hz. Ali'ye kadar uzanmaktadır.³⁹³

Türkmen haklarında Gambar dutar çalan, müzik piridir. Aslında Türk halkları arasında anlatılan Gambar, Kambar babaların hep müzikle ilişkisi olduğuna bakarsak aynı kişiden bahsettiğimiz söylenebilir. Kırgızlar arasında anlatılan hikâyelere göre de Kambar atanın mezarı Türkmenistan'da bulunmaktadır. Kambar (Gambar) atayla ilgili İsa Özkan'ın "Türkmenistan'daki Adak Yerleri ve Bu Yerlerle İlgili İnançlar" adlı çalışmasında da geniş bilgiler verilmiştir. Kambar Ata'ya ait Türkmenistan'da iki ayrı yerde makam bulunmaktadır. Türkmenler arasında Yolöten bölgesinde bulunan makamındaki eski ve yüksek ağacın bizzat Baba Kamber tarafından dikildiği inancı yaygındır. Ziyaretçiler onun makamına üç gece yatan kimsenin dutar çalıp bakışı olabileceğini söylerler.³⁹⁴

³⁹² K. Karasaev, *Nakıl Sözdör*, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 150.

³⁹³ K. Karasaev., a. g. e. s. 150.

³⁹⁴ İ. Özkan. *Türkmenistan'daki Adak Yerleri ve Bu Yerlerle İlgili İnançlar*, İpek Yolu Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.

Kırgızistan’da Kambar Ata’ya ait makam bulunmamaktadır. Ancak halk arasında Kambar Ata’nın at piri olduğuyla ilgili inançlar yaygındır ve Kırgız eserlerinde yaşamını canlı bir şekilde sürdürmektedir. K. Akmatov’un “Mezgil” (Mevsim) romanı yine 1917 yılındaki ihtilal ile beraber gelen halkın hayatındaki değişiklikleri anlatmaktadır. Rusların getirdikleri atları gören, at kıymetini iyi bilenler “*Kambar Ata neslini domuz yapacak belalar*” diye endişelenmişlerdir.³⁹⁵ Yine aynı eserde Bekniyaz adlı kahraman Manas Ata binen Kambar Ata neslinin bozulmasına sebep olan yabancı adama karşı mücadele etmek ister.³⁹⁶

Kambar atayla ilgili Manas destanında şu satırlar geçmektedir:

<i>Sanaa tartıp tura albay,</i>	Merak etmiş duramayıp,
<i>San malga Cakıp barıptır.</i>	Hayvan sürüsüne Cakıp varmış.
<i>Kambar ata kara aygır,</i>	Kambar Ata yağız atı,
<i>Karmap alıp bay Cakıp,</i>	Tutup alıp bay Cakıp,
<i>Moynuna kise salıptır,</i>	Boynundan bağlamış,
<i>Caratknga calınıp,</i>	Yaratana yalvarıp,
<i>Kambar ata aygırdı</i>	Kambar Ata aygırı
<i>Ay tuyakka çaldı emi.</i>	Kurban kesmişti.
<i>Aygırdı Cakıp soydu emi.</i>	Atı Cakıp kesti şimdi.
<i>Etine mıktap toydu emi.</i>	Etine iyice doydu şimdi.
<i>Kıbilanı baştanıp,</i>	Kıbleye bakıp,
<i>Cakıp bay uyku saldı emi.</i> ³⁹⁷	Cakıp Han uykuya daldı şimdi..

Kambar – Atayla ilgili anlatılan diğer efsane de şöyledir: Eskiden Kırgızistan’ın kuzeyinde dokuz oğlu, bir kızı ve çok sayıda atı olan Toluman adında bir zengin adam yaşarmış. Toluman’ın biricik kızını Kalmak hanı ister. Toluman kızını evlendirirken at sürüsünün Kambar – Atası Doru Kaşka aygırı

³⁹⁵ Ü. Kultaeva, *Kırgız Tarihinin Romantikasi*, Bişkek, Ayat Basması, 2006, s. 189.

³⁹⁶ Ü. Kultaeva, a.g. e. s. 195.

³⁹⁷ *Manas*. 1. Kitep, Frunze, Kırgızistan, 1984, s. 51.

(kalmak hanı zorlar) kızına bindirip gönderir. At sürüsünün atası Kambar – Ata Doru Kaşka kalmaklara gidince Toluman'ın bütün atları ölmeye başlar. Bu duruma üzülen Toluman en küçük oğlu Çuluş Kaşka'yı Kalmaklara gönderir. O, Kalmak yerinde tam iki yıl kaldıktan sonra, Kambar - Ata Doru Kaşka'nın yelesinden bir avuç kesip getirir. Toluman'ın atları tekrar çoğalmaya başlar. Bundan haberdar olan Kalmuk Hanı, çocuğu yakalayıp getirmesi için adamlarını gönderir. Bu durumda Çuluş Kaşka Isık Göl'e kaçır. Burada evlenir, çocuk sahibi olur. Bundan dolayı onlar kızlarını evlendirirken doru ala atlara bindirmiyorlarmış.³⁹⁸

Efsanenin konusuna baktığımızda tarihî vakanın izi bulunmaktadır. Kalmuk hanlarının Kırgızlara karşı yaptıkları zorbalıkları, kuzey batı Moğolistan'daki Döölös (töölös) kabilesinin Güney bölgesine göç etmesi ve oralara yerleşmesi gibi.

Kambar Atanın Kırgızistan'da makamı bulunmamasına rağmen, Kırgızlar hep atlarının felaketlerden korunması için Kambar Ataya dua eder, ondan medet umar, dillerinden düşürmezler.

Kırgızlar her sene ilkbaharda yıkları yavrulamaya başlayınca onları sağlarlar. Yeni doğmuş yılının sütünü tedavi amaçla da içerler. Karaciğer hastalığı için taze kımızın içilmesi doktorlar tarafından da onaylanmaktadır. At sütüne “kımız” derler. Kımız tazeyken biraz tatlı olur ancak bayatlayınca ekşimeye başlar. İşte yıldı sürüsü olan, kımız sağan aileye şöyle dualar edilmektedir:

*Kulun tayıñ cörölgölü bolsun,
Sabaañız köröñgölü bolsun.
Orтого çıkıp söz süylösöñ,
Sözüñüz öbölgölü bolsun.*

Tayın kutlu olsun,
Sabaanız³⁹⁹ dolu olsun.
Öne çıkıp söz söylersen,
Sözünüz duyulur olsun.

³⁹⁸ K. Kebekova, Mif cana Ulañıştar, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 572.

³⁹⁹ Kımızın koyulduğu deriden yapılmış çanak.

*Tabağıñda sūt tursun,
Aşkanañda kut tursun.
Cılkıñdın üyürü başka bolsun,
Kulundarı kaşka bolsun.
Corgosu bolso kızıñ minsin,
Külügü bolso uuluñ minsin.
Kas sanagan oñbosun,
Kambar ata koldosun.⁴⁰⁰*

*Tabağınızda sūt olsun,
Mutfağında kut olsun.
At sürüsü başka olsun,
Tayları akıtmalı olsun.
Yorga olursa kızın binsin
Yürük olursa oğlun binsin.
Kötü niyetli kahrolsun,
Kambar ata korusun.*

3.1.1.17. Koşoy Ata Korgonu

Narın ilçesinin At – Başı bölgesinde bulunmaktadır. Kara – Koyun deresinin sol, At – Başı köyünün 12 km batı tarafındadır. X. – XII. yüzyıla ait şehir kalıntısıdır. Mezarın esas set şeklinde duvarla çevrilmiştir. Duvar kalıntılarının yüksekliği 7 metredir. Köşelerinde minareler yerleştirilmiştir. Bunlara eski At – Başı şehrinin kalıntısı derler.⁴⁰¹ At – Başı kervan yolu kenarında kurulduğu için çok sayıdaki şehirle ticaret bağlantısı olmuştur.

Manas destanında Koşoy için hep: “*Halk atası kariya,*⁴⁰² *kahraman Koşoy Evliya*” denilmekte ve şöyle anlatılmaktadır:

*Ulamadan uladım,
Bilgiçterden suradım,
Katagan kandin kan Koşoy
Paygambar çalış kariya,
Adamdan artık tuulgan oluya.
Batası erdi bayıtkan,
Dubası candı carıtkan,
Bedelin körgön çocugan*

*İleri yola devam ettim,
Bilginlere sordum,
Katagan Hanın Han Koşoy
Peygamberimsi aksakal,
İnsanoğlundan farklı doğmuş evliya.
Hayırdusu halkı zenginleştiren,
Duası canı memnun eden,
Heybetini gören çekinen*

⁴⁰⁰ Kaada Salttar Ak Batarlar, *El Adabiyatı Serisi*, c, 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 386.

⁴⁰¹ Ü. Kultaeva, *Kırgız Tarihün Romantikasi*, Bişkek, AyaT Basması, 2006, s. 85.

⁴⁰² Bilgin, yaşça büyük kişiler.

<i>On eki pirge kol berip,</i>	On iki pire kol verip,
<i>Abañ Koşoy kayran er</i>	Ağan Koşoy kahraman er
<i>Daanışman Koşoy atangan.</i> ⁴⁰³	Danışman Koşoy denilen.

Kırgız dualarından Koşoy'un duası en önemli dualar arasındadır. Koşoy'un duası Manas'ın soyunu devam ettirme, Manas gibi tarihi, kahraman bir şahsiyetin dünyaya gelişiyle ilgilidir. Çünkü destanda Koşoy güreş meydanında kendine göre pantolon bulamayıp çaresiz kalınca Kanıkey ona kendi elleriyle pantolon diker. Bundan memnun kalan Koşoy kollarını açıp çocuksuz Kanıkey'e şöyle dua eder:

<i>Abakeñiz er Koşoy,</i>	Ağanız er Koşoy,
<i>Dastarın kıygaç çalınıp,</i>	Sarığını sarıp,
<i>Caratkanga calınıp,</i>	Yaratana yalvarıp,
<i>Alakan cazdı burkurap,</i>	Avuçlarını açıp,
<i>Atpay curtun barısı,</i>	Kalabalık halkın tümü,
<i>Bata kıldı çurkurap,</i>	Dua etti yüksek sesle,
<i>Köp cıyılğan öz uşul,</i>	Toplanan öz burada,
<i>Köpçülüktün közünçö,</i>	Kalabalığın önünde,
<i>Koşoydun aytkan sözü uşul:</i>	Koşoy'n dedikleri şu:
<i>Tilekti berse bir alda,</i>	Dileği verirse bir Allah,
<i>Tuulsa mından bir bala,</i>	Doğarsa bundan bir çocuk,
<i>Urgaaçı bolboy er bolsun,</i>	Kız olmayıp er olsun,
<i>Ayu bolboy şer bolsun!</i>	Ayı olmayıp şer olsun!
<i>Atışkanın alsın dep,</i>	Uğraştıklarını hep alsın,
<i>Küröşköünü çalsın dep,</i>	Güreştiklerini hep yıksın,
<i>Ölöñdüü cerdi örttögön,</i>	Ölöñdüü ⁴⁰⁴ yere ateş yaksın,
<i>Özünön pende ötpögön.</i>	Kendini başkası geçmesin.
<i>Tulañduu cerdi tutantıp,</i>	Tulangduu ⁴⁰⁵ yeri tutuşturup,

⁴⁰³ *Manas*. 1. Kitep, Frunze, Kırgızstan Basması, 1984, s. 108.

⁴⁰⁴ Nemçe saparnası.

⁴⁰⁵ Stipa otu nevirlerinden biri.

<i>Tuugandın barın kubantıp,</i>	Yakınını sevindirsin,
<i>Kara suuga kan kuyup,</i>	Kara suya kan koysun,
<i>Kayratın kalk, el tuyup,</i>	Heybetinin halkı sezip,
<i>Suu orduna kan tögüp,</i>	Su yerine kan döküp,
<i>Katılışkan duşmanın,</i>	Ona karışan düşmanı,
<i>Ögöölösün temirdey,</i>	Törpülesin demir gibi,
<i>Akırı tuusa erkegi,</i>	Doğurursa bir erkek,
<i>Atı bolsun Semetey.</i> ⁴⁰⁶	Adı olsun Semetey.

Bu dua üzerine Kanıkey erkek çocuk doğurur. Destandaki Koşoy'un bu duası Kırgız halkının dualara olan inancını daha da kuvvetlendirmektedir. Bundan dolayı halk arasında:

<i>Kayratuu çıkkın katardan,</i>	Gayretli çıkmış halk arasından,
<i>Kabilan Koşoy atalgan.</i>	Kahraman Koşoy denilen.
<i>Batası curtta bayıtkan,</i>	Duası halkı zenginleştiren,
<i>Baykagan candı marıtkan.</i> ⁴⁰⁷	Fark eden can zevk alan,

denilmekte ve Koşoy'un duasıyla çocuk sahibi olabileceği inancından dolayı dua alan birisinin zenginleşeceğini vurgulamaktadırlar. Çalışmamızın ikinci bölümünde bir Kırgıza zengin diyebilmemiz için çocuk sahibi olması gerektiğini belirtmiştik.

Halk şairlerinin şiirlerinde Koşoydan “*Kalk atası kan Koşoy*”⁴⁰⁸ şeklinde yani halk atası olarak bahsedilmektedir.

⁴⁰⁶ Kaada Salttar Ak Batalar, *El Adabiyatı Serisi*, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 218, 219.

⁴⁰⁷ C. Orozbekova, Alkış, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. 1, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 292.

⁴⁰⁸ Zalkar Akındar, Kalmırza, Çondu, Esenaman, Ümötaalı - *Akındar Seriyası*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 119.

3.1.1.18. Hazreti Eyüp Mezarı.

Kırgızistan'ın güney bölgesinde bulunan Celalabad (Celalabad) kaplıcası Kırgızistan'ın tüm halkı tarafından bilinmektedir. Kaplıca Oş'un Fergana bölgesinin kuzeydoğu tarafında bulunan "Ayub" dağının batı tarafında yer almaktadır. Bu kaplıca deniz seviyesinden 975 metre yüksekliktedir. Bu yerde çıkan mineral sular Hazreti Eyüp peygamberin pınarı olarak bilinir. İşte bu dağda Eyüp ve Kız pınarları vardır. Bunlarla ilgili halk arasında efsaneler anlatılmaktadır. Bu efsanelerden biri şöyledir: Çok eskiden Eyüp peygamber yaşarmış. O çok hastalanmış ve tüm vücudunu yara kaplamış. Eyüp peygambere acıyan bir melek şöyle der: "*Sen bulunduğun yeri ayağınla bir tep*". Eyüp peygamber sağ ayağıyla yere bir teper, oradan sıcak su çıkmaya başlar. İşte bu suyla Eyüp peygamber vücudunu yıkar, yaralarından kurtulur. Bundan dolayı Celalabad kaplıcasının bir pınarı Ayub pınarı olarak adlandırılmaktadır.⁴⁰⁹ Bununla ilgili ikinci efsane şöyledir: "Eyüp peygamber hastaymış. Ancak Eyüp peygamber çok hasta olmasına rağmen Allah'a inanır, ibadetlerini yapmaya devam eder, Müslümanlığın kurallarını her zaman yerine getirir. Onun böyle yapması Allah'ın hoşuna gider ve derdine deva bulması için meleklerini gönderir. Meleklerin dediği gibi oradaki pınarın suyuyla yıkanıp hastalığından kurtulur. Günümüzde de ziyaret edenlerin çoğu cilt hastalıkları olan insanlardır. İnsanlar bu pınarın şifalı gücüne inanmaktadırlar. Görüldüğü gibi anlatılan ikinci efsane İslam dinin izlerini taşımaktadır.

Kırgızistan'ın güney bölgesindeki Celalabad şehrinde bulunan camiye gittiğimde, cami imamı Astanacı Uvaydullayev (yetmiş yaşında) bu mezarla ilgili daha iyi bilgileri Zohrudin Mahsum'un vereceğini söyleyip, ona yönlendirdi. Özbek Türklerinden olan Zohrudin Mahsum'un (100 yaşında) evini ziyaret ettiğimizde şu bilgiler edindik: "Hazreti Eyüp bir peygambermiş. Aşağı yukarı beş yüz yıl önce yaşamış. Duyduklarımıza göre Hazreti Eyüp

⁴⁰⁹ K. Baycigitov, *Kırgız Mitleri, Legendaları cana Ulaştırtı*, Frunze, İlim Basması, 1985, s. 103.

Şam'da doğmuş. Buraya genelde deri hastalıklarına yakalanan hastalar gelir".⁴¹⁰

Görüldüğü gibi Kırgızistan'ın her yerinde bulunan kutsal mekânlar, tarih boyunca halk tarafından ilgiyle ziyaret edilmiş olup, bu inanç günümüze kadar varlığını canlı bir şekilde sürdürmekle beraber, Kırgız Atalar Kültü birer motif olarak Kırgız Sözlü Gelenek Ürünlerinde işlenmiştir. Bunlarla ilgili geniş bilgiler çalışmamızın dördüncü bölümünde verilmiştir.

⁴¹⁰ Calal – Abad şehri, 23. Temmuz. 2007.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZ ATALAR KÜLTÜNÜN SÖZLÜ GELENEK ÜRÜNLERİNE YANSIMALARI

4.1. DESTANLARDA ATALAR KÜLTÜ

Eski Türk inanç sisteminden başlayıp günümüze kadar ilk olarak insanları, sonra canlı – cansız varlıkları koruyan iyi ruhlar (iyeler), İslamiyet'in kabulünden sonra da evliyalar, veliler, ata ruhları, manevî yardımcıları olarak kabul edilmekte ve birer kült olarak varlığını sürdürmektedir. Bu kültler geleneğimiz içinde, değişen zaman ve şartlara göre değişmeler gösterse de hiç kaybolmadan hayatiyetini devam ettirmektedir.

Ata - Babanın şanını yüceltme çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkan ata ruhlarını kutsamak Kırgız Sözlü Gelenek Ürünlerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bunu Manas Destanı başta olmak üzere diğer destanlarımız, masallarımız, efsane – rivayetlerimiz, atasözlerimiz, şarkı türkülerimiz gibi folklor ürünlerimiz açıkça kanıtlamaktadır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi örnekler zengin biçimde hacim bakımından dünyanın en büyük destanı olan Manas'ta yer almaktadır. Manas Destanında Hızır Aleyhisselam, Umay Ana, Oysul Ata, Kambar Boz, Çıçañ Ata, Zengi Baba,³⁷⁹ Kırk Çitlen, evliya gibi yardımcı efsanevi kahramanların adı zikredilmektedir. Destan anlatıcısı, kahraman Manas'ın Hoca Hızır'ın duasıyla yaratıldığını vurgulamaktadır. Radloff tarafından derlenen Manas Destanında da Manas'ın doğumunda dört peygamberden söz edilmektedir. Manas yola çıktığı zaman ona Kırk Çitlen ve Hızır eşlik eder. Bu motif Ç. Ç. Velihanov tarafından yazıya geçirilen "Kökötöy'ün Aşı" bölümünde de geçmektedir:

³⁷⁹ N. Yıldız. *Manas Destanına Yansıyan Efsanevi Yardımcı Kahramanlar*, Manas Destanının 1000 yılı Uluslar arası Sempozyumu.

*Top oluya birigip,
Tobosunan бүtkörgön.
Bar oluya birigip,
Batasınan бүtkörgön.³⁸⁰*

Toplu evliya birleşip,
Tövbesinden yaratmış.
Var evliya birleşip,
Duasından yaratmış.

Destanda kahramanlara evliyaların, ata ruhlarının yardım ettiklerinden söz edilmektedir:

*Adam ata, Obo ene,
Tuugan cerin bilçü eleñ;
Ong cagında Oysul Ata buka etken,
Bakay!
Sol cagında Koco Kızır duka etken,
Bakay!
Baabedin başında, Bakay!
Koco Kızır kaşında Bakay!³⁸¹*

Adam ata, Oba ene,
Doğduğu yerini bilir idin;
Sağ yanında Oysul Ata boğa yapmış,
Bakay!
Sol yanında Hoca Hızır dua etmiş,
Bakay!
Duası başında Bakay!
Hoca Hızır yanında Bakay!

Ata ruhlarıyla ilgili de Radloff'un varyantının Almambet'in Müslüman olup Manas'a gelişiyle ilgili bölümünde şöyle satırlar geçmektedir:

*Baylanıp kalgan bazardın,
Colun bir akçan Er Koşoy,
Aruung turat başında,
Arbağıñ turat kaşında,
Arbaktarıñ koldosun!
Berişteriñ kötörsün!
Arbaktarıñ cölösün!³⁸²*

Bağlanıp kalmış pazarın,
Yolunu açmış Er Koşoy,
Namusun duruyor başında,
Ata ruhu duruyor yanında,
Ata ruhların himaye etsin!
Ferişteler yükseltsin!
Ata ruhların himaye etsin!

³⁸⁰ Remi Dor, "Manastın Pamirdegi Üzündüsü", bkz. *Kırgızdar*, c. I. Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993, s. 427.

³⁸¹ W. Radloff, *Proben* - Manas Destanı, c. V, s. 130.

³⁸² Radloff, a. g. e. s. 34.

Yine destanın ilk başlangıcı olan “*Manas’ın Doğumundan Önceki Babaları*” adlı başlıkta şöyle mısralar geçmektedir:

<i>Başkı atası baarı kan</i>	Baş atası hepsi Han
<i>Başınan Kıdır daarıgan.</i>	Baştan Hızır koruyan.
<i>Tünöp ötkön cerine</i>	Gecelediği yerine
<i>Tüptüü mazar ornogon.</i>	Soylu mezar olušan.
<i>On eki pirge kol berip,</i>	On iki pire kol veren,
<i>Munu başınan Kuday oñdogon.</i> ³⁸³	Bunu başından Allah koruyan.

Destanda Adam (Adem) Ata, Oba (Hava) Anayla ilgili şu satırlar geçmekte:

<i>Mından arı bastırsak,</i>	Daha ileriye devam edersek,
<i>Baabedin degen mazar bar,</i>	Bahaeddin denilen makam var,
<i>Bilgiç aytat, er da aytat</i>	Hem bilge hem er söyler
<i>Baabedin atam beli dep,</i>	Bahaeddin Atam veli diye,
<i>Adam ata, Obo ene</i>	Âdem Ata, Hava Ana
<i>Koşuluşup uşunda</i>	İkisi beraber burada
<i>Oyun salgan ceri dep.</i> ³⁸⁴	Oynadığı mekân diye.

Manas destanında yer alan koruyucu ruhlardan biri de at sürüsünün koruyucu ruhu Kambar Ata’dır. W. Radloff tarafından derlenen Manas destanı metninde Kambar Atayla ilgili şu mısralar geçmektedir:

<i>“Atasının batası,</i>	“Atasının duası,
<i>Ak niyetke caratkan,</i>	İyi niyete yaratmış,
<i>Uku menen tukumu,</i>	Suyu ile tohumu,
<i>Kambar bostun üyürünön,</i>	Kambar bozun sürüsünden,
<i>Ekini koştóp keliñer!”</i> ³⁸⁵	İkisini alıp gelin”

³⁸³ *Manas*. 1. Kitep, Frunze, Kırgızstan Basması, 1984, s. 27.

³⁸⁴ A. g. e. s. 173.

³⁸⁵ A. g. e. s. 176.

Yukarıdaki mısralarda görüldüğü gibi Kambar burada özel bir at ismi olarak kullanılmaktadır. Destanda Kambar'ın bu şekilde kullanılmasını Naciye Yıldız, folklor ürünlerinin tabiatı ile ilgili olduğunu, folklor unsurları, toplumun geçirdiği değişmelere göre ihtiyaç duyulduğu sahada bir başka şekilde karşımıza çıktığını söylemektedir. Tıpkı Umay kültünün günümüzde Anadolu'da kız çocuklarının ismi olarak kullanılması gibi, Manas destanında da Kambar, at ismi olarak kullanılmaktadır.³⁸⁶ Destanın sonunda verilen açıklamalarda Kambar Boz için "Atların başı, damızlık at", Kambar Ata için ise "At sürüsünün koruyucu ruhu" açıklaması yapılmaktadır.³⁸⁷ Belirtmemiz gereken önemli noktalardan bir diğeri ise Kambar Ata sadece Manas destanında karşımıza çıkan koruyucu ruh değildir. Kambar Ata, Yusuf Bey – Ahmet Bey (Bozoğlan) Destanı'nın Türkmen rivayetlerinde "Baba Gambar", Uygur rivayetinde "Bovay Kember" olarak anılan bu tip, gelecekte haber veren, rüya tabir eden, hikmet sahibi, dutar ustası bilge bir kişi olarak tasvir edilmektedir.³⁸⁸

"Semetey" destanında ise kendi yeri Talas'a dönüşünde şiddetli akan Talas deresinden babası Manas'ın ruhu başta olmak üzere kayıp – pirlar, babasının arkadaşları Çubak'ın, Almambet'in, Aziz Han'ın ruhları "oğlum buraya"³⁸⁹ diye yol göstererek ruhlarıyla korurlar sudan geçmesinde yardımcı olurlar.

Oğlu Semetey on iki yaşına gelince babasından kalan Taytoruyu atyarışında sürdürmeye hazırlayan Kanıkey'e kayın validesi Çıyırdı şöyle dua eder:

³⁸⁶ N. Yıldız, *Manas Destanı'na Yansıyan Efsanevi Yardımcı Kahramanlar*, Manas Destanının 1000 yılı Uluslararası Sempozyumu.

³⁸⁷ *Manas*. Kitep, I, Frunze, Kırgızistan Basması, 1984, s. 33.

³⁸⁸ İ. Özkan, *Türkmenistandaki Adak Yerleri ve Bu Yerlerle İlgili İnançlar*, İpek Yolu Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri, Kültür Bak. Yayınları, 1993.

³⁸⁹ S. Musaev, *Semetey, Seytek*, Kanıkeydin Comogu bölümü, Bişkek, Kırgızistan Basması, 1995, s. 57.

*Can dep Kuday caratsan,
Cesirimdi koldoçu.
Armanı köp baykuştı,
Cer karatıp koyboçu.
Aylanayın arbaktar,
Baykuşumdu koldoy kör,
Kagılayın caratkan,
Balamdın işin ondoy kör.³⁹⁰*

Can diye Allah'ım yarattıysan,
Dulumu koruyun.
Derdi çok olan garibanı,
Boynunu bükmeyin.
Kurban olayım ata ruhları,
Garibanımı koruyun,
Kurban olayım yaradan,
Çocuğumun işini düzeltin.

Semetey, babasının mezarına gelince mezarda pirlerin, evliyaların resimleri olduğunu görür. Bu resimleri annesi Kanıkey yaptırmıştı. Nedeni de onların ruhlarının ölen kocasını koruması dileğidir.

Destanın “Semetey’in Buhara’ya Geri Dönüşü”³⁹¹ bölümünde de Semetey’i Hızır İlyas’ın ve babası Manas’ın ruhunun koruduğundan söz edilmektedir.

“Semetey” destanı Doğu Türkistan’daki Kırgızlar tarafından da anlatılmaktadır. Kızılsu Kırgızlarından çıkan anlatıcı Cusup Mamay destanı anlatmaya başlamadan önce:

*Eey keltirip sözdün omogun,
Aytayın Manas comogun.
Anın arbaktarı koldoso,
Aytkanım calgan bolboso.
Atañardın comogu,
Aytpasak baldar bolobu?³⁹²*
diyerek ata arbaktarından (ruhlarından) yardım diler.

Heey, söyleyip sözün doğrusun,
Anlatıyım Manas destanın.
Onun ruhu korusa,
Anlattığım yalan olmasa.
Babaların masalı,
Anlatmazsak olur mu?

³⁹⁰ S. Musaev, *Semetey, Seytek*, Bişkek, Kırgızstan Basması, s. 33.

³⁹¹ S. Musaev, a. g. e. s. 102.

³⁹² *Semetey*. (C. Mamay varyantı), Arapçadan çev: K. Kırbaşev, Bişkek, Şam Basması, 1995, s. 13.

Destanın ilerlediği bölümlerinde Manas ölür, Kanıkey dul kalır. Bay Cakıp gelini Kanıkey'e elçi gönderir. Elçi olarak gelen Kırgılçal:

<i>Aytayın desem ayköldün,</i>	Söyleyim diyorum, kahramanın,
<i>Arbagınan aybigam.</i>	Ruhundan korkuyorum.
<i>Aytpayın desem han Cakıp,</i>	Söylemeyim diyorum, Han Cakıp,
<i>Kaar – zaarınan aybigam.³⁹³</i>	Gazabından korkuyorum,

diyerek söze başlar ve Kanıkey'in kayınlarından birisi ile evlenmesi gerektiğini söyler.

Semetey on sekiz yaşına geldiğinde kendi yurdu Talas'a gitmeye hazırlanırken anne Kanıkey Ata ruhlarından yardım ister ve şöyle dua eder:

<i>Caralgan calkı calgızım,</i>	Yalnız, tek, biriciğim,
<i>Caratkanga amanat.</i>	Yaratana emanet.
<i>At – tonuñdan acırap,</i>	At- kürkünden ayrılıp,
<i>Bolo körbö camanat.</i>	Olmayın halka rezalet.
<i>Arbaktuu atañ koldosun,</i>	Atanın ruhu korusun,
<i>Alptar bolsun coldoşuñ,</i>	Alplar yoldaş olsun,
<i>Bastırgın balam col bolsun,</i>	Yürüyün oğlum yolun açık olsun,
<i>Bastaşkan duşman kor bolsun.</i>	Karşı gelen düşman hor olsun.
<i>Arbagı koldop atañdın,</i>	Atanın ruhu koruyup,
<i>Aybatıñ curttañ zor bolsun.³⁹⁴</i>	Heybetin yurttan ulu olsun.

Destanda Semetey yine evleneceği eşi Ayçürek'i aramaya çıkmadan önce atası Manas'ın mezarına gelir, dua eder, kurban keser, yardım diler.³⁹⁵

Kırgızların "Canış, Bayış" adlı kahramanlık destanında bir padişahın çocuk arzusu şöyle anlatılmaktadır: "Asılkan adlı bir padişah varmış. O çok zenginmiş. Ancak hiç çocuğu olmamış. O tahtını bırakıp, Tanrı'ya yalvarıp,

³⁹³ *Semetey*, I. Kitep, Cusup Mamay'ın varyantı, Arapçadan çev: K. Kırbaşev. Bişkek, Şam Basması, 1995, s. 16.

³⁹⁴ A. g. e. s. 61.

³⁹⁵ A. g. e. s. 194.

Mekke ve Medine'nin yoluna düşer. Yolda giderken Hızır İlyas'a rastlar. Hızır İlyas, "Sen kimsin?" diye sorar. "Ben Asılkan padişahım" der. "Dileğin Allah'a ulaştı, kabul edildi" der... Âmin, der ve kaybolur." Dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat sonra ikiz çocukları olur.³⁹⁶

Destanın ilerlediği bölümlerinde arbak, pir, evliya kelimelerine sık sık rastlamaktayız. Örneğin; Canış, Bayış'ın kötü niyetli veziri Celmayanla ilgili şöyle denmektedir:

*Uluu colgo saldı ele,
Altı künü col cürüp,
Adaşıp coldon kaldı ele,
Arbak urgan Celmayan,
Adaştırıp saldı ele.
Arbak urgan Celmayan,
Eki birdey olupoktu,
Kabatı menen aldı emi.*³⁹⁷

Uzak yola başladı şimdi,
Altı günü yol yürüyüp,
Yolunu şaşırıp kaldı şimdi,
Arbak vurası Celmayan,
Şaşırttı şimdi.
Arbak vurası Celmayan,
İki tane zırhı,
Katlayıp aldı şimdi.

Kahramanlar Bayış ile Canış Kalmuklarla savaş başlamadan önce Hızır'ın fonksiyonunu üstlenen Hz. Ali'yi, Hz. Ulukman'ı, Hz. Süleyman'ı anar:

*Acal cetip kün bütsö,
Castıkta catıp ölüüçü.
Beles – beles bel da ötkön,
Azireti Aalı şer ötkön,
Musulmandın dini üçün
Dalay döölör teñ ötkön.
Azireti Ulukman,
Üç mingeçe çaşagan,
Uşunu koyboy kara cer*

Ecel gelip gün biterse,
Yastıkta yatıp ölen var.
Tepe – tepe tepede,
Hazreti Aalı şer göçtü,
Müslüman'dın dini için,
Çok sayıda er göçtü.
Hazreti Ulukman,
Üç bin yılca yaşadı,
Bunu bırakmaayıp kara yer

³⁹⁶ Canış Bayış destanı, *El Adabiyatı Serisi*, c. IV, Bişkek, Şam Basması, 1998. s. 31

³⁹⁷ A. g. e. s. 36, 46.

*Kursagina aşagan,
Azireti Sulayman,
On segiz min aalamdı
Padişa bolup suragan,
Alladan acal cetkende
Alar da ötüp sulagan.
Alar kirdi kalmakka,
Tapşırıp özün arbakka.³⁹⁸*

Kendine almıştı,
Hazreti Süleyman,
On sekiz bin âlemi
Padişah olup sormuştu,
Allah'tan ecel gelince
Onlar da göçüp gitmişti.
Onlar girdi Kalmuk'a
Havale edip kendini ata ruhuna.

Türkistan sahasındaki bazı Türk destanlarında Hz. Ali kültü zaman zaman Hızır ile yer değiştirmektedir. Canış – Bayış destanında da bu durum açıkça görülür. Savaşta Kalmuklar Bayış'ı yakalayıp götürürler. Yüz yirmi yaşındaki Kalmukların bilge aksakalı Burtabaş, esir düşen Bayış'ı Hz. Ali'ye benzetir:

*Kabılança karagan,
Sırttan tartıp caragan,
Kara kulak şerge okşoyt,
Kadimki mıktı erge okşoyt,
Karap tursam sıpatı
Azireti Aalı şerge okşoyt,
Öltürböylü uşunu,
Iyığı eken adamdın,
Balaketke kalbaylı.³⁹⁹*

Kaplan gibi bakan,
Aslan gibi yapan,
Kara kulak kahramana benziyor,
Gerçekten sağlam ere benziyor,
Bakıp dursam sıfatına
Hazreti Ali'ye benziyor,
Öldürmeyelim bunu,
Kutsalıymış insanın,
Felakete kalmayalım.

Kalmuklara tutsak olan Bayış'a Kalmuk hanının kızı Belkis aşk olur ve şöyle der:

*Aşık boldum diniñe,
Azireti Aalı piriñe.*

Aşk oldum dinine,
Hazreti Ali pirine.

³⁹⁸ Canış, Bayış destanı, *El Adabiyatı Serisi*, c. VI, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 52.

³⁹⁹ A. g. e, s. 60, 61.

*Musulman boldum diniñe,
Bübü, Batma piriñe,
Sıyınamın kудayga.⁴⁰⁰*

Müslüman oldum dinine,
Bübü, Fatma pirine,
Tabınamın Allah'a.

Destanın “Belkıs ile Bayış’ın Canış’ı Bulduğu” bölümünde Canış’ı aramaya çıkan Bayış’ın karşısına Azireti Hızır çıkar:

*“Telegeyge teñ bolom,
On segiz miñ aalamga
Irıskını cetkirçü,
Azireti Hızır men bolom.
Azelden beri bagamın,
Eerçip cürgön artıñda,
Azireti Hızır babañmın.
Iylabagın baldarım,
Koşulduñ eki balbanım,
Men bereyin cardamım,
Koluñdu baldar kötörgün”.
Kol kötörüp baldarı,
Bata berip baygambar,
Moynun burup karasa,
Kayıp bolup kalganı.⁴⁰¹*

“Herkese denk bakarım,
On sekiz bin âleme
Rızkını yetiştirecek,
Hazreti Hızır benim.
Eskiden beri bakarım,
Hep yanında olan,
Hazreti Hızır babanım.
Ağlamayın çocuklarım,
Buluştun iki kahramanım,
Ben veriyim yardımım,
Çocuklar elini kaldırın”.
El kaldırıp çocuklar,
Dua etti peygamber,
Dönüp baktıklarında,
Kayıp olmuş idi.

⁴⁰⁰ Bayış, Canış, *El Adabiyatı Serisi*, c. IV, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 76, 77.

⁴⁰¹ A. g. e, s. 86, 87.

Babasından uzun süre haber alamayan Bayış'ın oğlu:

<i>Aylanayın apake,</i>	Kurban olayım anacığım,
<i>Atamdı izdey tabayın.</i>	Babamı arayıp buluyum.
<i>Tabılıp kalsa nepada,</i>	Bulunursa ne güzel,
<i>Ay tuyaktan on beş bee</i>	Ay toynaklı on beş kısarak
<i>Alıp kelip çalarım.</i> ⁴⁰²	Getirip kurban edeyim.

“Baatır Bağış” destanında da Bağış ile ilgili şu satırlar geçmektedir:

<i>Özün Kıdır koldogon,</i>	Kendini Hızır koruyan,
<i>Tegi Bağış soo emes.</i> ⁴⁰³	Bağış'ın soyu kolay değil.

Yine destanda adı geçen anne babasından ayrılan kahraman Toltoy ile ilgili şunlar anlatılmaktadır:

<i>Ayrıkça Toltoy kaygırdı,</i>	Ayrıca Toltoy üzüldü,
<i>Ata – ene ölsö ıylamak,</i>	Ata – ana ölürse ağlamak,
<i>Arbagın uulu sıylamak,</i>	Ruhunu oğlu saygı göstermek,
<i>İlgerten nuska ar kimge.</i> ⁴⁰⁴	Eskiden kalmış gelenek.

“Mendirmen” destanında ana babası ölünce kahraman çıkan Mendirman'ı diğer kardeşleri kıskanır, yapmadıklarını bırakmaz. Destanın sonunda Mendirman için:

<i>Alganı suluu kız boldu,</i>	Aldığı güzel kız oldu,
<i>Aziretaalı pir boldu.</i>	Hazreti Ali pir oldu.
<i>Örüşü ösüp düñ boldu,</i>	Zengin, şöhretli oldu,
<i>Tolup ösüp bul cigit,</i>	Büyüyüp bu yiğit,
<i>At kötörgüs zor boldu.</i> ⁴⁰⁵	At kaldıramaz ulu oldu, denilmekte.

⁴⁰² Bayış, Canış. *El Adabiyatının Serisi*, c. IV, Bişkek, Şam Basması, s. 102.

⁴⁰³ Bağış, Mendirman, *El Adabiyatı Serisi*, c. 7, Bişkek, Şam Basması, s. 156.

⁴⁰⁴ A. g. e. s. 212.

⁴⁰⁵ A. g. e. s. 260.

Destanda kahraman Mendirman ağabeyi Asıl'a şu tavsiyede bulunmaktadır:

*Asıl aga ugup al,
Aytkanıma kulak sal.
Adıl Manas tuygundun,
Arbagına sıyığın.
Kaapırdan şeyit öldü ele,
Karañı caydı kördü ele,
Bizge tuugan kişi ele,
Kudaydın kılğan işi ele.
Cuma sayın bir koydon,
Ayabastan tülöö kıl.
Ak kümbözdün түbүнө
Anda – sanda tülöy cür,
Ay sayın ak boz beden,
Atap barıp, soyup – cür.
Arbaktı cakşı sıylasañ,
Artı – kıynıñ cıynalat.⁴⁰⁶*

Asıl abi duyup al,
Söylediklerime kulak ver.
Asıl Manas sungurun,
Ruhuna tapının.
Kâfir şehit etmişti,
Karanlık yeri görmüştü,
Bize akraba kişi idi.
Allah'ın yaptığı işi idi.
Her cuma bir koyun,
Esirgemedен kurban kes.
Ak mezarın dibine,
Ara – sıra gecele,
Her ay ak kısarak,
Bağışlayıp kurban – et.
Ata ruhuna saygı göstersen,
Arkası- sonrası iyi olur.

“Er Töştük” destanında Eleman Bay'ın dokuz oğlu kaybolur. Hanımı kocası Eleman'a şu tavsiyede bulunur:

*Aytkanım uşul bilip al,
Ay, abışka tilimi al.
Kol karmaşıp alalık,
Kasiyettü mazardın,
Birin koyboy çalalık.
Arbın düynö, köp maldın
Barın çaçıp üröylü,*

Dediklerimi bilip al,
Hey, abışka⁴⁰⁷ beni duy.
El ele verelim,
Kutsal olan mezarın
Her birine varalım.
Çok sayıda mal mülkün
Hepsini verelim,

⁴⁰⁶ Bağış Mendirman, *El Adabiyatı Serisi*, c. 7, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 281.

⁴⁰⁷ Yaşlanmış erkek.

“Balasız” sözdü ukkuça
 Alla taala kудaydan
 Bir balanı tileyli.⁴⁰⁸

“Çocuksuz” sözü duymaktansa
 Allah Teala Huda’dan
 Bir çocuk isteyelim.

Eleman Bay hanımının dediklerini doğru bulur. Tüm varlığını fakirlere dağıtır. Hanımıyla kutsal denilen mezarlarda gecelerler. Bir gece Eleman Bay rüya görür. Rüyasında doksan yaşında, başında sarığı olan bir adamı görür. Bu Hızırdır. Hızır Eleman Bay’a şöyle der:

*Malıñdı taştap bala izdep,
 Karıp bolgon ekensiñ,
 Bala surap kудaydan
 Arık bolgon ekensiñ.
 Ay, Elemen baykuşum,
 Toguz uuluñ bar ele.
 Toguz uuldan tüñülüp,
 İzdegeniñ bala ele,
 Alla Taala kудayga
 Dayın boldu tilegiñ,
 Buyruk alıp Aladan,
 Sizge bala berüügö,
 Araça bolup cürömün.
 Kağışkan duşman soyulat,
 Bere turgan balanın
 Atı Töştük koyulat.⁴⁰⁹*

Malını bırakıp çocuk isteyip,
 Garip olmuşsun,
 Çocuk dileyip Allah’tan
 Zayıf olmuşsun.
 Hey, Eleman garibim,
 Dokuz oğlun var idi,
 Dokuz oğuldan umudunu kesip,
 İstedğin çocuk idi,
 Allah Teala Huda’ya
 Ulaştı dileğin,
 Buyruk alıp Allah’tan,
 Size çocuk vermeye,
 Elçi olarak geldim ben.
 Savaşan düşman soyulur,
 Doğacak olan çocuğun
 Adı Töştük koyulur.

Bunun üzerine Töştük dünyaya gelir. Destanın ilerleyen bölümlerinde Töştük kötü ruhlarla mücadele ederek evinden yedi yıl ayrı kalır. O sıralar hanımı Kenceke, Oysul Ata’nın adıyla anılan kızıl deve ile Kambar Ata’nın adını sıfat olarak kullanan boz kısrağ üç aylık hamiledir. Töştük’ün geleceği gün Oysul Ata kızıl deve bağlandığı ipini koparıp kaçır, Töştük’ün geldiği yol

⁴⁰⁸ Er Töştük, *El Adabiyatı Serisi*, c. II, Bişkek, Şam Basması, 1996, s. 31.

⁴⁰⁹ Er Töştük, *El Adabiyatı Serisi*, c. 2, Bişkek, Şam Basması, 1997, s. 35.

kenarına yavrular. Kambar Ata boz kısrak da at sürüsünden kaçıp, yol kenarına gelip yavrular. Bu bir iyiliğin nişanesidir. Bunun peşine yedi yıldan beri evinden uzak kalan Töştük döner.

Arkaik destan olan “Kococaş”ta şu satırlar geçmektedir:

<i>Kococaş mergen koldogon,</i>	Kocacaş avcıyı koruyan,
<i>Aziz kayıp pir ele,</i>	Aziz kayıp pir idi,
<i>Al mergendey kim ele?</i>	O avcı gibi kim idi?
<i>Adırğa çıgıp cügürgön,</i>	Yükseklerde koşardı,
<i>Aga, ini, curtu süyüngön.</i>	Abi, kardeş, halkı sevinirdi.
<i>Adırdan kiyik körünsö,</i>	Tepeden geyik görünse,
<i>Aytıluu mergen kelet – dep,</i>	Ünlü nişancı gelir - diye,
<i>Amanat candan tünülgön.⁴¹⁰</i>	Emanet canından korkardı.

Yine destanda avcı Kococaş ava çıkmadan önce ata ruhlarından yardım ister:

<i>Alabaştı atmakka,</i>	Alabaş'ı avlamak için,
<i>Sıyındı mergen arbakka.⁴¹¹</i>	Sıyındı avcı, ata ruhuna, denmekte.

Destanın ilerleyen bölümlerinde Kococaş'ın oğlu Moldocaş'ın rüyasına aksakallı pir girip, babasının öldüğü yeri bulacağını ve babasının intikamını alacağını söyler.⁴¹²

“Kedeykan” Destanında kocası ölen Gülsanaa, ölü ruhuna olan saygısından dolayı, kocasının mezarını bırakarak başka yere gidemeyip, yalnız yaşadığını anlatır.⁴¹³ Kırgız sözlü edebiyat geleneğindeki epik eserler;

⁴¹⁰ Kococaş. *El Adabiyatı Serisi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 1996, s. 51.

⁴¹¹ A. g. e. s. 56.

⁴¹² A. g. e. s. 204.

⁴¹³ Kedeykan, Olcobay menen Kişimcan, *El Adabiyatı Serisi*, c. 9, Bişkek, Şam Basması, 1997, s. 28.

kahramanlık, liro – romantik ve sosyal hayatla ilgili olarak üçe ayrılır.⁴¹⁴ “Kedeykan” destanı bunların içinden sosyal hayatla ilgili olanıdır. “Kedeykan” destanında pir, hoca, peygamber, arbak (ata ruhu), hazret kelimelerine sıkça rastlanılmaktadır. Örneğin: Kedeykan’ın cami hocasına verdiği yemini şöyledir:

<i>Kol berip sizden buzulsam,</i>	Kol verip sizden gidersem,
<i>Kuday ursun, kut ursun.</i>	Allah vursun, kut vursun.
<i>Baygambar ursun, bata ursun.</i>	Peygamber vursun, dua vursun.
<i>Mınakey uşul ant ursun.</i>	İşte bu yemin vursun.
<i>Biröögö zıyan kaalasam,</i>	Birine kötülük dilersem,
<i>Kökürögüm dart ursun.</i> ⁴¹⁵	Göğsümü dert vursun.

Ancak destanda hep pirlerin, peygamberlerin, ata ruhlarının ismini anıp, halkı kandıran hocalar alay konusu olmuştur. Masum halk Azimkan Han’a şöyle beddua ederler:

<i>Arbak ursun Azimkan,</i>	Arbak (ata ruhu) vurası Azimkan,
<i>Ay sayın salık salıptır.</i> ⁴¹⁶	Her ay vergi alırdı,

diyerek canlarını acıtan, her ay vergi alan hanlarının kötülük görmesi için ata ruhlarından yardım dilemektedir. Çalışmamızın ikinci bölümünde de “Arbak ursun” (ata ruhu vursun) en ağır bedduaların biri olduğunu belirtmiştik.

Sosyal hayatla ilgili destanlardan biri olan “Sarinci Bököy” destanında da “arbak” kelimesi sık sık karşımıza çıkmaktadır. Kahramanlar kendilerini kötülüklerden koruması için ata ruhlarına başvururlar, beddualarında “arbak ursun” (ata ruhu vursun) derler. Ata ruhlarına saygı gösterirler, onların yapabileceği kötülüklerden korunmak için gereken neyse yaparlar. Örneğin;

⁴¹⁴ *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 3.

⁴¹⁵ Kedeykan. Olcobay menen Kişimcan, *El Adabiyatı Serisi*, c. 9, Bişkek, Şam Basması, 1997, s. 47.

⁴¹⁶ A. g. e. s. 83.

Cakın – cattı bilbegen

Niyetiñ kara zalımsıñ

Dosuña kara sanasañ

*Arbak urat özüñdö.*⁴¹⁷

gibi satırlara sıkça rastlamaktayız.

Dostu - düşmanı bilmeyen

Kötü niyetli birisin

Dostuna kötülük yaparsan

Ata ruhu vurur kendini,

“Cañıl Mırza” Destanında da arbak, evliya, mezar kelimeleri ile karşılaşırız. Senelerdir hasta yatan Şırdak’a yengesi Erke, Arslanbap Ata mezarını ziyaret etmesi, kurban kesmesi, evliyalara, pirlere, ata ruhlarına dua etmesi, dilekte bulunması gerektiğini tavsiye eder. Ancak ondan sonra altı yıllık hastalığından kurtulacağını söyler.⁴¹⁸

Destanın avcı kahramanı Kulançı, kahraman Burhuy’a şöyle der:

Ee, Burhuy baatırım,

Kız Cañılga katılıp,

Tentip kepte baatırım,

Til alsañ barbay, kaytıp ket,

*Arbak üçün, ant üçün.*⁴¹⁹

Hey, kahraman Burhuy’um,

Kız Canıl ile beraber,

Gitmeyin kahramanım,

Dinle beni, gitme, dön,

Ataların ruhu için.

“Er Tabıldı” kahramanlık destanında “arbak” (ata ruhu) kelimesi sık sık karşımıza çıkmakta. Hatta bu destanda düşmanlarla mücadele eden kahraman Tabıldı Manas’ın ruhundan medet umar:

Arbagı coonu baspaybı,

Dankın ukkan kalmaktar,

Cürögü korkup kaçpaybı,

Danktuu şerdin arbagı

Düynö cüzün baspaybı,

Dürbögön köp düşman,

Arbagı düşmanı basmaz mı,

Ününü duyan Kalmuklar,

Ödö patlayıp kaçmaz mı,

Ünlü kahramanın arbagı

Dünya yüzünü basmaz mı,

Gelen çok düşman,

⁴¹⁷ Sarinci Bököy, Canıl Mırza, *El Adabiyatı Serisi*, c. 6, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 200.

⁴¹⁸ A. g. e. s. 341.

⁴¹⁹ A. g. e. s. 392.

*Tügöl bizden kaçpaybı.
Çındap arbak car bolso,
Düşmandın ogun tospoybu,
Kabılan Manas arbagı,
Kalayıkka taragan.⁴²⁰*

Hepsi bizden kaçmaz mı.
Gerçekten arbak yar olursa,
Düşmanı engellemez mi,
Kaplan Manas arbagı,
Halkı bütün koruyan.

Ancak belirtmemiz gereken önemli noktalardan biri de Er Tabıldı destanının Sovyet döneminde 1940 ve 1957 yıllarda basılmış metinlerinde “*Manastın arbagı*” (*Manas’ın ruhu*) sözlerinin çıkartılmasıdır. Onun yerine köle, kul, zengin, hazine gibi kelimelere yer verilmiştir. Böylelikle Komünizm döneminde ideolojik bakış destan metinlerine de müdahaleyi gerekli görmüş ve eserin orijinal çatısına feodal bir yapı katmak istenmiştir.

Kırgızlar arasında kahraman Şırdakbek, onun yüğrük atı ve güzel hanımıyla ilgili söylentiler çoktur. Şırdakbek tarihî bir kahramandır. Onun Kurmanbek’in torunu, Seyitbek’in oğlu olduğuyla ilgili bilgiler mevcuttur. Ancak “Şırdakbek” Kırgız sözlü edebiyat geleneğinde bir destan değil, efsane olarak yer almıştır.⁴²¹

Günümüzde de şöhreti yaygın olarak bilinen “*boz corgo*”yu (boz yüğrük at) Şırdakbek’e gaipten gelmiştir. Şırdakbek’in rüyasına aksakal evliya girer, “Kebez dağındaki Ala – Göl’e gidip gizlice gözetlersen boz tayıyla boz kısrak dağdan iner. Sen boz tayı yakalayıp getir, kimseye göstermeden dört yıl bak. Dört yaşına gelince hem güzel, hem yüğrük at olur, işte bu iyiliğin nişanesidir. Boz kısrak kaybolmuş efsanevi atın soyundan” der ve aksakal kaybolur. Şırdakbek evliyanın dediklerini tam olarak yapar.

Efsanenin ilerleyen bölümlerinde “Boz corgo” (boz yürük at) şöyle tasvir edilir:

⁴²⁰ Er Tabıldı, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. 3, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 188.

⁴²¹ Şırdakbek, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. 3., Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 346.

*Kan Şırdaktan başkaga,
Caraşpagan Boz corgo.
Öydö çapsa öörçügön,
Özün Kızır eerçigen,
Öcör Kırgız cılıksı,
Öz bilgenin berbegen.⁴²²*

Han Şırdak'tan başkaya,
Yakışmayan boz yürük.
Yukarı koştursan hızlanan,
Kendini Hızır takip eden,
İnat Kırgız atı,
Kendi bildiğini vermeyen.

“Gülgaaki” Destanında (poema) da kahramanın dünyaya gelişi geleneksel olağanüstü kalıba uygundur. Destan, çocuksuz anne babanın, kutsal mekânları ziyaret etmesi, ata ruhlarına dua edip, medet umması sonucu çocuk sahibi olmasıyla başlar. Ad koyma motifinde de nereden geldiği belli olmayan yaşlı aksakallı adamın çocuğun adını koyup kaybolması diğer sözlü edebiyat ürünlerini takip etmektedir. Destanda Bayduulat oğlu Gülcigit'e şöyle der:

*Kıdır bolsun coldoşun,
Barındı arbak koldosun.
Salamat barıp, esen gel
Sadagası keteyin
Calañ baatır colborsum.
Kuday arbak koldo dep,
Baldardın işin ondo dep,
Bara turgan coldo dep
Kayıp kaskak bolbo dep.⁴²³*

Hızır olsun yoldaşın,
Hepinizi ata ruhu korusun.
Sağ salim gidip gel,
Kurbanın olayım
Hep kahraman kaplanım.
Allah, arbak koru diye,
Çocukların işini rast getir
Gittiği yolda diye
Kötü şeyler olmasın diye.

Aşk destanı olan “Kız Darıyka” Destanında Müslüman peygamberlerin isimleri karşımıza çıkmaktadır. Kahraman kız Darıyka'yı güreşte kimse yenemez. Bu haber Mekke Medine'ye kadar ulaşır. Hz. Ali Darıyka ile güreşmek için kayınpederi Hz. Muhammed'den izin ister. Hz. Muhammed izin verir. Hz. Ali, “Hz. Muhammed yar olsun” diye dua eder ve yola koyulur.

⁴²² Şırdakbek, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. 3, Bişkek, Şam Basması, 2004, 350.

⁴²³ Gülgaaki Destanı – *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. 3, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 457.

Darıyka'nın şehri Semerkant'a gelir. İki on beş gün gece gündüz güreşirler. Fakat birbirlerinin yenemezler. Hz. Ali, on beş günlük namazım kaza oldu, namazımı kılayım sonra devam edelim, der. Darıyka razı olur. Ali yüksek tepeye çıkar. Hz. Muhammed'e, kızı yenmesi için dua eder. Gelir, tekrar güreşmeye başlarlar. Ali yener. Kız Darıyka:

<i>İslamdın çın aktığın emi bildim,</i>	İslam'ın aklığını şimdi bildim,
<i>Kuday bir, kuran çın, paygambar</i>	Allah bir, Kur'an gerçek, peygamber
<i>ak.⁴²⁴</i>	hak,

diyerek İslam dinini kabul eder.

Bunların dışında destanda Süleyman peygamber, Hızır Alleyhiselam, pirlar, evliyalar anılmakta ve hepsi Hz. Ali'yi korurlar ve yardımlarına koşarlar. Hatta Hızır insanlara konuşur, Allah ile insanoğlu arasında iletişimi sağlayan kutsal bir kişi olarak karşımıza çıkar.

Görüldüğü gibi "Kız Darıyka" Destanında Müslüman şahıs olan Hz. Ali merkezi kahraman olup, Hz. Muhammed başta olan evliya, pirlar destanın figüratif yapısını oluşturmaktadırlar. Bu destanın teşekkül dönemi İslam dininin Türkistan'da etkili olmaya başladığı zamanlar olduğunu tahmin edebiliriz.

"Narıkbay" Destanı da altmış yaşına kadar çocuk sahibi olamayan acılı ailenin hayatıyla başlar. Kaynaklarda Narıkbay'ın tarihî bir şahsiyet olduğu kanıtlanmıştır. Narıkbay, Kırgız kahramanlık destanlarından merkezi kahraman Er Çoro'nun babası olarak geçmektedir. Er Çoro'nun 1546 yılında Kazan'da olan savaşta öldürüldüğü ile ilgili malumatlar bulunmaktadır. Ayrıca Narıkbay oğlu Er Çoro'nun tarihî bir şahsiyet olduğundan S. Seyfullin çalışmasında bahsetmiştir. Tatar folkloristi F. Urmançeev kendinin "*Baitlerin Nesli Hakkında*" adlı makalesinde Er Çoroyla ilgili Tatar folklorundaki şiirler

⁴²⁴ Kız Darıyka, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. 3, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 530.

tarihte yaşayan kişilerin kahramanlık modelinden ortaya çıktığını söylemektedir.⁴²⁵

R. Berdibayev, M. Auezov, S. M. Mukanov, V.M. Jirmunskiy,ve V. V. Vostorov gibi çok sayıdaki bilim adamları çalışmalarında da Er Çoro'nun tarihî bir şahsiyet olduğunu belirtmişlerdir. İşte bu tarihî şahsiyetin etrafında meydana gelen gerçek olaylar halk tarafından yüzyıllar boyunca dilden dile anlatılmış ve günümüze kadar ulaşmıştır.

Narikbay Bay'ın tüm hayvanları düşmanlar tarafından götürülür. Narikbay'ın kardeşi düşman peşinden gitmek için ağabeyinin atını ister. Narikbay buna karşı koyar. Bunun üzerine kardeşi ağabeyi Narikbay'a şöyle der:

*Bar atındı berbeysin,
Aybanday meni körböysün,
Aram ölgön kak baş çal,
Bir tuuganmın, men deysin.
Ölügün kalıp kömülböy,
Malındı talap el cesin.*⁴²⁶

Mevcut atını vermiyorsun,
Hayvan kadar beni görmüyorsun,
Haram ölesi katır ihtiyar,
Bir de kardeşim diyorsun.
Cesedin kalsın gömülmeyip,
Mal mülkünü el yesin, diye hakaret eder.

Bu söz Narikbay'ın ağırına gider ve hanımını alıp yola koyulur. Kutsal mekânları, ata mezarlarını ziyaret ederler. Ata mezarlarına ak boz kısırak kurban eder. Ziyaret etmedikleri yer kalmaz. Son olarak kırkıncı gün bir kutsal pınara gelirler gecelerler. Gece aksakallı bir evliya gelir ve karı kocanın koynuna elma bırakır ve “*oğlunun adı Çoro olsun*”, deyip kaybolur. Karı koca çok sevinirler, elmayı bölüp yerler ve tekrar evlerine dönerler. Bu arada hanımı hamile kalır.

⁴²⁵ Narikbay - *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. 3, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 542.

⁴²⁶ Narikbay, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. 3, Bişkek, Şam Basması, 2004, s.549.

Sonuç olarak karı kocanın kutsal mekânları, pınarları, ata mezarlarını ziyaret etmesi, okunmuş elmayı yemesiyle Çoro dünyaya gelir.

Narıkbay'ın kardeşinin ağabeyine ettiği hakaretinden insanoğlu için çocuğun ne kadar önemli olduğunu bir kere daha görebiliyoruz.

“Muñduk Zarlık”⁴²⁷ Destanında da çocuksuz anne babanın rüyasına Hızır Alelyhiselam girer bir kız, bir erkek çocuğunun olacağını söyler.

Çocuklarının doğumundan sonra kötü niyetli cadı kadın çocukları alıp deryaya bırakır. İşte burada da çocukları ölümden kırk çitlen kurtarır ve bir dağa götürüp bırakır. Orada çocukları bir dişi geyik emzirir, onlara bakar. Bu destanda geyik ananın insan soyu için yaptığı himaye belirtilmiştir ve bu totemin kalıntıları korunmuştur.

“Kökül” Destanı şöyle başlar. Çok eskiden Karahan'ın zamanında her şeyi olan, ancak çocuğu olmayan Muuñdubay adında çok zengin bir han yaşarmış. Günlerden bir gün Karahan büyük yemek ziyafeti verir. Bu yemeğe Muñduubay da davet edilir. Yemeğe gelenlerin hepsi çocuklarıyla gelir. Bir tek Muñduubay, ak kısırağıyla yalnız gelir. Herkesin çocukları babasının atından inmesine yardım eder, atlarını alırlar. Yalnız Muñduubay'ın atını alacak birisi olmaz. Birkaç çocuktan rica eder. Ancak başka çocuklar da onun atını almak istemezler. Bu duruma Muñduubay çok üzülür. Evine döner. Hanımına kızar. Onun “başını kesip, kanını su gibi dökeceğini” söyler. Ancak hanımı:

<i>Kudayıñ bergen balanı kakbaş,</i>	Allahın verdiği çocuğu, katır,
<i>Kurdaşıñ men bakpay koydumbu?</i>	Arkadaşın ben bakmayıp bıraktım mı?
<i>Teniriñ bergen balanı kakbaş,</i>	Tanrının verdiği çocuğu, katır,
<i>Tentuşuñ men bakpay koydumbu?</i>	Ahbabın ben bakmayıp bıraktım mı?

⁴²⁷ Munduk – Zalık, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. 3, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 578.

der ve kutsal mekanlarda gecelemleri, başış yapmaları, Gök Tanrıya, ateşe tapmaları, ata mezarlarını ziyaret edip kurban kesmeleri gerektiğini söyler. Han hanımının dediklerini yapmaya razı olur. Karı koca kutsal bir mezara gidip gecelerler. Sabaha doğru nereden çıktığı belirsiz bir ses gelir. Bir kere değil, üç kere yanlış yaptın. Sonbaharda derviş kılığında bir kere geldim. Hanımın kaymağı önüme koyunca, serseriye niye kaymak veriyorsun diye elimden kaymağı aldın. İlbaharda hoca kılığında bir geldim. Gariban hanımın ne yapsın? Ahırdan bir koyun getirdiğinde, onu elinden aldın. Üçüncü kez demirci kılığında bir geldim. Hanımın gariban ne yapsın? Tabağa eti doldurup, tam önüme koyunca, önümden eti almıştın. Senin için olmazsa da hanımın için, der. Tam bu sırada önlerinde bir ak elma, bir gök elma oluşur. Ses kesilir.

Destanın diğer varyantında (Karinbek Özbekov'un varyantında) çocuksuz hor görülen hana, hanımı şu tavsiyede bulunur: “At sürüsünün koruyucu ruhu Kambar – Ata, Deve sürüsünün koruyucu ruhu Oysul – Ata, Koyun sürüsünün koruyucu ruhu Çolpon – Ata, sığır sürüsünün koruyucu ruhu Zeñgi – Baba, keçi sürüsünün koruyucu ruhu Çıçañ – Ata beş sürü hayvandan dokuzar alıp, kutsal mekânları ziyaret edelim, ata ruhlarına dua edip, çocuk dileyelim” der.

Bu destanda ad koyma motifi tıpkı Dede Korkut Destanlarındaki bilge görünüşlü biri tarafından gerçekleştirilir. Başında ak sariğı, elinde bastonu olan, aksakallı, ala kaftan giyen yaşlı adam içeri girer: “Bu çocuğu kendim vermişim, adını da kendim koyayım, adı Kökül olsun”, der ve kaybolur.⁴²⁸

Çocuksuz babanın hor görülmesi arkaik bir motiftir. Muñduubay destanında geçen bu motif yine Dede Korkut Destanlarını hatırlatmaktadır. Örneğin; Bayındır Han'ın her sene verdiği yemek ziyafetine gelen Dirse Han'ın çocuğu olmadığı için kara çadıra konulması. Dirse Han'ın evine

⁴²⁸ Kökül, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. 3, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 608.

dönmesi ve hanımının, açları doyurması, borçluları borcundan kurtarması, yetim, dullara yardım etmesi ve Allah'tan bir çocuk dilemesi gerektiğini söylemesi gibi. Bu motiflere Türk boylarının destanlarında sıkça rastlanan motiflerinden diyebiliriz.

Çocuksuz babanın hor görülmesi, çocuk sahibi olmak için onun “yaratana tapması”, evliya, kırk çitlene yalvarması, kutsal mekânları ziyaret etmesi, ata mezarlarına gidip ata ruhlarından medet umması, bağış yapması, kurban kesmesi, çocuğun olağanüstü doğumu, sonra çocuğun halkını koruyan kahraman olması hususu bize, Türk halkının hayatı ve folklorunda yer alan köklü gelenekler olduğunu göstermektedir.

4.2. MASALLARDA ATALAR KÜLTÜ

Kırgız Türklerinin zengin bir masal hazinesi bulunmaktadır. Sözlü edebiyat geleneği içinde yüzyıllardan beri dilden dile dolaşan ve Kırgız Türklerinin olağanüstü olay ve kahramanlarının maceralarını bilinmeyen bir zamanda işleyen masallar büyük küçük herkes tarafından anlatılır, dinlenir. Kırgızların his, hayal ve beklentileri masallara yansımış bu özelliyle Kırgız masalları olumlu ve olumsuz tipleriyle kişi, varlıklar, hayatı ve dünyayı anlama ve ifade amacı olarak terbiyevi bir rol üstlenmiştir.

Diğer milletlerin masallarında olduğu gibi Kırgız halk masallarında insanoğlu başta olmak üzere hayvanlar, dağlar, taşlar vb cansız nesneler bile merkezi kahraman olabilmekte. Hayvanlar insanoğlu gibi konuşur, akıl verir, aldanır, aldatır.

Masalların başlığı olarak, masal kahramanlarının tipolojisi kalıcı epitet olarak verilmektedir. Örneğin; Akıllı Kız”, “Akkönül ile Karagönül”, “Konuşmaz Kız”, “Hüner Öğrenen Çocuk”, “Tolubay Sıncı”, “Ceerençe Çeçen”, “Akıl Karaçaç” vb.

Kırgız sözlü geleneğinde çeşitli masallar bulunmaktadır. Bundan dolayı masallar şu şekilde tasnif edilmektedir:⁴²⁹

- 1) Hayvanlarla ilgili masallar
- 2) Peri masalları
- 3) Sosyal hayatla ilgili masallar
- 4) Fıkra, mizah masallar.

Ancak bilim adamlarının bu tasnifte aynı fikirde olduklarını söylemek doğru değildir. XIX. yüzyılda İ. İ. Snegirev, P. A. Bessalov, S. F. Miller, G. İ. Uspenskiy, P. V. Vladimirov gibi folklor derleyicileri; XX. yüzyılda Y. M.

⁴²⁹ Baldar Folkloru, *El Adabiyatı Serisi*, c. 20, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 32.

Sokolov, V. İ. Çeçerov, A. A. Kayev, Remi Dor gibi bilim adamları masalları konularına göre tasnif yapmışlardır.

Kırgız masallarını sınıflandırma işinde folklorcu – bilim adamları K. Miftakov başta olmak üzere M. Bogdanova, K. Rahmatullin'in çalışmaları dikkate değerdir. Diğer sözlü gelenek ürünleri gibi Kırgız masalları da XIX yüzyılın sonu XX yüzyılın başlarından itibaren derlenmeye başlanmıştır. F. V. Poyarkov Suusamır, Cumgal, Narın, Çüy bölgelerini gezmiş, Kırgız Türklerinin hayatıyla tanışmış, efsane, masal gibi eserleri derlemiştir. Derlediği eserleri 1889 yılında yayımlamıştır. İ. V. Andreev de Kırgız, Kazak yerlerini gezmiş, bütün sözlü gelenek ürünlerini toplamıştır. 1922 yılından itibaren K. Miftakov, I. Abdrahmanov, S. Sooronbaevler Narın bölgesini gezmiş, Osmanaalı Dordoev, Baysabır Kocoşev, Koylu Tukeleev, Altay Aydarbekov gibi masalcılardan çok sayıda masaları yazıya geçirmişlerdir. İkinci Dünya Savaşından önce derlenen masalların sayısı çoktur. Ancak derleme usüllerine aykırı müdahaleler sebebiyle niteliği zayıf metinler olduğunu söylemek mümkündür. Merkezi yönetimin baskısıyla Kırgızların sık sık alfabe değiştirmeleri yani Arap, Latin, Kril alfabesine geçmeleri derleme ve yayın faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. Aynı zamanda derleyicilerin imkânlarının iyi olmaması da çalışmaları etkileyen nedenlerden biri olmuştur.

Yukarıda sözü geçen bilim adamlarının devamcıları olarak D. Sulaymanov ile K. Eşmambetov 1957 yılında Kırgız masallarını düzenlemiş ve yayımlamışlardır. Aynı basım 1960 – 1972 yılları tekrar düzenlenmiş ve yeniden basılmıştır. Bunların dışında M. Bogdanova tarafından “Kırgizskiye Narodniye Skazki” (Kırgız halk masalları) 1972 yılında Moskova'da yayımlanmıştır.

Masallar jeanolojik olarak analardan çocuklara, büyüklerden küçüklere anlatılıp, nesilden nesle devam eden türlerden biridir. Bizi yakından ilgilendiren Atalar, arbaktar, evliyalar kültü Kırgız masallarına da yansımıştır.

O, genelde aksakal, ak sarıklı evliya şeklinde ıssız mekânlarda, çöllerde başları derde düşenlerin karşısına çıkar veya rüyasına girer, onlara öğütlerde bulunur, gelecekte olacıklardan haber verir ve hemen kaybolur. Bazen o, kahramana işini nasıl yapılması gerektiğini anlatır. Sözlü edebiyat geleneğinin atalar kültünün İslamiyet'e uygun yorumladığını görüyoruz. Giyimlerinde, konuşmalarında, hareketlerinde Müslümanlığın kaideleri karşımıza çıkmaktadır. Ancak sözlü edebiyat geleneğindeki ak sarıklı evliyaya bakarak kahramanlar bütünüyle Müslüman diyemeyiz. Kırgız Sözlü edebiyat ürünleri temelinde ata baba kültüründen oluşan eski tabaka kökenlerini muhafaza etmektedir. Buna örnek olarak aşağıdaki "Kıdır Ake" (Hızır Alehiselam) masalını verebiliriz:

Bir varmış, bir yokmuş Ürustöm adında çok fakir adam varmış. Üstündeki giysileri lime limeymiş. Ürustöm giysilerinden çok utandığı için, gündüz hiç dışarı çıkmazmış. Yoksulluktan çok çeken Ürustöm intihar etmek istemiş. İssız bir ormana gelmiş, bıçağını bilemeye başlamış. Tam bu sırada aniden nereden geldiği belli olmayan aksakallı, yaşlı bir adam çıkmış karsısına. Ürustöm adamı görünce korkudan tir tir titremiş. Bir de orada öküzle pulluğu oluşuvermiş. Yaşlı adam Ürustöm'e "Bunlarla yeri kazarsan çok altın çıkar ve zenginleşirsin.", demiş ve kaybolmuş. Ürustöm öküzle ekmiş, biçmiş çok zenginleşmiş. Fakat hiç altın bulamamış. Bu duruma Ürustöm çok üzülmüş. Bir gün yukarıdan ses gelmiş, bu sesi Ürustöm hemen tanımış. Adam, Ürustöm'e eski günlerini hatırlatmış ve çalışan insanın her zaman kazanacağını anlatmış. Günlerden bir gün Ürustöm oğlu ile beraber giderken yaşlı aksakallı adam karşısına çıkmış Bu adamın o evliya ata olduğunu hemen anlamış Ürustöm. Evliya ata Ürustöm'ün oğlu Kadir'a bakmış ve şöyle demiş: "Ben dünyayı çok gezdim, fakat Kadir oğlum senin gibi adam hiç görmedim. Sen artık Kadir değil, Kıdırısın (Hızırısın), senin elini tutan adamların işleri iyi gider, yolları açık olur. Senin sağ başparmağının kemiğini aldım, elini tutan adam dikkatliyse anlasın, diye. Bu senin Hızırlık

belirtindir. Âmin! Yolun açık olsun. İyilerin yardımcısı ol!", der ve kaybolur.⁴³⁰ Yine "Şeytan Kimdir" adlı masalda Kızır'ın (Hızır) iyi adamlara yardım ettiğinden bahsedilmektedir.

Genelde Kırgız halk masallarında başları derde giren insanların karşısına hep Kızır (Hızır) çıkmakta ve onların yardımına koştaktadır. "Çınarbay" masalında da arkadaşını kaybeden iyi dost Aşık'ın karşısına Hızır çıkar ve arkadaşını diriltir. Aynı zamanda masallarda Hızır avcılara da yol göstermektedir. Buna örnek olarak "Canek Mergen" (Canek Avcı) masalını verebiliriz. Uyuyakalan avcıyı Hızır gelir uyandırır, "Herkes gidiyor, kalk", der ve ortadan kaybolur.

"Karaç Baatır" (Karaç Kahraman) masalında da yine başı derde düşen, ikiz çocuklarını ejderhaya aldırın babanın rüyasına aksakallı, yaşlı bir adam girer ve bir pınarın yanındaki mezarı tarif eder, orya gidip dua etmesini, ata ruhlarına kurban kesmesini ister. Bu aksakallı adam Hızır'dır. Adam aksakallı, yaşlı adamın dediklerini yapar ve dileği kabul olur.

"Kence Bala" masalında, uzaklara kardeşlerini aramaya çıkan oğlu için baba şu duaları etmekte: "Şansın bol olsun, Hızır yardımcın olsun. Kahramanlar arkadaşın olsun, evliyalı koruyucun olsun, âmin".⁴³¹

"Handın Oğlu" masalında ise çocuk ölen atasının mezarına gelir, ve burada geceler. Ata ruhundan bir konuda öğüt vermesini ister. Uzun yola çıkması gerek miydi? Yoksa yanlış mı yapıyordu. Gece yarısı bir ses gelir: "Oğlum yola çıkmak için hazırlanmış, kendine bir amaç koymuşsun. Tamam. Yola çık. Yalnız benim dediklerimi hepsini yap, atını dinlendir, çınar ağacındaki yeşil elmaya dokunma", diye öğütlerde bulunur.

⁴³⁰ S. Koykelov. *Sırdıu Sandık - Comoktor*, Kant, Kant Basması, 1996, s. 53.

⁴³¹ Baldar Folkloru. *El Adabiyatı Serisi*, c. 20, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 247.

“Ak Gönül ile Kara Gönül” ve “Sözünü Tutan Yiğit” masallarında da Hızır, iyi niyetli olan Ak Gönül ile sözünü tutan yiğidin yardımına koşar. Kara Gönül’ü cezalandırır.

“Beş Yiğidin Kaderi” masalı ise şöyle anlatılmaktadır: Bir varmış, bir yokmuş çok fakir bir adam varmış. Onun beş oğlu varmış. Adam her zaman oğullarının çalışkan, akıllı, iyi olmaları için Allah’a dua edermiş. Hatta namaz kılarken bile ata babalarının ruhlarına çocuklarının iyi olması, yardım etmeleri için yalvarırmış. Adam her zaman dua ederken etrafta olup bitenlerden habersiz ağlarmış. Bundan dolayı adama “ağlak” derlirmiş. Adam bu takma adına iyice alışmış hiç aldırılmazmış. Fakat adamın çocukları onun istediği gibi olmamışlar. Hep tembellik yaparlarmış, babalarından bir şey öğrenmek için çaba göstermezlermiş. Adam çok iyi niyetliymiş, hiç umudunu yitirmeden çocuklarının doğru yolu bulacaklarına inanmış ve bir gün çocuklarına şu türküyü söylemiş:

<i>Tüsü iygiden tññlbö,</i>	Yüzü iyiden umut et,
<i>Tübü cürüp al ceñet.</i>	Sonunda o kazanır.
<i>Adal bolso emgegi,</i>	Helal ise emeği,
<i>Kıdır akem kol beret.</i> ⁴³²	Hızır Aleyhisselam elini uzatır.

Babalarından bu türküyü duyan çocuklar çok utanmışlar ve bir meslek öğrenmek için yola koyulmuşlar. Çok yol gitmişler, acıkmışlar, giysileri yırtılmış. Çocukların karşısına aniden bir aksakallı, yaşlı adam çıkagelmiş. Çocuklarla sohbet etmiş, iyi adamın çocukları olduğunu anlamış. Beş çocuğun her birine birer meslek vermiş, dua etmiş ve hemen ortadan kaybolmuştur. Çocukların karşısına çıkan yaşlı adam Hızır’dır.

“Er Bolot”⁴³³ masalı ise yıllarca çocuksuz yaşayan ana babanın ata mezarlarını, kutsal mekânlarını ziyaret edip, kurban kestikten, dua ettikten sonra Bolot’un dünyaya gelişi ile başlar. Aslında atalar kültüyle ilgili dini

⁴³² S. Koykelov. *Sıduu Sandık, Comoktor*, Kant, Kant Basması, 1996, s. 70.

⁴³³ K. Kebekova. Kaada Salt Irları, *Kırgız Adabiyat Tarıhı*, c. 1, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 81.

anlayışın sanatkâr düşünceye dönüşü “Er Bolot” masalında orijinal ve ilginç bir şekilde geçmiştir. Örneğin; Bolot yeraltında kibleye doğru giderken bir beyaz ve bir mavi renkli mezar görür. Mavi mezarın üzerinde Cılabay oğlu Nurperi yazısını görür ve mezara seslenir. Mezardan ses gelir. Nurperi kendini tanıtır ve Bolot ile dost olur.

Anlaşılabacağı üzere masalın ikinci kahramanı Nurperi öldükten sonra da yaşamına devam eder. Kahraman düşünme gücünü, tavla oynama, konuşma yeteneğini kaybetmez. Aynı zamanda geçmiş olayları da hatırlayabilmektedir. O, yeraltına giren Bolot’u kendisi gibi bir kahraman olduğunu anlar ve onu korumaya alır, kendisinin silahlarını, savaş giysilerini hediye eder. Bolot’un önüne çıkacak zorlukları önceden haber verme gücüne sahiptir. Masalda bir kahraman ruhunun (arbagın) genç kahramanı koruması, öğütler vermesi söz konusudur. İşte görüldüğü gibi ilk zamanlarda bir kahramanın kültü idealize ediliyorsa, bu sonradan aile üyelerine yayılmıştır.

Çalışmamızın bütün bölümlerinde belirttiğimiz gibi eski Kırgızlarda ata babaya saygı önemliydi. Birisi, özellikle kahraman yola çıkmadan önce ata baba ruhuna bağışlayıp kurban keser, dua eder, aksakallardan hayır dua alır. Bu motif “Er Bolot” masalına da yansımıştır. Kahraman sefere çıkmadan önce ak mezar, kök mezara gelip, karşısına çıkacak olan düşmanını kazanıp dönmesi için ata ruhlarına dua ederek, medet ummaktadır.⁴³⁴

“Dedikoducu” ile “Atasözünün Ortaya Çıkışı” masalında ise ata ruhlarından bahsedilmektedir. “Dedikoducu” masalında adamların hepsi kötülüğün ne olduğunu bilmezler ve şu şarkıları söylerlermiş:

<i>İris aldı intımak,</i>	Rızklı olmanın öncesi birliktir,
<i>Intımakta çaşasak.</i>	Barış içinde yaşasak.
<i>Arbak ursun, ant ursun,</i>	Ata ruhu vursun, yemin vursun,

⁴³⁴ *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. 3, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 60.

*Camandıktı casasak.*⁴³⁵

Bir kötülük yaparsak.

Masaldaki bütün yaşlılar gençler için şu duaları ederlermiş:

*“Kem bolbosun karıların sıylagan,
Beren bolsun kalktın başın cıynagan.
Kıdır akem koldosun urpaktardı,
Can bolbosun caşın tögüp ıylagan”.*⁴³⁶

“Eksik olmasın yaşlılarına değer veren,
Güçlü olsun halkının başını birleştiren.
Hızır Aleyhisselam korusun neslimizi,
Hiçbir insan gözyaşı döküp ağlamasın”.

“Atasözünün Ortaya Çıkışı” masalında akılsız ağabeyi ile arası açılan çocuk ata mezarında geceleyip, ölen atasına Kur’an okuyup, dua eder, ondan yardım ister.

“Rum Padişah, Turum Padişah”⁴³⁷ masalında gelecekteki hanımını aramaya yola koyulan Turum padişah’ın oğlunun karşısına ak giyinen, ak boz at binen, aksakallı adam çıkar, gideceği yolu tarif eder ve karşısına çıkabilecek zorluklardan nasıl kurtulacağını anlatır. Bu Hızırdır. Sonuç olarak masal kahramanı aradığı Karagöz hanımı bulur, halkına adaletli han olur.

“Abılay Yetim”⁴³⁸ masalı ile “Zülüm Padişah”⁴³⁹ masalında ise masal kahramanlarının karşısına aniden çıkan aksakallı ihtiyar adamdan bahsedilmektedir. Ancak masalda Hızır, pir, evliya vb. adları geçmiyor. Masalın gidişatına baktığımızda, örneğin; Yetim çocuk Abılay’ın karşısına aniden oluşuveren yaşlı aksakalın yaptığı iyiliği, verdiği öğütleri, gösterdiği doğru yollar sonucu yetimi ölümden kurtuluyorsa; altmış yaşına kadar çocuk sahibi olamayan padişahın vezirleri padişah için çocuk dileyip yollara düşünce aniden karşısına çıkan aksakallı yaşlı adamın verdiği öğütleri sonucu çocuk sahibi olması insanoğlunun iyiliğine koşan Hızır, peygamber,

⁴³⁵ S. Koykelov. *Sırdıuu Sandık*, Kırgız El Comoktoru, Kant, Kant Basması, 1996, s. 76.

⁴³⁶ S. Koykelov, a. g. e. s. 78.

⁴³⁷ Rum Padişah, Turum Padişah - *Kırgız El Comoktoru*, Frunze, Kırgızstan Basması, 1985, s. 43.

⁴³⁸ Abılay Cetim, a. g. e. s. 49.

⁴³⁹ Kaarduu Paşısa, a. g. e. s. 63.

pirleri andırmaktadır. Ancak masalda isimlerin net olarak verilmemesinin nedeni masalların çoğu Sovyet zamanında derlenmiş, basılmış olması ve dinsizleştirme ideolojisinin sonucu olduğu kanaatindeyiz.

“Han ile Vezir”⁴⁴⁰ masalında *Hızır – İlyas, Mutluluk ve Akıl* üçü padişaha varmak için yola çıkarlar. Padişahın şehrine geldiklerinde her evin karanlık olduğunu ve tek bir evin penceresinden ışık görürler. Üçü “ışığını söndürmemiş, rızklı adam olsa gerek, onlara gidelim” derler ve o eve gelirler. Üçü eve gelirler. Hızır Aleyhisselam onlar için dua edeceğini, onlara Mutluluk şans getireceğini, Akıl ise onlara akıl vereceğini söyler. Evin hanımı üçünün arasından akıllı seçer ve bir gece kocasıyla beraber yatmasını ister. Akıl kocasıyla bir gece yatar. Ertesi günden itibaren kadının akılsız kocası akıllanır.

“Kahraman Karaç”⁴⁴¹ masalı da, iki çocuğundan ayrılıp, “katır” lakabı eklenmiş yaşlı anne babanın acılı hayatıyla başlar. Bir gece yaşlı adam uykudayken rüyasına aksakallı adam girer. Aksakallı adam “Ağlamaktan fayda yok, yukarıya doğru gidersen bir pınar ve mezar var. Hanımınla oraya git, kurban kes ve gecele. Gece yarısı gökyüzünden bir ak elma düşer, onu sen ye. Sabaha doğru gök elma düşer onu hanımın yesin. Çok zaman geçmeden çocuğunuz olur”, der ve kaybolur.

“Çınarbay”⁴⁴² masalında da masalın merkezi kahramanı Çınarbay’ın yardımına Hızır Aleyhisselam koşar, gelecekteki hanımını bulmasında yardım eder.

Görüldüğü gibi insanoğlunun yaşadığı tarihi boyunca masalların rolü önemli olmuş, yeni nesillerin ata babalarının hayatlarını, dinini, örf âdetini, gelenek göreneklerini, atalarına olan saygılarını masallardan öğrenmişler ve kuşaktan kuşağa aktarmaya devam etmektedir.

⁴⁴⁰ Kan menen Vazir, *Kırgız El Comoktoru*, Frunze, Kırgızstan Basması, s. 83.

⁴⁴¹ Karaç Baatır - *Kırgız El Comoktoru*, Frunze, Kırgızstan Basması, 1957, s. 107.

⁴⁴² Çınarbay, a. g. e, s. 172.

4.3. AKINLARDA ATALAR KÜLTÜ

Türk kültürünü zenginleştiren öğelerden biri de âşıklık geleneğidir. Söz konusu geleneğin temsilcileri Türk boylarında değişik isimlerle adlandırılmaktadır. Âşıklık geleneğin temsilcileri Türkiye’de ve Azeri Türklerinde aşık, şair; Kazak Türklerinde aytısger, akın; Kırgız Türklerinde akın, el akını, tökmö akın; Özbeklerde bahşi, akın; Türkmenlerde bagşı, şair; Uygurlarda koşokçu, halk şairi, aşuk; Başkutlarda sasan; Tatarlarda çaçan şeklinde nitelendirilmektedir.

Kırgızca – Türkçe sözlükte⁴⁴³ “akın” kelimesinin Türkiye Türkçesi karşılığı “el akını” yani “halk şairi” olarak verilmiştir. Akınlar, Kırgız Sovyet Ansiklopedisinde⁴⁴⁴ kopuz (komuz), kıyak gibi halk müziğine ait çalgılar eşliğinde şarkı söyleyen ve sözlü kültüre ait unsurları halka aktaran kişi şeklinde tarif edilmiştir. Türkiye’de olduğu gibi “halk şairi” olarak nitelendiren âşıkları, diğer şairlerden ayırt etmek için Kazakistan ve Kırgızistan’da “el akını” terimi kullanılmaktadır. Akın kelimesi çağdaş şairleri de kapladığı için “halk” kelimesi özellikle kullanılmaktadır.

ırçı ve Akın kelimeleri Kırgız Türklerinde genel olarak aynı anlamda kullanılmaktadır.⁴⁴⁵ Kırgız bilim adamı Sulayman Kayıpov ise “ırçı” kelimesinin daha eski zamanlarda ortaya çıkmış ve geniş anlamda kullanıldığını söylemektedir. İrticalen şiir söyleme yeteneğine sahip olan herkese “ırçı” denilmiştir. Akın kelimesi nispeten son zamanlarda kullanılmaya başlanmıştır.

Günümüzde halkın dilinde “ırçı” kelimesi çok güzel sesi olan, şarkıların, türkülerin hakkını vererek okuyanlar için kullanılmaktadır. “Akın” kelimesi için de eğitilmiş, din ve felsefeden anlayan, tabiat, ahlak, felsefe,

⁴⁴³ K. K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, (çev: Abdullah Taymas), Ankara, TDK Yay, c. I, 1994, s. 13.

⁴⁴⁴ *Kırgız Sovet Ensiklopediyası*, “Akınlar Şiiri”, Frunze, Kırgızistan Basması, 1980, s. 358.

⁴⁴⁵ *Akınlar Çıgarmaçılığının Tarihünün Öçerkeri*, Frunze, Kırgızistan Basması, 1988, s. 10, 30, 31.

nasihat, öğüt, aşık vb şiirleri üretenler için kullanılmaktadır. “Tökmö akın” terimi de elinde kopuzuyla şiirlerini doğrudan icra ederek ezgi eşliğinde söyleyenler için kullanılmaktadır. Tökmö akınları diğer icracılardan ayıran en önemli özellikleri “aytış” yani atışma geleneğidir. Bir akının “tökmö akın” unvanını alabilmesi için şairlik gücünü toplum önünde sergilemesi gerekmektedir; şairlik gücünü toplum önünde gösterebilmek amacıyla, şöhretli bir akın ile atışabilirse, o zaman “tökmö akın” unvanını alır.

Atışmaya; Kırgız Türkleri aytış; Türkmenler aydışık; Kazak Türkleri aytıs adını vermektedir. Kelimenin kökü ayt – tır. Aytmak kelimesi Dede Korkut’ta da sık sık karşımıza çıkmakta ve söylemek anlamına gelmekte. Günümüzde de Kırgız Türkçesinde “aytmak” söylemek anlamını taşımaktadır. Günümüzde Kırgız Türklerinde yapılan törenlerde, düğünlerde, bayram ve özel günlerde de halkı eğlendirmek için atışmalar (aytıştar) yapılmakta.

Kırgız Türklerinin sözlü edebiyatında XX. yüzyılın ikinci yarısı, akın şiirinin çok önemli ölçüde geliştiği dönem olmuştur. Bu yüzyılda Bekmurat, Esenaman, Çondu, Eşmambet, Nurdin, Niyazaalı, Moldo Kılıç, Toktogul Satılganov, Togolok Moldo, Aytike, Naken, Sartbay, Kalmırza, Naymanbay, Soltobay, Cenicok, Barpı gibi çok sayıda akınlar yetişmiştir. Sadece Kırgızistan’ın Ketmen – Töbö bölgesinde altmışa yakın akının çıktığı tespit edilmiştir.

Kırgız Türklerinde, sözlü edebiyata ait türlerinde ırçılar, akınlar gibi “Manasçılar” da doğaçlama yapan sanatçılardır.

Kırgız Türklerinde Manas Destanı’nı ezbere bilen ve icra eden yetenekli destan anlatıcılarına “Manasçı” adı verilmektedir. Kırgız Edebiyatı Terimler Sözlüğünde Manasçılar, “Büyük destan Manas’ı meydana getiren, geliştiren, halk arasından çıkan kabiliyetli insan”, şeklinde tanımlanmıştır.

“Manasçılık geleneği ile âşıklık geleneği arasında bazı paralellikler görülmektedir. Bu paralelliklerden biri atışma, diğeri ise görülen rüyadan sonra mesleğe başlamaktır. Akınlar halk önünde atışmaya Manas’la başlarlar. Manas’ı en güzel kim anlatırsa atışmayı o kazanır. Manasçılık geleneğinde manasçılar, destanı görmüş oldukları rüya neticesinde anlatmaya başladıklarını dile getirirler. Manas Destanı’nı okumaya başlamadan önce bütün manasçılar: “Düş gördük, düşümüzde Manas daardı. Bunun için Manas Destanı’nı okumaya başladım.” derler. Manas, rüyasına girdiği insanlara o günden sonra kendisini, kendi tarihini, destanını anlatmasını telkin eder. Görülen rüyadan sonra destancılığa ve âşıklığa başlama motifi Türk boylarında oldukça yaygındır.”⁴⁴⁶

Kırgız Türklerinin halk şairleri, eserlerinde sade bir hayat yaşayan halkın durumunu, toplumdaki her türlü tarihi olayı dile getirmişler. Bununla birlikte dünyanın yaratılışı, tabiattaki gelişmeler ve ahlaki durumu şiirlerinde işlemişlerdir. Onların eserlerinde sadece Kırgız Türklerinin tarihi ve edebiyatı değil, hayata bakış açılarını da bulmak mümkündür. İslam dininin Kırgız Türkleri arasında yayılmasıyla beraber, akınların bir kısmı insanı Allah’ın yarattığı fikrini, İslam’ın temel esaslarını dikkate almışlardır. Hatta İslam’a kadarki dini inançları da eserlerinde işlemişlerdir. İşte bu halk şairlerinin eserlerinde bizi yakından ilgilendiren “Atalar Kültünü” de görmek mümkündür.

Kazıbek Mambetimin oğlu 1901 yılında Kırgızistan’ın Narın ilçesinin At Başı bölgesinde dünyaya gelmiştir. Halk arasında sadece Kazıbek olarak tanınmaktadır. Kazıbek’in eserlerine baktığımızda da ölüm, ömür, dünya ana temadır. İlk olarak “Yalnız kendin ulusun, yanında yok bir eşin”, diyerek Allah’ın birliğini, bu dünyayı onun yarattığını, sonra da Adam Ata, Ava (Hava) anayı yarattığını vurgulamaktadır.

⁴⁴⁶ N. Temür, *Kırgız Türklerinde Sınçılık Geleneği ve Tolubay Sınçı*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara, 2002.

Kazıbek'in şu satırları:

“Omor, Osmon – Çariyar-
Abubakir, Aalılar,
Minday asıl baarı ötkön,
Otuz üç min saaba
Oluyalar dagı ötkön,
Taacısı bar başında
Tak Sulayman dagı ötkön”⁴⁴⁷

“Omor, Osman – Çariyar-
Ebru Bekir, Aliler,
Bunun gibi asiller de göçmüş
Otuz üç bin dünyada
Evliyalar da göçmüş,
Tacı olan başında
Taht Süleyman da göçmüş,

diyerek bu dünyanın geçici olduğunu, peygamberlerin bile göçtüğünü dile getirir. Ömrün sınırlı olduğunu belirtmekle beraber bu dünyada temiz yaşamaya, dinin kurallarını yerine getirmeye davet eder.

Kazıbek kendinin suçsuz sürgün edildiğini belirtmekle beraber, bu felaketten kurtulmak için peygamberlerden medet umar, onların yardım etmelerini ister. Örneğin:

Azireti Kızır paygambar,
Artında kırk çiltender,
Tier beken cardamıñ?
Tilegi cetse pendenin
Er Babedin şayıktar,
Pirim medet kılbasañ,
Bir tıyınça payda cok,
Miñ tünü menen ırdasam,
Kuday süygön can üçün
Kurban bolgon Ak üçün
İsa, İsmail paygambar,
Calbaramın al üçün.
Eki şeyit er bala

Hazreti Hızır peygamber,
Arkanda kırk çilten⁴⁴⁸
Dokunur mu yardımın?
Dileği ulaşırsa bendenin,
Er Bahaeddin şeyhler,
Pirim medet ummasan,
Bir kuruş kadar fayda yok,
Bin gece şarkı söylesem,
Allah'ın sevdiği can için
Kurban olan ak üçün
İsa, İsmail peygamber,
Yalvarırım onun için.
İki şehit er çocuk

⁴⁴⁷ O. Sooronov, Kazıbek Mambetimin Uulu, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. 4, Bişkek, Şam Basması, 2002, s. 411.

⁴⁴⁸ Göze görünmeden insanlar arasında yaşayan ve tabiatüstü kuvvete sahip kırk varlık.

*İmamlardın kanı üçün,
Kadir Alla, ber medet
Karıplardın alı üçün?!⁴⁴⁹*

İmamların kanı için,
Kadir Allah ver medet
Garibanın gücü için.

İşte görüldüğü gibi şair bu satırlarıyla başına gelen beladan onların kurtarmasını istemektedir.

Kazıbek Nurmoldo'nun "Kim geçmiş?" (kim göçmüş) sorusuna şöyle cevap vermektedir:

*"Azireti Musa ötkön.
Asmanga çıgıp İsa ötkön.
Azireti İdris
Tirüü ötkön düynödön.
"Tü!" degeniñ tükürük,
Aram ölgön makürük"
Aytıp ötkön Maşürüp.
Sadıbakas oluya
Dañgel ötkön düynödön.
Azireti Aalı şer
Darçılarga pir bolup
Balban ötkön düynödön".⁴⁵⁰*

"Hazreti Musa göçmüş.
Gökyüzüne çıkıp İsa göçmüş
Hazreti İdris
Diri göçmüş dünyadan.
"Tü!" dediği tükürük,
Haram ölmüş mekruh"
Anlatıp göçen Masrik.
Sadi Vakkas evliya
Dangel göçmüş dünyadan.
Hazreti Ali Şir
Cambazlara pir olup
Pehlivan göçmüş dünyadan.

Kırgız Halk şairi Kalmırza'nın kahraman Şabdan'a gelip söylediği şarkılarında da Şabdan'ı ata ruhlarının, kırk çiltlenlerin, peygamberlerin koruması için dilek diler. Örneğin:

⁴⁴⁹ O. Sooronov, Kazıbek Mambetimin Uulu, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. 4, Bişkek, Şam Basması, 2002, s. 412.

⁴⁵⁰ A. g. e. s. 414.

<i>Caratkanga calınıp keldim,</i>	Yaratana yalvarıp geldim,
<i>Cakşı seni sagınıp keldim.</i>	İyi seni özleyip geldim.
<i>Kızıl kuba colborsum</i>	Kızıl ala kaplanım
<i>Kırk çitlen senin coldoşun.</i> ⁴⁵¹	Kırk çitlen senin yoldaşın,

satırları ana babasından çok erken yaşında ayrılıp, hayata devam etmek için başka yerlere gidip sonunda kendi memleketinde dönen Kalmırza'nın oradaki uzaktan akrabası olan kahraman Şabdan'a söyledikleridir.

Kırgızlar yaşlıların dualarının gerçekleşeceğine inandıklarını tezimizin ikinci bölümünde söz etmiştik. Burada da şair Kalmırza:

<i>Ak sakalduu karıdan</i>	Aksakallı yaşlıdan
<i>Albadım cakşı batanı.</i> ⁴⁵²	Almadım hayır duayı,

diye hep zorluklarla geçmiş olan hayatını belirtmektedir.

Yine kahraman Şabdan Hacca gitmek üzereyken akın Kalmırza:

<i>Abalı Kuday atı bar,</i>	İlk önce Allah adı var,
<i>Asmandan tüşkön katı bar,</i>	Gökyüzünden inen yazısı var,
<i>Azireti Osmon baş bolup,</i>	Hazreti Osman başta olup,
<i>Artınan ötkön çalıyar.</i>	Artından göçen halife.
<i>Kudaydın dosu Mukambet,</i>	Allah'ın dostu Muhammed,
<i>Mukambetke biz ümöt,</i>	Muhammed'e biz ümit,
<i>Karcısı kelgen adamga</i>	Zamanı gelen adama
<i>Acıga baruu zor mildet.</i> ⁴⁵³	Hacca varmak büyük görev.

Kahraman Şabdan Hacdan dönünce akın Kalmırza ziyaret eder:

⁴⁵¹ Zalkar Akındar, Kalmırzanın Şabdanga Barıp Irdaganı, *Akınlar Seriyası*, c. 1, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 13.

⁴⁵² Zalkar Akındar, Kalmırzanın Şabdanga Barıp Irdaganı, *Akınlar Seriyası*, c. 1, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 14.

⁴⁵³ Zalkar Akındar, Şabdan Acıga Cönögöndö Kalmırzanın Irdaganı, *Akınlar Seriyası*, c. 1, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 18, 19.

Agayın – tuugan birigip,
Allanın colu uşu – dep,
Ak boz beeni baylaşıp,
Ay tuyakka çalıptır.
Tört ay bolgon ketkeni -
Törömdün aman cetkeni -
Beş ay bolgon ketkeni –
Begimdin aman cetkeni.⁴⁵⁴
Kıdır çındap daarıgan,
Kırk cigitiñ carıgan.
Çaçılğandı cıynagan,
Din musulman balasın
Camandıkka kıybagan.⁴⁵⁵
 diyerek Hazreti Hızır'ın koruduğundan bahsetmektedir.

Ağa – akraba toplanıp,
 Allah'ın yolu şu – diye,
 Ak kısrağı bağlayıp,
 Kurban etmişler.
 Dört ay oldu gideli -
 Efendim sağ gelmiş -
 Beş ay oldu gideli -
 Beyim sağ gelmiş.
 Gerçekten Hızır koruyan,
 Kırk yiğidin memnun kalan.
 Dağılanı toplayan,
 Din Müslüman çocuğunu
 Kötülüğe kıymayan,

Akın Kalmırza kendisi Kırgız halkına tanınan akınlardan biri Kalıkla olan atışmasında yoksulluktan çektiğini ve pirlerden yardım istediğini şöyle dile getirmektedir:

Tazim kıldım pirime,
Tileğim berdi bir Kuday,
Oşondon colum açıldı,
Cardılıktan kutuldum.
Can baguunun cayınan,
Oluya – Ata Merkeni,
Öz aylımday kırıdgam.⁴⁵⁶

Saygı duydum pirime,
 Dileğim verdi bir Allah,
 O zaman yolum açıldı,
 Yoksulluktan kurtuldum.
 Yaşamanın yüzünden,
 Evliya – Ata Mezarı,
 Kendi köyüm gibi gezmişim.

Halk şairleri Arstanbek ile Çoñdu'nun atışmaları da dikkate değerdir. Çoñdu kendi doğduğu yeri Talas'ı şöyle över:

⁴⁵⁴ Zalkar Akındar , Kalmırza, Çoñdu, Esenaman, Ümötaalı, *Akınlar Serisi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 26.

⁴⁵⁵ A. g. e. Kalmırza bölümüne bkz. s. 27.

⁴⁵⁶ A. g. e. Kalmırza bölümüne bkz. s. 76, 77

*Paygambardan bata algan,
Bardık candan kat algan.
Manas cerdep öskön cer.⁴⁵⁷*

Peygamberin duasını alan,
Bütün candan yazı alan.
Manas'ın yaşadığı yer,

deyince Isık Göllü Arstanbek akın da Manas destanını ancak hep Isık Göllü anlaticılar anlattığını hatırlatmakla beraber şunları demektedir:

*At dübürtü ugulup,
Ayıl kalbay çoğulup,
Curt atası Manastın,
Almambet, Sırgak, Çubaktın
Arbagı közgö urunup.
Tıñşap turgan kalayık,
Körüp turgan nemedey,
Közünön caşı tamçılup,
Koşulup koşo ıylagan.
Curt atası ayköldün,
Arbagın çındap sıylagan.
Arbagı zor Manastı,
Aşırıp aytçu neçen bar.⁴⁵⁸*

At ayak sesi duyulup,
Köydeki herkes toplanıp,
Halk atası Manas'ın,
Almambet, Sırgak, Çubak'ın
Arbagı göze görünüp.
Dinleyip duran halk,
Sanki onları görmüş gibi,
Gözlerden yaşlar damlayıp,
Hep beraber ağlayan.
Halk atası kahramanın,
Arbagına saygı gösteren
Arbagı ulu Manas'ı,
Anlatacak çoğu var.

Halk şairleri Ceñicok ile Esenaman'ın atışmasında Ceñicok evliyaların, pirlerin ve ata babaların arbaklarının (ruhlarının) önemini dile getirerek şu soruları sormaktadır:

*Adal emgek – dinibiz,
Ata – baba piribiz.
Ata babañ çoğulup,
Catkan cayı kayda eken?
Top oluya birigip
Catkan ceri kayda eken?*

Helal emek – dinimiz,
Ata – baba pirimiz.
Ata baban toplanıp,
Yattığı yeri neresi?
Top evliya birleşip,
Yattığı yer neresi?

⁴⁵⁷ A. g. e. Çondu bölümüne bkz. s. 116.

⁴⁵⁸ Zalkar Akınlar, Çondu, *Akınlar Serisi*, c. 1, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 120, 122.

*Uçsuz – tüpsüz aalamga,
Ülöstürüp adamga
İris menen nasipti
Çaçkan cayı kayda eken?⁴⁵⁹*

*Uçsuz – bucaksız dünyaya,
Paylaştırıp insana
Rızkı ile nasibi
Verdiği yer neresi.*

Halk arasında şiirleri fazla bilinmeyen şairlerden biri de Esenaman oğlu Ümötaalı'dır. Ne yazık ki şairin şiirlerine zamanında önem verilmemiş ve kaybolmuştur. Esenaman oğlu Ümötaalı şair olarak halk arasında tanınmaya başladığı zaman Saza Bay'ın oğlu Tölö'nün babasına verdiği yoğ aşına denk gelmektedir. Bu yoğ aşında on iki kısrak kesilir, gösteriler düzenlenir, şairler atışır, şarkılarını söylerler. İşte bu törende Ümötaalı babasının ruhunu memnun etmek için Tölö'nün bu aş yaptığına memnun kaldığını şöyle dile getirmektedir:

*Teetigi kızıl at mingen Tölönü,
Kıdır Alla cölödü.
Kılımga kalat ayılıp,
Mına bu Tökömdün kılğan önörü.
Teetigi ak boz at mingen Tölönü,
Azireti Aalı cölödü.⁴⁶⁰*

*Orada kızıl at binen Tölön'ü,
Hızır, Allah korudu.
Asırlar boyu söylenir,
Tököm'ün yaptığı hüneri.
Orada ak kısrak binen Tölön'ü,
Hazreti Ali korudu.*

Çok genç yaşında anne babadan ayrılan şair Ümötaalı:

*Aylanayın curtum ay,
Atamdın coğu kursun ay.
Kim maga kara sanasa,
Arbak – Kuday ursun ay.⁴⁶¹*
diyerek beddua etmektedir.

*Kurban olayım halkım hey,
Atamın yokluğu kahrolsun hey.
Bana kim kötülük yaparsa,
Arbak – Allah vursun hey,*

⁴⁵⁹ Zalkar Akındar, Esenaman Bölümü, *Akınlar Serisi*, c. I, Bişkek, Şam Basması, s. 167, 168.

⁴⁶⁰ Zalkar Akınlar, Ümötaalı Bölümü, *Akınlar Serisi*, s. 186.

⁴⁶¹ A. g. e. s. 190.

O dönemde halkına zülüm eden zenginlerden biri Kızılbaş'a da:

Arbak urgan Kızılbaş,

Arbak vuran Kızılbaş,

*Aram etke semirdi.*⁴⁶²

Haram et yiye şişmanladı,

diyerek ata ruhlarının onu cezalandırmasını istemektedir.

Kırgız halkının Moldo Kılıç Kırgızistan'ın Narın ilçesine bağlı Koçkor bölgesinde 1866 yılında dünyaya gelmiştir. Küçük yaşından itibaren Arapça öğrenir. Şairin şiirleri genelde nasihat şeklindedir. Onun “Zar Zaman” (Zor zaman) adlı şiiri de nasihat şeklindedir:

Adam ata, Ovo ene –

Âdem Ata, Hava Ana -

Bir kançalık köp bala –

Bu kadar çok çocuk -

Eköönön tuuldu.

İkisinden doğdu.

Din musulman, kaapırlar

Din Müslüman, kafirler

Şol adamdın urugu.

Şu adamın tohumu.

Alla taala barmani,

Allah Teala varlığı,

Ökümdüğün cürgüzüp,

Emrini ederek,

Paşaalarga tak berdi.

Padişaha taht verdi.

Akıretti körsötüp

Ahireti gösterip

Paygambarga bak berdi.

Peygambere baht verdi.

Aziz kılıp carattı

Aziz olarak yarattı,

Oluyalar şayıktı.

Evliyalar şeyhleri.

Uzun ömür körsöttü

Uzun ömür gösterdi

Ulukman akim tabıptı.

Ulukman evliya tabibi.

Tirüü koydu körgözböy,

Diri koydu göstermeyip,

Aziret İlyas kayıptı.

Hazreti İlyas kayıbı.

Deneni kurtka cedirdi

Vücudun solucana yedirdi

Azireti Mirsal Ayuptu.

Hazreti Mürsal Eyüp'ü.

Urgaaçıga pir kıldı

Dişilerden pir yaptı

Bübü, Batma zayıptı.

Bibi, Fatma hanımı.

⁴⁶² A. g. e. s. 224.

*Kamkor kıldı bizderge
Nurmukambet abiddi.
Nur Mukambet paygambar,
Ümütkörbüz köp candar.
Kuday üçün iş kılsañ
Akırettik keregi.⁴⁶³*

Bizim için gönderdi
Nurmuhammed abidi.
Nur Muhammed peygamber,
Umutumuz çok canın.
Allah için iş yaparsan
Ahirette gereği.

Moldo Kılıç'ın 1911 yılında Kazan şehrinde basılmış "Kıssa – i Zilzala" şiirinde de ata ruhlarından, pir, peygamberlerden sıkça bahsetmektedir:

*Nasip bolsun beyişten,
Arbagıñar koldosun.
Akıretke barganda,
Arbaktarıñ koldosun.
Arbaktarga sıyınıp,
Kuday bilet, kim bilet,
Uşul sözüm baarı çın.
Cetkirebi sebebin,
Baygambarlar arbagı
Berdi beken tilegin?⁴⁶⁴*

Nasip olsun cennetten,
Arbagınız korusun, demesi veya
Ahrete varınca,
Arbaktarın korusun,
Arbaktara dua edip,
Allah bilir, kim bilir,
Dediklerim gerçektir.
Ulaştırır mı sebebini,
Peygamberler arbağı
Verdi mi ki dileği,

diyerek ata ruhlarından, peygamberlerden yardım istemekte. Moldo Kılıç inançlı bir şair olduğundan dolayı şiirlerinde ata ruhları, peygamber, evliyaların yanı sıra Allahtan, dinden de sıkça söz etmiştir:

*Kaçan bolso canıma,
Coldoş bolsun arbagım.
Kuday üçün duva ber,
Din musulman tuuganı.
Calkoo bolup namazga,*

Ne zaman olursa yanımda,
Yoldaş olsun arbağım.
Allah için dua et,
Din Müslüman kardeşim.
Tembellik yapıp namaza,

⁴⁶³ *Muras*, (Kalıgul, Arstanbek, Moldo Kılıç, Adlaş Moldo, Ceñicok, Toktogul), Ed. M. K. Abdılđaeu, Frunze, Kırgızstan Basması, 1990, s. 75, 76.

⁴⁶⁴ A. g. e. s. 105.

*Dinge zalal kılbağın.*⁴⁶⁵

Dine zarar vermeyin.

Adlaş Ceeneke oğlu Kırgızistan'ın Isık Göl vilayetine bağlı Ceti Ögüz bölgesinde 1876 yılında dünyaya gelmiştir. Halk arasında Adlaş Moldo olarak tanınmaktadır. Şair Adlaş Moldo kendinin doğduğu mekânı Isık Göl'ün güzelliklerini anlatırken:

Kasiyettüü Isık – Köl,

Haysiyetli Isık Göl,

*Kızır İlyas çalganday.*⁴⁶⁶

Hızır İlyas yaratmış gibi,

diyerek bu kadar güzel bir mekânı yaratırsa ancak Hızır İlyas gibilerin yaratabileceğini dile getirmekler beraber peygamberlerin, pirlerin ululuğunu daha bir kere hatırlatmaktadır.

Halkın sevdiği şairlerden biri de Toktogul Satılğanov (1864 – 1933) Kırgızistan'ın Oş bölgesine bağlı Ketmen Töbö ilçesinin Kuşçu - Su köyünde dünyaya gelmiştir. Toktogul genelde nasihat türünde şiirler yaratmıştır. Buna “Nasihat”, “Sanat”, “Ne Güzel”, “Ömür” gibi şiirleri örnektir. 1898 yılında Çarlık döneminde Andijan isyanına katıldı gerekçesiyle Sibiry'a sürgün edilen şair arkasında kalan biricik oğlu Topçubay ve kardeşi Eşmat için:

Balıktı menen Mazar – Suu,

Balıktı ile Mezar – Suu,

Kudayım süygön Kutçu – Suu,

Allah'ım seven Kutçu – Suu,

Atamdan kalgan altın tuu,

Atamdan kalan altın bayrak,

Anık çoñ küç bar bolson,

Gerçekten büyük güç var isen,

Ata arbağı car bolson,

Ata ruhu yar olsun,

Arkamda Eşmat, Topçubay,

Arkamda kalan Eşmat, Topçubay,

*Asıra ini balamdı.*⁴⁶⁷

Koruyun kardeş, oğlumu,

⁴⁶⁵ A. g. e. s. 111.

⁴⁶⁶ *Muras.* (Kalıgul, Arstanbek, Moldo Kılıç, Adlaş Moldo, Ceñicok, Toktogul), Ed. M. K. Abdılđaev, Frunze, Kırgızstan Basması, 1990, s. 219

⁴⁶⁷ C. Taştemirov. *Toktogul Çıgarmalarının eki tomduk cıynagı*, c, 1, Frunze, Kırgızstan Basması, 1964, s. 108.

diyerek kendisi ata mekânından uzak yabancı yere sürülürken oğlunu, kardeşini koruması için ata ruhlarından yardım istemektedir.

Korgool Dosu oğlu (1882 – 1962) Kırgızistan'ın güney bölgesinde bulunan Celalabad'a bağlı Çolpon – Ata köyünde dünyaya gelmiştir. Ömrünün çoğunu Ceñicok, Toktogul gibi ünlü şairler ile geçiren Korgool kendi çırağına şöyle dua eder:

<i>Koldosun balam Tokoñdun,</i>	Korusun oğlum Tokon'dun,
<i>Kozgolup seni arbagı.</i>	Her zaman seni ruhu.
<i>Özündö kalıp örnögü,</i>	Kendinde kalıp örneği,
<i>Ornosun ırdın zardabı.</i> ⁴⁶⁸	Yerleşsin şiirin güzeli.

diyerek üstadı olan şair Toktogul ruhunu her şeyden önce koyup, değer vermektedir. Korgol'a göre şakirdini ünlü şairin ruhu korursa ancak onun gibi şair olabilecektir.

Barpı Kalık oğlu kendinin “Peygamberler ve Evliyalar Kıssası” adlı şiirinde:

<i>Oo İdris paygamber!</i>	Oo İdris peygamber!
<i>Özüñdön cardam bolboso,</i>	Senden yardım olmazsa,
<i>Özgöçö kaday aylam bar.</i>	Bende nasıl çare var.
<i>Azireti Muhammed</i>	Hazreti Muhammed
<i>Alladan tilep ırısķı,</i>	Allah'tan dileyip rızķı,
<i>Toltura kılıp kaynaktan</i>	Dolu, dolu kaynatmış
<i>Cetimderdin kazanın.</i>	Yetimlerin kazanın.
<i>Cetim menen cesirge,</i>	Yetim ile dullara,
<i>Ooru – sırkoo, keselge,</i>	Hasta olanlara,
<i>Karıp menen miskinge</i>	Garip ile dervişe
<i>Kayrılıp cardam berüüçü</i>	Her zaman yardım eden

⁴⁶⁸ O. Sooronov, Korgol Dosu uulu, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, c. V, Bişkek, Şam Basması, 2002, s. 448.

*Muhammed ötkön düynödön.*⁴⁶⁹

Muhammed göçmüş dünyadan.

Yine şair Barpı:

*Uluk tutam kurandı,
Azaptuu kündö turganda.
Keçire kör caratkan,
Katalık ketse tilimden.
Kayrılıp cardam tileymin,
Kavsıl Azzam pirimden.*⁴⁷⁰

Kutsal sayarım Kur'an'ı,
Zor zamanlarımda.
Affet beni yaradan,
Hata gittiye dilimden.
Başvurup yardım dileyim,
Gavsü'l - azam pirimden.

Kırgız Sovyet şairi Baydılda Sarnagoyev 1995 yılında geçen Manas destanının 1000 yıllık töreninde yazdığı şiirinde Manas Ata arbagından Kırgızları koruması için şu dileklerde bulunmuştur:

*Al baban Manas kalayık,
Manas dep uran çalalık!
Arbagı koldop, kırgızdar
Ak şumkarday taranıp.
Arça бүрүн түтөтүп,
Alas, alas deyliçi.
Ar baleden kırsıktan
Kalas, kalas deyliçi.
Kuday işti ondosun,
Manas atam koldosun,
Manas, Manas deyliçi!
Urpaktardın uaraanın,
Uga bersin cer cüzü.*⁴⁷¹

İşte baban Manas, halk,
Manas diye slogan çağıralım!
Ruhu koruyup Kırgız'ı
Ak sungur gibi olalım.
Ardıç ağacını tütüleyip,
Alas, Alas diyelim.
Her beladan kötülükten
Halas halas diyelim.
Allah bize yol göstereyin,
Manas Atam korusun,
Manas, Manas diyelim!
Neslin sloganını,
Duysun bütün yeryüzü.

⁴⁶⁹ B. Apilov, *Barpı*, Kırgız Ensklopediyasının Başkı Redaksiyası, Bişkek, 1995, s. 118.

⁴⁷⁰ B. Apilov, *Barpı*, Kırgız Ensklopediyasının Başkı Redaksiyası, Bişkek, 1995, s. 122.

⁴⁷¹ Bektur İsakov, *Manastın Ceti Osuyatı*, Bişkek, Uçkun Basması, 1997, s. 143, 144.

Kırgız Türklerinin akıncılık geleneği çok eskilere dayanmakla beraber yaşamını canlı bir şekilde günümüze kadar devam ettirmiştir. Kırgız Sözlü Kültür Geleneğinin diğer türleri gibi akıncılık geleneğinin temsilcileri de yaşadıkları hayatın değişimlerine bakmaksızın atalarımızın inanç, örf adet, gelenek, görenek gibi milli değerlerini korumuş, kuşaktan kuşağa aktarılmasında önemli yere sahip olmuşlardır.

4.4. ATASÖZLERİNDE ATALAR KÜLTÜ

Kırğızlar hep “Makal Sözdün Atası” (atasözü sözün atası) demişlerdir. Folklorcu S. Zakirov: “Atasözleri, bir devrin mahsulü değildir, o devirden devire halkın hayatıyla birleşip gelen ve onları kendine sindirip alan sözlü tarihtir”⁴⁷², demiştir. Baktığımızda gerçekten de halk, atasözlerini ezberlemiyor, gönüllerinde tutuyor ve yeri gelince “eh şu atasözü ne kadar da doğruymuş” diyerek atasözlerinin boşuna ortaya çıkmadıklarını, kendi tecrübelerinden sonra daha da inanırlar.

Atasözlerinin çıkışı en eski dönemlere kadar gitmektedir. Buna XI. yüzyılda yaşayan M. Kaşkari'nin “Divanü Lugati't - Türk” eserindeki çok sayıdaki atasözü kanıt olacaktır.

Kırğız Sözlü Kültür Geleneğinin bir türü olan atasözleri da diğer türler gibi zengindir. Ancak bizi yakından ilgilendiren atalar kültürüyle ilişkili olan atasözleri fazla bulunmamaktadır. Çalışma süreci boyunca araştırdığımız ve elde ettiğimiz atalarla ilgili olan atasözleri genelde aile ocağını ve soy ile ilgilidir.

“Ata arbagı ıyık” (ata ruhu kutsaldır) – atasözü bizim konumuzu yakından ilgilendiren atasözlerinden biridir. Çalışmamızın bütün bölümlerinde sözünü ettiğimiz gibi Kırğızlar ata ruhlarını, ata mezarlarını kutsal sayarlar, saygı gösterir, gereken neyse yaparlar. “Ata kargışına kalgan perzent onolboyt” (ata bedduasını alan çocuk kötülük görür) ve “Atanın kargışı ok” (ata bedduası ok) atasözlerinde de aynı amaç vurgulanmaktadır. Demek ki ataların bedduasına uğramamak için, onlara olan saygıyı eksik olmamalıdır.

Bunların dışındaki atalarla ilgili olan atasözlerini Kırğız Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ile vermekle yetineceğiz.

1) Atasız – uruk önböyt, uruksuz böksö tolboyt.

Atasız soy çoğalmaz, soysuz açık kapanmaz.

⁴⁷² A. Obozkanov, *Makal Lakaptar*, Kırğız Adabiyatının Tarihi, c, 1, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 238.

- 2) Ceti atasın bilbegen uul kul.
Yedi atasını bilmeyen oğlan kul.
- 3) “Babalar saltı caş muundarga caşoo bagıtı”
Ata âdeti gelecek nesle hayat göstergesi.
- 4) Ata – aska too.
Ata yüksek dağ.
- 5) Ata konuşu ardak, ata saltı sıymık.
Ata yeri değerli, ata âdeti gurur.
- 6) Karısı bardın ırısı bar.
Yaşlısı varın rızkı var.
- 7) Kariyaluu üydö kut”
Yaşlı ata var evde kut olur.
- 8) Kariyanı sıylabagan, karıgança sıy körböyt.
Yaşlı atasına saygı göstermeyen, yaşlanınca da saygı görmez.
- 9) Eldin saltı – atanın narkı.
Halkın adeti, atanın saygısı.⁴⁷³
- 10)Altı gün aç kalsañ da atañdı sıyla.
Altı günü aç kalırsan da atana saygı göster.
- 11)Ata curtun altın beşik.
Ata yurdun altın beşik.
- 12)Ata sözü altın, köñül koyup uksañ, ata sözün ukpasañ acıraysıñ
curtuñdan.
Ata sözü altın, gönlünü verip dinlersen, ata sözünü dinlemezsen
ayrılırsın yurduñdan.
- 13)Ata eneñdi sıylasan öz balandan cakşılık korosun.
Ata anana saygı gösterirsen kendi çocuğunda saygı görürsün.

⁴⁷³ M. İbragimov, *Kırgız Makal – Ilakap, Uçkul Sözdörü*, Karabalta, Karabalta Basması, 2005.

SONUÇ

Akademisyen V. Bartold'un da belirttiği gibi Kırgız Türkleri Orta Asya'da yaşayan en eski Türk boylarından biridir. Kırgızlarla ilgili ilk bilgileri Çin kaynakları vermiştir ve burada Kırgız Türklerinin ilk devletlerini M. Ö. III. asırda kurdukları anlatılmıştır. Dolayısıyla tarihi bu kadar eskilere dayanan bir milletin halk inançlarını anlayabilmek, anlatabilmek için onların çok eski dinini ve inançlarını bilmek oldukça önemlidir. Kırgız Türkleri Müslüman bir toplumdur. Ancak geleneksel Türk dini inanışlarının izlerini İslam diniyle beraber canlı bir şekilde yaşatmaktadırlar. Buna örnek olarak günümüzde de Umay Ene (Umay Ana), çocukları kötülüklerden koruyan, kadınlara doğum sırasında yardım eden bir ruh olarak karşımıza çıkarken; atalar kültürünün yansıması olarak da, ata ruhlarına gösterilen saygı, Atalarının ruhlarını kurban keserek, Kur'an okuyarak memnun etmek, yaşlılara özellikle aksakallara büyük saygı göstermek, onların duasını almak, onların dualarının kabul olacağına inanmak, dediklerini yerine getirmek gibi hususlar bütün canlılığıyla günlük hayatta varlığını devam ettirmektedir. Ayrıca kökü eskilere kadar uzanan ateşe saygı Kırgız Türklerinin hayatında önemli bir yere sahiptir. Geçimini hayvancılıkla sağlayan Kırgız Türkleri ilkbaharda hayvanları yavruladıkları zaman, ahırlarını, hayvanlarını ve yavrularını ateşle tütsüler, Allah'tan onların telef olmadan kışı geçirebilmelerini dilerler. Evde birileri hasta olursa, aile üyelerinden biri uzaktan dönerse, nazar değerse de ateşle tütsülerler. Kısacası ateşin temizleyici gücüne inanırlar. Özellikle günümüzde de yaşamını canlı bir şekilde sürdüren "otko kirgizü" (ateşe girdirme) geleneği de mevcuttur. Yeni gelen gelini kocasının tüm akrabaları yemeğe davet edip, hediye verirler. Bu uygulama, artık bizim kabilemize mensupsun anlamını taşımaktadır.

Çalışmamızda da belirttiğimiz gibi Kırgızlar arasında bakışıcılık gibi uygulamalar, ata mezarlarına, kutsal mekânlara, dağlara, taşlar, pınarlara ziyaret gibi dini pratikler yaygındır.

Kırgızistan'da bulunan kutsal mekânları araştırma amacıyla gezdiğimizde Kırgız Türklerinin genç, yaşlı, kadın, erkek demeden dini inançlarının gereklerini yerine getirdikleri görülmüştür. Onlar dertlerinin çarelerini manevi olarak işte bu kutsal mekânlara gelip, adak adayarak, kurban keserek, ağaçlara çaput bağlayarak, dua ederek aramaktadırlar. Ayrıca ata ruhlarından yardım istemektedirler. Günümüzde de varlığını canlı bir şekilde sürdüren bu pratikler, bize Geleneksel Türk Dinindeki yer – su, atalar kültü vb. gibi inanışları hatırlatmakta ve onların yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde hala dileklerinin yerine geleceği inancıyla insanlar ağaçlara bezler bağlanmaktadır. Kutsal mekânlarda hizmet edenler genelde ücret almadan gönüllü çalışmaktadırlar. Onlara devlet tarafından belirli bir ücret ödenmemektedir. Dolayısıyla oralara derdine deva bulmak için gelenler, oranın çalışanına para veremez, yani kabul etmeyeceğini düşünür. Bundan dolayı çaputa para koyar ve ağaca bağlarlar. Çalışan da ziyaretçiler gidince, temizlik işlerini yaparken çaputtaki parayı alır. Bu açıdan baktığımızda Kırgız Türklerinin günlük hayatında örf, adetler, dini uygulamalar önemli bir yer tutmaktadır.

İnsan hayatının geçiş dönemleri olan doğum, ölüm, evlilik törenleri de dini pratiklerle güzel bir şekilde süslenmiştir. Açıkça belirtmemiz gerekirse çok eskilerin kalıntısı olan, halk inancı dediğimiz hususlar günümüz şartlarında da insanların başvurdukları önemli unsurlardır. Örneğin; hamile kadının kendini temiz tutması, yiyecek, içeceklerine dikkat etmesi, psikolojik durumunu bozacak şeylerden uzak durması, özellikle de büyüklere saygı, küçüklere sevgi gibi hususlar insan hayatı için hiç zararı olmayan, gençlere doğru yol gösteren öğelerdir.

Kırgızların kahramanlık destanı Manas başta olmak üzere diğer destanlarında da hem Geleneksel Türk Dinin hem de İslam dininin izlerini taşıyan çok sayıda örnek bulunmaktadır. Onlar bu halk inançlarını, gelenek, göreneklerini, örf adetlerini güzel bir şekilde sözlü kültür geleneğinde de işlemişlerdir ve kuşaktan kuşağa aktarmışlardır.

Doç. Dr. Kemal Polat Kırgızların dini hayatıyla ilgili şunları demiştir: “Çoğu zaman hurafe, bid’at ve boş inanç diye nitelendirilen halk inançlarının, Kırgızlar için hiç de öyle olmadığı tespit edilmiştir. Bilakis Kırgızlarda halk inanışları bizzat dinin özü olarak anlaşılmakta, insanla tabiat arasındaki çok güzel bir ahenk ve paralelliğin yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır”.

Kırgız Türklerinde akrabalık bağları çok güçlüdür. Onlar için aile çok kutsaldır. “Aile küçük memleket”, derler ve aileyi korumak için gereken her neyse yaparlar. Kırgız Türkleri birbirlerine bu kadar bağlı oldukları için, yetmiş beş yıllık SSBC dönemindeki engellemelere rağmen ayakta kalmayı başarmış ve milli değerlerini koruyabilmişlerdir.

Kısaca baktığımızda Kırgız Türkleri köklü bir millet olmakla beraber, hayatlarını Orta Asya’da sürdüren Müslüman bir toplumdur. Aynı zamanda gelenek, görenek, örf adetlerine bağlı muhafazakâr bir millettir. Çalışmamızda da belirtildiği gibi Kırgızistan ile Anadolu’daki gelenek, görenek ve inanışlar arasında benzerlikler çok sayıda karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABAY; **Şıfarmalar**, “Mör” memlekettik şafın kesiporın, Almatı, 1994.
- ABDILDAEV, T; **İslam Dininin İrim – Cırımdarının Kelip Çığışı cana Anın Kaldıktarının Ziyanduulugu**, Frunze, 1959.
- ABDULHALİK, Çay; **Hidrellez Kültür Bahar Bayramı**, Ankara, 1997.
- ABDULHALİK, Çay; **Nevruz: Türk Ergenekon Bayramı**, Tamga Yay. Ankara, 1999.
- ABRAMZON, S. M; **Kırgızı ih etnogenetiçeskie i istoriko – kulturnie svyazi**, Leningrad, 1971.
- ABRAMZON, S.M; **Oçerki Kulturu Kirgizskogo Naroda**, Frunze, 1946.
- ABRAMZON, S.M; **Kırgız Cana Kırgızistan Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter**, Fond – Soros, Bişkek, 1999.
- ABULGAZİ, Bahadur Han; **Şecerei Terakime (Türkmenlerin şeceresi)**, Aşgabat, Ilılm, 1992.
- AGIM gazetesi**, 2002, 5. Temmuz.
- AÇA, M; **Kazak Türkerlinin Destanları ve Destancılık Geleneği**, Konya, 2002.
- AKAEVA, Bermet; **Kırgızistandın Iyık Cerleri**, Uçkun Basması, Bişkek, 2003.
- AKMATALİYEV, A; **Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanları**, A.K.M. Ankara, 2001.
- AKMATALİYEV, A; **Kırgızdın Köönörbös Döölöttörü**, Şam Basması, Bişkek, 2000.
- AKMATALİYEV, A; **Baba Saltı, Ene Adebı (Eldik Salt)**, Bişkek, 1993.
- AKMATALİYEV, A; **“Eldik İrim Cırımdar”**, Erkin Too, 22 Fevral, işembi, 1997.
- AALAM gazetesi**, 2005. 2. Aralık.
- AALAM gazetesi**, 2002, 25. Aralık.
- ALBAYRAK, Ali; **Cengiz Aytmator’ın eserlerinde Eski Türk Dini İnanışlarının Tespiti ve Değerlendirilmesi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 1995.

- ALEKSEEV, N. A; **Şamanizm Tyürkoyazıçnıy Narodov Sibiri**, Novosbrisk, 1984.
- ALİEV, S; KULMATOV, T; **Manasçılar Cana İzildööçülör**, Mamlekettik “Manas – 1000” direksiyası Respublikalık “Kırgız cibek colu” fondu, Bişkek, 1995.
- AMANALİEV, B; **Kırgızstandağı Diniy cana Erkin Oyloonun Tarihınan**, Frunze, 1967, Kırgızistan Basması.
- AMANALİEV, B; **Doislamskie Verovaniya Kirgizov**, Frunze, 1967.
- AMANALİEV, B; **İz İstorii Filosofskoy Mısli Kirgizskogo Naroda**, Frunze, 1963.
- APILOV, Bolotbek; **Barpı**, Kırgız Ensklopediyasının Başkı Redaksiyası, Bişkek, 1995.
- ARAS, Enver; **“Türklerde Hıdırellez Geleneği”**, Milli Folklor, s. 54. Yaz, 2002.
- ATTOKUROV, S; **Kırgız Etnografyası**, KMUU. Bişkek, 1998.
- AYDIN, O; **“Dede Korkut Kitabında Kahramanların Doğumları ve Devreleri”**, Türk Dili, c. IX, sayı 97, 1959.
- AYDARKULOV. K; **Manas Eposundakı Eldik Oyundar**, Bişkek, 1994.
- AYDA, Adile; **Türklerin İlk Ataları**, Ankara, 1987.
- AYTMATOV, Ç; **Beş Tomdon Turgan Çıgarmalar Cıynagı**, Şam Basması, Bişkek, 1999.
- “AYGİNE”; Araştırma Merkezi; **Kasiyettüü Nıldı – Ata**, Bişkek, 2006.
- “AYGİNE”; Araştırma Merkezi; **Kırgızistandağı Mazar Basuu: Talas Tacrıybasının Negizinde**, Bişkek, 2007.
- BALAMAN, Ali, Rıza; **Gelenekler, Töre ve Törenler**, Betim Yay, İzmir, 1983.
- BANG, W; RAHMETLİ, G, R; **Oğuz Kağan Destanı**, Burhaneddin Basımevi, İstanbul, 1936.
- BARTOLD, V. V; **Kırgız cana Kırgızistan boyunca tandalma emgekter**, Bişkek, 1997.
- BARTOLD, V. V; Kırgızlar. Çev: Ufuk Deniz Aşçı. Kömen Yayınları, Bişkek, 1997.

- BASKAKAOV, Nikolay, A, YAYİMOVA Nina A; **Şamanskiye Mister Gornogo Altaya**, Gorno – Altaysk, 1993.
- BAYALİEVA. T, D; **Kırgızdardın Totemdik Kız Karastarı Cönündö**, İlim Basması, Frunze, 1969.
- BAYALİEVA. T, D; **Doislamskiye Verovaniya i İh Perejitki u Kirgizov**, Frunze, 1972.
- BAYAT, Fuzuli; **Oğuz Destan Dünyası – Oğuznamelerin Tarihi,, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü** – Ötüken, İstanbul, 2006.
- BAYAT, Fuzuli; **Korkut Ata: Mitolojiden Gerçekliğe Dede Korkut**, Ankara, 2003.
- BAYCİGİTOV, Kalıbek; **Kırgız Mitleri, Ulamıştarı cana Legendaları**, İlim Basması, Frunze, 1985.
- BAYKARA, Tuncer; **Türk Kültürü Araştırmaları**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1997.
- BAYMATOVA. N, N; MASALİEVA, N, U; **Kırgız Tilinin Pratiklik Kursu: Fonetika, Leksika**, Avangard Basımevi, Bişkek, 2008.
- BAYTUR, Anvar; **Kırgız Tarihinin Leksiyaları, 1-kitep**, Uçkun Basması, Bişkek, 1992.
- BAYTUR, Anvar; **Kırgız Tarihinin Leksiyaları, 2-kitep**, Uçkun Basması, Bişkek, 1992.
- BERNŞTAM, A, N; **Kırgızdardın cana Kırgızisatndın Tarihi cana Arheologiyası Boyunca Tandalma Emgekter**, Bişkek, 2004.
- BİŞKEK ŞAMI**, Gazetesi, 1991. 28. Mart.
- BOGDANOVA, M; **Kırgızskaya Literatura**, Moskova, 1947.
- Mitoloji Sözlüğü**, c.1, Dost Kitabevi, Ankara, 2000, Yayına Hazırlayan Levent Yılmaz.
- BORATOV, Pertev Naili; **Halk Edebiyatı Dersleri**, Tarih Vakfı Yay, İstanbul, 2000.
- BUTANAEV, V; BUTANAEVA, İ; **Yenisey Kırgızları**. Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007. Çev: Yaşar Gümüş.
- CAKIPBEKOV, Aşım; **Teniri Manas**, Kırgızstan Basması, Kırgızstan Basması, Bişkek, 1995.

- CANIBEKOV, Ceenbek; **Kırgız Ruhundagi sotsialdik – filosofiyalik idealar cana k z karaştar (Cenicoki Isak, Kalık)**, Kırız Respublikasının Bilim Ber   cana İlim Ministrlığı Oş Mamlekettik Üniversitesi, Oş, 1996.
- ÇELİK,  lk ; **Kırız Ata Sözleri**, TDK, Ankara, 2002.
- ÇETİN, İsmet; **Türk Mitinde Kut İyesi Kızır ve Medeniyet Değişikliğinde Kızırdan Hızıra Geçiş**”, Milli Folklor, s. 54. Yaz, 2002.
- ÇETİN, Y, A; **Kazakistan Sahası Halk Hik yeciliği Geleneği**, Ankara, 2003.
- ÇOBANOĞLU,  zkul; **Türk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları**, Akçağ, Ankara, 2003.
- ÇOBANOĞLU,  zkul; **Halk Bilimi Kuramları Ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Akçağ Yay, Ankara, 1999.
- ÇOBANOĞLU,  zkul, **“Yapısal ve İşlevsel Bakımından Geleneksel Bayramda Nevruz ve Hıdrellez”**, Türkbilig H.  . Türkoloji Araştırmaları Dergisi, s. 1, 2000.
- ÇOBANOĞLU,  zkul; **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, Ankara, 2003.
- DERMAN, Bayladı; **Efsaneler Dünyasında Anadolu, Anadolu Mitolojisi**, Say Yay, İstanbul, 2000.
- DOĞAN, Mehmet; **Büyük Türkçe Sözlük**, Adak Maddesi, s. 11, İstanbul, 1994.
- DORONBEKOVA, R, MOKRİNİN, V, PLOSKİH, V; **Kırızdardın Cana Kırızstandın Tarihi** (sovettik doorgo  eyinki mezigil), İlim Yayınları, Bişkek, 1993.
- DRENKOVA, N. P; **Polu eniye şamanskogo Dara Po Vozzreniyam Turetskih Plemen**, Sbornik, IX.
- DRURİ, Nevill; **şamanizm**,  ev: Erkan şimşek, Okyanus yay. İstanbul, 1996.
- DUYMAZ, Ali; **“Oğuz Kağan, Destanlarından Dede Korkut’a Toy Geleneğinin Simgesel Anlamı Ve Türk Paylaşım Modeli”** Karadeniz Araştırmaları, Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa Ve Anadolu İncelemeleri Dergisi, sayı: 2, Bahar, 2005.

EDİLBAYEV, Kanıbek; **Kırgız Ruhı – Manas**, Ala – Too dergisi, Bişkek, 1995.

“EL ADABİYATI” serisi; 1. Tom; **Kococaş**, Şam Basması, Bişkek, 1996.

“EL ADABİYATI” serisi; 2. Tom; **Er Töştük**, Şam Basması, Bişkek, 1996.

“EL ADABİYATI” serisi; 3. Tom; **Coodarbeşim**, Şam Basması, Bişkek, 1997.

“EL ADABİYATI” serisi; c. 4, **Canış, Bayış**, Şam Basması, Bişkek, 1998.

“EL ADABİYATI” serisi; 6. Tom; **Sarinci, Bököy**, Canıl Mirza, Şam Basması, 1998.

“EL ADABİYATI” serisi; 7. Tom; **Bagış, Mendirman**, Şam Basması, Bişkek, 1998.

“EL ADABİYATI” serisi; 9. Tom; **Kedeykan**, Olcobay menen Kişimcan, Şam Basması, 1997.

“EL ADABİYATI” serisi; **Baldar Folkloru**, c. 20. Şam Basması, Bişkek, 1998.

“EL ADABİYATI” serisi; 21. Tom; **Koşoktor**, Şam Basması, Bişkek, 1998.

“EL ADABİYATI” serisi; 29. Tom; **Kaada Salttar Ak Batalar**, Şam Basması, Bişkek, 2003.

“EL ADABİYATI” serisi; **Toltoy**, Şam Basması, Bişkek, 1999.

“EL ADABİYATI” serisi; **Kurmanbek**, Şam Basması, Bişkek, 1998.

ELİADE, Mircea; **Dinler Tarihine Giriş**, Kabalcı Yay. İstanbul, 2003.

ELİADE, Mircea; **Şamanizm**. İmge Yay. İstanbul, 1999.

ELİADE, Mircea; **Mitlerin Özellikleri**. Om Yay. İstanbul, 2001.

ELİADE, Mircea; **Kutsal ve Dindışı**. Çev: Ali Kılıçbay. Gece Yayınevi, Ankara, 1991.

ERDEM, Mustafa; **Kırgız Türkleri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, Ankara, 2000.

ERDEM, Mustafa; **Türk Cumhuriyetlerinde Din Eğitimi** (Dünü – Bugünü), *Cumhuriyetin 75. yılında türkiyede Din Eğitimi ve Öğretimi*, Türk Yurdu Yayınları.

EROĞLU, Ahmet Hikmet; **Türk Halk İnançlarına Giriş**, Aziz Andaç Yay, Ankara, 2006.

ESİN, Emel; **İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş**, İstanbul, 1978.

ELÇİN, Şükrü; **Türk Halk Edebiyatına Giriş**, Ankara, 1986.

- ERGİN, Muharrem; **Dede Korkut Kitabı**, c. I, II, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964.
- ERDENTUĞ, Nermin; **Sosyal Adet ve Gelenekler**, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1977.
- ERKİN TOO** gazetesi, 1998, 27. Kasım.
- ERKİN TOO** gazetesi, 2006, 8. Eylül.
- ERKİN TOO** gazetesi, 1996, 3. Aralık.
- ERŞAHİN, Seyfettin; **Kırgızlar ve İslamiyet Göçebe Bir Türk Boyunun İslamlaşma Tarihi Üzerine Bir Deneme**, Sek Yayınları, Ankara, 1999.
- FIĞLALI, Ruhi, E; **“Tarih ve Din”**, Tarih Metodoloji ve Türk Tarihinin Meseleleri Koleksiyumu, s. 67- 70, Elazığ, 1990.
- GÜNAY, Ünver – Güngör Harun; **Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi**, Ankara, 1997.
- GÜNGÖR Erol; **Tarihte Türkler**, İstanbul, 1992.
- GÜRSOY, Naskali; **Bozkırdan Bağımsızlığa Manas**, TDK. Yay. Ankara, 1995.
- GÖKYAY, Orhan Şaik; **Dedem Korkutun Kitabı**, M.E.B, İstanbul, 1973.
- HOMEYİNİ, İmam; **XX kılım**, katorgon: Byşenbek Bekeşov, Şam Basımevi, Bişkek, 2007.
- İBRAGİMOV, Muhamed; **Kırgız Makal – Ilakap, Uçkul Sözdörü**, Salam Basımevi, Karabalta, 2005.
- İNAN, Abdulkadir; **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Türk Dil Kurumu Yayınları , Ankara, 1954.
- İNAN, Abdulkadir; **Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler**, Türk Kültürü Araştırmaları, c. 3–4, 1966 – 1969.
- İNAN, Abdulkadir; **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, 1968.
- İNAN, Abdulkadir; **“Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları**, Ankara, 1968.
- İNAN, Abdulkadir; **Eski Türk Dini Tarihi**, İstanbul, 1976.
- İndiya i Kırgızstan** (Vzaimodeystvie sivilizaziy), Oş, 2003.

İndiya i Kırgızstan (Vzaimodeystviya sivilizatsii) IV – mejdunarodnaya nauçnaya konferensiya, Oş, 2004.

İSAKOV, Bektur; **Manastın Ceti Osuyatı**; Bişkek; 1997.

İSLAM ENSKLOPEDİYASI; Moskova, 1991.

İSLAM Ansklopedisi c. II. 1925.

İslam V İstorii Kırgızskoy Gosudarstvennosti (mejdunarodnaya nauçno – praktičeskaya konferensiya, posvyaşennaya godu Kırgızskoy gosudarstvennosti), Bişkek, 2003.

KABACALI, Alpay; **Gül Yaprığın Döktü Bugün – Ağıtlar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

KAFESOĞLU, İbrahim; **Eski Türk Dini**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1980.

KAFESOĞLU, İbrahim; **Türk Bozkır Kültürü**, Ankara, 1987.

KAPLAN, Mehmet; **“Türk Edebiyatı ve Türk Milletinin Kültürel Değerleri”**, KültürVe Dil, İstanbul, 1982.

KARASAYEV. H; **Nakil Sözdör**, Kırgızstan Basması, Bişkek, 1995.

KASIMBEKOV, N; **Kut Daarıgan Bakay Ata**, Bişkek, 1999.

KASIMBEKOV. T; **Sıngan Kılıç**, Kırgızstan Basması, Bişkek, 1998.

KAŞKARLI. Mahmut; **Divanü Lugat’it – Türk**, çev: Besim Atalay. 5. Baskı, c. I, II, III. TDK Yayınları, Ankara, 2006.

KIDIRBAYEVA, Raisa; **Kırgız Edebiyatının Tarihi**, Frunze, 1973.

KIRBAŞEŞEV, Keneş; **Semetey**, (Cusup Mamay varyantı), Şam Basması, Bişkek, 1995.

KIRGIZDAR, *Sancıra, Tarih, Muras Önönrü*, Bişkek, 1996, Tüzgön, Keneş Cusupov.

KIRGIZDAR, c. 1. Kırgızstan Basması, Bişkek, 1993. Ed. Keneş Cusupov.

KIRGIZDAR, c. 2. Kırgızstan Basması, Bişkek, 1993. Ed. Keneş Cusupov.

KIRGIZDAR, c. 4. Kıtaydagı Kırgızdardın Sancırası, Tarihi, Murası cana Saltı, Kırgızistan Soros Fondu, Bişkek, 1997. Ed. Keneş Cusupov.

KIRGIZDAR, c. 5, *Sancıra, Tarih, Muras cana Ruhiy Düynö*, Uçkun Basması, Bişkek, 2002, Ed. K. Cusupov.

- Kırgız Adabiyatının Tarihi**, 1. Tom, Şam Basması, Bişkek, 2004.
- Kırgız Adabiyatının Tarihi**, 3. Tom Kence Epostor cana Poemalar, Şam Basması, Bişkek, 2004.
- Kırgız Adabiyatının Tarihi**, 4. Tom, Şam Basması, Bişkek, 2002.
- Kırgız Adabiyatının Tarihi**, Kırgız El Irçıları, 5. Tom, Şam Basması, Bişkek, 2002.
- Kırgız El Comoktoru**, Kırgızstan Basması, Frunze, 1985.
- Kırgız El Comoktoru**, Kırgızmambas, Frunze, 1957.
- Kırgızskogo – Russkie Poslovistı, Pogovorki i İzreçeniya**, Ed. Ve çev: Sırgabek Şambaev, Mektep Basması, Frunze, 1979.
- Kırgız Sovet Ensklopediyası**, c. 4, Frunze, 1983.
- Kırgızstan Madaniyatı Gazetesi**, 1991, 11. Temmuz.
- Kırgız Tilinin Tüşündürmö Sözdüğü**, Redaktorlor: E. Abduldaev, D. İsaev, Mektep Basması, Frunze, 1969. Redaktorlor; E. Abduldaev, D. İsaev.
- Kırgız Tuusu Gazetesi**, 1992, 30. Ocak.
- Kırgız cana Kırgızstandın Tarihi** (sovettik doorgo çeyinki mezgil), İlim Basması, Bişkek, 1993.
- Kırgız Poeziyasının Antologiyası**, c. I, II, Kırgızstan Soros Fondu, Bişkek, 2000.
- Kırgız Respublikasının Konstitustiyası**, Bişkek, 1998.
- KOCA, Salim; **Türk Kültürünün Temelleri**, Kültür Yayınları, Ankara, 2003.
- KOYÇUEV, T; MOKRİNİN, V; PLOSKİH, V; **Kırgızı i İh Predki, Glavnaya, Redaksiya Kırgızskoy Ensklopedii**, Bişkek, 1994.
- KOYKELOV, Saparalı; **Sırduu Sandık Comoktor**, Kant, 1996.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet, F; **“Alp”**, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1978,
- KÖPRÜLÜ, Mehmet, F; **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, 1925.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet, F; **Edebiyat Araştırmaları**, TTKB, Ankara, 1966.
- KRAPPE, Alehander, H; **Folklor ve Mitoloji**, çev: Umay Günay, Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar, Geleneksel Yayıncılık, Ankara, 2005.

KULTAEVA, Ümüt; **Kırgız Tarihî Romantikasi**, Ayat Yayınevi, Bişkek, 2006.

LENİNÇİL ÇAŞ gazetesi, 1985, s. 2.

MALOV, S; **Ensseyskaya Pismennost Turkov**, Moskova, 1952.

MANAS, 1. KİTEP, Frunze, 1984, Kırgızistan Basıması.

MANAS ENSKLOPEDİYASI, c. I, II, Akıl Basması, Bişkek, 1995.

III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, c. IV, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987.

MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ; Çev: Ahmet Temir, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1948.

MURATOĞLU, Malik; YAŞAR Kalafat, Türkeroğlu Cevdet; **Türk Halk İnançları**, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1996.

MURAS, Kalıgul, Arstanbek, Moldo Kılıç, Adlaş Moldo, Cenicok, Toktogul, Tüzgön: M. K. Abdılđaev, Kırgızstan Basması, Frunze, 1990.

MUSAEV, S; ORUSBAEVA, A; RUDOVA, M; **Manas, Semetey, Seytek Kırgızskiy Geroyıçeskiy Epos**, Şam Basması, Bişkek, 1995.

MUSAEV, Samar; **Semetey, Seytek**, Kırgızstan Basması, Bişkek, 1995.

OCAK, Ahmet, Yaşar; **Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri**, Ankara, 1984.

ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Mitolojisi – 1**, TDK Yayınları, Ankara, 1993.

ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Mitolojisi – 2**, TDK Yayınları, Ankara, 1995.

ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 2000.

ÖGEL, Bahaeddin; **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, Ankara, 1984.

ORMUŞEV, Asan; **İslam Stivilizastiyası**, Biyiktik, Bişkek, 2003.

ÖZEN, Kutlu; **Sivas ve Divriği Yöresinde Eski Türk İnançlarına Bağlı Adak Yerleri**, Sivas, 1996.

ÖZKAN, İsa; Türkmenistan'daki **Adak yerleri Ve Bu Yerlerle İlgili İnançlar**, İpek Yolu Uluslar arası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri, Kültür Bak, 1993.

- ÖZKAN, İsa; **“Türk Boylarının Folkloruyla İlgili Türkiye’de Yapılan Çalışmalar Üzerine”**, Bilig Dergisi, sayı: 1, Bahar, 1996.
- ÖZKAN, İsa; **Yusuf Bey – Ahmet Bey** (Bozoğlan) Destanı, Ankara, 1989.
- POYARKOV, F; **İz Oblasti Kirgizskih Verovaniy**, Moskva, 1894.
- POLAT, K; **Beşikten Mezara Kırgız Türkleri’nde Gelenek ve İnanışlar**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2005.
- RADLOFF. W; **Proben**, c. III. Sank Peterburg, 1870.
- RADLOFF. W; **Proben**, c. V. Sank Peterburg, 1885.
- RADLOFF. W; **Proben**, c. XI. Sank Peterburg, 1907.
- RADLOFF. W; **Türklerin Kökleri, Dilleri Ve Halk Edebiyatı**, Nural, Ankara, 1999.
- RADLOFF. W; **Sibirya’dan Seçmeler**, çev: Ahmet Temir. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.
- RAHMAN, A; **Uygurların Defin Merasimleri**, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, c. IV, Başbakanlık Basımevi Ankara, 1987.
- RASONYİ, Laszio; **Tarihte Türklük**, Türk Kültür Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1971.
- REICHL. K; **Türk Boylarının Destanları**, çev: Metin Ekici, Ankara, 2002.
- ROUH, JEAN – Paul; **Türklerin Ve Moğolların Eski Dini**, Çeviren: Aykut Kazancıgil, İstanbul, 1994.
- ROUH, JEAN – Paul; **Altay Türklerinde Ölüm**, Kabalcı, İstanbul, 1999.
- ROUH, JEAN – Paul; **Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar**, Kabalcı, İstanbul, 2005.
- SAGINBAEV, O; **Mancılı – Ata Mazarı**, Bişkek, 2003.
- SARAY, Mehmet; **Kırgız Türkleri Tarihi**, İstanbul, 1993.
- SARIGULOV, Dastan; **Kemtilgen kitep – KEMİGEN KIRGIZ** (Keleçek muundarga aytilgan Söz), Bişkek, 2007.
- Sayf ad – din damullao Şah Abbas Aksikenti cana anın uulu Nurmuhammed, **Tarihtardın Cıynagı**, çev: MoldoMamasabır Dosbolov ve Omor Cooronov, Bişkek, 1996.
- SOLTONOEV, Belek, **Kızıl Kırgız Tarihi**, Uçkun Basması, Bişkek, 1993.

- ŞENER, Cemal; **Türklerin Müslümanlıktan Önceki Dini Şamanizm**, Şefik Matbaası, İstanbul, 1997.
- TALAT, Tekin; **Orhon Yazıtları**, T.D.K.Yayınları, Ankara, 1988.
- TANAEV, Toktoş; **Kırgız Folklorundaki Liriklik Canlıları**; OMU 1. Kitep, Oş, 1998.
- TANYU, Hikmet; **İslamdan Önceki Türklerde Tek Tanrı İnancı**, İstanbul, 1986.
- TANYU, Hikmet; **Ankara ve Çevresinde Adak Yerleri**, Ankara, 1962.
- TAŞTEMİROV, C; Toktogul, **Çıgarmalarının eki tomduk cıynagı**, Kırgızistan Baması, Frunze, 1964.
- TEMİŞ OĞLU Bazarbay; **Aalam, Pende, Perişte**; Kırgızistan Basması, Bişkek, 1997.
- TEMÜR, Nezir; **Kırgız Türklerinde Sıncılık Geleneği**, (basımamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2002.
- TOKAREV, S. A; **Rannie Formı Religii**, Moskova, 1990.
- TOKTORBAYEV, Satı; **Öspürümdör Oyundarı**, Kırgız SSSR'inin 50 cıldığı atındagı Kırgız poligrafkombinatı, Bişkek, 1991.
- TURAL, Sadık – Elmas Kılıç; **Nevruz ve Renkler**, AKM Yayınları, Ankara, 1996.
- Türk Dünyası Edebiyatı**, TİKA, Ankara, 2002.
- Türk Dünyası Edebiyat Tarihi – Türk Dünyası Ortak Edebiyatı**, c. 2, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatı Antolojisi**, Kültür Bak. Yay. cilt. 31, Ankara, 2005.
- “Uluttuk An Sezim cana Mamlekettülük” attuu ilimiy – praktikalık konferensiyanın materialdarının cıynagı**, Kırgız respublikasının bilim cana madaniyat ministrliği, Oş, 2003.
- URMANOV, E. A; **İslam i Kırgızı**, İlim Basımevi, Bişkek, 2001.
- URSTANBEKOV, B, ÇOROEV, T; **Kırgız Tarihi Kıskaçça ensklopediyalık Sözdük**, Kırgız Sovet Ensklopediyasının Başkı Redaksiyası, Frunze, 1990.

- ÜLKÜTAŞIR, M, Şakir; **Çeşitli Halk İnançları ve Gelenekleri Üzerine Küçük Araştırmalar**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1977.
- YAKUT SÖZLÜĞÜ; Ebüzziya Matbaası, İstanbul, 1945.
- YASTREBOV, M; **Kirgizskiye Şamanı**, Moskova, 1951.
- YAŞAR, Kalafat; **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, AKM Yay, Ankara, 1996.
- YAŞAR, Kalafat; **Kuzey Azerbaycan – Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Eski Türk Dini İzleri – Dini Folklorik Tabakalaşma**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
- YAŞAR, Kalafat; **Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları, Azerbaycan – Doğu Anadolu**, Ofset Yayınevi, Samsun.
- YAŞAR, Ocak A; **İslam Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır – İlyas Kültü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990.
- YAŞAR Çoruhlu; **Türk Mitolojisinin Anahatları**, Kabalcı, İstanbul, 2002.
- YILDIRIM, Dursun; **“Ulug Türkistan Türk Edebiyatı (XIII - XX yüzyıla kadar)**, Türk Tarihi, IX. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara, 2001
- YILDIZ. N; **Manas Destanında Yansıyan Efsanevi Yardımcı Kahramanlar**, Manas Destanının 1000 yılı Uluslar arası Sempozyumu, Kültür Bakanlığı, 1995.
- YILDIZ. N; **Kırgız Halk Edebiyatı** (ırlar, ezgiler, şiirler, türküler), Alp Yay, Ankara, 2007.
- YUDAHİN, K, K; **Kirgizsko – Russkiy Slovar, İzdatelstvo “Sovetskaya Ensiklopediya”**, Moskova, 1965.
- YÜCEL, Çetin; **“Türk Dünyasında Hıdırellez Kutlamaları ve İşlevleri”**, Milli Folklor dergisi, s. 54. Yaz, 2002
- ZELENİN, D. K; **Kult Ongonov v Sibiri** (perejtki totemizma v ideologii sibirskih narodov), Moskova, 1936.
- ZEKİ VELİDİ TOGAN, A; **Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, İstanbul, 1981.
- Zalkar Akındar, **“Akındar Serisi”**, 1. Tom, Kalmırza, Çoñdu, Esenaman, Ümötaalı, Şam Basması, Bişkek, 1998.

Arstanbap – Ata Mezarı.

Arstanbap – Ata Mezarından Genel Görüntü.

(Bu fotoğraf Celalabat'ın kutsal yerleri 2007 takviminden alınmıştır.)

EK-1 FOTOĞRAFLAR

Süleyman Ata tahtında bulunan cami ve ziyaretçiler.

Süleyman - Ata tahtı.

1930 yılları Baskında öldürülenlerin toplu gömüldüğü Ata – Beyit mezarı.

Ata Beyit Mezarı 2000 yılında Kırgızistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Asker Akayev tarafından yaptırılmıştır.

1930 yılındaki baskında öldürülenlerin cesetleri topluca burada bulunmuş, çıkarılarak tekrar defnedilmiştir.

1930 Baskında öldürülenlerin simgeleyen heykel

**Ata Beyit Mezarının yeni görüntüsü
(Baskında öldürülenlerin Ad ve Soyadları yazılı.)**

**Kırgızistan'ın ulu yazarı, Cengiz AYTMATOV'un babası
Törökül AYTMATOV da 1930 baskınında öldürülmüş buraya defnedilmiştir.
Ünlü yazar Cengiz AYTMATOV da babasının yanına defnedilmiştir.**

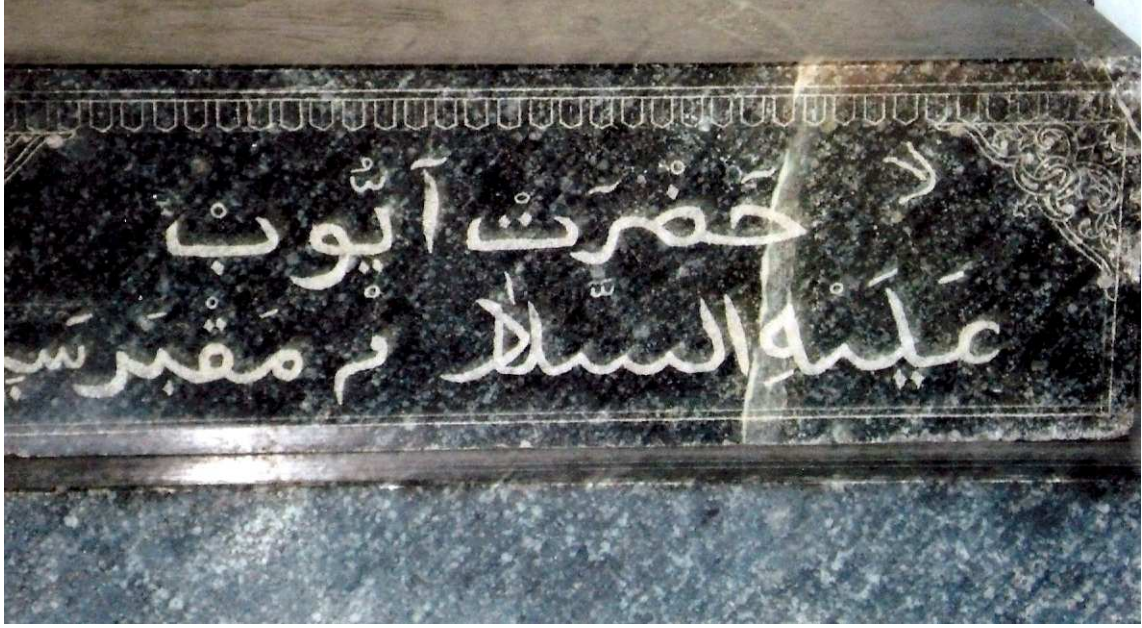
Ata-Beyit Mezarının müzesi.

Ata Beyit Mezarına Ata ruhlarına Kur'an okumak ve dua etmek için gelen ziyaretçiler.

Hazreti Eyüp Mezarı.

Hazreti Eyüp mezarının dış görüntüsü
(Mezar 1932 yılında, yöneticiler tarafından yıkılmış ancak 2002 yılında tekrar yaptırılmıştır.)

Hazreti Eyüp Ata Mezarına gelen ziyaretçiler.

Hazreti Eyüp Mezarında bulunan Kutsal Pınar'ın korunmaya alınmış görünümü.

Çolpan – Ata Mezarı.
(Fotoğraf Çolpan – Ata il müzesinden alındı.)

Mancılı – Ata Mezarının genel görüntüsü

Mancılı Ata Mezarının girişı.

Mancılı - Ata Mezarına ziyarette gelenler için yapılmış cami.

**Mancılı - Ata Mezarına gelen ziyaretçiler.
Mezarın imamı ile sohbet ediyorlar.**

Mancılı – Ata Mezarda bulunan pınarları ziyaret edenler.

Ziyaretçiler Ata ruhlarına Kur'an okumaktadırlar.

Kutsal sayılan Pınarlardan su içme kaseleri

Mancılı Ata Mezarında bulunan Umay Ana Pınarı.

Mancılı Ata Mezarında bulunan Maytık'ın Pınarı.

Mancılı Ata Mezarında bulunan Köbök'ün Pınarı.

Mancılı Ata Mezarında bulunan Bala Pınarı.
(Bu pınardan genellikle çocuk sahibi olmak isteyenler su içerler.)

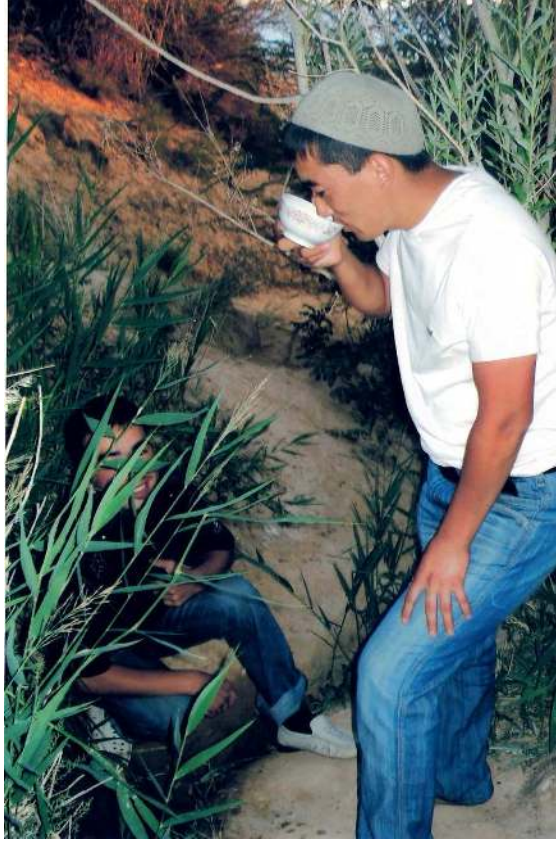
Mancılı Ata Mezarında bulunan Kız-Bulak Pınarı.
(Bu pınara gelen göz hastaları bu sudan içer ve gözlerini yıkarlar.)

Mancılı - Ata Mezarında bulunan Kırk - Çoro Pınarı.

Mancılı - Ata Mezarında bulunan pınar.

Kazakistan'dan, Mancılı - Ata Mezarına ziyarete gelen kardeşler.

Mancılı Ata Mezarındaki pınarlardan su içen ziyaretçi.

Bugu Ana ağacı.

Mancılı - Ata Mezarına defnedildiği anlatılan Moyt - Ata mezarı.

Mancılı - Ata Mezarının Issık Göl tarafından genel görüntüsü.

İmam – Ata Mezarı

**İmam – Ata Mezarının genel görüntüsü ve ziyaretçiler.
(Bu fotoğraflar Celalabat 2007 takviminden alındı)**

EK – 2 KAYNAK KİŞİLER

- 1) **Aliyev**, Kadırcul, 1955, Toñ bölgesi, Isık Göl, bekâr, çalışmıyor, Karaça kabilesinden.
- 2) **Akremova**, Nurgül, 1964, Tokoylu köyü, Isık Göl, evli, iki çocuk sahibi, lokantada çalışıyor.
- 3) **Cakıpov**, Kadırbek, 1961, Darhan köyü, Ceti Ögüz bölgesi, Isık Göl, evli, Mancılı – Ata Mezarının imamı, Bugu kabilesinin Celdek kabilesinden.
- 4) **Ceentayev**, Mambetsultan, 1955, Koñorçok köyü, Ak – Talaa bölgesi – Narın, Lise Mezunu, evli, üç çocuk sahibi, çiftçi, moñoldor kabilesinden.
- 5) **İsakbekov**, Kurmanbek, 1957, Tört Kül köyü, Toñ bölgesi, Isık Göl, evli, üniversite mezunu, çalışmıyor, Canıbek kabilesinden.
- 6) **Kasımbayev**, Sadır, 1961, Koñorçok köyü, Ak – Talaa bölgesi – Narın, Üniversite mezunu, evli, dört çocuk sahibi, okul müdürü, moñoldor kabilesinden.
- 7) **Mahsum**, Zohrodin, 100 yaşında, Celalabad.
- 8) **Ubaydullayev**, Astanacı 70 yaşında, Celalabad camisinin imamı, Hoca kabilesi.

ÖZET

DYIKANBAEVA MAYRAMGUL, [Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültünün Yaşayan Kültüre Etkileri], [Doktora Tezi], Ankara [2009]

Bu çalışmada Kırgız Türklerinin İslam dinine kadarki ve İslam dininden sonraki dini inançları; bu inançlar çerçevesinde teşekkül eden dinî kültür ve oluşan bu kültürün hayata bakış açılarını nasıl etkilediği ele alınmıştır. Öncelikle çalışmamıza daha geniş bir bakış açısı kazandırması amacıyla “Kırgız Türklerinde Din ve Kült” başlığı altında, Kırgızların İslam dinine kadarki dini inançları olan Gök Tanrı Dini, Atalar Kültü, Bakşı Kültü, Tabiat Kültü, Totemin İzleri anlatılmış ve örneklerle ortaya konmuştur. Bunun devamı olarak Kırgızların İslam dinini kabul ettikten sonra günümüze kadarki dini hayatı ayrıntılarıyla verilmiştir. Özellikle SSCB döneminde Kırgızların dini inançlarının gereklerini yerine getirmekte yaşadıkları sıkıntılar ele alınmıştır. Ayrıca Kırgız Türklerinin kültürel hayatlarının bir parçası olan geçiş dönemlerindeki dini törenlerin üzerinde ayrıntılı olarak durulmuş ve söz konusu törenlerin halk edebiyatı ürünlerine yansımalarını gösterebilmek için Manas başta olmak üzere diğer destanlardan örnekler verilmiş, ata ruhlarının ve ata mezarlarının önemi anlatılmıştır. Kırgızistan’ın muhtelif bölgelerinde bulunan ata mezarları, adak yerleri, bu yerlerle ilgili inançlar ve bu ziyaretgâh yerlerinin tarihî dönemlerde ve günümüzdeki durumu ayrıntılarıyla verilmiştir. Ayrıca sözü geçen evliya kültlerinin Kırgız Sözlü Kültür Geleneğine ait ürünlere birer motif olarak yansımaları metinlerle örneklendirilerek değerlendirilmiştir. Orta Asya’nın kadim halkı olan Kırgız Türkleri çok eski tarihlerden bugüne kadar birçok önemli siyasi, sosyal olay yaşamalarına rağmen milli kimliklerini, milli değerlerini, dini inançlarını eski dinin izlerinin kalıntılarıyla beraber korumuş, kuşaktan kuşağa aktarmayı başarmışlardır denilebilir.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Türkleri, Din, Ata Ruhları, Kutsal Mekânlar, Kırgız Folkloru.

ABSTRACT

[DIYKANBAYEVA, Mairamgul]. [Kirgiz Ancestors Cult and the Effects on Living Culture], [Doktorate Dissertation], Ankara [2009]

In this thesis, beliefs of Kirgiz Turks' before and after İslam has been analyzed in regard of the "How that cult effects on their perception of daily life?" question. Firstly at our work, Kirgiz beliefs until İslam such as Sky God, Ancestors' Cult, Baksi Cult, Nature Cult and trace of Totem have been defined and sampled under the "Religion and Cult at Kirgiz Turks" title for deepen the argument. In addition; the religious life of Kirgiz nation has been examinrd elaborately from the archais era to the modern life with İslam today. Especially the adversity of Kirgiz people on their religious ceremonies which are the important part of Kirgiz's culture life have been circumstantiated by giving some examples from epics like MANAS. In addition to this the importance of ancestors soul and ancestors tombs has been defined for to see effect on folk literature. Ancestors tombs, altars and the beliefs about them have been featured in comparison with past and present time. Moreover how the sait cult takes place today's Kirgiz verbal culture has been analyzed. Eventually, it has been concluded from the soures mentioned above that even though Kirgiz Turks, as the anceient nation of Central Asia experienced important social and political chances; they managed to protect and transfer their national and cultural identity, domestic values and religious to the posterity.

Key words: Kirgiz Turks, Religion, Ancestors' Cult, Sanctuary, Kirgiz Folklore.